

Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela

Čelik, Ana

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:240217>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Ana Čelik

**PROBLEMI U PONAŠANJU ADOLESCENATA U
OKVIRU TEORIJE EKOLOŠKOG MODELA**

Doktorski rad

Osijek, 2024.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

Ana Čelik

**Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog
modela**

Doktorski rad

Osijek, 2024.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ana Čelik

**Problems in Adolescents' Behaviour in the Frame of Ecological
Model Theory**

Doctoral thesis

Osijek, 2024.

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
FILOZOFSKI FAKULTET

Ana Čelik

**Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog
modela**

Doktorski rad

Društvene znanosti, pedagogija, socijalna pedagogija

Mentor: prof. dr. sc. Goran Livazović

Osijek, 2024.

JOSIP JURAJ STROSSMAYER UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ana Čelik

**Problems in Adolescents' Behaviour in the Frame of Ecological
Model Theory**

Doctoral thesis

Social Sciences, Pedagogy, Social Pedagogy

Supervisor: Goran Livazović, PhD, Full Professor

Osijek, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi doktorskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

Mjesto i datum

Osijek, 9. siječnja 2024.

Potpis doktorandice

Aua Čelik

INFORMACIJE O MENTORU

Goran Livazović redoviti je profesor na Odsjeku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i nositelj je kolegija Socijalna pedagogija, Pedagogija slobodnog vremena, Medijska pedagogija, Statistika u pedagoškim istraživanjima, Pedagogija adolescencije, Multimedijalno osposobljavanje, Pedagogija djece s posebnim potrebama. Rođen je u Osijeku 1982. godine. Diplomirao je 2004. godine na Učiteljskom fakultetu u Osijeku, a doktorirao 2011. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu s temom „Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata“, pod mentorstvom red. prof. dr. sc. Vlatka Previšića. Nakon pet godina rada kao učitelj engleskog jezika u osnovnoškolskoj praksi (2004. – 2008.), zaposlen je kao asistent (2008. – 2011.), viši asistent (2011. – 2012.), docent (2012. – 2018.), izvanredni profesor (2018. – 2023.) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Osijeku te redoviti profesor (2023. – danas) na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Osijeku. Predavač je na poslijediplomskom doktorskom studiju Pedagogija i kultura suvremene škole Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku od ak. 2013./2014. godine, te pozvani predavač na Poslijediplomskom doktorskom studiju Kurikulum suvremene škole Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, kao i pozvani predavač Sveučilišta u Grazu, Austrija, u 2021. godini. Bio je prodekan za nastavu Filozofskog fakulteta Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku (2014. – 2017.), voditelj Odsjeka za pedagogiju (2012. – 2014., 2020. – 2023.), tajnik i član Upravnog odbora Hrvatskog pedagoškog društva (2013. – 2018.), član međunarodnog Stručnog tima za provedbu Reakreditacijskog postupka visokih učilišta Republike Hrvatske u 2014. i 2020. godini na poziv Agencije za znanost i visoko obrazovanje Republike Hrvatske. Član je Povjerenstva za doktorski studij Pedagogija i kultura suvremene škole Filozofskog fakulteta u Osijeku (2013. – 2018. i 2021. – danas). Bio je član znanstvenoistraživačkog projekta „Kurikulum socijalnih kompetencija i odnosa u školi“ (2009. – 2013.) pri Zavodu za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prema programu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Trenutno je znanstveni član projekta „Hrvatski monitor nasilja“, voditeljice projekta doc. dr. sc. Reane Bezić s Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, financiranog od Hrvatske zaklade za znanost (2017. – danas), u sklopu kojeg je voditelj Regionalnog laboratorija u Osijeku. Voditelj je projekta „Istraživanje studijskih programa radi utvrđivanja zastupljenosti razvoja digitalnih kompetencija studenata“ Agencije za znanost i visoko obrazovanje RH u okviru projekta „e-Sveučilišta“ čiji je nositelj Hrvatska akademska i istraživačka mreža (CARNET). Dobitnik je nagrada i priznanja tijekom studija i profesionalnog rada. Diplomirao je kao najuspješniji

student na Učiteljskom fakultetu u Osijeku (2004.). Nositelj je nagrade Best presentation award 2014. godine na Međunarodnoj znanstvenoj konferenciji SGEM International Scientific Conference on Social Sciences & Arts s temom izlaganja „The pedagogical perspective of contemporary adolescent risk behaviors“ u Albeni, Bugarska. Dobitnik je Nagrade za znanstveni rad Filozofskog fakulteta u Osijeku u 2021. godini. Objavio je više od 40 znanstvenih radova u renomiranim međunarodnim i domaćim publikacijama, autor je 6 stručnih priručnika i 1 znanstvene knjige. Recenzent je niza renomiranih međunarodnih časopisa. Znanstveno-stručno se usavršavao u Sjedinjenim Američkim Državama (2021., 2022.), Velikoj Britaniji (2022., 2023.) i Belgiji (2019.). Član je Uredničkog odbora časopisa “Školski vjesnik” koji izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Pozvani je urednik posebnog tematskog izdanja švicarskog međunarodnog časopisa „Societies“ (indeksiran u WOS-u i SCOPUS-u). Služi se engleskim, njemačkim i talijanskim jezikom u govoru i pismu, te pasivno francuskim i mađarskim jezikom.

ZAHVALE

Hvala mom mentoru, prof. dr. sc. Goranu Livazoviću na vodstvu, angažmanu, profesionalnosti, savjetovanju i podršci.

Hvala prof. dr. sc. Siniši Opiću, prof. dr. sc. Mariji Sablić i prof. dr. sc. Jasminki Zloković koji su pregledavajući ovu doktorsku disertaciju svojim sugestijama doprinijeli da ona bude kvalitetnija.

Hvala prof. dr. sc. Zlatku Miliši, red. prof. u trajnom zvanju, na podršci još od preddiplomskog studija pedagogije.

Hvala kolegicama i kolegama na bezuvjetnoj pomoći.

**

Hvala mojoj obitelji na ohrabrenju, ljubavi i toplini.

*

Hvala prijateljici Jeleni što je uvijek bila blizu.

Hvala mama, na svemu.

SAŽETAK

Cilj je ovog rada ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju adolescenata uključenih u institucionalni tretman i adolescenata u općoj populaciji srednjoškolaca u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela, koji utječu na razvoj, odgoj, obrazovanje i socijalizaciju mladih.

U teorijskom dijelu rada opisane su karakteristike adolescencije kao životnog razdoblja i objašnjena je fenomenologija problema u ponašanju adolescenata iz perspektive socijalne pedagogije, gdje su pritom problemi u ponašanju definirani kao središnji pojam koji obuhvaća tri skupine ponašanja: rizična ponašanja, teškoće u ponašanju te poremećaje u ponašanju. Problemi u ponašanju kategorizirani su kao internalizirani i eksternalizirani oblici problema u ponašanju te je objašnjena etiologija problema u ponašanju kroz biološke, psihološke, sociološke i biopsihosocijalne pristupe istraživanju ponašanja mladih. U radu je korištena Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela u odgoju i socijalizaciji mladih prema kojoj je najvažnije sagledati i uzeti u obzir kombinaciju individualnih karakteristika pojedinca te intenzitet utjecaja društva i okoline. Prema Bronfenbrennerovom modelu ljudskog razvoja opisani su rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji mladih na svim razinama društvenog ekosustava.

U empirijskom dijelu rada analizirani su podatci prikupljeni na uzorku od 455 ispitanika, adolescenata iz opće populacije i adolescenata koji su na području Republike Hrvatske korisnici institucionalnog tretmana – centara za pružanje usluga u zajednici te odgojnih zavoda u Požegi i Turopolju. Prikupljeni podatci uneseni su i obrađeni primjenom statističkog programa za računalnu obradu podataka (SPSS, verzija 26.0), postupcima deskriptivne i inferencijalne statistike: t-test za nezavisne uzorke, Mann Whitney test, Kruskal Wallis H test uz *post hoc* usporedbu, Spearman Rho korelacijska analiza i hijerarhijska regresijska analiza.

Rezultatima istraživanja utvrđene su značajne razlike na svim razinama društvenog ekosustava i u problemima u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika. Utvrđena je značajna pozitivna povezanost između problema u ponašanju i niže samoprocjene kvalitete obiteljskih odnosa, između problema u ponašanju i niže samoprocjene kvalitete provođenja slobodnog vremena te značajna povezanost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobiveni su značajni prediktori problema u ponašanju, među kojima se od sociodemografskih varijabli kao primarni prediktor pokazao školski uspjeh, a od varijabli

društvenog ekosustava primarni prediktori su čimbenici iz razine mikrosustava (obitelj, škola, vršnjaci) te makrosustava (vrijednosti). Od varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kao primarni prediktori ističu se samoprocjena problema lijenosti te samoprocjena problema ovisnosti.

Rezultati rada doprinose razumijevanju etiologije i fenomenologije problema u ponašanju kod adolescenata, obogaćujući znanstveni i stručni sadržaj novim saznanjima, a upućuju na višestruke zaštitne i rizične čimbenike višestrukih indikatora problema u ponašanju. Dobiveni rezultati rada mogu doprinijeti spoznajama socijalne pedagogije u boljem razumijevanju zaštitnih i rizičnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji mladih. Mogu biti korisni u kreiranju metoda intervencija za rad s mladima i mogu se primijeniti u unapređenju kvalitete odgoja i sustava obrazovanja, socijalne skrbi, obiteljskih centara te penalnih sustava. Djelatnicima u odgojno-obrazovnim sustavima rezultati ovog rada mogu pomoći u pravovremenoj identifikaciji mladih u riziku, a dobivene informacije mogu im koristiti u osmišljavanju i planiranju preventivnih odgojno-obrazovnih strategija i programa vezanih za probleme u ponašanju mladih. Također, dobiveni podatci mogu doprinijeti planiranju strategija vezanih za unaprjeđenje nastavnog procesa, razvoj odgojnih kompetencija nastavnika, roditelja i studenata svih nastavničkih smjerova te oblikovanju školskih kurikuluma.

Ključne riječi: adolescenti, odgoj, problemi u ponašanju, socijalizacija, teorija ekološkog modela.

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the phenomenology and investigate the etiology of behavioral problems of adolescents involved in institutional treatment and adolescents in the general population of high school students within the framework of the risk-protective subsystems of the ecological model, which affect development, upbringing, education and socialization.

In the theoretical part of the work, the characteristics of adolescence as a period of life are described and the phenomenology of adolescent behavioral problems is explained from the perspective of social pedagogy, where behavioral problems are defined as a central concept that includes three groups of behaviors: risky behaviors, behavioral difficulties, and behavioral disorders. Behavioral problems are categorized as internalized and externalized forms of behavioral problems, and the etiology of behavioral problems is explained through biological, psychological, sociological and biopsychosocial approaches to the research of youth behavior. The paper uses Bronfenbrenner's theory of the ecological model in the upbringing and socialization of young people, according to which it is most important to look at and take into account the combination of the person's individual characteristics and the intensity of the influence of society and the environment. According to Bronfenbrenner's model of human development, risk and protective factors in the upbringing and socialization of young people at all levels of the social ecosystem are presented.

In the empirical part of the work, data collected from a sample of 455 respondents, adolescents from the general population and adolescents who are beneficiaries of institutional treatment in the Republic of Croatia - community service centers and educational institutes in Požega and Turopolj were analyzed. The collected data were entered and processed using a statistical program for computer data processing (SPSS, version 26.0), descriptive and inferential statistics procedures - t-test for independent samples, Mann Whitney test, Kruskal Wallis H test with *post hoc* comparison, Spearman Rho correlation analysis and hierarchical regression analysis.

The results of the research revealed significant differences at all levels of the social ecosystem and in behavioral problems with regard to the sociodemographic characteristics of the respondents. A significant positive correlation was found between behavioral problems and lower self-assessment of the quality of family relationships. Also, a significant positive

correlation was found between behavior problems and lower self-assessment of the quality of spending free time. A significant connection between internalized and externalized behavioral problems was also established. Significant predictors of behavioral problems were obtained, among which school success was the primary predictor of the sociodemographic variables, and factors from the microsystem (family, school, peers) and macrosystem (values) were the primary predictors of the social ecosystem variables. Of the variables of internalized and externalized forms of behavioral problems, the primary predictors were the self-assessment of the problem of laziness and the self-assessment of the problem of addiction.

The results of the work contribute to the understanding of the etiology and phenomenology of behavioral problems in adolescents, enriching the scientific and professional content with new knowledge, and point to multiple protective and risk factors of multiple indicators of behavioral problems. The obtained work results can contribute to the knowledge of social pedagogy in a better understanding of protective and risk factors in the upbringing and socialization of young people. They can be useful in creating intervention methods for working with young people and can be applied in improving the quality of education systems, social welfare, family centers and penal systems. The results of this work can help employees in educational systems in the timely identification of young people at risk, and the information obtained can help them design and plan preventive educational strategies and programs related to problems in the behavior of young people. Also, the obtained data can contribute to the planning of strategies related to the improvement of the teaching process, the development of the educational competencies of teachers, parents and students of all teaching majors, and the design of school curricula.

Key words: adolescents, upbringing, behavioral problems, socialization, ecological model theory.

SADRŽAJ:

I. UVOD	1
II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA	4
2.1. Specifičnosti razdoblja adolescencije u kontekstu pedagogije	4
2.2. Problemi u ponašanju adolescenata iz perspektive socijalne pedagogije	10
2.2.1. Fenomenologija problema u ponašanju mladih	12
2.2.1.1. Lijenost kao socijalno-pedagoški problem.....	20
2.2.1.2. Karakteristike socijalne izoliranosti kod mladih	23
2.2.1.3. Obilježja anksioznosti u odgoju i obrazovanju mladih	27
2.2.1.4. Depresivnost kao socijalno-pedagoški izazov.....	31
2.2.1.5. Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju.....	34
2.2.1.6. Nediscipliniranost u kontekstu odgojnog i obrazovnog procesa.....	37
2.2.1.7. Obilježja maloljetničke delinkvencije	43
2.2.1.8. Značajke agresivnosti u razdoblju adolescencije	46
2.2.1.9. Aspekti ovisničkog ponašanja adolescenata	49
2.2.1.10. Istraživanje hiperaktivnosti u ponašanju adolescenata.....	54
2.2.2. Interdisciplinarni pristupi istraživanju etiologije problema u ponašanju	58
2.3. Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela u odgoju i socijalizaciji	69
2.3.1. <i>Razina mikrosustava</i>	75
2.3.2. <i>Razina mezosustava</i>	82
2.3.3. <i>Razina egzosustava</i>	83
2.3.4. <i>Razina makrosustava</i>	88
2.3.5. <i>Razina kronosustava</i>	93
III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	97
3.1. Cilj i problemi istraživanja	97
3.2. Hipoteze	97
3.3. Ispitanici	98
3.4. Instrument	100
3.5. Postupak	103
IV. REZULTATI	105
4.1. Deskriptivna analiza instrumenta	105
4.2. Kvaliteta ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika	119
4.3. Internalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika	133

4.4. Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.....	145
4.5. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa.....	157
4.6. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena	159
4.7. Povezanost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju.....	161
4.8. Hijerarhijska regresijska analiza ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu	163
V. RASPRAVA.....	200
VI. ZAKLJUČAK	220
POPIS LITERATURE.....	224
PRILOZI	263

I. UVOD

U suvremenom društvu, društvu povećanih očekivanja i brojnih izazova kojima su mladi izloženi, prisutni su aktualni problemi današnjice, koji se očituju u problemima u odgoju i socijalizaciji mladih, poput nemarnosti, socijalne izoliranosti, usamljenosti, plašljivosti, anksioznosti, depresije, nediscipliniranosti, buntovništva, agresije, hiperaktivnosti, delinkvencije, ovisnosti te drugih različitih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju mladih (Akhmedova, 2022; Ansary i Luthar, 2009; Arakelyan i Ager, 2020; Badura, 2018; Bascoe i sur., 2009; Biglbauer i Korajlija, 2020; Bronfenbrenner i Morris, 2006; Brown i sur., 2020; Campos i sur., 2019; Diamond, 2020; Ferić-Šlehan, 2008; Hatoum i sur., 2018; Jokić i Ristić Dedić, 2023; Koller-Trbović, Mirosavljević i Jeđud Borić, 2017; Livazović, 2017, 2018; MacAlister, 2022; Miliša, Dević i Perić, 2015; Olivier i sur., 2020; Raboteg-Šarić, 2014; Rapee i sur., 2023; Rico i sur., 2022; Scott, 2021; Sulthon i Munir, 2023; Velki i Romstein, 2016). Zbog raslojavanja obiteljskog konteksta, povećanog broja rastava i razvoda brakova, materijalne nesigurnosti, siromaštva i ekonomske krize, pandemije te kognitivne, emocionalne i psihotjelesne nezrelosti kao i kontinuirane promjene vrijednosti i stilova ponašanja u zajednicama u kojima odrastaju, mladi često nailaze na probleme koje ne znaju riješiti, što može dovesti do neprihvatljivih oblika ponašanja. Upravo su zbog toga za znanost o odgoju iznimno važna pitanja s ciljem promicanja uspješne integracije i socijalizacije mladih.

O problemima u ponašanju nije moguće govoriti bez sagledavanja konteksta odgoja i socijalizacije mlade generacije, a posebice bez konteksta društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i ponašanja. Termin *problemi u ponašanju* podrazumijeva raspon različitih vrsta ponašanja kod mladih koja mogu biti različitih obilježja, a uglavnom se razvijaju postupno, od blažih, gdje su mladi izloženi riziku, do težih, koji rezultiraju problemima u ponašanju. Problemi u ponašanju predstavljaju skupni naziv za sve biološke, psihološke, kulturološke ili socijalno-pedagoške odrednice koje nepovoljno djeluju na razvoj i funkcioniranje pojedinca te njegove okoline. Podrazumijevaju ponašanja koja mogu biti više ili manje odstupajuća od norme za određeno društvo, kulturu i situaciju (Koller-Trbović i sur., 2011). Prema socijalno-ekološkom modelu problemi u ponašanju mogu se klasificirati u dvije skupine (Scholte, 1995): internalizirani problemi odnosno ponašanja koja su usmjerena prema sebi, a podrazumijevaju emocionalna stanja, poput anksioznosti, depresivnosti, usamljenosti i socijalne izoliranosti te eksternalizirani problemi odnosno ponašanja koja su usmjerena prema okruženju, poput vršnjačkog zlostavljanja, hiperaktivnosti, agresivnosti, krađe i delinkvencije.

Uz problematiku razdoblja adolescencije te prikaz rizičnih i zaštitnih čimbenika koji utječu na razvoj mladih u procesu odgoja i socijalizacije izdvajaju se oni čimbenici koje opisuje teorija ekološkog modela. Prema toj teoriji, čovjekov se život odvija kroz niz povezanih sustava koji imaju značajan utjecaj na njegov razvoj. Utjecaj okoline na pojedinca tumači se iz različitih slojeva društveno organiziranih sustava ekološkog modela, od onih najbližih do onih najudaljenijih u kojima pojedinac sudjeluje. Bronfenbrenner (1979) navodi da je subjekt ekološkog modela pojedinac kojeg okružuju društveno organizirani podsustavi, a koji usmjeravaju čovjekov razvoj, s ključnim odrednicama društvenoga ekološkog sustava. Razina mikrosustava podrazumijeva najbliže okruženje pojedinca u kojem on djeluje, a obuhvaća pojedinca, obitelj, vršnjake i školu. Razina mezosustava odnosi se na interakcije između elemenata mikrosustava kao što su odnosi između obitelji, škole i vršnjaka. Razina egzosustava obuhvaća neizravno socijalno okruženje pojedinca tj. uključuje vanjske čimbenike koji mogu utjecati na razvoj pojedinca, ali s kojima pojedinac nema izravnu interakciju, poput roditeljskoga radnog mjesta, šire zajednice ili medija. Razina makrosustava podrazumijeva društvene i kulturne vrijednosti koje okružuju pojedinca i koje oblikuju ostale sustave dok razina kronosustava obuhvaća promjene u životu pojedinca kroz vrijeme te društveno-povijesni razvojni kontekst. Prate se promjene pojedinca tijekom vremena, kako povijesni i životni događaji, poput ratova, ekonomskih kriza, pandemija i tehnoloških promjena, utječu na pojedinca i njegovu interakciju s drugim sustavima.

Rad se temelji na teoriji ekološkog modela, koja je tijekom vremena iz svoga izvornog naziva *teorija ekološkog modela* preimenovana u *bioekološki model*, a prema kojoj su za razvoj pojedinca najvažnije biološke sastavnice i utjecaj okoline. Teorija ekološkog modela slična je Eriksonovoj teoriji cjeloživotnoga psihosocijalnog razvoja, prema kojoj se ljudski razvoj odvija kroz psihosocijalne stadije. U svakom stadiju postoji utjecaj okoline na pojedinca, koji izaziva određenu vrstu krize (Erikson, 1968). Prema Eriksonovoj teoriji cjeloživotnog razvoja, krize nastaju kao posljedica fizioloških promjena i zahtjeva okoline u pojedinim razdobljima razvoja identiteta pojedinca. Eriksonovu je teoriju prema ključnim odrednicama moguće usporediti sa sociokulturnom teorijom L. Vygotskog. Prema Vygotskom, kultura, vjerovanja, vrijednosti, vještine i običaji neke društvene skupine utječu na buduće generacije te su ljudski razvoj i ponašanje rezultat kulture okoline. Teorija ekološkog modela, uvažavajući druge teorije, proučava utjecaj i djelovanje okoline na razvoj pojedinca, ali ne strukturalno-funkcionalističkim pristupom. Adolescente i probleme u ponašanju istražuje se u kontekstu interakcije različitih činitelja, a teorija ekološkog modela polazi od nekoliko slojeva koji uključuju najveći broj relevantnih zaštitnih i rizičnih čimbenika problema u ponašanju kao što

su pojedinac, obitelj, škola, vršnjaci, zajednica, slobodno vrijeme, mediji, kultura, običaji, vrijednosti i promjene. Teorija ekološkog modela daleko šire sagledava čimbenike neprihvatljiva ponašanja i omogućava empirijski pristup i istraživanja. Prema navedenom teorijskom modelu istražuju se problemi u odgoju i socijalizaciji mladih iz socijalno-pedagoške perspektive.

Za pedagogiju je nužno kontinuirano proučavati i istraživati pojave i događaje suvremenog društva te teorijske i empirijske spoznaje integrirati u sustav pedagojskih i pedagoških spoznaja. Problemi u ponašanju mladih važno su područje interdisciplinarnih tema, a osobito su važno područje za socijalnu pedagogiju upravo zbog razumijevanja razvojnih obrazaca mladih, što je preduvjet za praćenje i identifikaciju razvoja budućih obrazaca ponašanja mladih. Utvrđivanje i razumijevanje rizičnih i zaštitnih čimbenika povezanih s problemima u ponašanju mladih u konačnici ima utjecaj na čitav društveni kontekst i unaprjeđenje samoga procesa odgoja i sustava obrazovanja. Očekuje se da će rezultati ovog istraživanja doprinijeti razumijevanju etiologije i fenomenologije problema u ponašanju kod mladih te ukazati na višestruke rizične i zaštitne čimbenike koji su izrazito važni u odgoju i socijalizaciji. Svakako će doprinijeti i stjecanju novih iskustava u području socijalne pedagogije, odgoja i obrazovanja te znanstvenih pristupa.

II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA

S ciljem istraživanja problema u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela razmotrena su teorijska polazišta i radovi relevantni za navedenu problematiku. U teorijskom dijelu rada primijenjeni su opći metodički postupci poput indukcije i dedukcije, analize i sinteze te generalizacije, deskripcije i klasifikacije. U tom čitavom dijelu rada teoretizira se o problemima u ponašanju adolescenata i objašnjava se njihova priroda, definiraju se termini i koncepti te se opisuju i objašnjavaju teorijski pristupi u istraživanju problema u ponašanju mladih.

2.1. Specifičnosti razdoblja adolescencije u kontekstu pedagogije

Termin *adolescencija* dolazi od latinskoga glagola *adolesco* što u prijevodu znači dozrijevati, rasti (Divković, 1987). Adolescencija je razdoblje tijekom razvoja i odrastanja mlade osobe, a označava prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob (Anić, 2003; Birtić i sur., 2012; Livazović, 2022). U literaturi se nalaze različite definicije adolescencije, no gotovo se svi autori slažu u jednom, da je adolescencija razdoblje između početka puberteta i odrasle dobi koje u prosjeku traje od 10. do između 20. i 25. godine (iako su moguće i iznimke). Za to su razdoblje života karakteristične brojne fiziološke, psihičke, intelektualne, emocionalne i socijalne promjene, a osim toga, u tom životnom razdoblju mladi izgrađuju svoj identitet, odabiru životne stilove te obrasce ponašanja, istražuju svoju seksualnost, počinju se odvajati od roditelja te traže svoju ulogu u društvu (Andrilović i Čudina, 1999; Arnett, 2000; Berk, 2008; Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan-Flander, 2012; Curtis, 2015; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2022; Livazović i Matić, 2018; Steinberg, 2013; Tomić-Koludrović, 2001).

Proces sazrijevanja svakog pojedinca odvija se u mladosti, odnosno, djetinjstvu i adolescenciji te se naziva odrastanje. Iz perspektive pedagogije mladost se može definirati kao razdoblje života koje iziskuje potrebu za pedagoškim vođenjem. Uzelac (1995) prema Bouillet i Uzelac (2007) ističe da je pojedinac mlad sve dokle ga se kroz život treba voditi i dokle god je predmet interesa pedagoške grane odnosno sve dok je ovisan o nadzoru i skrbi starije osobe. U suvremeno doba zbog demografskih, ekonomskih, gospodarskih, tehnoloških i obrazovnih promjena, mladi uglavnom neovisnost dostižu kada su u prosjeku već starije dobi koja je odmakla od razdoblja adolescencije, pa se tako mijenja društvena perspektiva odrastanja mladih (Arnett, 2000; Raboteg-Šarić, 2014). Iz tog razloga Steinberg (2013) ističe da je trajanje razdoblja adolescencije teško odrediti jer njezin početak i kraj ovisi o biološkim i kulturološkim faktorima.

Često se uz pojam adolescencije veže i termin *pubertet*, no ta dva pojma nemaju isto značenje, već se samo u određenoj dobi pojedinca preklapaju. Termin *pubertet* dolazi od latinske riječi *pubertas*, što znači zrelost (Divković, 1987) i podrazumijeva životno razdoblje spolnog, tjelesnog sazrijevanja, dok razdoblje adolescencije podrazumijeva psihičko sazrijevanje pojedinca koje je prateće njegovom tjelesnom sazrijevanju. Prema tomu, adolescenciju karakteriziraju specifičnosti koje prate tjelesni razvoj pojedinca u razdoblju puberteta pa tako adolescencija započinje početkom puberteta, a njezin kraj označava formiranje identiteta (Lacković-Grgin, 2006). Kronološka dob u kontekstu početka i trajanja puberteta mijenja se od pojedinca do pojedinca, no slijed fenomena kod svih pojedinaca je isti i generalno se može podijeliti u tri faze (Buljan Flander, 2012): prepubertet, kojeg karakterizira ubrzan rast i pojavnost sekundarnih spolnih karakteristika; pubertet u užem smislu, kojeg karakterizira pojava menarhe kod djevojčica i prve ejakulacije kod dječaka; i postpubertet, čiji se završetak teško određuje i uglavnom ga karakterizira zastoj u rastu, a pritom se fiziološko sazrijevanje spolnih organa dalje nastavlja, dok završno stanje ove faze karakterizira puna seksualna zrelost i sposobnost za oplodnju. Sukladno tomu, generalno se razdoblje adolescencije može podijeliti na tri faze koje prate biološke, psihološke, kognitivne i socijalne promjene kod mladih:

- 1) Rana adolescencija – obuhvaća razdoblje između 10. i 13. godine, a najčešće je karakteriziraju hormonske promjene koje se očituju u spolnom sazrijevanju i tjelesnom rastu. U ovom su razdoblju adolescenti okupirani tjelesnim izgledom koji proizlazi iz društveno-kulturnih modela (Erceg Jugović, 2011). Uz fizičke promjene, ovo razdoblje adolescencije karakterizira i razvoj prefrontalnog korteksa i promjene neurotransmitera (Luna i sur., 2004). U ovoj se fazi adolescent oslanja na sebe, svoje osjećaje i misli te sklapa prijateljstva s vršnjacima istoga spola s kojima ih i dijeli (Bouchev i Furman, 2003).
- 2) Srednja adolescencija – obuhvaća razdoblje između 14. i 17. godine, a najčešće je karakterizira prihvaćanje vlastitoga fizičkog izgleda te uravnoteženost neurotransmitera (Steinberg, 2013). Osim prihvaćanja vlastitog izgleda, u ovom je razdoblju karakteristično prihvaćanje različitih gledišta, smanjenje konflikata s roditeljima, širenje vršnjačkih skupina, ljubavni odnosi, uspostavljanje samopercepcije, sklonost mašti, razvoj adolescentskog egocentrizma, osjećaj promatranosti od strane drugih iz okoline, nepotpuna razvijenost misaonih procesa (Ajduković, 2000; Collins i Steinberg, 2008; Curtis, 2015; Lacković-Grgin, 2006; Neinstein, 2002; Piaget, 1971; Sebastian, Burnett i Blakemore, 2008).

- 3) Kasna adolescencija – obuhvaća razdoblje od 18. do između 21. i 25. godine, a najčešće je karakterizira povezivanje i uspoređivanje s odraslim osobama, doživljaj realnosti, apstraktni kognitivni procesi, smanjena impulzivnost i promjene raspoloženja, postavljanje profesionalnih ciljeva, provođenje vremena s partnerom i razumijevanje sebe (Curtis, 2015; Neinstein, 2002; Steinberg, 2013).

U sve tri faze neprekidno su isprepletene brojne psihološke, kognitivne i socijalne promjene. Pojedinaac se tijekom života kontinuirano mijenja kako fizički tako i psihički, no u razdoblju adolescencije promjene su mnogo izraženije nego u ostalim fazama života (Lacković-Grgin, 2006; Tomić-Koludrović, 2001). Način i obrazac razvoja pojedinca u razdoblju adolescencije ovisi o brojnim čimbenicima kao što su sama prilagodba u razvoju tijekom odrastanja, odnos u obitelji i s roditeljima, odnos s vršnjacima te promjene vezane za osobni i socijalni razvoj (Vasta i sur. 2004; Wenar, 2003).

Na svjetskoj razini 33,1 % populacije mlađe je od 20 godina, a 29,9 % populacije je u dobi od 20 do 39 godina što dovodi do zaključka da je gotovo polovica svjetskog stanovništva u općoj populaciji mlađa od 25 godina (United Nations - Pre Research Centre, 2020) te pripada skupini društva koje je u nekoj od faza adolescencije. Adolescenti su mladi ljudi koji se nalaze na putu sazrijevanja između djetinjstva i odrasle dobi, a u tom prijelaznom razdoblju života oni ne pripadaju niti u populaciju djece niti u populaciju odraslih. S obzirom na to da adolescent tijekom svoga razvoja pokušava uspostaviti ravnotežu između faze djetinjstva i faze zrelosti, on kao pojedinac odbacuje autoritete i zbližava se s vršnjacima, stoga se može reći da je on neki način tijekom adolescencije zapravo u fazi samoodgoja (Buljan Flander, 2012). Odgoj ima univerzalno, opće društveno, individualno i povijesno značenje, a podrazumijeva proces izgrađivanja, oblikovanja i razvijanja pojedinca. Odgojem se prenose kulturološka iskustva na nove generacije i povezan je s razvitkom ljudske zajednice. To je ljudska, društvena, moralna, biološka, fizička i psihička potreba svakog pojedinca, kojom se teži najvišim ljudskim idealima (Giesecke, 1991; Previšić, 2007). Odgoj na individualnoj razini obuhvaća razvoj osobe na tjelesnom, moralnom, intelektualnom, emocionalnom, estetskom, obrazovnom i radnom području, a njegovim se procesom omogućuje razvoj pojedinca i njegovo oblikovanje (Previšić, 2010). Prema tomu, u kontekstu pedagogije, odgoj je intencionalna, svjesna, društveno organizirana i pedagoški osmišljena djelatnost kojom se nastoji njegovati i izgraditi pozitivne odlike kod individue (Previšić, 2007). Njegova glavna obilježja su svjesnost, svrha i intencija, a takva ciljano usmjerena djelatnost naziva se intencionalni odgoj. Za razliku od intencionalnog odgoja, postoji i funkcionalni odgoj koji obuhvaća sve one činitelje koji neizravno utječu na mlade u procesu odrastanja (Gudjons, 1994). Na odgoj mladih utječu brojni čimbenici poput

obitelji, škole, vršnjaka, društvene zajednice, medija, vrijednosti i drugi. Svi ti čimbenici isprepleteno sudjeluju u procesu odgoja i socijalizacije mlade osobe. Pedagogija od davnih dana kontinuirano proučava sve vrste odgojnih područja kao i činitelje koji djeluju u procesu odgoja, pa tako pojam odgoja u širem značenju podrazumijeva sveukupnost pedagoškoga djelovanja u svim domenama čovjekovog života, dok u užem značenju podrazumijeva usmjerenje na oblikovanje i ostvarivanje pozitivnih ljudskih osobina (Previšić, 2007). Područja koja odgoj obuhvaća su tjelesni, moralni, intelektualni, estetski i radni odgoj, a ovisno o dobi odgajnika odgoj se dijeli na predškolski odgoj, školski odgoj, visokoškolski odgoj i odgoj odraslih. Prema mjestu odgoja i odgojnoga rada, odgoj se dijeli na obiteljski, školski, domski odgoj te odgoj u slobodnom vremenu, dok se prema specifičnim uvjetima rada dijeli na specijalni odgoj, vojni odgoj te odgoj u proizvodnim uvjetima (Gudjons, 1994). Iz toga proizlazi da je odgoj cjeloživotni proces koji obuhvaća sve sfere života pojedinca odnosno čitav društveni ekosustav, iz čega se uočava opravdanost primjene teorije ekološkog modela u istraživanju i radu s mladima.

Odgojem se utječe na ponašanje pojedinca, a svaki pojedinac bira ponašanje s kojim će ostvariti i zadovoljiti svoje potrebe te nitko ne reagira na identičan način u identičnim situacijama i uvjetima (Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan Flander, 2019; Chen, 2012; Dishion i sur., 1991; Fraser, 1997; Haralambos i Heald, 1989; Livazović, 2011). Adolescenti su neprestano promjenjiva populacija stanovništva te ne mora značiti da će ono što se ustalilo za jednu generaciju adolescenata jednako važiti i za neku buduću generaciju adolescenata. Odabir ponašanja pojedinca ovisi o mnogo različitih čimbenika koji se generalno mogu podijeliti na unutarnje tj. biološke čimbenike i vanjske tj. društvene čimbenike (Bouillet i Uzelac, 2007; Bronfenbrenner, 1979). Uzevši u obzir društvene i biološke čimbenike koji utječu na daljnji tijek odgoja i socijalizacije već prilikom samog rođenja, od velike je važnosti proučavati odgojne djelatnosti i pružiti mladoj osobi mogućnost za što bolji razvoj. Svaki pojedinac bez obzira na individualne i društvene karakteristike te odgojne čimbenike ima pravo na odgoj, da bude odgajan i pravo na razvitak, stoga je odgoj i socijalizacija mladih dužnost i obaveza odraslog čovjeka (UNICEF, 2000). Polazeći od socijalno-pedagoške perspektive, odgojna pomoć daleko više je potrebna mladima koji su rođeni s nekim somatskim ili psihičkim nedostacima, duševnim bolestima te mladima koji na bilo koji drugi način zahtijevaju posebne potrebe ili tretman. Nedostatak odgoja i socijalizacije kod pojedinca već u najranijem djetinjstvu može spriječiti njegov daljnji razvoj i narušiti njegovo ispunjenje kao čovjeka. Stoga je od presudne važnosti kontinuirano razmatrati i istraživati sve rizične i zaštitne čimbenike u odgoju i socijalizaciji mladih. Oni čimbenici koji povećavaju vjerojatnost za razvitak pozitivnih

razvojni ishodi nazivaju se *zaštitni čimbenici* dok se oni koji povećavaju vjerojatnost za razvoj problema u ponašanju nazivaju *rizični čimbenici* (Ajduković, 2008; Bašić i Žižak, 1994; Bouillet i Uzelac, 2007).

Razvojni ishodi kod mladih ovise o kvaliteti i vrsti zaštitnih ili rizičnih čimbenika koji djeluju u procesu odrastanja, a prema Fraser (1997) uglavnom se svode na tri razine: individualna razina, koja podrazumijeva biološki i psihološki kontekst; razina užeg djetetovog okruženja, koja obuhvaća obitelj, vršnjake, školu i lokalnu zajednicu; i razina šireg djetetovog okruženja, koja sagledava društvo u cjelini. U znanosti postoji više teorija razvoja (primjerice biološke, psihološke i sociološke) koje objašnjavaju razvoj pojedinca, a pritom sve pokušavaju odgovoriti na pitanja vezana za sam proces odgoja i socijalizacije pojedinca, kao i znanstvene discipline koje sagledavaju isto iz svojih, često parcijalnih, perspektiva. Istraživanje rizičnih i zaštitnih čimbenika omogućuje kreiranje preventivnih strategija koje su usmjerene prema pozitivnim ishodima tijekom odrastanja pojedinca. S obzirom na to da svaki rizični i zaštitni čimbenik doprinosi u svojim okvirima razvoju pojedinca, potrebno ih je proučavati u njihovim razinama povezanosti te kompleksnosti djelovanja, a pritom je važno uzeti u obzir kontekstualne i individualne čimbenike koji imaju utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju mladih. Bronfenbrenner (1979), Durlak (1995), Bouillet i Uzelac (2007), Livazović i Bojčić (2020) navode da se kod razvoja problema u ponašanju mladih uglavnom javljaju višestruki čimbenici koji utječu na odgoj i socijalizaciju, a ne samo pojedinačni te da isti čimbenik može biti u korelaciji s više razvijenih problema. Iskustva koja proživljavaju mladi tijekom adolescencije u konačnici definiraju pripadnike budućih generacija i stvaraju paradigme kroz koje niz generacija adolescenata generira vlastiti svijet i oblikuje svoj životni stil te ponašanje, što paralelno predstavlja veliki izazov svim stručnjacima koji se bave odgojem i socijalizacijom mladih (Bouillet i Uzelac, 2007). Zbog toga izrazito specifičnog razdoblja u životu svakog pojedinca i pratećih promjena na koje utječu razni čimbenici čovjekova razvoja, adolescenti su među reprezentativnijom populacijom za istraživanje i proučavanje fenomenologije i etiologije razvoja problema u ponašanju. Iz navedenog je u konačnici moguće izvući smjernice za daljnji pedagoški rad i preventijsko djelovanje raznih interdisciplinarnih odgojno-obrazovnih sustava ali i svih razina sustava s kojima je pojedinac u interakciji. Tijekom odrastanja mladi uglavnom manifestiraju ponašanje koje je u skladu s njihovom kronološkom i razvojnom dobi, no također se događa i da određeni pojedinci svojim ponašanjem i djelovanjem ukazuju na razvojne probleme koji odstupaju od društveno poželjnih, prihvatljivih, uobičajenih i očekivanih ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007; Jessor, 1996; Vasta i sur., 2004). Takvo odstupanje u ponašanju može se smatrati problemom u ponašanju. Svaki adolescent pojedinac je za sebe koji

djeluje i funkcionira na individualan način stoga se određena ponašanja i djelovanja adolescenata javljaju ovisno o različitim društvenim i biološkim okolnostima. Stručnjaci iz interdisciplinarnih znanstvenih područja nastoje pronaći odgovor zašto određeni pojedinci tijekom svog odrastanja podliježu problemima u ponašanju dok neki drugi pojedinci ne usvajaju ponašanje koje predstavlja određeni rizik za razvoj individue. Prema tomu se poimanje adolescencije može promatrati s nekoliko različitih gledišta kao što je:

- biološko gledište – proizlazi iz teorije evolucije, a prema kojem je ponašanje uvjetovano genima (Hall, 1904);
- psihoanalitičko gledište – proizlazi iz psihoanalitičke teorije i podrazumijeva da je ponašanje uvjetovano genitalnim stadijima (Freud, 1962);
- psihosocijalno gledište – proizlazi iz bioloških i psihoanalitičkih teorija, a karakterizira ga ponašanje uvjetovano interakcijama individualnih i okolinskih čimbenika (Erikson, 1968);
- razvojno-kognitivno gledište – proizlazi iz teorije kognitivnog razvoja te je prema tomu ponašanje uvjetovano kognitivnim razvojem i prelaskom iz konkretnog u apstraktno mišljenje (Piaget, 1971);
- sociološko gledište – proizlazi iz socioloških teorija, stoga je ponašanje uvjetovano procesima modeliranja te promatranja (Bandura, 1973);
- ekološko gledište – proizlazi iz teorije ekološkog modela, a prema kojem je ponašanje uvjetovano interakcijama iz okoline pojedinca i njegovim adaptacijama u društvu (Bronfenbrenner, 1979);
- društveno-kulturno gledište – proizlazi iz strukturalno-funkcionalističkih teorija, a podrazumijeva da je ponašanje uvjetovano vrijednostima određenog društva (Durkheim, 1960; Haralambos i Heald, 1989; Parsons, 1978).

Istraživanja pokazuju da su problemi u ponašanju mladih najizraženiji upravo u razdoblju adolescencije, stoga je u proučavanju fenomenologije i etiologije ponašanja nezaobilazno sagledati rizične i zaštitne čimbenike koji utječu na odgoj i socijalizaciju (Berk, 2008; Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan Flander, 2012; Livazović, 2011; Pennington, 1997; Tomić-Koludrović, 2001; Vasta i sur., 2004; Zloković i Vrcelj, 2010). Problemi u ponašanju tijekom adolescencije vrlo često su prediktori ponašanja mladih u kasnijim i zrelim fazama života te usmjeravaju životni tijek mlade osobe. Iz tog razloga svaku vrstu i oblik neprihvatljivog ponašanja, koji potencijalno dovodi do pojavnosti problema u ponašanju, potrebno je identificirati i prepoznati što prije, a optimalno je djelovati na način da do takvog obrasca ponašanja uopće ne dođe, što se postiže preventivnim djelovanjem kroz odgoj na svim razinama društvenog ekosustava.

2.2. Problemi u ponašanju adolescenata iz perspektive socijalne pedagogije

Termin *problemi u ponašanju* predstavlja generalni pojam u ponašanju pojedinca koji obuhvaća tri skupine ponašanja: rizična ponašanja, teškoće u ponašanju i poremećaje u ponašanju (Koller-Trbović i sur., 2011). Navedenim vrstama ponašanja zajedničko je da su to ponašanja koja je potrebno usmjeravati i mijenjati, a problematikom takvih ponašanja bave se stručnjaci iz različitih sustava.

Sukladno standardima za terminologiju, rizična ponašanja su ona putem kojih osoba dovodi u opasnost svoje i tuđe fizičko te psihičko zdravlje, integritet i imovinu (Koller-Trbović i sur., 2011). Prema Wanke, Piejko-Płonka i Deutschmann (2020) rizik ne mora sadržavati negativnu konotaciju već on podrazumijeva identifikaciju pozitivnih i negativnih posljedica određenog obrasca ponašanja koji je povezan s kognitivnim procesom pojedinca te s njegovim socijalnim i kulturnim kompetencijama. Rizična ponašanja niskog su intenziteta u trenutnoj situaciji, ali prediktor su za loše situacije u budućnosti (Koller-Trbović i sur., 2011). Iz toga proizlazi da oblici rizičnih ponašanja zahtijevaju djelovanje najbližih osoba iz okoline pojedinca te stručnjaka koji su dio njegove životne sredine. Tako rizična ponašanja mogu biti izostajanje s nastave, nepridržavanje pravila kućnog i školskog reda, nezainteresiranost za vršnjačke odnose, povučenost, generalno tužno raspoloženje, eksperimentiranje s alkoholom, cigaretama, drogom, promiskuitetno ponašanje, prebrza vožnja te kasni izlasci (Adamović, Gvozdanić i Potočnik, 2023; Arnett, 2000; Wanke, Piejko-Płonka i Deutschmann, 2020; Zloković i Vrcelj, 2010). Teškoće u ponašanju podrazumijevaju ona ponašanja kojima pojedinac krši društvene ili zakonske norme. Pojavljuju se kroz određeno vremensko razdoblje ili iznenada te u više različitih sredina, a njihove posljedice mogu predstavljati rizik za budući razvoj pojedinca (Koller-Trbović i sur., 2011). Primjerice, teškoće u ponašanju mogu biti krađa, napuštanje škole, bježanje iz odgojnih sredina, socijalna izoliranost, samoozljeđivanje, nasilni ispadi te disciplinski prekršaji u školi (Arnett, 2000; Bartlett, Holditch-Davis i Belyea, 2005). Poremećaji u ponašanju podrazumijevaju ponašanja kojima pojedinac kroz duže vremensko razdoblje ugrožava svoje djelovanje i djelovanje druge osobe (Koller-Trbović i sur., 2011). To su ponašanja poput težih kaznenih djela i prekršaja, razbojništva, izravnog nasilja, preprodaje droge, ovisnosti, silovanja i pokušaj samoubojstva (Arnett, 2000; Bartlett, Holditch-Davis i Belyea, 2005). Takvi oblici ponašanja imaju teške posljedice i zahtijevaju intervenciju specijaliziranih stručnjaka te usklađeno djelovanje više sustava istovremeno.

Na nacionalnoj razini termin *problemi u ponašanju* „predstavlja skupni naziv za sva ona ponašanja biološke, psihološke, pedagoške ili socijalne geneze, kojima dijete/mlada osoba značajno odstupa od ponašanja primjerenog dobi, situaciji, kulturnim i etičkim normama, te

štetno ili opasno utječe na sebe i/ili druge pojedince ili društvene sustave“ (Koller-Trbović i sur., 2011, str. 13). Različiti sustavi prema svojim domenama dotiču se s problemima u ponašanju mladih pa tako postoje i raznovrsne definicije tog termina, ovisno o sustavu. Prema Koller-Trbović i sur. (2011) sustav odgoja i obrazovanja u probleme u ponašanju ubraja ponašanje pojedinaca u školi koje štetno djeluje na razvoj obrazovnih, socijalnih i osobnih vještina mlade osobe. Uključuje odstupanje od uobičajenih psihosocijalnih obrazaca ponašanja, a posljedice takvog ponašanja mogu biti štetne ili opasne za okolinu u odgojno obrazovnoj skupini. Sustav socijalne skrbi u probleme u ponašanju svrstava pojedince čije je ponašanje značajno različito od opće prihvaćenih socijalnih i kulturnih te zakonskih normi, a posljedice takvog ponašanja dovode u opasnost vlastiti razvoj i samu okolinu. Sustav obiteljskih centara u probleme u ponašanju podrazumijeva pojedince koji u svom ponašanju odstupaju od uobičajenih ponašanja primjerenih dobi, situaciji i društvenim normama u svom okruženju, a takva ponašanja štetno djeluju na pojedinca i njegovo okruženje te mu otežavaju uspješnu socijalnu integraciju. Sustav pravosuđa u probleme u ponašanju kategorizira pojedince koji ostvaruju različita obilježja kaznenih djela i prekršaja, dok sustav unutarnjih poslova podrazumijeva isto ako pojedinac svojim ponašanjem dovodi u opasnost sebe i druge. Sustav zdravstva u probleme u ponašanju podrazumijeva one pojedince koji imaju ponavljajući i trajni obrazac antisocijalnog i agresivnog ponašanja, a koje se razlikuje od onoga što se društveno očekuje u skladu s njegovom dobi.

Prema navedenom, ponašanja koja nisu u skladu s normama općeprihvaćenog i uobičajenog ponašanja nazivaju se problemima u ponašanju. Pritom svako odstupanje ne mora nužno biti problem u ponašanju. Glavni kriteriji prema kojima se dijagnosticiraju problemi u ponašanju jesu odstupanja od predviđenog ponašanja koja nisu u skladu s razvojnom dobi i društvenim okolnostima (Nikstat i Riemann, 2020; Panić i Bouillet, 2021), no da bi se određeno ponašanje nazvalo problemom, rizikom, teškoćom, poremećajem ili odstupanjem, prema Koller-Trbović (2004), ono mora zadovoljiti nekoliko različitih kriterija:

- trajanje problema (razdoblje od 3 do 6 mjeseci ili dulje te ako se pojavi nagla promjena u ponašanju),
- intenzitet problema,
- prisutnost problema u određenoj sredini,
- prisutnost većeg broja diferencijalnih problema,
- okolnosti, tj. društveni kriteriji,
- hitnost za intervenciju,
- prethodna poduzetost intervencije i njezin učinak.

Odstupanja u ponašanju promatraju se u kontekstu razvoja socijalnih i emocionalnih vještina jer se obično javljaju kao reakcija pojedinca na određene podražaje. Svaki oblik obrasca ponašanja koji potencijalno ukazuje na mogućnost razvoja problema u ponašanju potrebno je pravovremeno prepoznati od strane stručnjaka i na njega reagirati. Zbog izrazito kompleksne i složene prirode problema u ponašanju, oni mogu biti neprimijećeni ili prikriveni u početnim fazama razvoja, što može otežati njihovu identifikaciju. U tom slučaju, presudnu ulogu imaju socijalno-pedagoške institucije koje sa stručnim intervencijama i programima mogu promijeniti nastale obrasce ponašanja. Bijedić i sur. (2019) prikazuju rezultate Programa socijalno-pedagoških intervencija u Tuzli za učenike koji su potencijalno u rizičnoj skupini za razvoj problema u ponašanju. Na uzorku od 500 ispitanika u dobi od 10 do 15 godina provedena je procjena pripadnosti rizičnoj skupini za razvoj problema u ponašanju, od čega je za 86 ispitanika (39 dječaka i 47 djevojčica) procijenjeno da se nalaze u rizičnoj skupini. Za procjenu se koristila Achenbachova dimenzionalna klasifikacija poremećaja ponašanja, a ispitanici su testirani u inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj fazi. Rezultati pokazuju da se kod ispitanika javlja promjena u ponašanju prema društveno poželjnim obrascima ponašanja iz čega proizlazi da se pravovremenom identifikacijom adolescenata potencijalno rizičnih za razvoj problema u ponašanju i pravovremenom socijalno-pedagoškom intervencijom u radu s mladima, roditeljima i skrbnicima, uspostavljaju pozitivne i željene promjene ponašanja.

Generalno, ponašanje se definira društvenim očekivanjima od okoline u kojoj pojedinac djeluje, obilježjima njegove razvojne dobi te ukupnim biološko-psihosocijalnim osobinama (Adamović, Gvozdanović i Potočnik, 2023; Bouillet i Uzelac, 2007; Nikstat i Riemann, 2020;), a da bi se moglo razumjeti probleme u ponašanju mladih potrebno je navedenu problematiku istraživati i proučavati s njezine fenomenološke i etiološke perspektive.

2.2.1. Fenomenologija problema u ponašanju mladih

U kontekstu socijalne pedagogije fenomenologija podrazumijeva istraživanje i razumijevanje iskustava pojedinaca kroz njihove socijalne okolnosti. Kada se problemima u ponašanju mladih pristupa s fenomenološke perspektive, nužno je poimanje i interpretacija konkretnih socijalnih izazova s kojima se mladi suočavaju, kako bi se oblikovali oblici podrške, intervencija i politike prilagođene individualnim potrebama pojedinca. Sukladno tomu je, prilikom razumijevanja fenomenologije problema u ponašanju, potrebno uzeti u obzir najvažnije čimbenike biološko-psihosocijalnog razvoja mladih. Wenar (2003) kao bitne čimbenike za biološko-psihosocijalni razvoj pojedinca navodi privrženost ljudima koji ga okružuju, sposobnost za rad, sposobnost vlastite kontrole i kogniciju te ističe da ukoliko neki od tih čimbenika izostanu tijekom

odrastanja, utoliko je biološko-psihosocijalni razvoj pojedinca narušen i moguća je pojava problema u ponašanju. Potencijalni nedostatak nekog od navedenih čimbenika i pojava odstupajućih oblika problema u ponašanju mogu utjecati na buduće ponašanje pojedinca, što može varirati u obliku, intenzitetu i štetnosti te u konačnici narušiti generalno stanje pojedinca (Bouillet i Uzelac, 2007; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Nikstat i Riemann, 2020; Sleijpen i sur., 2016; Vizek Vidović i sur., 2003; Vranjican i sur., 2019).

Prema socijalno-ekološkom modelu s fenomenološke strane problemi u ponašanju klasificirani su u dvije veće skupine, a Scholte (1995) pritom kao jednu skupinu navodi eksternalizirane probleme u ponašanju, koji podrazumijevaju ponašanja usmjerena prema okruženju, poput vršnjačkoga zlostavljanja, hiperaktivnosti, agresivnosti i delinkventnosti. Druga skupina obuhvaća internalizirane probleme u ponašanju, koji karakteriziraju ponašanja usmjerena prema sebi, kao što su emocionalna stanja poput anksioznosti, depresivnosti, usamljenosti i socijalne izoliranosti. Žižak i sur. (2004) u eksternalizirane probleme u ponašanju, uz prethodno navedene, ubrajaju još i markiranje, ubojstvo, organizirani kriminal, bježanje, mučenje, oružane pljačke, laganje, nepoštovanje autoriteta, kršenje pravila, a u internalizirane probleme u ponašanju ubrajaju i povlačenje u sebe, beživotnost i povučenosť. U zasebnu skupinu problema u ponašanju ubrajaju ostale oblike ponašanja poput ovisnosti, neurednosti, pripadnosti sektama, čestih promjena raspoloženja i dvoličnost. Sličnu ili gotovo istu podjelu navode i drugi autori (Achenbach, 1993; Bouillet i Uzelac, 2007; Davidson i Neale, 2002; Dragojević i Jaković, 2022; Jessor, 1996; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016). Različiti oblici i vrste problema u ponašanju kod mladih uglavnom su isprepleteni i teško ih je razgraničiti i klasificirati upravo iz razloga jer oni mogu obuhvaćati samo internalizirane oblike problema u ponašanju, samo eksternalizirane oblike problema u ponašanju ali i kombinaciju jednih i drugih. S obzirom na to da pojedinac može istovremeno manifestirati dva ili više oblika problema u ponašanju, u literaturi se prilikom klasifikacije problema u ponašanju sve češće koriste pojmovi poput *pretežito internalizirani* i *pretežito eksternalizirani* problemi u ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007).

Internalizirani oblici problema u ponašanju su pasivnog karaktera i podrazumijevaju ponašanja koja su usmjerena prema sebi, a tu se najčešće svrstavaju problemi poput povučenosťi, plašljivosti, potištenosti, depresije, niskog samopouzdanja, izoliranosti, lijenosti i nemara, dosade te neurotskih problema (Davidson i Neale, 2002; Harrison i sur, 2012; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016; Nikstat i Riemann, 2020; Scholte, 1995; Vizek Vidović i sur., 2003; Žižak i sur., 2004; Wenar, 2003). Njihova obilježja pripadaju pasivnim oblicima ponašanja jer nisu pretjerano uočljiva.

Pretpostavlja se da mladi s internaliziranim problemima u ponašanju rjeđe dobivaju stručnu pomoć upravo iz razloga jer se oni teže primjećuju i uglavnom ne utječu izravno na okolinu. Istraživanja pokazuju da prije i tijekom razdoblja adolescencije oko 15 % mladih doživi određeno iskustvo internaliziranih problema u ponašanju (Bašić, 2009; Colman i sur., 2007; Macuka, 2016; Maglica i Džanko, 2016; Vulić-Prtorić, 2001). Među češćim problemima u ponašanju mladih su depresivnost i anksioznost, a 70 % mladih koji iskuse internalizirane probleme u ponašanju imaju probleme i u odrasloj dobi (Bašić, 2009; Colman i sur., 2007; Macuka, 2016). Usporedbom istraživanja razvidna je predikcija trajanja internaliziranih ponašanja poput povučeniosti i usamljenosti i u odrasloj dobi. Begić i sur. (2020) su u istraživanju na uzorku 3 500 ispitanika u dobi od 18 do 95 godina utvrdili da je 60 % ispitanika imalo neke oblike anksioznosti i depresivnosti tijekom socijalne izolacije uzrokovane pandemijom COVID-19. Utvrdili su da je psihičko zdravlje lošije kod žena u odnosu na muškarce te da je 16,7 % ispitanika iskazalo nezadovoljstvo vlastitim životom. Pritom navode pet čimbenika koji su najviše pogodovali razvoju anksioznosti i depresije: potres, razdvojenost od vulnerabilnih članova obitelji, nemogućnost obavljanja i pristupa zdravstvenim pregledima, loši uvjeti za rad od kuće te promjena tijeka i načina života zbog socijalne izolacije. Na temelju rezultata zaključuje se da su ispitanici depresivniji i anksiozniji u usporedbi s podacima prije pandemije te da im je psihološko zdravlje više narušeno u usporedbi sa sudionicima iz drugih europskih zemalja među kojima je jedino Španjolska dobila slične rezultate kao Hrvatska. Navedeno potvrđuju Kuitunen i sur. (2023) iznoseći da je u razdoblju od 2019. do 2021. godine porasla učestalost posjeta primarnoj zdravstvenoj medicini zbog psihičkih problema. Najveći prijavljeni porast u 2020. godini bio je u kategoriji problema sa spavanjem i anksioznih problema. Rezultati istraživanja Kuitunen i sur. (2023) ukazuju na to da je prevalencija korištenja antidepresiva porasla za 25 % u 2021. godini, a utvrđen je i porast u korištenju antipsihotika od 19 %. Tijekom 2020. godine pandemija se proširila diljem svijeta i uvjetovala zatvaranje odgojno-obrazovnih ustanova s ciljem sprječavanja širenja SARS-cov-2, virusa koji uzrokuje COVID-19. Razvoj pandemije negativno je utjecao na mentalno zdravlje adolescenata (Arslan i Yildirim, 2021), a istraživanja pokazuju da su mladi bili izloženi češćem zlostavljanju unutar obitelji (Brown i sur., 2020; Chung i sur., 2020). Arslan i Yildirim (2021) proveli su istraživanje s ciljem razvijanja Srednjeg školskog upitnika (*MSQ*) kako bi se procijenio smisao života mladih tijekom pandemije COVID-19 u kontekstu njihova obrazovanja, odnosa s roditeljima i pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati istraživanja generalno ukazuju na to da ukoliko su pozitivni odnosi između pojedinca i roditelja na niskoj razini, a strah od mogućeg razvitka pandemije na visokoj razini, utoliko se kod ispitanika s

većim poimanjem o smislenosti života pojavljuje više oblika internaliziranih problema od ispitanika s manjom razinom poimanja smisla života. Iz toga proizlazi da je viša roditeljska povezanost s pojedincem ključna za jačanje mentalnog zdravlja mladih u vrijeme pandemije, a posebice kod mladih s razvijenijim kritičkim promišljanjem, spoznajom i razvijenijom svjesnosti o smislu života. Harrison i sur. (2012), Maglica i Džanko (2016) te Panić i Bouillet (2021) navode da su neki od češćih internaliziranih oblika problema u ponašanju mladih nemarnost, nezainteresiranost, povučenost, depresivnost i anksioznost. Maglica i Džanko (2006) istraživali su simptome internaliziranih problema u ponašanju mladih i utvrdili da su najčešći internalizirani oblici problema u ponašanju problemi povećane samokritičnosti, problemi sa spavanjem, neodlučnost, pesimističnost, vlastito nezadovoljstvo, nedostatak energije, razdražljivost, plakanje i promjene apetita. U kontekstu vršnjačkih odnosa Shinde i sur. (2023) utvrđuju da su kvalitetni vršnjački odnosi u korelaciji s manjom pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju, te da su nizak akademski uspjeh, uključenost u fizičke tučnjave i nizak socioekonomski status obitelji u korelaciji s većom pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju adolescenata. Do sličnih rezultata dolaze Bulat i Horvat (2020) koji su utvrdili povezanost internaliziranih problema u ponašanju i školskog okruženja te da pripadnici muškog spola, koji imaju razvijene neke od oblika internaliziranih problema ponašanju, ujedno imaju manje povjerenja u prijatelje, slabiji akademski uspjeh iz matematike te generalni akademski uspjeh, teže komuniciraju s vršnjacima i imaju manju privrženost školi. Utvrdili su još pozitivnu korelaciju između internaliziranih oblika problema u ponašanju i otuđenosti od vršnjaka kod pripadnica ženskog spola te negativnu korelaciju s akademskim uspjehom iz matematike i generalnim akademskim uspjehom, povjerenjem u prijatelje i privrženosti školi.

S druge strane, eksternalizirani problemi u ponašanju su oni koji su aktivni i koji podrazumijevaju nedovoljno kontrolirano ponašanje koje je usmjereno prema drugima, a tu se najčešće svrstavaju problemi poput nediscipliniranosti i nepoštovanja, hiperaktivnosti, neposlušnosti, impulzivnosti, nametljivosti, laganja, varanja, nasilja, agresivnosti, delinkvencije, prkosa, svađanja, bježanja od kuće i od institucionalnih odgojno obrazovnih ustanova, prosjačenja, nametljivosti, problemi s prehranom te različite ovisnosti (Bouillet i Uzelac, 2007; Livazović, 2017; Olivier i sur., 2020; Shinde i sur., 2023; Wenar, 2003; Yang i sur., 2023). Eksternalizirani problemi u ponašanju još se nazivaju i aktivni problemi jer je njihova manifestacija uočljiva. Mladi s eksternaliziranim problemima u ponašanju češće dobivaju stručnu pomoć od onih s internaliziranim oblicima problema u ponašanju upravo iz razloga jer su obrasci eksternaliziranog ponašanja vidljiviji i imaju izravan utjecaj na okolinu.

Istraživanja pokazuju da su među češćim oblicima pojavnosti eksternaliziranih problema u ponašanju različiti oblici ovisnosti, nasilje i agresivnost, kojima prethodi generalna nediscipliniranost, a potencijalno prerastaju u delinkventnost (Ettekal i sur., 2023; Gornik i sur., 2023; Livazović i Bojčić, 2020; Sekol i Farrington, 2016b; Snyder i Duchschere 2022; Starkey i sur., 2019; Velki, 2012; Zloković i Vrcelj, 2010; Zuckerman, 2007). Iz toga proizlazi da jedan oblik eksternaliziranog ponašanja potencijalno povlači za sobom i druge oblike internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Olivier i sur. (2020) proveli su istraživanje s ciljem procjene povezanosti između problema u ponašanju te emocionalnoga i kognitivnoga djelovanja mladih. Utvrdili su da su eksternalizirani oblici problema u ponašanju povezani s nižim emocionalnim angažmanom pojedinca te da su internalizirani oblici problema u ponašanju povezani s nižim kognitivnim angažmanom pojedinca. Ettekal i sur. (2023) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti između vršnjačke viktimizacije i pojave eksternaliziranih i internaliziranih oblika problema u ponašanju. Na temelju rezultata zaključuje se da se kod mladih, koji su iskusili visoku i kontinuiranu razinu vršnjačke viktimizacije, istovremeno pojavljuju različiti oblici internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Pritom se eksternalizirani oblici problema u ponašanju češće pojavljuju kod muških ispitanika, a internalizirani kod ženskih. Ettekal i sur. (2023) ističu da se kod mladih, kod kojih se tijekom vremena smanjivala razina viktimizacije, očituju simptomi oporavka od proživljene viktimizacije. Prema Young i sur. (2011), kod institucionalizirane su populacije najčešće prisutni problemi u ponašanju poput problema s pažnjom, iz čega proizlazi da takve vrste problema u ponašanju mogu povećati vjerojatnost kriminalnih radnji u kasnijoj dobi. Do sličnih rezultata dolaze Gornik i sur. (2023) koji su proveli longitudinalno istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju poput agresivnosti i delinkventnosti tijekom adolescencije sa psihosocijalnim životnim ishodom u odrasloj dobi. Utvrdili su da postoji značajna korelacija između ispitivanih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obrazovnim postignućima i problemima sa zakonom u odrasloj dobi. Osim navedenog, utvrdili su da postoji pozitivna povezanost između ispitivanih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju i ovisnosti o alkoholu u odrasloj dobi te između eksternaliziranih oblika problema u ponašanju i niske razine kvalitete partnerskih odnosa. Sukladno tomu, zaključuje se da su za narušeno psihosocijalno ponašanje pojedinca u odrasloj dobi delinkventna ponašanja snažniji prediktori od agresivnih oblika ponašanja u adolescentskom razdoblju. Shinde i sur. (2023) utvrđuju da su nizak socioekonomski status obitelji, loš akademski uspjeh i uključenost pojedinca u fizičke tučnjave u korelaciji s pojavom različitih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Također, ukazuju na to da su kvalitetni

vršnjački odnosi i angažman stručne službe u školi u korelaciji s manjom pojavom eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod adolescenata. Zbog posljedica razvoja eksternaliziranih problema u ponašanju kod mladih, White i Renk (2012) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti između eksternaliziranih problema u ponašanju kod mladih u dobi od 12 do 14 godina i karakteristika obitelji, podrške susjedstva te kulturnog okruženja mladih. Utvrdili su da osim društvenog prihvaćanja od strane mladih i generalnog samopoštovanja, slaba emocionalna roditeljska privrženost te niska razina kvalitete lokalne zajednice jesu jedni od važnih pokazatelja za potencijalni budući razvoj eksternaliziranih problema u ponašanju. Iz rezultata regresijske analize navedenog istraživanja može se zaključiti da je društvena ekološka konceptualizacija, koja obuhvaća okruženje, kulturu i lokalnu zajednicu, važna prilikom prevencije eksternaliziranih problema u ponašanju kod mladih. Lüdeke, Przibilla i Linderkamp (2023) ističu da mladi s eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju iskazuju slaba školska postignuća, niži akademski uspjeh, probleme u socijalnim interakcijama s vršnjacima i nastavnicima te veću razinu stresa povezanog sa školom. Ukazuju na to da je školsko okruženje značajna varijabla u objašnjenju akademskog postignuća, no postoji relativno malen broj znanstvenih istraživanja koja istražuju povezanost škole i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. S tim su ciljem proveli istraživanje kako bi ispitali stavove i procjenu mladih s eksternaliziranim problemima u ponašanju u školskom okruženju. Rezultati pokazuju da ispitanici s eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju negativno procjenjuju školsko okruženje, a takva je procjena u višoj mjeri izražena kod mladih kod kojih je prisutan internalizirajući komorbiditet. Na temelju rezultata može se zaključiti da mladi s razvijenim eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju ostvaruju nisku razinu društvene participacije (Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023). Yang i sur. (2023) također ukazuju na relativno malen broj istraživanja koja ispituju povezanost školskog okruženja s pojavom i razvojem eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod mladih, stoga su s istim ciljem proveli istraživanje. Rezultati pokazuju da je kvaliteta odnosa između nastavnika i učenika zaštitni čimbenik protiv razvoja eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod adolescenata. Yang i sur. (2023) utvrdili su povezanost vršnjačkih odnosa i mentalnog zdravlja pojedinca s kvalitetom odnosa između nastavnika i učenika te s pojavom eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Slaba uključenost roditelja u odgojno-obrazovni proces pojedinca povezana je s niskom razinom kvalitete odnosa između nastavnika i učenika te s pojavom eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod adolescenata. Do sličnih rezultata dolaze Davis i sur. (2022) koji su istraživali povezanost između roditeljske uključenosti u odgoj i obrazovanje te razvoj problema u ponašanju kod pojedinca. Utvrdili su da je veća uključenost

roditelja u odgojni proces za pojedinca zaštitni čimbenik za problem povučenosti, ali i da je čimbenik rizika za problem anksioznosti. Ujedno, veća uključenost majke u odgojni proces zaštitni je čimbenik za problem nediscipliniranosti te čimbenik rizika za probleme vezane za delinkventnost te agresivnost. Prema Wang, Liu i Wang (2014) razina kvalitete odnosa roditelj-pojedinac i pojedinac-roditelj jedan je od važnih čimbenika koji doprinosi razvitku ili nerazvitku raznih problema kod mladih. Isto tako, rezultati istraživanja Brown i sur. (2020) te Chung i sur. (2020) pokazuju da roditeljski stres doprinosi negativnom roditeljskom ponašanju prema mladima što u konačnici utječe na kvalitetu odnosa roditelj-pojedinac i pojedinac-roditelj. Iz navedenog proizlazi da je razina kvalitete obiteljskih odnosa povezana s razvitkom internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod mladih te da su bliskiji i pozitivniji odnosi mladih s roditeljima povezani s pozitivnijim socijalnim i emocionalnim ponašanjem te s manjim problemima mentalnog zdravlja mladih, a što potvrđuju i rezultati istraživanja Buist i sur. (2017), Eruyar, Maltby i Vostanis (2018), Snyder i Duchschere (2022), Wang, Liu i Wang (2014), Wissink, Dekovic i Meijer (2006) te Zwi i sur. (2018).

Dakle, internalizirani oblici problema u ponašanju podrazumijevaju ponašanja koja su usmjerena prema sebi, poput povučenosti, napetosti, plašljivosti, potištenosti, anksioznosti, depresije, niskog samopouzdanja, izoliranosti, lijenosti, nemara i neurotskih problema (Arslan i Yildirim, 2021; Begić i sur., 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Davidson i Neale, 2002; Harrison i sur., 2012; Jessor, 1996; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016; Scholte, 1995; Vizek Vidović i sur., 2003; Žižak i sur., 2004; Wenar, 2003). S druge strane, eksternalizirani oblici problema u ponašanju manifestiraju se na način da su oni uglavnom odmah po svojoj pojavnosti i vidljivi. Takva ponašanja najčešće su usmjerena prema drugima i često rezultiraju kaznenom regulacijom. Na temelju iznesenoga, zaključuje se da su danas sve značajniji problemi u ponašanju povezani s određenim životnim stilovima, navikama i odgojnim vrijednostima mladih. Također, sve su značajniji i psihosocijalni problemi u ponašanju poput anksioznosti, depresije, suicidalnosti, socijalne izoliranosti i problemi povezani s mentalnim zdravljem mladih. Mladi s problemima eksternaliziranih oblika u ponašanju izloženi su povećanom riziku od generalnog neuspjeha i prijevremenog prekida obrazovanja (Gornik i sur., 2023; Olivier i sur., 2020; Shinde i sur., 2023), stoga je pravovremena intervencija i pružanje stručne pomoći od presudne važnosti u eskalaciji problema u ponašanju. Nužno je kod mladih razvijati kvalitetu mentalnog zdravlja, vještine nužne za regulaciju emocija, poticati socijalne vještine, suradnju i pozitivno okruženje. Pritom je neophodno istaknuti suradnju obitelji i škole gdje je potrebno održavati komunikaciju i podršku, a odgojne postupke potrebno je temeljiti na metodi pozitivnog potkrepljenja te na

edukaciji roditelja. Problemi u ponašanju podrazumijevaju ona ponašanja koja zahtijevaju usmjeravanje i mijenjanje obrazaca ponašanja, a do razvoja problema u ponašanju dolazi kada se naruši biološko-psihosocijalni razvoj pojedinca. Ako narušen biološko-psihosocijalni razvoj pojedinca nije pravovremeno prepoznat, mogu se javiti različiti obrasci ponašanja pojedinca koji mogu nepovoljno utjecati na pojedinca i zajednicu u svim razdobljima života. Koji će se od oblika problema u ponašanju manifestirati kod pojedinca, ovisi o različitim biološkim, psihološkim i socijalnim čimbenicima te o društvenoj paradigmi u kojoj su sve više prisutne kontinuirane promjene vrijednosti.

U pregledu literature uočava se manja zastupljenost znanstvenih istraživanja koja istražuju povezanost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju iz pedagogijske perspektive, na što ukazuju i drugi autori koji su istraživali ovu problematiku (Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023; Yang i sur., 2023). Za pedagošku praksu nužna su pedagogijska istraživanja koja istražuju važnost i povezanost školskog okruženja i razredne klime s pojavom eksternaliziranih i internaliziranih oblika problema u ponašanju. Takve su znanstvene spoznaje nužne za pedagošku dijagnostiku, za izradu preventivnih planova i programa u radu škole i stručnih suradnika jer, u školskom okruženju, modifikacija neželjenih oblika problema u ponašanju kod mladih zahtijeva sveobuhvatan pedagoški pristup i preventivno djelovanje od strane stručnih suradnika i nastavnika. Neophodno je da visokoškolske institucije, u kojima se obrazuju budući nastavnici i odgojno-obrazovni djelatnici, svoje kolegije baziraju na interdisciplinarnim temama s navedenom problematikom te na praktičnim kolegijima. Zbog toga bi se preventivne strategije, osim za rad s rizičnom skupinom mladih, trebale sastojati i od programa za rad s nastavnicima u kojima bi bilo značajno raditi na usvajanju i svladavanju vještina za razvijanje što kvalitetnijeg odnosa između nastavnika i učenika. Kvaliteta odnosa između nastavnika i učenika odražava se ne samo na ponašanje i djelovanje pojedinca, nego i na samu kvalitetu nastave, odgojno-obrazovne ishode, na razrednu klimu, vršnjačku integraciju i odgovornost u radu.

Sukladno teorijskim polazištima u nastavku se prikazuju neka od češćih fenomenoloških obilježja internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju mladih. Pritom je važno napomenuti da se složena etiologija problema u ponašanju odražava na fenomenologiju problema u ponašanju, a uključuje individualne čimbenike i čimbenike iz okoline (Giletta i sur., 2021; Hannigan i sur. 2017; Hatoum i sur., 2018; Nikstat i Riemann, 2020). U okviru ovog rada opisuju se internalizirani problemi u ponašanju klasificirani u pet pojavnih oblika koji su predmet metodološkog dijela rada, a to su lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost te neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju. Svaki je od navedenih

internaliziranih oblika problema u ponašanju opisan u poveznici s drugim internaliziranim oblicima problema u ponašanju koji im prethode kao njihovi blaži oblici poput problema nemarnosti, povučenosti, usamljenosti, plašljivosti i potištenosti. Također, opisuju se eksternalizirani problemi u ponašanju klasificirani u pet pojava oblika eksternaliziranih problema u ponašanju, unutar kojih se obuhvaćaju neki od najčešćih kao što su nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost i hiperaktivnost. Svaki od opisanih oblika ponašanja vrlo često uključuje u određenoj mjeri preklapanje s nekim drugim oblikom problema u ponašanju, stoga je svakom problemu u ponašanju potrebno pristupiti poštivajući zakonitosti socijalno-pedagoške profesije.

2.2.1.1. Lijenost kao socijalno-pedagoški problem

Lijenost je općeprihvaćen termin u društvu koji pojedinca povezuje s teškim ispunjavanjem svojih obaveza ili odbijanjem ispunjavanja obaveza, nemarnošću te izostavljanjem promjena navika. S obzirom na to da je taj termin podložan različitim individualnim interpretacijama, još se koristi pojam *odgađanje* ili *odugovlačenje*, a u znanstvenoj literaturi i srodan termin *prokrastinacija*, kao klinički pojam. Generalno prokrastinacija podrazumijeva voljno nepotrebno odgađanje obaveza (Andrić, 2016; Canjek i Žažar, 2020; Mulaosmanović i Prelić, 2019; Özer, 2009; Pychyl, 2008). Premda taj termin nije jednoznačan u kontekstu problema u ponašanju. Canjek i Žažar (2020) problematiziraju problem lijenosti kao društvenu pojavu jer razvoj ovog problema ovisi o sociokulturnom kontekstu, stoga prema ovim autorima i definicija problema lijenosti ovisi o društvenom okruženju. U kontekstu socijalno-pedagoških izazova prokrastinacija se smatra značajnim problemom, posebice u odgojno-obrazovnom sustavu (Mulaosmanović i Prelić, 2019) gdje se koristi općeprihvaćena terminologija, poput *nemarnost* i *lijenost*. Iz pedagoške perspektive lijenost obuhvaća nedostatak želje za bilo kojom vrstom rada ili akademskom aktivnošću, a može se identificirati kao raspoloženje ili kao individualna osobina pojedinca (Özer, 2011). U tom slučaju, kao raspoloženje podrazumijeva privremenost, a kao osobina podrazumijeva kontinuiranost u odgađanju situacija.

U pedagoškom kontekstu do pojavnosti lijenosti najčešće dolazi zbog neprimjerenih odgojnih postupaka i popustljivosti roditelja tijekom odgojno-obrazovnog procesa, ali i zbog autoritarnoga odgojnog stila te zbog etioloških čimbenika poput ljubomore, neprikladnih odgojnih zahtjeva, kroničnih bolesti, samokritičnosti, perfekcionizma, niske samoučinkovitosti, loše organizacije vremena i drugih čimbenika (Andrić i Čudina, 1999; Buljan-Flander, 2012; Mulaosmanović i Prelić, 2019; Zrilić, 2007). Neka od obilježja lijenog pojedinca su nemarnost, neurednost, slabo samopouzdanje, nemogućnost razvijanja vještina, odbijanje

sudjelovanja u aktivnostima, nesigurnost, ravnodušnost, nedostatak zanimanja za okolinu, razdražljivost, problemi s održavanjem pažnje i nezadovoljstvo, ali ujedno i živahnost u aktivnostima koje u pojedincu izazivaju osjećaj zadovoljstva (Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006; Neinstein, 2002; Özer, 2011; Steinberg, 2013). Kao problem u ponašanju povezuje se s nemarnošću, s nedostatkom motivacije te negativnim emocijama koje se pojavljuju u školskoj dobi, poput straha od neuspjeha, osjećaja nemoći, negativnog stava vezanog uz školske obaveze, potištenosti i anksioznosti (Mulaosmanović i Prelić, 2019; Senécal i sur., 1995). Takve negativne emocije mogu izazvati ponašanje koje može voditi naučenoj bespomoćnosti. Prema Jensen (2000) simptomi naučene bespomoćnosti su bezvoljnost, apatija, nedostatak kontrole u društvenim okolnostima, manjak asertivnosti, gubitak apetita, izražen sarkazam, bespomoćnost, manjak motivacije i problemi s pažnjom. Adolescente koji su razvili naučenu bespomoćnost uglavnom karakterizira aktivno pružanje otpora, demonstrativno biranje vlastitog ponašanja, nepokoravanje zahtjevima odraslih i neverbalni otpor. Istraživanja pokazuju da nemarno ili lijeno ponašanje pojedinca doprinosi njegovom nižem akademskom uspjehu te potencijalno dovodi do razvoja nediscipline, a može voditi i prema usvajanju autodestruktivnih te antisocijalnih obrazaca ponašanja (Andrić, 2016; Mulaosmanović i Prelić, 2019; Özer, 2009; Senécal i sur., 1995; Zrilić, 2007). Mladi s razvijenom lijenošću kao obrascem ponašanja imaju umanjenu društveno očekivanu i poželjnu socijalnu integraciju, što u konačnici dovodi do obrazaca ponašanja koji mogu biti individualno štetni (Steinberg, 2013). Na ovaj se problem u društvu gleda kao na pojavu s negativnom konotacijom, premda, nije nužno da pojedini oblici lijenosti impliciraju negativne ishode, poput lijenosti kao raspoloženja. Primjerice, ono može biti dio dokolice pojedinca koja je slobodno odabrana u kontekstu svakidašnjice te omogućuje pojedincu da se posveti onome što on želi (Canjek i Žažar, 2020). Iz toga proizlazi da su spomenuta obilježja karakteristična za generalno nemarnog pojedinca, osim ako se ne radi o aktivnostima koje mu stvaraju ugodu, prilikom čega je tada pojedinac aktivan. Sukladno tomu, lijenost ne uključuje potpunu pasivnost, nego podrazumijeva izbjegavanje radnih navika.

U školskoj dobi najčešće dolazi do izražaja prvotno kroz prethodne simptome nemarnosti, jer su u toj dobi mladi izloženiji ozbiljnim zahtjevima (Özer, 2011; Kessels i Heyder, 2020; Zrilić, 2007). Zanemarivanje obaveza kao oblik neprihvatljivog ponašanja i kao potencijalan problem najčešće se očituje u dvjema sferama – nemarnosti prema obavezama u školi i nemarnosti prema obavezama u obitelji. Adolescenti, kod kojih se očituje nemarnost prema obavezama u obitelji, najčešće odbijaju sudjelovati u bilo kakvim obiteljskim aktivnostima (Mulaosmanović i Prelić, 2019), a onu koja je usmjerena prema obavezama u školi,

karakterizira smanjena želja i motivacija za obavljanjem školskih zadaća i nastavnih obaveza (Kessels i Heyder, 2020). Mladi koji manifestiraju problem nemarnosti prema obavezama u školi, najčešće odbijaju sudjelovati u školskim aktivnostima i priredbama, nestrpljivi su i razdražljivi, ne nose školski pribor, lako gube interes za rad te izvršavaju zadatke na vrlo lošoj ili minimalnoj razini. Takve pojedince karakterizira školski neuspjeh (Jessor, 1996; Kessels i Heyder, 2020; Lacković-Grgin, 2006; Sears i Sears, 2009; Steinberg, 2013; Zrilić, 2011). Sukladno tomu, nemarnost se očituje kao nedostatak motivacije za izvršavanje određenih obaveza u školi, prema vršnjacima ili u obitelji. Iz toga proizlazi da su nemarnost i motivacija povezane, jer gubitak motivacije može dovesti do nemara, a stanje nemara podrazumijeva lijenost u širem smislu.

Safiye i Vukčević (2020) ispitivali su prediktore lijenosti kod 338 studenata čija je prosječna dob bila 23 godine te su utvrdili da je depresija važan prediktor lijenosti kod ženskog spola te da između mlađih i starijih ispitanika nema razlike u kontekstu lijenosti. Do sličnih podataka dolazi i Andrić (2016) koji utvrđuje da akademska prokrastinacija pridonosi većoj pojavnosti depresivnih i anksioznih simptoma, da su depresivni i anksiozni simptomi značajni prediktori akademske samoučinkovitosti te da je akademska samoučinkovitost značajan prediktor akademske prokrastinacije. Özer (2009) dolazi do podataka da su srednjoškolci skloni pojavi problema lijenosti zbog straha od neuspjeha, teškoća prilikom donošenja odluka i manjka volje koja se očituje kao lijenost. Također, Özer (2011) utvrđuje da je ona među glavnim prijetnjama obrazovnom postignuću adolescenata. Mulaosmanović i Prelić (2019) proveli su istraživanje u populaciji srednjoškolaca u dobi od 16 do 19 godina s ciljem ispitivanja odnosa osobina ličnosti, perfekcionizma i prokrastinacije. Utvrđuju da ne postoje značajne razlike s obzirom na spol u prokrastinaciji, ali da postoje značajne razlike u maladaptivnom perfekcionizmu. Analizom rezultata zaključuje se da perfekcionizam i neuroticizam imaju značajan doprinos prokrastinaciji kod mladih te je potrebno više istraživati pojavu navedenog problema.

Dakle, lijenost kao socijalno-pedagoški problem kategoriziran je u skupinu internaliziranih oblika problema u ponašanju. U znanstvenoj se literaturi koristi termin prokrastinacija, a podrazumijeva voljno odgađanje obaveza. U odgojno-obrazovnom sustavu ovaj se problem u ponašanju smatra vrlo značajnim problemom (Mulaosmanović i Prelić, 2019; Pychyl, 2008) jer je u korelaciji s osobnim razvojem i akademskim postignućem (Andrić, 2016; Özer, 2011). Neke od karakteristika lijenog pojedinca su nemarnost, nezainteresiranost, površnost, bezvoljnost, razdražljivost i bezidejnost. Jedna od intencija odgojno-obrazovnih institucija jest ta da pojedinac kroz odgojno-obrazovni sustav razvija radne navike i stječe vještine nužne za cjeloživotno učenje, obrazovanje i razvoj. Sukladno tomu se već u ranijoj školskoj dobi mogu

identificirati simptomi koji ukazuju na potencijalan razvoj lijenosti kao problema u ponašanju. Jedan od takvih simptoma u obiteljskom i školskom okruženju očituje se u odnosu pojedinca prema obiteljskim i školskim obavezama tj. u nemarnosti. Na nemarnost utječe smanjena motivacija za određenu vrstu aktivnosti, a ako se takav obrazac ponašanja kontinuirano zadržava kod pojedinca, tada to prerasta u lijenost kao problem u ponašanju koji ima nepovoljne posljedice na daljnji razvoj pojedinca, kao što je progresija problema te pojava novih oblika problema u ponašanju poput anksioznosti, depresije i socijalne izoliranosti. Neprepoznavanje simptoma lijenosti u ranijoj dobi pojedinca može zbog pada samopouzdanja i produktivnosti rezultirati narušavanjem fizičkog ali i psihičkog zdravlja. Sprječavanje ili promjena obrazaca ponašanja poput lijenosti iziskuje orijentiranost na odgojnu domenu promjene ponašanja, a podrazumijeva proces kroz koji se razvija usvajanje radnih navika kod pojedinca te razvijanje osjećaja uspjeha i zadovoljstva zbog ishoda tih radnih navika. U obiteljskom okruženju potrebno je zadužiti pojedinca obavezama unutar obitelji i kućanstva kako bi pojedinac od najranije dobi razvijao osjećaj odgovornosti i dužnosti. Takva zaduženja trebala bi biti primjerena razvojnoj dobi pojedinca i motivirajuća. U navedenim odgojnim postupcima nužna je prisutnost domene dosljednosti i održavanja rutine da bi se kod pojedinca razvijale radne navike koje tada prenosi i na školsko okruženje. Kako bi se kod mladih promijenili obrasci ponašanja koji ukazuju na nemarnost i lijenost, potrebno je pedagoško savjetovanje i vođenje pojedinaca tako da im se pomogne redefinirati i restrukturirati trenutne ciljeve, da im se pomogne prepoznati vlastiti napredak i postignuća, da ih se usmjeri na produktivnost. U radu s mladima nužno je razvijati strategije koje pomažu u razvijanju radnih navika, pravilnoj raspodjeli vremena za aktivnosti, postavljanju realnih ciljeva te na taj način smanjiti daljnje negativne posljedice u odrastanju.

2.2.1.2. Karakteristike socijalne izoliranosti kod mladih

Socijalna izoliranost podrazumijeva dobrovoljno ili prisilno izdvajanje iz društvene okoline prekidom kontakata s vršnjacima ili drugim ljudima. Mogu je pratiti različita stanja poput osjećaja manje vrijednosti, osjećaja nepovjerljivosti prema drugima, osjećaja krivice, osjećaja srama ili različiti društveni uzroci, kao što su pandemije ili globalne katastrofe (Jessor, 1996; Steinberg, 2013). Neka od generalnih obilježja socijalno izoliranih pojedinaca su sramežljivost, nezadovoljstvo životom, depresivnost, socijalna anksioznost, povučенost, usamljenost i introvertiranost te manjak socijalnih veza (Danneel i sur., 2020; Harrewijn i sur., 2023; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020).

Prilikom razumijevanja socijalne izoliranosti kod mladih potrebno je diferencirati određene oblike ponašanja poput opće izoliranosti, usamljenosti i povučeniosti. Izoliranost podrazumijeva fizičko stanje izbjegavanja socijalnih interakcija, a usamljenost emocionalno stanje osjećaja praznine, neovisno o društvenim interakcijama u kojima pojedinac sudjeluje. S druge strane, povučeniost karakterizira ponašanje koje je pretežito osamljeno i mirno, a sve kao odraz individualne nesigurnosti i nezadovoljstva. Prema tomu, ovaj je problem povezan s usamljenošću, a iako su razlozi njegove pojavnosti individualni od pojedinca do pojedinca, postoje generalni čimbenici koji povećavaju rizik od manifestacije socijalne izoliranosti kao što su nizak socioekonomski status, fizički ili kognitivni problemi, različiti oblici zlostavljanja, anksioznost, potištenost, promjene u društvenom okruženju te niža razina kvalitete obiteljskih odnosa (Cantao i sur., 2015; Gregurek i sur., 2017; Jessor, 1996; Lacković-Grgin, 2006; Steinberg, 2013; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020).

Von Soest, Luhmann i Gerstorf (2020) proveli su longitudinalno istraživanje na uzorku od 3116 Norvežana u dobi od 13 do 31 godine s ciljem utvrđivanja razvoja usamljenosti kao problema u ponašanju. Utvrdili su da usamljenost ima progresiju od razdoblja rane adolescencije sve do srednjih dvadesetih godina te da se u tim godinama društveni aspekti usamljenosti smanjuju. Također, utvrdili su da je suživot mladih s roditeljima i nakon punoljetnosti u poveznici s manjim osjećajem usamljenosti. Navode da su žene usamljenije od muškaraca neovisno o dobi, ali da su muškarci više socijalno izolirani. Rezultati istoga istraživanja ukazuju na to da su adolescenti koji se osjećaju usamljenije u većem riziku za razvoj slabijih vještina i sposobnosti potrebnih na tržištu rada, da imaju niži stupanj obrazovanja i niže prihode u odraslim srednjim godinama života. Von Soest, Luhmann i Gerstorf (2020) ističu korelaciju usamljenosti u adolescenciji i ranoj odrasloj dobi te naglašavaju kako je navedeno istraživanje prvo koje prikazuje sveobuhvatan razvoj usamljenosti u dvadesetim i tridesetim godinama života. Kada se govori o usamljenosti kao obrascu ponašanja koji karakterizira socijalnu izoliranost, potrebno je razlikovati usamljenost od samoće. Samoća podrazumijeva samoinicijativnu izoliranost pojedinca od vršnjaka i može biti obilježje ličnosti pojedinca, a usamljenost je posljedica socijalne izoliranosti koja nije na inicijativu pojedinca već mu je nametnuta jer se pojedinac ne uspijeva prilagoditi okolini (Lacković-Grgin, 2006; Vasta i sur., 2004).

S obzirom na to da se povučeniost najčešće manifestira u okolini kroz odnose s vršnjacima, povučeni su pojedinci često žrtve agresivnog i nasilnog ponašanja drugih vršnjaka. Prema tomu, u okolini ih se može prepoznati po tome što ih drugi ponižavaju, ismijavaju, guraju, gađaju i uzimaju im stvari. Prema rezultatima istraživanja Sekol i Farrington (2016a) dolazi se do

podataka da pojedince, koji su žrtve nasilja u odgojno-obrazovnim domovima, karakterizira manjak samopouzdanja i da pojedinci nad kojima se vrši nasilje vjeruju kako je ono dio institucije koja se brine za njih. Štićenici žrtve nasilja u odgojno-obrazovnoj instituciji imaju iskustva s viktimizacijom i od ranije, iz školskoga okruženja i neinstitucionaliziranih tretmana. Iz navedenog proizlazi da teškoće u ostvarivanju socijalnih veza mogu doprinijeti razvoju negativnih emocionalnih stanja u različitim životnim razdobljima mladih. To potvrđuju Schwartz-Mette i sur. (2020) koji su proveli istraživanje na temelju 16 metaanaliza ispitujući trenutnu i longitudinalnu povezanost vršnjačkih odnosa adolescenata i simptoma usamljenosti te depresije. Utvrdili su da postoji značajna povezanost kvalitete vršnjačkih odnosa te simptoma usamljenosti i depresije. Prema rezultatima istraživanja zaključuje se da bi kvaliteta vršnjačkih odnosa mogla biti snažnije povezana s problemom usamljenosti nego s depresijom. Do gotovo sličnih podataka dolaze Danneel i sur. (2020) koji su proveli longitudinalno istraživanje s ciljem utvrđivanja korelacije internaliziranih oblika problema u ponašanju adolescenata poput usamljenosti, socijalne anksioznosti i depresije. Ustanovili su da postoji povezanost između simptoma usamljenosti i depresije te između simptoma socijalne anksioznosti i depresije. Pritom ističu da su usamljenost, socijalna anksioznost i depresija internalizirani oblici problema u ponašanju koji se razlikuju jedan od drugoga, ali se u razdoblju adolescencije razvijaju zajedno.

Istraživanja pokazuju da nisko samopoštovanje u adolescentskoj dobi prati pojedinca i do odrasle dobi gdje se u kasnijem razdoblju može razviti povučенost, usamljenost, socijalna izoliranost, anksioznost i depresija (Bouillet i Uzelac, 2007; Hutten i sur., 2021; Schwartz-Mette i sur., 2020). Prema rezultatima longitudinalnog istraživanja Hutten i sur. (2021) dolazi se do podataka da razvoj usamljenosti u adolescentskoj dobi utječe na psihosocijalno djelovanje pojedinca u mlađoj odrasloj dobi. Također, rezultati istog istraživanja pokazuju da su usamljeniji pojedinci u većem riziku od razvoja depresije i anksioznosti te da imaju nižu razinu samopoštovanja u kasnijim razdobljima života. Twenge i sur. (2021) navode da se u razdoblju od 2012. do 2018. godine povećala usamljenost adolescenata u školskom okruženju u 36 od 37 zemalja u svijetu koje su uzeli u obzir, što rezultira generalnom socijalnom izoliranošću adolescenata. Godine 2018. se gotovo dvostruko više adolescenata u školi osjećalo usamljenije u odnosu na razinu usamljenosti 2012. godine. Porast usamljenosti utvrđuje se na višoj razini kod djevojčica nego kod dječaka, a rezultati također pokazuju da je razina usamljenosti ispitanika u školskom okruženju bila viša kada je i dostupnost pametnog telefona te interneta bila na višoj razini. Iako se trenutno ne može dokazati da je psihosocijalno stanje mladih narušeno ekspanzijom digitalne tehnologije i njezinih mogućnosti, može se reći da bi naknadne

višegodišnje analize mogle pokazati značajnost navedene uzročnosti. U adolescentskoj dobi ekspanzija digitalne socijalizacijske tehnologije poput društvenih mreža, može doprinijeti fizičkoj socijalnoj izolaciji jer vrlo često mladi svoj stvarni život prenose u virtualni svijet (Miliša, Čelik, Spasenovski, 2022). Istovremeno se s time često javlja i veća količina vremena kojega pojedinac provodi na internetu, u virtualnom svijetu, što potencijalno može pogodovati razvoju simptoma različitih oblika problema u ponašanju (Čelik, 2019; Livazović, 2012; Miliša, 2017). Navedeno također potvrđuju Boursier, Gioia i Griffiths (2020) koji ističu da je u suvremenom društvu među adolescentima korištenje društvenih mreža i dijeljenje vizualnih sadržaja postalo raširena svakodnevna aktivnost. Navode da su društvene mreže koristan alat za povećanje samoprezentacije adolescenata kroz tuđe odobravanje. Pritom napominju da bi veća izloženost vizualnom sadržaju na društvenim mrežama mogla dovesti do veće društvene usporedbe i zabrinutosti oko izgleda što može rezultirati različitim problemima u ponašanju poput pogrešnog percipiranja stvarnosti, anksioznosti i problematične upotrebe društvenih mreža.

Dakle, socijalna izoliranost pripada skupini internaliziranih oblika problema u ponašanju, a karakterizira je izdvajanje pojedinca iz društva i okoline uz prateća stanja kao što su osjećaj manje vrijednosti, osjećaj nepovjerenosti i osjećaj nezadovoljstva životom. Dolazi do izražaja u školskoj dobi te ima progresiju do srednjih dvadesetih godina. Prethode joj problemi povučenosti i usamljenosti kod pojedinca, a u progresivnom razdoblju, ukoliko se ne intervenira na vrijeme, može rezultirati anksioznošću i depresijom. Pritom, istraživanja pokazuju da je pojava socijalne izoliranosti u korelaciji s problemom usamljenosti, anksioznosti i depresijom (Harrewijn i sur., 2023; Hutten i sur., 2021; Sekol i Farrington, 2016a; Schwartz-Mette i sur., 2020; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020). Čimbenici koji utječu na pojavu ove vrste problema u ponašanju mogu biti socioekonomski status, fizičke ili kognitivne teškoće, zlostavljanje, niža razina kvalitete obiteljskih odnosa te promjene u društvenom okruženju. U posljednjih pet godina pojavljuje se još jedan čimbenik koji se povezuje s utjecajem na razvoj socijalne izoliranosti, a to je ekspanzija digitalizacije i društvenih mreža (Twenge i sur, 2021). Iako trenutno nije moguće dokazati uzročno-posljedičnu vezu, postoje indicije da bi korelacija potencijalno mogla postojati (Čelik, 2019; Ilišin i sur., 2001; Livazović, 2011; Livazović, 2012; Miliša, 2017; Qidwai i sur., 2010; Patterson, Dishion i Yoerger 2000; Zloković i Vrcelj, 2010; Žderić, 2009). U znanstvenoj literaturi trenutno ne postoje spoznaje koje bi sustavno prikazale već dokazane i suvremene, nove, uzročne čimbenike koji bi mogli biti u korelaciji s ovim problemom u ponašanju. Iz toga je razloga nužan apel na istraživanje ove problematike uvažavajući nagle društvene promjene kako bi se utvrdili dodatni čimbenici rizika za razvoj

socijalne izoliranosti. Takva vrsta istraživanja potrebna je pedagoškoj struci i pedagojskoj znanosti kako bi se moglo izravno preventivno djelovati te kako bi se mogle izraditi konkretne strategije i planovi za preventivan rad stručnih osoba u odgojno-obrazovnim ustanovama. S obzirom na to da socijalnoj izoliranosti prethodi povučenost i usamljenost koje dolaze do izražaja upravo u školskoj dobi, potrebni su pravovremeni odgojni postupci za mlade i rad s mladima. Na temelju dosadašnjih spoznaja o čimbenicima rizika i zaštite u razvoju socijalne izoliranosti može se djelovati na način da se u obiteljskom okruženju ograniči vrijeme koji mladi provode *online*, da se usmjerava i potiče mlade na sudjelovanje u fizičkim i društvenim odgojno-obrazovnim igrama u krugu obitelji i vršnjaka. Također, potrebno je poticati mlade na redovito bavljenje fizičkom aktivnošću na tjednoj bazi već od najranije dobi, čemu može doprinijeti i odgojno-obrazovni sustav na nacionalnoj razini određivanjem većeg broja sati tjelesne i zdravstvene kulture u obaveznoj nastavi ili uvođenjem obaveznih fizičkih i društvenih aktivnosti. Velik broj odgojno-obrazovnih ustanova u Republici Hrvatskoj to već primjenjuje u sklopu brojnih izvannastavnih aktivnosti, no problem je u tome što se u većini slučajeva na takve aktivnosti uključuju mladi koji nemaju simptome internaliziranih oblika problema u ponašanju. Pružanjem stručne pomoći nužno je usmjeravati mlade na održavanje stvarnih prijateljstava u fizičkoj okolini te na sudjelovanje u volonterskim aktivnostima u svojoj zajednici. Da bi se socijalna izoliranost kao obrazac ponašanja promijenila, potrebno je kroz socijalno-pedagoški tretman uvoditi pojedinca u aktivnosti lokalne zajednice i društvo vršnjaka te je nužno postupno izlagati pojedinca onim životnim situacijama u kojima je njegova povučenost najdominantnija te postići socijalnu integraciju.

2.2.1.3. Obilježja anksioznosti u odgoju i obrazovanju mladih

Anksioznost je nedefinirani strah koji se odnosi na anticipaciju određene prijetnje i na osjećaj da će se nešto loše dogoditi. Jedan je od najranijih oblika problema u ponašanju koji se pojavljuje, a njegovi simptomi javljaju se uglavnom prije 10. godine života (Solmi i sur., 2022), dok njegova pojava dolazi do izražaja u ranoj adolescenciji (Rapee i sur., 2023). Obilježja anksioznih pojedinaca su ta da imaju slabe vršnjačke interakcije ili ih uopće nemaju, češće su viktimizirani, imaju manje prijateljstava, slabije su angažirani u školskom okruženju, imaju niži akademski uspjeh, rjeđe pohađaju nastavu od neanksioznih vršnjaka, slabiji su u računanju i pismenosti te češće prekidaju školovanje (Goodsell i sur., 2017; Christina i sur., 2021). Posljedice ovog oblika problema u ponašanju očituju se u tome da pojedinac počinje izbjegavati određene situacije, događaje, ili mjesta te da se, u situacijama kada ne uspijeva to izbjeći, osjeća nelagodno i uznemireno, što narušava i remeti normalno funkcioniranje pojedinca te narušava

kvalitetu njegovoga života (Biglbauer i Korajlija, 2020; Cantao i sur., 2015; Campos i sur., 2019; Fatseas i sur., 2010; Gregurek i sur., 2017; Perrotta i Fabiano, 2021; Vulić-Prtorić, 2001).

Problem anksioznosti među najčešćim je problemima u ponašanjima mladih, češće djevojaka, s oko 30 % mladih koji tijekom života iskazuju simptome (Biglbauer i Korajlija, 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Polanczyk i sur., 2015). Prevalencija ovoga problema u razdoblju adolescencije procijenjena je između 15 i 20 % (Beesdo, Knappe i Pine, 2009), a Parodi i sur. (2022) proveli su istraživanje s ciljem utvrđivanja vremenske prevalencije anksioznosti na uzorku od 37 360 adolescenata. Rezultati pokazuju da se razina anksioznosti povećala za 10,1 % unutar četiri godine (2012. – 2018.) te da se značajno povećala kod ženskog spola u odnosu na muški spol. Iz navedenog se može zaključiti da kod mladih raste prevalencija anksioznosti.

Od čimbenika rizika za razvoj anksioznosti otprilike 30 – 40 % pripada genetskim utjecajima (Lewis i Plomin, 2015; Penninx i sur., 2021), međutim potrebno je istaknuti da 49 % mladih s anksioznim problemima nema roditelje s anksioznim problemom (Lawrence, Murayama i Creswell, 2019.). Sukladno tomu zaključuje se da je nužno istraživati kvalitetu obiteljskih odnosa te utjecaje iz okoline pojedinca. Navedenom su doprinijeli Rapee i sur. (2023) koji metaanalizom različitih studija dolaze do podataka da su kvaliteta vršnjačkih odnosa i ponašanje roditelja u poveznici s razvojem anksioznosti kod mladih u kasnijim razdobljima života, primjerice, prisustvo nekontroliranih reakcija ili iskazivanje straha u određenim svakodnevnim situacijama, roditeljsko zaštitničko ponašanje te pretjerana kontrola. Anksioznim oblicima ponašanja često prethode simptomi plašljivosti, što može rezultirati i određenim stanjima poput paničnih strahova i fobija, a takva stanja zahtijevaju medicinsko liječenje (Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Lacković-Grgin, 2006). Plašljivost je tijekom rane razvojne dobi pojedinca uglavnom normalna pojava, no ukoliko osjećaj plašljivosti nije razmjeran uzroku toga osjećaja radi se o problemu o ponašanju. Najčešće se očituje u onim životnim situacijama u kojima pojedinac može doživjeti različite vrste neuspjeha, a često može biti popraćen određenim oblicima neuroze kao što je mucanje, grickanje noktiju, smanjeni apetit, fobije od škole i okoline te mokrenje u krevet (Buljan-Flander, 2012; Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006). Nerijetko se javlja kao posljedica određenih funkcionalnih problema kao što su disleksija, disgrafija, kronične bolesti, ali uzrok plašljivosti može biti i odgojni stil roditelja kroz koji roditelji postavljaju prevelike zahtjeve djetetu, hladan pristup odgoju te nedostatak vršnjačkih interakcija (Buljan-Flander, 2012; Pennington, 1997; Smith i Hart, 2011). Edwards, Rapee i Kennedy (2010) navode da kod pojedinaca školske dobi plašljivost utječe na akademski uspjeh, na motivaciju za učenje i na smanjenu integraciju među

vršnjake te da predškolska djeca koja pokazuju visoke razine povlačenja, inhibicije ili sramežljivosti imaju značajno veći rizik od anksioznih problema u adolescenciji. Osim plašljivosti, problemu anksioznosti također može prethoditi i problem tjeskobe kod pojedinca. Najčešći simptomi koji ukazuju na pojavu tjeskobe su osjećaj nemira, umora, nesаница, ustrašenost, osjećaj krivnje, osjećaj neadekvatnosti, a karakteristični su i fizički simptomi poput lupanja srca, znojenja, napetosti, glavobolje, vrtoglavice, znojnih dlanova i osjećaja gušenja (Gregurek i sur., 2017). Kada su simptomi plašljivosti i tjeskobe kontinuirano prisutni u različitim domenama života pojedinca te kada narušavaju njegovo svakodnevno funkcioniranje, tada dolazi do pojave anksioznosti kao problema u ponašanju što u konačnici rezultira smanjenom kvalitetom života (Arslan i Yildirim, 2021; Biglbauer i Korajlija, 2020; Cantao i sur., 2015; Campos i sur., 2019; Fatseas i sur., 2010; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Perrotta i Fabiano, 2021; Vulić-Prtorić, 2001; Zrilić, 2011).

Najčešća pojavnost anksioznosti je u kontekstu školskog okruženja gdje se uglavnom manifestira zbog javnih nastupa, upoznavanja drugih ljudi te ispitnih situacija (Weems, Silverman i La Greca, 2000). Čimbenici rizika za pojavnost anksioznosti često su još i traume, stres izazvan bolešću, individualne karakteristike pojedinca, mentalni problemi, anksioznost u obitelji, sklonost ovisnostima te istovremena pojavnost drugih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Gregurek i sur., 2017; Jessor, 1996; Ledić, 2019). Wang i sur. (2022) ističu da su značajni prediktori za razvoj ovog problema spol, dob, mjesto stanovanja, povijest mentalnog zdravlja, izloženost pandemiji, niža razina kvalitete obiteljskih odnosa i izostanak socijalne podrške. Do sličnih rezultata dolaze Scardera i sur. (2020) utvrdivši da pojedinci koji tijekom odrastanja imaju višu razinu socijalne podrške, ujedno imaju i manje problema s mentalnim zdravljem u odrasloj dobi, čak i oni pojedinci koji su imali problema s mentalnim zdravljem u razdoblju adolescencije. Prema tomu, može se zaključiti da je socijalna podrška zaštitni čimbenik u problemima s anksioznošću.

Osim plašljivosti i tjeskobe, ovaj se problem često preklapa i s problemima kao što su problemi sa spavanjem, (ne)pažnja, kroničan umor, gubitak interesa te različiti oblici depresivnog raspoloženja. U razdoblju adolescencije anksioznost se rijetko javlja kao jedini oblik problema u ponašanju, a rezultati istraživanja pokazuju da je najjači komorbiditet s problemom depresije (Cummings, Caporino i Kendall, 2014; Khanal i sur., 2022). Do gotovo istih rezultata dolaze De Castro, Cappa i Madans (2023) koji su proveli istraživanje s ciljem opisivanja simptoma anksioznosti i depresije u 26 zemalja s niskim i srednjim dohotkom te s ciljem ispitivanja povezanosti tih simptoma s problemima u drugim funkcionalnim domenama. Rezultati pokazuju da 5,5 % adolescenata ima simptome anksioznosti, 3,1 % simptome

depresije, a 2,3 % simptome koji se istovremeno pojavljuju uz anksioznost i depresiju. Adolescenti koji imaju probleme u jednoj ili više drugih domena tri puta češće imaju simptome anksioznosti i depresije. Pritom je prisutnost simptoma anksioznosti i depresije na najvišoj razini kod adolescenata koji iskazuju probleme u samoorganizaciji i komunikaciji, a prisutnost simptoma anksioznosti na najvišoj je razini kod adolescenata koji iskazuju probleme u komunikaciji i s prihvatanjem promjena. Sukladno rezultatima može se zaključiti da adolescenti koji imaju određene funkcionalne probleme imaju veću vjerojatnost za pojavu simptoma anksioznosti i depresije.

Iako je problem anksioznosti individualan za svakog pojedinca, postoje generalne karakteristike koje ga obilježavaju poput plašljivosti, tjeskobe, problema sa stresom, problema s raznim fobijama, paničnih problema te problemima opsesivno-kompulzivne naravi. Da bi se obrazac ponašanja koji ukazuje na prve simptome razvoja anksioznosti promijenio, potreban je socijalno-pedagoški tretman putem kojeg se pojedinca kontinuirano ohrabruje i potiče na osamostaljivanje. Nužno je odgojni proces usmjeriti na afirmaciju prihvaćenog ponašanja i na razvijanje vještina u socijalnim interakcijama. U pedagoškom kontekstu neophodno je preventivno djelovati i kod pojedinca razvijati pozitivno mišljenje i društvene vještine, kao i sposobnost nošenja sa stresom te različitim životnim situacijama. U procesu promjene takvih obrazaca ponašanja potrebno je kod pojedinca poticati razvoj samopouzdanja i na prevladavanje neželjenih osjećaja strahova, kako navedeni oblici ponašanja ne bi prerasli u druge oblike problema u ponašanju poput depresije. Također, umreženost različitih sustava na nacionalnoj razini te povećanje dostupnosti podataka o funkcionalnim stanjima mladih, uključujući one koji su povezani s anksioznošću i depresijom, uvelike mogu doprinijeti pravovremenim intervencijama u odgojno-obrazovnom sustavu. U pregledu literature uočava se nedostatak istraživanja koja istražuju isključivo školske čimbenike u kontekstu rizika za razvoj problema anksioznosti kod mladih, a s obzirom na to da pedagoško djelovanje ima implikacije za široku prevenciju, nužna su buduća istraživanja u ovom području. Nameće se pitanje koji su potencijalni konkretni rizični školski čimbenici, je li to pritisak na školski uspjeh ili autoritarniji stilovi poučavanja, nezadovoljene obrazovne potrebe ili negativno školsko okruženje? Većina dosadašnjih istraživanja uglavnom se temelji na samoprocjeni, upitnicima i preglednim studijama, a manji je broj longitudinalnih istraživanja u vezi ovoga problema. Uočava se da je u dosadašnjim istraživanjima prisutan nedovoljan fokus na ono što uzrokuje anksiozne poremećaje te na istraživanje čimbenika koji međusobno djeluju na povećanje rizika za problem anksioznosti u školskom okruženju, u kojem životnom razdoblju i za koju skupinu pojedinaca.

2.2.1.4. Depresivnost kao socijalno-pedagoški izazov

Depresija je psihičko stanje koje se očituje u gubitku zanimanja i volje za rad, a kojeg karakteriziraju problemi anksioznosti i potištenosti (Birtić i sur., 2012), koji uglavnom prethode njezinoj pojavi (Daly, 2022; Mojtabai, Olfson i Han, 2016; Pedersen i sur., 2023). Pritom je potištenost jedan od znakova koji se javlja kao posljedica životnih promjena kojima se pojedinac ne uspijeva prilagoditi, a generalno depresiju karakterizira osjećaj očaja i beznadnosti. Odražava se na socijalno funkcioniranje pojedinca, a osim toga smanjuje i kognitivne sposobnosti te unazaduje emocionalni razvoj (Buljan-Flander, 2012). Depresija ne podrazumijeva samo trenutno loše raspoloženje i nije samo povremena potištenost, već je psihički problem koji ima negativan utjecaj na svakodnevno funkcioniranje pojedinca kao što je motivacija za rad, učenje, socijalne interakcije te funkcioniranje u obitelji. Neka od obilježja depresivnog pojedinca su mrzovoljnost, šutljivost, povučенost, bezvoljnost, umor, zabrinutost, nesanica ili prekomjerno spavanje, razdražljivost, povlačenje, tjelesne tegobe koje nisu stvarne, pad u kvaliteti odnosa prema školi i suicidalne misli (Arslan i Yildirim, 2021; Biglbauer i Korajlija, 2020; Cantao i sur., 2015; Campos i sur., 2019; Fatseas i sur., 2010; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019; Perrotta i Fabiano, 2021; Vulić-Prtorić, 2001; Zrilić, 2011).

Ovaj problem kod adolescenata često rezultira i drugim problemima u ponašanju. U razdoblju prijelaza iz adolescencije u mlađu odraslu dob češći su problemi mentalnog zdravlja (Scardera i sur., 2020). Ukoliko se problemi s mentalnim zdravljem mladih, pojava potištenosti i simptomi depresije ne uoče na vrijeme te ukoliko se pojedinac pravovremeno ne uključi u socijalno-pedagoški tretman, velika je vjerojatnost da, zbog izostanka odgovarajuće stručne reakcije na obrasce takvog ponašanja, pojedinac razvije ozbiljne probleme u obitelji, u školi i s okolinom. Tada je mlada osoba u riziku od manifestiranja ponašanja poput zlouporabe alkohola i droga te razvijanja sklonosti agresiji i nasilju, ali i od dolaska u fazu pokušaja ili izvršenja samoubojstva. Istraživanja pokazuju da otprilike 65 % samoubojstava počine upravo depresivne osobe, ali da depresija sama po sebi ne dovodi do samoubojstva, već do samoubojstva dovodi istovremena pojavnost depresije i drugih oblika internaliziranih ili eksternaliziranih problema u ponašanju (Lebedina-Manzoni i Maglica, 2004; Ledić, 2019). Pripadnice ženskog spola sklonije su pokušajima samoubojstva, a pripadnici muškog spola zaista i počine samoubojstvo (Bouillet i Uzelac, 2007; Kozarić-Kovačić i Jendričko, 2004; Lebedina-Manzoni, i Maglica, 2004). Maglica i Džanko (2006) utvrđuju da bi 2,8 % ispitanika počinilo suicid ukoliko bi imali priliku, a do sličnih rezultata dolaze Cai i sur. (2023) koji navode da su pojedinci sa suicidalnim sklonostima izloženi većem riziku od samoubojstva od onih pojedinaca koji nemaju suicidalne

sklonosti. Također, ističu da je nužno istraživati simptome emocionalnog stresa jer su oni u korelaciji sa suicidalnim sklonostima.

Mojtabai, Olfson i Han (2016) utvrđuju da je u razdoblju od devet godina, između 2005. i 2014. godine, prisutno značajno povećanje depresije kod mladih u dobi od 12 do 20 godina. Navode da su mladi u navedenom vremenskom razdoblju više tražili stručnu pomoć te da se povećalo konzumiranje lijekova i hospitalizacija adolescenata zbog identificiranih problema depresivnosti. Do sličnih rezultata dolazi Daly (2022) koji ukazuje na to da je od 2009. godine došlo do naglog porasta depresije, osobito kod adolescentica. Pritom utvrđuje da je veći porast depresije prisutan kod pojedinaca bijele rase u odnosu na pripadnike drugih rasa. Progresiji ovog problema kod mladih doprinijela je i pandemija COVID-19 koja je uzrokovala životne promjene i stres te je rezultirala brojnim negativnim posljedicama u životima mladih. Hawes i sur. (2022) proveli su istraživanje s ciljem identifikacije promjena u simptomima anksioznosti i depresije kod adolescenata u razdoblju prije pojave pandemije te za vrijeme pandemije COVID-19. Rezultati pokazuju da je, neovisno o dobi ispitanika, došlo do povećanih simptoma anksioznosti kod oba spola, a kod ženskog spola i do povećanih simptoma depresije. U kontekstu spolnih razlika u pojavi depresije do istih rezultata dolaze i Shorey, Ng i Wong (2022) koji utvrđuju da adolescentice imaju veću prevalenciju pojačanih simptoma depresije od muških adolescenata.

Pedersen i sur. (2023) proveli su metaanalizu različitih studija koje istražuju čimbenike za pojavu ovog problema. Navode da su veće vjerojatnosti za pojavu depresije kod mladih koji imaju razvijene i druge oblike internaliziranih ili eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Ističu da postoji povezanost između razvoja depresije i negativnoga obiteljskog okruženja te depresije roditelja no da ona nije značajna. Generalno na pojavu depresivnosti kod mladih imaju utjecaj genetske predispozicije, biološke promjene, utjecaj hormona, stres, niža kvaliteta odnosa unutar obitelji, razdvojenost roditelja, zlostavljanje i agresivnost od strane obitelji i vršnjaka, izostanak podrške iz okoline kao što su vršnjaci, škola i šira lokalna zajednica, nepovoljni socijalni uvjeti, narušeno fizičko zdravlje pojedinca te pandemije (Buljan-Flander, 2012; Hawes i sur., 2022; Ledić, 2019; Maglica i Džanko, 2006; Rapee i sur., 2023; Vasta i sur., 2004). Prema tomu se kao zaštitni čimbenici mogu izdvojiti viša razina kvalitete obiteljskih odnosa, podrška okoline, razvijene socijalne vještine i razvijene pozitivne vrijednosti kod pojedinca.

Li i sur. (2023) proveli su istraživanje s ciljem utvrđivanja prijelaznih obrazaca u depresiji kod adolescenata. Utvrđuju da anksioznost i ovisnost o internetu utječu na razvoj depresije kod adolescenata. Pritom anksioznost ima značajan utjecaj na pojavu depresije kod adolescentica,

dok ovisnost o internetu ima značajan utjecaj na pojavu depresije kod adolescenata. Također, utvrđuju da postoje tri skupine adolescenata: mladi bez identificirane depresije, mladi s identificiranom niskom razinom depresije te mladi s visokom razinom depresije. Rezultati pokazuju da je velika vjerojatnost prijelaza između skupine s visokom razinom depresije i onih bez identificirane depresije. Iz navedenog se zaključuje da je pravovremena intervencija od presudne važnosti prilikom željenih promjena depresivnih obrazaca ponašanja jer se skupina s visokom razinom depresije ne može promijeniti u skupinu bez depresije, odnosno vjerojatnost za to je relativno niska. Prema Philippot i sur. (2022) liječenje depresije uglavnom je učinkovito te ističu da liječenje strukturiranom fizičkom aktivnošću smanjuje simptome depresije, dok Miller i Campo (2021) navode isto, no ukazuju na to da društvena stigma i negativni učinci lijekova narušavaju tretman liječenja.

Razvidna je složenost depresivnosti kao problema u ponašanju. Razvoju depresije prethode problemi socijalne izoliranosti, anksioznosti i potištenosti, a njezina progresija može rezultirati suicidalnošću. Kao znakovi upozorenja razvijene potištenosti i depresije kod mladih mogu biti verbalni znakovi putem kojih se iskazuje želja za smrću, pisanje o smrti, promjene u ponašanju koje su nastupile iznenadno i traju dulje od dva tjedna, a uključuju emocionalne znakove poput tuge, dosade, osamljenosti, ljutnje, pesimizma, agresije, rizičnih ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006). Iako ove znakove mogu manifestirati i mladi koji nemaju suicidalne namjere, na ta je upozorenja nužno reagirati. S obzirom na to da je suicidalno ponašanje rezultat interakcije višestrukih čimbenika, potrebno je reagirati na svaku sumnju u sklonost suicidalnoga ponašanja i od presudne je važnosti reagirati već prilikom najranijih znakova koji ukazuju na potištenost. Kao zaštitni čimbenici mogu se izdvojiti visoka razina kvalitete obiteljskih odnosa, podrška okoline, samopoštovanje, razvijene socijalne vještine i razvijene pozitivne vrijednosti kod mladih. Što se prije uoče simptomi potištenosti, depresije i potencijalne suicidalnosti kod pojedinca, to je veća vjerojatnost sveobuhvatnog oporavka. Tijekom socijalno-pedagoškog tretmana povezanog s manifestiranjem ovog problema potrebno je odgojni proces usmjeriti na povećanje samopoštovanja i razvijati kvalitetu odnosa pojedinca s roditeljima i vršnjacima. U preventivnim postupcima i tretmanima liječenja neophodno je razvijati socijalne interakcije kod mladih te osigurati podršku stručnjaka. Sugerira se da buduća istraživanja budu geografski i etnički reprezentativnija u istraživanju ove problematike te da se poveća broj longitudinalnih studija koje istražuju čimbenike rizika i zaštite kod prve pojave simptoma depresije. Analizom literature uočava se manji broj pedagojskih i pedagoških studija s ovom problematikom, a apelira se i na potrebu za jačanjem javnozdravstvenih intervencija usmjerenih na mentalno zdravlje mladih, kao i na potrebu pedagoške struke za

kreiranje strategija i planova u zaštiti mentalnog zdravlja mladih. Uzevši u obzir raširenost i složenost ovog problema u ponašanju, neophodno je povećati broj stručnih suradnika pedagoško-psihološkog profila u odgojno-obrazovnim ustanovama na svim razinama sustava.

2.2.1.5. Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju

Budući da jednaki etiološki čimbenici utječu na razvoj različitih oblika problema u ponašanju te njemu pogoduju, istraživanja pokazuju da postoji korelacija između internaliziranih problema u ponašanju i različitih psihičkih problema pojedinca (Kozarić-Kovačić i Jendričko, 2004; Lebedina-Manzoni, i Maglica, 2004; Ledić, 2019). Oni se mogu pojaviti zbog izostanka socijalno-pedagoškog tretmana prilikom prve pojavnosti općih internaliziranih problema u ponašanju, ali također se mogu razviti i psihički problemi koji uz odgojni tretman zahtijevaju i psihološki tretman (Bouillet i Uzelac, 2007). Neki od takvih problema su psihosomatske smetnje, psihoza, neuroze, a mogu se pojaviti u kombinaciji s općim internaliziranim problemima u ponašanju kao što su nezainteresiranost, rastresenost, plašljivost (Buljan-Flander, 2012; Vasta i sur., 2004). U mlađoj dobi najčešći problemi takve prirode su neuroze, a za njihovu progresiju vrlo važnu ulogu imaju odgojni i egzogeni činitelji (Bouillet i Uzelac, 2007; Gregurek i sur., 2017). S medicinskog aspekta, neuroza je psihički poremećaj koji se manifestira kao depresija, tjeskoba, histerija, opsesija ili hipohondrija (Birtić i sur., 2012). Prema Bouillet i Uzelac (2007) simptomi neuroze su:

- sisanje prsta (i nakon druge godine života), a javlja se kao rezultat nedostatka emocionalne bliskosti i privrženosti koja je često popraćena zanemarivanjem djeteta;
- grickanje noktiju koje veže konotaciju s time da je pojedinac psihički napet i uzrujan te da posjeduje emocije koje pokušava potisnuti;
- povećana ceremonijalnost, koja je rezultat strogoga odgojnog stila, a ovaj problem očituje se kontinuiranim ponavljanjem postupaka i pretjeranom obazrivošću prema društvenim ili individualnim ritualima;
- mucanje, koje je odraz nekog pretrpljenog straha ili traume, a manifestira se kao neurotična reakcija u području govora i njegove koordinacije;
- tepanje, koje se očituje nepotpunim i nepravilnim govorom te nejasnim izgovaranjem ako se manifestira i nakon pete godine života, a etiološki čimbenici pojavnosti tog problema najčešće su organskog podrijetla i ponekad emocionalnog, no ukoliko se radi o psihogenom tepanju, utoliko se ono može pojaviti kao rezultat nepravilnog odnosa roditelja ili skrbnika prema tepanju pojedinca tijekom njegovih najranijih razvojnih godina;

- tikovi, koji se pojavljuju kao brzi i nagli pokreti i najčešće kao trzaji mišića mimike, ramena i glave u automatskom ponavljanju s manjim ili većim vremenskim razmacima i bez pravilnog ritma, ali uvijek u istom obliku i dijelu tijela te se njihova pojavnost razvija kao posljedica organskih oštećenja, kao rezultat strogoga odgoja i različitih nepravilnih postupaka tijekom odgojnog procesa;
- hipohondrična jadikovanja, koja se očituju kao neutemeljeni strah od bolesti;
- problemi u prehrani, koji se manifestiraju kao pretjerana želja za hranom ili pretjerani nedostatak apetita te psihogeno povraćanje;
- enureze i enkopreze, koje se pojavljuju kao nemogućnost nadzora probavnih i mokraćnih organa;
- problemi sna, koji se ispoljavaju nesanicom, noćnim strahovima i mjesečarstvom;
- drugi problemi, poput neuroze dišnih organa i neurozne hysterije.

Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju uključuju razvijene emocionalne probleme kod pojedinca stoga Gau (2000) navodi da visoka razina razvijenosti neurotskih oblika problema u ponašanju uključuje veću vjerojatnost za pojavu i drugih oblika internaliziranih problema u ponašanju. Prema Gau (2000) pojava socijalne izoliranosti može doprinijeti razvoju emocionalnih problema poput anksioznosti i depresije u razdoblju adolescencije te visoka razina razvijene savjesnosti kod pojedinca predviđa manju učestalost anksioznih problema i depresije. Iz navedenog se zaključuje da su pojedinci koji imaju razvijenu dobro reguliranu, savjesnu, osobnost ujedno i zaštićeniji od razvoja emocionalnih problema unatoč njihovoj razvijenoj socijalnoj izoliranosti. Borghuis i sur. (2020) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja longitudinalne povezanosti između emocionalne nestabilnosti i svakodnevnih iskustava negativnih afekta i međuljudskih problema tijekom razdoblja adolescencije. Utvrdili su da je pojava više razine razvijenosti neurotskih oblika problema u ponašanju povezana s više negativnih dnevnih iskustava kod mladih. Joseph i De Guzman (2023) navode da neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju uključuju različite obrasce tjeskobe, zabrinutosti, neraspoloženja, sklonost doživljavanju negativnih afektivnih stanja, povećanu izloženost stresnim životnim događajima i povećanu osjetljivost na negativne manifestacije stresa. Provedši istraživanje s ciljem ispitivanja korelacije i utvrđivanja prediktora neurotičnih osobnosti i psihološkog distresa kod adolescenata tijekom pandemije COVID-19, utvrdili su da je kod 24,7 % ispitanika prisutna visoka razina neuroticizma, a kod 86 % ispitanika utvrđena je prisutnost psihičkog distresa. Sukladno tomu, zaključuje se da je neuroticizam u značajnoj korelaciji s psihološkim stresom tijekom pandemije među adolescentima te da emocionalna nestabilnost predviđa 50 % psihološkog distresa. Prema Śmiarowska i sur. (2023) kod mladih

su najprepoznatljiviji različiti oblici emocionalnih problema u ponašanju. Proveli su istraživanje s ciljem procjene povezanosti kvalitete života, nekih psihopatoloških značajki, koncentracije odabranih imunoprotektivnih i endokrinih čimbenika s problemima u ponašanju u razdoblju adolescencije. Pritom su utvrdili da su prisutni izraženiji psihopatološki simptomi, posebice agresija i neprijateljstvo, utvrđeni kod onih koji su zlorabili alkohol, pokušali suicid, koji su imali nisko samopoštovanje, slabije razvijene kognitivne procese te kod onih koji su odrastali u disfunkcionalnim obiteljima. Nissinen i sur. (2022) proveli su longitudinalno istraživanje s ciljem ispitivanja povezanosti prenatalne izloženosti supstancama i naknadnog razvoja neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju kod mladih. Utvrdili su da ispitanici koji su bili izloženi prenatalnim supstancama ujedno imaju dva puta veću vjerojatnost liječenja u specijaliziranoj zdravstvenoj ustanovi zbog emocionalne nestabilnosti i pojave neurotskih problema u ponašanju, u odnosu na ispitanike koji nisu bili izloženi supstancama u prenatalnom razdoblju. Može se zaključiti da su neurotski oblici problema u ponašanju češći nakon prenatalne izloženosti tvarima te da su međusobno povezani sa značajnim problemima u okruženju postnatalne skrbi. Aleksandrov, Okhrimenko i Tyshchenko (2021) navode da je problem anksioznosti povezan s povećanom sklonošću samooptuživanju, intrapersonalnim sukobima i smanjenim samoupravljanjem te da su depresivne tendencije kod mladih povezane sa sklonošću neproduktivnim samooptuživanjima i degradaciji vlastite vrijednosti. Pritom ističu da su astenična stanja povezana sa samooptuživanjem i niskim samopouzdanjem te da su histeroidne manifestacije uvjetovane podložnosti samooptuživanju, niskom samopouzdanju, kao i strahu od mišljenja drugih ljudi. Navode da je sklonost fobičnim stanjima povezana sa smanjenjem samopoštovanja, a sklonost autonomnim problemima sa smanjenjem svijesti adolescenata o vlastitoj vrijednosti.

Dakle, neurotski problemi u ponašanju obuhvaćaju skup osobina i različite oblike ponašanja kojima se pojedinac želi obraniti od osjećaja inferiornosti, a obuhvaćaju različite smetnje u kontekstu emocija, mišljenja, ponašanja ili tjelesnih simptoma s kojima pojedinac može u društvu funkcionirati normalno. Neurotski oblici problema u ponašanju obuhvaćaju široki spektar problema psihološke naravi i probleme mentalnog zdravlja pojedinca, a manifestiraju se promjenama u ponašanju koje prate određene oblike internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Istraživanja pokazuju da je pojava neurotskih oblika problema u ponašanju povezana s razvojem anksioznosti, depresije, poremećaja prehrane, shizofrenije, bipolarnih problema, posttraumatskih stresnih problema, agresivnosti i hiperaktivnosti (Aleksandrov, Okhrimenko i Tyshchenko, 2021; Borghuis i sur. 2020; Buljan-Flander, 2012; Gau, 2020; Joseph i De Guzman, 2023). Rano prepoznavanje simptoma neurotski uvjetovanih

oblika problema u ponašanju od presudne je važnosti u sprječavanju progresije istih i drugih oblika problema u ponašanju mladih. Preventivne mjere trebale bi biti usmjerene na osvješćivanje vlastite vrijednosti kod pojedinca te je potrebno kontinuirano usvajati i razvijati vještine nužne za samoregulaciju emocija pojedinca. Takvo preventivno djelovanje može imati pozitivan utjecaj na kvalitetu mentalnog zdravlja mladih koji su skloniji emocionalnoj nestabilnosti, psihološkom distresu ili stresorima.

2.2.1.6. Nediscipliniranost u kontekstu odgojnog i obrazovnog procesa

Disciplina je važan čimbenik za uspješan razvoj i odgojno-obrazovni proces pojedinca. Učenje i usvajanje discipline dugotrajan je proces koji se odvija u svakoj životnoj dobi pojedinca te u svakoj društvenoj interakciji. Terminološki gledano, pojam *disciplina* dolazi iz latinskog jezika, a znači red, poredak, stega, znanstvena grana, nastavna metoda (Divković, 1987). Nediscipliniranost je osobina pojedinca koji se ne podvrgava disciplini, koji je anarhičan, koji je hirovit, samovoljan i neposlušan (Birtić i sur., 2012). Takav je pojedinac tvrdoglav, neodgovoran, nije spreman na suradnju, nije samostalan, pruža otpor autoritetu, nije spreman na kompromis te nema osjećaj poštovanja prema drugima. Nedisciplinirano ponašanje postaje problem kada se takav obrazac ponašanja kontinuirano manifestira u duljem vremenskom razdoblju i kada je štetno na individualnoj i društvenoj razini (Bouillet i Uzelac, 2007; Gudjons, 1994; Lacković-Grgin, 2006). U kontekstu odgoja i socijalizacije uz ovaj se problem vežu pojmovi društvene okoline i nepoželjnog ponašanja kao oblici nediscipliniranosti, a uključuje sve one negativne obrasce ponašanja pojedinca koji mogu biti uzrokovani različitim čimbenicima ili njihovom kombinacijom. Prema Onyeawuna i Ufuoma (2022) nediscipliniranost se očituje u zlouporabi droga, seksualnom promiskuitetu, neprikladnom odijevanju, izostajanju s nastave, laganju, zlostavljanju i vršnjačkom nasilju, stoga se navedeni problemi ističu kao ishodi neprikladnih odgojno-obrazovnih postupaka.

Od najranije dobi prvi izvor discipline pojedincu predstavljaju roditelji ili skrbnici, odnosno najuža obitelj. Obiteljskim odgojem formiraju se budući obrasci ponašanja pojedinca kao i kroz okolinu i društvo (Itković, 1995; Livazović, 2017; Petani, 2006; Zrilić, 2007). “Disciplina je jedna od primarnih osobina čovjeka koja je nužna da bi se stvorio most između želje i ostvarenja” (Hercigonja, 2017, str. 61). Prema Sears i Sears (2009), u kontekstu obiteljskog odgoja, razlikuju se tri stila discipline:

- autoritarni stil, koji podrazumijeva da pojedinac odgovara za svoje postupke pokoravajući se roditeljima ili skrbnicima, a ne isključuje i fizičke metode uspostavljanja discipline;

- komunikacijski stil, koji se zalaže za kvalitetnu komunikaciju roditelja ili skrbnika s pojedincem te se putem komunikacije i psihološkog razmatranja postiže disciplina bez uključivanja fizičkih metoda njenog uspostavljanja;
- stil promjene ponašanja, koji uključuje pozitivan ili negativan utjecaj na ponašanje pojedinca ovisno o odabiru okruženja od strane roditelja ili skrbnika za pojedinca odnosno podrazumijeva manipulaciju okolinom pojedinca za njegovu dobrobit.

Obitelj kao primarna odgojna i socijalizacijska zajednica gradi primarne temelje discipline čitave društvene zajednice, stoga ima važnu i snažnu ulogu prilikom uspostave discipline pojedinca. U tom kontekstu, prema Coloroso (2010) postoje tri vrste obitelji:

- obitelj tvrđava (*Brick-wall parenting*), koju obilježavaju kontrola, poslušnost, red, nedostatak empatije, obiteljska hijerarhija, odgojni strah i kazne, frustracije i prijetnje;
- obitelj meduza (*Jellyfish parenting*), koju karakterizira manjak strukturne čvrstoće, pitanja identiteta, zanemarivanje pojedinca, osjećaj nevoljenosti i napuštenosti, pojedinac koji je razmažen, preplašen ili osvetoljubiv;
- obitelj kralježnica (*Backbone parenting*), koju označuje nepostojanje stroge hijerarhije unutar obitelji, učenje i demonstracija poštovanja, suosjećajnost, empatija, kratka i jasna pravila, smijeh i ljubav, pravednost, podrška i vrednovanje vlastite osobnosti.

Nakon primarne odgojno-socijalizacijske zajednice, obitelji, pojedinac je izložen sekundarnoj odgojno-socijalizacijskoj zajednici, široj okolini, koja najčešće, ovisno o razvojnoj dobi pojedinca, podrazumijeva školu, vršnjake i lokalnu zajednicu. Polaskom u odgojno-obrazovnu instituciju, tijekom svog obrazovanja pojedinac se susreće s različitim vrstama discipline. Prema Vizek Vidović i sur. (2003) postoje tri načina uspostavljanja discipline u školi:

- autoritarni način, koji karakteriziraju jasna i čvrsta pravila bez mogućnosti rasprave ili prigovora;
- demokratski način, koji uspostavlja pravila i norme unutar školske grupe putem rasprave sa članovima grupe;
- stihijski način, unutar kojeg se ne uspostavljaju i ne održavaju grupna pravila.

Disciplina se također uspostavlja i u društvu koje okružuje pojedinca kroz neformalne grupe u kojima se on nalazi (Hercigonja, 2017). Takve društvene grupe karakterizira povezivanje pojedinaca koji imaju zajedničke interese ili ciljeve pomoću kojih se mogu razviti pozitivni stavovi prema kulturi i društvu općenito, ali se, ovisno o grupi, mogu stvarati kulturne i socijalne predrasude te izoliranost, a koje u konačnici mogu posljedično rezultirati nediscipliniranim oblicima ponašanja i delinkventnošću (Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002).

Uzroci pojavnosti nediscipline mogu biti različiti, neki su rezultat društvenih okolnosti, dok neki proizlaze iz individualnih karakteristika pojedinca. Istraživanja pokazuju da je najvažnije razdoblje za uspostavu discipliniranog ponašanja u budućnosti najranije djetinjstvo i uspostava privrženosti roditeljima (Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan Flander, 2001; Nnoyiba, 2020; Onyeawuna i Ufuoma, 2022). Prvih je šest godina pojedinca najpogodnije za usvajanje i uspostavljanje discipline prilikom kojih je kod pojedinca potrebno razviti samokontrolu, prepoznavanje vlastitih osjećaja, altruizam i osjećaj za pravdu (Akhmedova, 2022; Buljan-Flander, 2012; Lacković-Grgin, 2006; Vasta i sur., 2004). Nediscipliniranost kao problem u ponašanju uglavnom se manifestira do osme godine života ili najkasnije do rane adolescencije (Berkowitz i sur., 2022; Buljan Flander, 2001; Coloroso, 2010; Kamenov i Jelić, 2003). Onyeawuna i Ufuoma (2022) ističu da nediscipliniranost pripada suvremenim oblicima problema u ponašanju koji naizgled djeluju kao bezazleni, no upravo takvi problemi uzrokuju mnoge druge probleme u odgojnim i obrazovnim postignućima današnjeg društva. Oni se povezuju s nedisciplinom koja se stvara u obiteljskom okruženju, razvija u školskom okruženju te se potom prenosi na društvo. Iz takvih se obrazaca ponašanja razvijaju drugi oblici nepoželjnih oblika ponašanja kao što su fizička ili verbalna agresija, nepoštivanje okoline, sukobi, remećenje javnog reda i mira (Ajduković, 2008; Hercigonja, 2017). Iz socijalno-pedagoške perspektive kod nediscipliniranog pojedinca važno je steći njegovo povjerenje, stvoriti odnos međusobnog poštovanja, a proces odgoja treba se odvijati bez prisile uz postupno postavljanje zahtjeva i dogovorenih pravila ponašanja u koji je potrebno uključiti obitelj, školu, konkretno ponašanje ali i slobodno vrijeme te interese pojedinca. Rodriguez i Welsh (2022) naglašavaju važnost discipline u školskom okruženju te ukazuju na to da je u školskom okruženju nediscipliniranost posljedica složenog procesa koji uključuje interakcije između učenika i nastavnika, a ne samo pojedinačni događaj s propisanim posljedicama za definirane kategorije neželjenih obrazaca ponašanja.

Iz nediscipliniranosti često može proizaći i laganje, jedan od oblika eksternaliziranih problema u ponašanju, koje se najčešće pojavljuje između četvrte i pete godine života pojedinca, a uglavnom sa svrhom postizanja željenog cilja, prikrivanja ili izbjegavanja kazne, izbjegavanja određenih zadataka ili zbog raznih drugih razloga (Guo i Rochat, 2022; Lacković-Grgin, 2006). Ono se uglavnom svodi na prešućivanje ili iskrivljavanje istine čime pojedinac želi postići određenu korist. U krugu vršnjaka pojedinac može lagati olako, dok je u krugu autoriteta laganje popraćeno određenim znakovima kao što je crvenjenje, mucanje ili neodlučnost (Guo i Rochat, 2022; Lacković-Grgin, 2006; Taskaraevna i sur., 2022). Laganje se uglavnom manifestira u sredinama oskudnih odgojnih vrijednosti kao posljedica odgojne

zapuštenosti i loših uvjeta razvoja (Eysenck, 1964; Schwartz i Bilsky, 1994; Vasta i sur., 2004). Iz socijalno-pedagoške perspektive laganje je normalna pojava sve dok je ona u skladu s razvojnom dobi pojedinca jer s intelektualnim razvojem pojedinca ovakav obrazac ponašanja uglavnom nestaje sam po sebi (Bouillet i Uzelac, 2007; Guo i Rochat, 2022; Taskaraevna i sur., 2022).

Među prvim ozbiljnijim simptomima problema u ponašanju u generalnom ponašanju mladih, također kao posljedica nediscipliniranosti, jest i bježanje iz odgojnih sredina, najčešće bježanje od kuće i iz škole. Bježanje od kuće podrazumijeva nedopušteno udaljavanje pojedinca iz obitelji putem svoje volje na dulje vrijeme. Uzrok problemima u ponašanju koji se pojavljuju kao bježanje od kuće mogu biti posljedice puberteta i znatiželje, ali i posljedica života u uvjetima obiteljskog okruženja, zanemarivanja djeteta, devijantnih obitelji te neprimjerenih odgojnih postupaka (Bouillet i Uzelac, 2007; MacAlister, 2022). Istraživanja pokazuju da je tijekom boravka izvan kuće pojedinac izložen različitim nepovoljnim okolnostima što u konačnici povećava i rizik za pojavu delinkvencije (Argyle, 1996; Brim, 1996; MacAlister, 2022; Zrilić, 2007). Odlazak od kuće vodi pojedinca u socijalnu degradaciju što uvjetuje pojavu drugih oblika problema u ponašanju. Takvi pojedinci često preživljavaju od krađa, izoliraju se od društvenih aktivnosti, nemaju razvijene socijalne veze i skloni su kriminalu jer kao maloljetnici nemaju mogućnost legalne zarade te uglavnom prijevremeno prekidaju školovanje (Durlak, 1995; Haralambos i Heald, 1989; MacAlister, 2022). Povremeno neopravdano bježanje iz škole uglavnom ovisi o razvojnoj dobi, stoga se o bijegu iz škole kao manifestaciji ozbiljnoga problema u ponašanju može govoriti tek kada pojedinac to radi izrazito često i kada zbog toga ne zadovoljava propisane školske obaveze, što u konačnici može dovesti do izricanja određenih pedagoških mjera (Zrilić, 2011). Na bijeg iz škole mogu utjecati različiti faktori, a istraživanja pokazuju da su kod adolescenata to najčešće slabije razvijene intelektualne sposobnosti, slabije razvijene radne navike, slabije razvijena privrženost prema školi i nastavnicima, nepovoljna uža okolina pojedinca, problemi u obitelji, slaba kontrola roditelja ili skrbnika, nepovoljne ekološke karakteristike mjesta u kojem pojedinac živi i fobija od škole (Durlak, 1995; Goodwin i Kyratzis, 2007; Hawkins, 1997; Klarin, 2006; Livazović, 2017; MacAlister, 2022; Schwartz i Bilsky, 1994; Zrilić, 2011). Važno je razlikovati učestalost i dugotrajnost bježanja iz odgojnih institucija od povremene i rijetke manifestacije takvoga oblika ponašanja. Na svaki oblik manifestacije nediscipliniranog ponašanja potrebno je reagirati i djelovati, te ako je to potrebno, uputiti i na socijalno-pedagoški tretman. Dosljednim strukturiranjem granica i pravila pojedincu se tijekom odrastanja pomažu oblikovati intrinzične norme koje mogu pospješiti njegov daljnji razvoj. Kwok i Fang (2022) navode da se kod mladih

koji su privrženiji školi očituje i veća razina uspostavljene discipline te da je viša razina discipline pozitivno povezana s dobrobiti mladih u različitim životnim domenama. Također, navode da je roditeljska agresija povezana s pojavom nediscipliniranosti kod pojedinca. Rodriguez i Welsh (2022) ističu da je na području Sjeverne i Južne Amerike velika zastupljenost znanstvenih istraživanja koja ispituju problematiku pojave nediscipliniranosti kod mladih, no smatraju da je u većini studija zanemarena konceptualizacija mjerenja discipline u odgojno-obrazovnim institucijama. Proveli su istraživanje s ciljem utvrđivanja analitičkog okvira za ispitivanje prevalencije i nejednakosti u disciplinskim postupcima odgojno-obrazovnih institucija i s ciljem ispitivanja vjerojatnosti disciplinskih mjera. Rezultati pokazuju da je kod afroameričkih učenika prisutna najveća prevalencija i najveća nerazmjernost tj. da su afroamerički učenici skloniji nediscipliniranosti te je kod njih u višoj mjeri zastupljeno izricanje pedagoških i disciplinskih mjera. Pierce, Jones i Gibbs (2022) navode da su disciplinske mjere suspenzije i izbacivanja iz škole veoma zastupljene u američkim školama te dolaze do rezultata da pojedinci, koji su doživjeli nepovoljna iskustva tijekom odrastanja, imaju četiri puta veću vjerojatnost od izricanja disciplinske mjere isključenja iz škole u odnosu na druge koji takva iskustva nisu imali. Sukladno tomu zaključuje se da je u promjeni obrazaca ponašanja povezanih s regulacijom discipline u školskom okruženju nužno uzeti u obzir etiologiju pojavnosti neželjenih obrazaca ponašanja. Welsh (2022) je proveo istraživanje s ciljem ispitivanja razlika u disciplinskim prekršajima i posljedicama na različitim razinama obrazovanja. Rezultati pokazuju da postoje varijacije u disciplinskim mjerama u osnovnim i srednjim školama gdje je pritom u osnovnim školama prisutna niska razina prevalencije isključenja iz škole dok je u srednjim školama prisutna visoka razina prevalencije isključenja iz škole. Wriston i Duchesneau (2023) smatraju da su obrazovne politike, u kontekstu pedagoških mjera, namijenjene razvoju visokokvalitetnog školskog okruženja, no da škole prečesto usvajaju pedagoške mjere koje narušavaju socijalnu, emocionalnu i akademsku dobrobit pojedinca. Iz tog se razloga sugerira da škole trebaju primjenjivati načela restorativne pravde te na taj način utjecati na pojedince u riziku, poticati ih na odgovornost i podržati holistički razvoj pojedinca.

Brojni se autori slažu u tome da je problem discipline, odnosno, nediscipliniranost jedan od vodećih i suvremenijih problema odgojno-obrazovnih institucija (Coloroso, 2010; Itković, 1995; MacAlister, 2022; Pierce, Jones i Gibbs, 2022; Rodriguez i Welsh, 2022; Taskaraevna i sur., 2022; Zrilić, 2011; Wriston i Duchesneau, 2023). Nediscipliniranost podrazumijeva nedostatak discipline koji se očituje u nepoštivanju pravila i normi te u nepridržavanju prikladnih obrazaca ponašanja. U školskom okruženju visoka razina nediscipliniranosti može

rezultirati različitim disciplinskim mjerama što u konačnici može biti i isključenje iz škole. U pregledu inozemne literature visoka je zastupljenost znanstvenih istraživanja koja ispituju problematiku discipline tijekom odgojno-obrazovnog procesa mladih, no većina studija odnosi se na područje Sjeverne i Južne Amerike te uglavnom prikazuju i ispituju navedenu problematiku iz perspektive rasne i etničke pripadnosti u kontekstu izricanja disciplinskih i pedagoških mjera. U tuzemnoj literaturi uočava se manja zastupljenost pedagoških istraživanja koja istražuju nediscipliniranost kao problem u ponašanju mladih, a ona koja postoje uglavnom istražuju problematiku razredne discipline i upravljanja razredom. Problem nediscipliniranosti jedan je od glavnih pedagoških izazova stoga su nužne pedagoške spoznaje o problemu nediscipliniranosti kao obliku problema u ponašanju mladih. Uspostava pravilne ravnoteže između postavljanja jasnih granica i podrške u razvoju odgovornosti kod pojedinca tijekom odgoja važna je odrednica u prevenciji problema nediscipliniranosti. Obitelj kao primarna odgojna sredina ima važnu ulogu prevenciji razvoja nediscipliniranosti putem odgojnih postupaka. Oni bi se trebali temeljiti na dosljednosti i pravednosti u odgoju kako bi se poticalo odgovorno ponašanje pojedinca, na razumijevanju i zadovoljenju potreba pojedinca, na otvorenoj i konstruktivnoj komunikaciji putem koje tada pojedinac uči o rješavanju problema. Kada se dogodi neuravnoteženost u navedenim odgojnim postupcima unutar obitelji, pojedinac se izlaže riziku od pojave nediscipliniranosti u procesu odrastanja. Nasuprot tomu, predškolske i školske ustanove kao sekundarne odgojne i socijalizacijske sredine tada preuzimaju ključnu ulogu u modifikaciji neželjenih oblika ponašanja povezanih s problemom nediscipliniranosti. Uspostava poželjnih obrazaca ponašanja discipline kod mladih treba biti jedna od temeljnih pedagoških zadaća škole čijem ostvarenju treba težiti svaka odgojno-obrazovna ustanova. Stvaranje pozitivnoga školskog okruženja, poticanje radnih navika, modeliranje pozitivnog ponašanja, poučavanje vještina samokontrole, nagrađivanje željenih oblika ponašanja, aktivna participacija učenika u školi, kvalitetna suradnja s roditeljima i rano prepoznavanje problema nediscipliniranosti ključne su odrednice u prevenciji ili promjeni ponašanja povezanog s problemom nediscipliniranosti. Ukoliko se pojava problema nediscipliniranosti zanemari od strane obitelji ili škole, pojedinac se može dovesti u rizik za razvoj težih oblika eksternaliziranih problema u ponašanju poput problema delinkventnosti.

2.2.1.7. Obilježja maloljetničke delinkvencije

Termin *delinkvencija* potječe od latinskoga glagola *delinquo*, a znači pogriješiti, činiti kaznena djela (Divković, 1987). Pritom je nužno razlikovati delinkvenciju od kriminaliteta. Termin delinkvencija najčešće se upotrebljava kada se radi o maloljetnim počiniteljima kaznenih djela, a termin kriminalitet se upotrebljava kada se radi o odraslim počiniteljima kaznenih djela (Kazneni zakon, 2021). Prema tomu, maloljetničku delinkvenciju karakteriziraju različiti oblici asocijalnog te antisocijalnog ali i kriminalnog ponašanja koji ne uključuju ubojstvo. Takvi oblici ponašanja manifestiraju se u krađi, prijestupništvu, vandalizmu, devijantnim ponašanjima i počinjenju kaznenih djela (Stanić, 2006), a podrazumijevaju sociološki, ekonomski, kriminološki, psihološki i pedagoški problem koji se smatraju jednim od najtežih oblika problema u ponašanju mladih (Ajduković, 2000). Prema Sulthon i Munir (2023) maloljetnička je delinkvencija uzrokovana sukobom intrinzičnih i ekstrinzičnih vrijednosti pojedinca u djetinjstvu, odnosno u prijelaznom razdoblju iz djetinjstva u adolescenciju te nižom razinom kvalitete obiteljskih odnosa. Pritom se mogu razlikovati mladi kod kojih su se problemi delinkventnih oblika pojavili prije adolescencije kao rezultat oskudnih odgojnih vrijednosti i disfunkcionalnih obitelji te mladi kod kojih su se problemi pojavili u razdoblju adolescencije pod utjecajem vršnjaka i kod njih se uglavnom ne razvija delinkventno ponašanje u budućnosti (Steinberg, 1987 prema Ajduković, 2000).

Prema Zakonu o sudovima za mladež (2020, čl. 5.), za pojedince koji su mlađi od 14 godina odgovorni su roditelji ili skrbnici, oni ne mogu kazneno odgovarati nego se njihovo ponašanje mijenja odgojnim metodama i pedagoškim postupcima u obitelji, školi i domovima. Mladi u dobi od 14 do 16 godina smatraju se maloljetničkim počiniteljima kaznenih djela i njima se mogu izricati sigurnosne i odgojne mjere, a oni u dobi od 16 do 18 godina smatraju se starim maloljetnicima počinitelja kaznenih djela te se njima izriču odgojne i sigurnosne mjere, a u nekim slučajevima i maloljetnički zatvor. Maloljetni počinitelj kaznenog djela, prema kojem je izrečena neka odgojna sankcija kao što je maloljetnički zatvor ili odgojna mjera propisana Kaznenim zakonom, je osuđena osoba (Kazneni zakon, 2021). U 2000. godini za počinjena kaznena djela osuđeno je 787 maloljetnika, a od toga je 746 dječaka i 41 djevojčica. U 2020. godini za počinjena kaznena djela osuđeno je 268 maloljetnika, a od toga je 250 dječaka i 18 djevojčica (Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2021). Navedeni statistički pokazatelji odnose se samo na osuđene maloljetnike te je potrebno uzeti u obzir sve brojke prijavljenih slučajeva (u 2000. godini bilo je 2375, a u 2020. godini 1079 prijavljenih slučajeva) kao i neprijavljene slučajeve za koje se službeno ne zna podatak. Iz navedenih se statističkih podataka zaključuje da je društvena opasnost od delinkvencije i činjenja kaznenih djela visoka,

stoga je nužno više se posvetiti mladima te im osigurati dobre uvjete za razvoj, odgoj i socijalizaciju. Institucionalizirane zajednice koje se bave suzbijanjem i prevencijom društveno neprihvatljivog ponašanja mladih aktivno djeluju u svojim programima osmišljavanja metoda i tehnika prevencije problema u ponašanju i proučavanju učinkovitosti odgojnih mjera. Takvim postupcima omogućuju se promjene različitih oblika društveno neprihvatljivog ponašanja u društveno prihvatljivo ponašanje.

Koller-Trbović i sur. (2009) su proveli istraživanje s ciljem procjene vrste i razine rizika kod mladih s problemima u ponašanju, a koji se nalaze u različitim intervencijskim sustavima na području Republike Hrvatske. Rezultati pokazuju da mladi najviše rizika pokazuju u području osobina i škole te da je najznačajnija razlika uočena u poveznici disfunkcionalnih obitelji i delinkventnih obrazaca ponašanja. Do sličnih rezultata dolaze Aazami i sur. (2023) koji ukazuju na to da su niska razina kvalitete obiteljskih odnosa, zanemarivanje i zlostavljanje tijekom odgoja primarni prediktori maloljetničke delinkvencije. Pritom su visok školski uspjeh i privrženost roditeljima zaštitni čimbenici od pojave delinkventnih oblika problema u ponašanju. Prema Mihić i Bašić (2008) spol je prediktor delinkventnog ponašanja, odnosno, pripadnici muškog spola su skloniji obrascima delinkventnog ponašanja nego pripadnice ženskog spola. Sukladno tomu zaključuje se da postoje višedimenzionalni čimbenici koji utječu na pojavu i progresiju delinkventnog ponašanja kod mladih. Sugerira se da preventivna djelovanja i intervencije u radu s mladima trebaju uzeti u obzir čimbenike iz svih razina društvenog ekosustava. Navedeno potvrđuju Song i sur. (2022) koji su prilikom ispitivanja psiholoških karakteristika mladih s delinkventnim obrascima ponašanja utvrdili da je 60 % mladih s razvijenom delinkvencijom u dobi od 18 godina. Iz navedenog proizlazi da delinkventni obrasci ponašanja najčešće imaju progresiju tijekom srednjoškolskog obrazovanja što ukazuje na potrebu i važnost preventivnog djelovanja odgojno-obrazovnih institucija u prevenciji maloljetničke delinkvencije.

Jedan od primarnih pokazatelja progresije delinkventnosti jest krađa jer često adolescenti svoju delinkventnost započinju upravo krađom. Krađa kao obrazac neprimjerenog ponašanja mladih ima individualno i društveno značenje, a odraz je kombinacije problema u ponašanju. Takav oblik ponašanja podrazumijeva otuđenje pokretnih stvari koje pripadaju nekoj drugoj fizičkoj ili pravnoj osobi, bez obzira na to koji je motiv otuđenja, a u kontekstu socijalne pedagogije, i bez obzira na to je li krađa prijavljena ili nije prijavljena te je li njome nanesena šteta ili nije (Bouillet i Uzelac, 2007). Pojedinač sposobnost razlikovanja pojmova moje, tvoje, njegovo, najčešće stječe između treće i četvrte godine života (Ajduković, 2000). Počinjenje imovinskog delikta oblik je delinkventnog ponašanja kojeg propisuje Kazneni

zakon (Kazneni zakon, 2021). U Hrvatskoj najčešće maloljetnici čine krađe provalom u zatvorene prostore kao što su razne prodavaonice i radionice, skladišta i automobili, a od sitnih krađa uglavnom prevladava krađa novca i obiteljskih predmeta (Bouillet i Uzelac, 2007; Stanić, 2006). Mladi se najčešće upuštaju u izvršenje imovinskog delikta zbog stjecanja odgovarajućeg društvenog statusa među vršnjacima, zbog potrebe za samodokazivanjem i samopotvrđivanjem te zbog potrebe za avanturom i uzbudljivim događajima. Iza počinjenja krađe stoje motivi koji su psihosocijalne tipologije, kojih mladi nisu u potpunosti svjesni (Bagheri i sur., 2022; Song i sur., 2022).

U društvu narušenih društvenih normi dolazi do smanjenja društvene solidarnosti i do narušenoga društvenog poretka. Maloljetnička delinkvencija jedan je od složenijih oblika problema u ponašanju koji u svakoj društvenoj zajednici postaje sve rašireniji (Bagheri i sur., 2022). Pravne norme i zakoni jedan su od društvenih instrumenata kojima se regulira delinkventnost maloljetnika i kriminaliteta maloljetnih počinitelja kaznenih djela. Na uspješnost promjene delinkventnih obrazaca ponašanja imaju odluke mjerodavnih službi koje donose odgojne mjere ili odlučuju o kaznenom postupku, stoga sustav prevencije i suzbijanja društveno neprihvatljivog ponašanja treba obuhvatiti kooperativnost svih institucija koji su vezani uz odgoj i obrazovanje. U prevenciji maloljetničke delinkvencije nužno je inhibirati niz čimbenika koji utječu na njezinu pojavu i razvoj kao što su niža razina kvalitete obiteljskih odnosa, nepovoljan utjecaj vršnjaka te nesvršishodno provođenje slobodnog vremena. U odgojno-obrazovnim institucijama potrebno je preventivne metode temeljiti na pedagoško-psihološkim edukacijama. Maloljetnička delinkvencija podrazumijeva ozbiljan eksternalizirani oblik problema u ponašanju u kojem se antisocijalno ponašanje odražava u kršenju zakonskih normi te podliježe različitim oblicima intervencija u pravnom sustavu, uključujući kaznene mjere i alternativne pristupe poput odgojnih mjera. Prema Zakonu o sudovima za mladež (2020, čl. 7.) odgojne mjere su sudski ukor, posebne obveze, pojačana briga i nadzor, pojačana briga i nadzor uz dnevni boravak u odgojnoj ustanovi, upućivanje u disciplinski centar, upućivanje u odgojnu ustanovu, upućivanje u odgojni zavod te upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu. Svrha svake od odgojnih mjera je, pružanjem zaštite, brige, nadzora i pomoći maloljetnom počinitelju kaznenog djela, utjecati na razvoj cjelokupne ličnosti pojedinca te promijeniti njegovo neprihvatljivo ponašanje. Kada maloljetnik izvrši kazneno djelo, on biva kažnjen i stigmatiziran, no pritom je važno uzeti u obzir da je i on sam žrtva, stoga je za pedagogiju od iznimne važnosti kontinuirano istraživati odgojni i vrijednosni sustav mladih kako bi pedagoška praksa mogla preventivno djelovati u suzbijanju pojave delinkvencije.

2.2.1.8. Značajke agresivnosti u razdoblju adolescencije

Agresivnost podrazumijeva široki raspon specifičnih ponašanja kojima je svima zajedničko nanošenje štete stvarima ili osobama (Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Petričić, 2018). Može se podijeliti na tri vrste (Bouillet i Uzelac, 2007): fizička, psihološka i socijalna, dok se najčešće vrste agresije među mladima mogu generalno kategorizirati u otvorenu i prikrivenu agresiju (Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023). Otvorena se manifestira kao fizička, poput tučnjave i svađa, a prikrivena je agresija manipulativna u društvenim odnosima poput izolacija i širenja glasina. Agresivno fizičko ponašanje podrazumijeva fizičko obračunavanje putem udaraca i razbijanja, agresivno psihološko ponašanje verbalne uvrede, prijetnje i ponižavanje, a agresivno socijalno ponašanje podrazumijeva ugrožavanje socijalnih odnosa, isključivanje iz grupe vršnjaka, širenje lažnih glasina i prekidanje prijateljstava. Fizička i psihološka agresivnost pripadaju u direktne oblike jer se šteta nanosi u izravnom kontaktu, a socijalna pripada u indirektan oblik agresivnosti zato što se šteta nanosi posredno preko socijalnih odnosa. Istraživanja pokazuju da su adolescenti agresivniji od adolescentica ukoliko se radi o direktnoj agresiji i suprotno, da su adolescentice agresivnije od adolescenata u slučajevima indirektno agresije (Bandura, 1973; Bouillet i Uzelac, 2007; Buist, 2004; Buljubašić-Kuzmanović, 2010; Lombroso, 1896; Livazović i Bojčić, 2020; Sekol i Farrington, 2016b; Voulgaridou i Kokkinos; 2023). Fauzi, Zulkefli i Baharom (2023) navode da je ovaj problem u ponašanju vodeći uzrok smrti starijih muških adolescenata u dobi od 18. do 25. godine života te da on može spriječiti njihovu sposobnost daljnjega osobnog rasta.

Kada se govori o agresivnosti kao obliku problema u ponašanju potrebno je razlikovati nasilje od agresije. Nasilništvo je oblik ponašanja u kojem se dominantna osoba kontinuirano ponaša agresivno prema manje dominantnoj osobi. U osnovi svakog nasilničkog ponašanja stoji agresija, no ona se pojedincu može pripisati tek kada on opetovano primjenjuje takav oblik ponašanja (Ajduković, 2000; Lacković-Grgin, 2006; Livazović i Vranješ, 2012; Stewart i Klein, 2016). Nasilničkom ponašanju obično prethodi višegodišnje iskazivanje manjih oblika agresije i više je karakterističan za adolescente, poput verbalne agresije, neprijateljskog ponašanja, ignoriranja, pasivno-agresivnog ponašanja, naguravanja te cyberbullying (Bojčić, 2023). Takav oblik ponašanja sam po sebi ne pripada u zabranjene oblike ponašanja, nego kada se kao obilježje ličnosti pretvori u agresivno ponašanje, tek tada poprima oblik neprihvatljivog ponašanja. Često je rezultat osjećaja ljutnje i frustracija te ugrožene autonomnosti pojedinca, a u razdoblju adolescencije visoka razina agresivnosti karakteristična je za pojedince s emocionalnom osjetljivošću koja je izravno povezana s njihovom krhkom slikom o sebi (Abdullah i sur., 2015; Babić Čikeš, 2017; Bouillet i Uzelac, 2007; Shcherban, Bretsko i Varna,

2022). Chester (2023) ističe da agresivni pojedinci često posjeduju psihološke prilagodbe i vještine koje im omogućuju nanošenje štete drugima kroz kontrolirane akcije i pritom naglašava da je to često proizvod sofisticiranih i složenih mentalnih procesa, a ne samo nekontroliranih impulsa. U vršnjačkom kontekstu, primjena prijatni ili sukoba za poistovjećivanje s određenom socijalnom grupom potencijalan je čimbenik nastajanja delinkventnih oblika ponašanja (Connor, 2004; Kušević i Melša, 2017; Tomić-Koludrović i Leburčić, 2002).

Uzroci agresivnog ponašanja uglavnom proizlaze iz devijantnih obitelji i roditeljskih sukoba, rezultat su zlostavljanja i zanemarivanja djeteta, no s druge strane, istraživanja potvrđuju kako pojedinci koji dolaze iz takvih disfunkcionalnih sredina ipak nisu niti nasilni, niti su agresivni, niti su antisocijalni. Uzroci takvog ponašanja su multikauzalni te generalno ovise o individualnim karakteristikama pojedinca i socijalnim karakteristikama društva koje pojedinca okružuje s naglaskom na utjecaj obiteljskih prilika (Bronfenbrenner, 1979, 2005; Ouyang i Liu, 2023; Osiesi i sur., 2023; Shcherban, Bretsko i Varna, 2022). Agresivni adolescenti skloni su zlostavljanju drugih osoba, vandalizmu, kriminalu i različitim vrstama ovisnosti i uglavnom postižu nizak akademski uspjeh, vladanje u školi im je loše i slabo su privrženi školi (Buist, 2004; Jacobs i sur., 1965; Livazović i Bojčić, 2020; Livazović i Vranješ, 2012; Schlapp i Smith, 1928; Sekol i Farrington, 2016b; Vasta i sur., 2004; Velki i Romstein, 2016). Prepoznatljivi su po prijatnjama, ruganju, zapovijedanju, zastrašivanju, vrijeđanju, a obično su razdražljivi, impulzivni, prkosni i drski te teško podnose neuspjeh i teško se mogu prilagoditi pravilima i normama (Bojčić, 2023; Lacković-Grgin, 2006; Sekol i Farrington, 2016b). Istraživanja pokazuju da su pojedinci koji su tijekom svoje školske dobi bili okarakterizirani kao nasilnici, tijekom života barem jednom bili osuđeni za neko od kaznenih djela, a da je najčešća korelacija agresivnog ponašanja s delinkventnim ponašanjem (Malik i sur., 2023; Martínez-Monteagudo i sur., 2019; Osiesi i sur., 2023; Putra i Tobing, 2023; Sutherland, 1974). Iz toga proizlazi da delinkvenciji uvijek prethodi neki oblik agresivnog ili nasilnog ponašanja jer stupanj agresivnosti utječe na način kako će se neka nasilna radnja izvršiti što u konačnici može rezultirati kaznenim prekršajem (Ajduković, 2000, 2008; Bouillet i Uzelac, 2007; Buist, 2004; Bronfenbrenner, 1979, 2005; Zrilić, 2011). Osobine ličnosti, emocionalni problemi pojedinca, utjecaj vršnjaka, antisocijalna ponašanja, niska razina kvalitete obiteljskih odnosa, slaba privrženost školi i uporaba nedozvoljenih supstanci jedni su od primarnih prediktora za pojavu agresije kod mladih (Duru, 2015; Fatimah i sur., 2019). Prema tomu, pojava agresije kod mladih uključuje različite biološke, psihološke i socijalne prediktore koji zajedno pridonose različitim oblicima agresivnog ponašanja (Antičević, 2021; Cester, 2023; Connor, 2004; Fatimah i sur., 2019; Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Osiesi i sur., 2023; Stewart i Klein, 2016).

Biopsihosocijalni čimbenici rizika ključni su u razumijevanju uzroka agresivnog ponašanja, te bi stoga mogli biti temelj za razvijanje biopsihosocijalnog pristupa u prevenciji i intervencijama za probleme povezane s agresijom kod adolescenata. Složenost ponašanja adolescenata i njihovih problema može se bolje razumjeti kroz ekološki i biopsihosocijalni model koji razmatra kako biološki, psihološki i socijalni čimbenici međusobno djeluju i utječu jedni na druge (Bojčić, 2023; Bronfenbrenner, 2005; Cester, 2023; Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Malik i sur., 2023; Valek, 2022).

Iz socijalno-pedagoškog konteksta neprihvatljive obrasce ponašanja koji uključuju agresivnost i nasilje potrebno je promijeniti na način da se ono ne tolerira te da se znaju jasna pravila ponašanja na čemu je potrebno dosljedno inzistirati. Potrebno je odgovarajućim intervencijama omogućiti promjenu neželjenih oblika ponašanja te pojedince potaknuti na osjećaj samopoštovanja, a u procesu promjene takvih obrazaca ponašanja nužno je izostaviti kažnjavanje i nedosljednost u odgoju te vrijeđanje i zanemarivanje. Prema tomu, u preventivnom djelovanju sugerira se primjena opsežnog pristupa koji uključuje različite razine društvenog ekosustava kao što su obitelj, obrazovne institucije i zajednica. U primarnoj odgojnoj sredini roditelji su ključni u usmjeravanju ponašanja stoga se apelira na to da se na razini lokalne zajednice omogući veći broj edukacija o roditeljstvu. Primjenjivanjem pozitivnih metoda roditeljstva, poput postavljanja jasnih granica, nenasilne komunikacije i pružanja podrške, može se umanjiti agresivnost kod mladih. S obzirom na to da oni imitiraju obrasce ponašanja kojima su izloženi u obiteljskom okruženju, nužno je da roditelji budu uzori u ponašanju. Na razini odgojno-obrazovnih institucija potrebno je pojačati programe i edukacije za mlade koji bi im predstavili kako prepoznati i prikladno izraziti emocije, kako razumjeti i upravljati vlastitim emocijama te na koji način razvijati empatiju prema osjećajima drugih u okolini. Također, podučavanje mladih socijalnim vještinama i tehnikama za rješavanje sukoba može im pomoći da na konstruktivan način rješavaju interpersonalne probleme, uključujući vještine kao što su pregovaranje, aktivno slušanje i traženje kompromisa. Škole imaju važnu ulogu u kreiranju okruženja koje promiče suradnju, poštovanje i inkluzivnost. Implementacija programa koji se suprotstavljaju vršnjačkom nasilju i aktivnosti koje potiču timski rad mogu biti od izrazite koristi u smanjenju agresivnosti među mladima. Pružanje pravovremene podrške ključno je za mentalno zdravlje mladih, kao i kontrolirana upotreba medija i različitih *online* sadržaja. Poticanje na svrsishodno provođenje slobodnog vremena i uključivanje u produktivne aktivnosti na razini lokalne zajednice kao što su sportovi, umjetnost ili volontiranje može pružiti zdrav način za izražavanje emocija te doprinijeti razvoju novih vještina i samopouzdanja koje u konačnici doprinose degradaciji agresije ali i drugih oblika problema u ponašanju.

2.2.1.9. Aspekti ovisničkog ponašanja adolescenata

Tijekom odrastanja, a posebice u razdoblju adolescencije mladi su skloni eksperimentirati s različitim obrascima ponašanja, stvarima i tvarima, što potencijalno može ugroziti njihov daljnji osobni rast ukoliko se zbog toga razviju oblici različitih problema u ponašanju (Horvat, 2023; Miranda i sur., 2023; Strickland i Acuff, 2023; Zloković i Vrcelj, 2010). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji ovisnost je psihičko, a ponekad ujedno i tjelesno stanje do kojeg dolazi uslijed interakcije između živog organizma i sredstva ovisnosti (World Health Organization, 2021). Prema Karaaziz i Soyler (2023) to je nekontrolirana želja za ponavljanjem određene opsesije, unatoč njenom negativnom utjecaju na zdravlje i nanošenju štete društvenom životu. Prema Stanić (2010), u kontekstu medijske ovisnosti, to je „pojava koja se očituje kompulzivnim nagonom za prekomjernim konzumiranjem internetskih usluga na način koji narušava fizičko i psihičko zdravlje, uzrokuje teškoće u svakodnevnom obiteljskom, socijalnom i radnom životu“ (Stanić, 2010, str. 219). Karakterizirana kompulzivnim ponašanjem unatoč štetnim posljedicama, ovisnost umanjuje kvalitetu života utječući na mentalno, emocionalno i socijalno zdravlje. U socijalno-pedagoškoj literaturi ovisnosti se klasificiraju u dvije veće skupine – na ovisnosti o tvarima te na ponašajne ovisnosti (Miliša i sur., 2009; Miliša i Tolić, 2010; Itković i Bilan, 1995; Zuckerman, 2007). Zajedničko im je to što, neovisno o kojoj se vrsti i obliku radi, sve dovode do istih promjena u mozgu (Christensen i sur., 2023; Bingula, 2017; Itković i Bilan, 1995; Lacković-Grgin, 2006; Orešković i sur., 2013), a Ducci i Goldman (2012) ističu da ovaj problem uzrokuje visoku razinu mortaliteta.

Ovisnosti o tvarima najčešće podrazumijevaju ovisnost o alkoholu, o drogama i o nikotinu. Ovisnost o alkoholu povezana je s pojavom različitih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Birač, 2017; Mamić i sur., 2023). Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji (2021) više od četvrtine mladih u dobi od 15 do 19 godina konzumira alkohol s time da su adolescenti u većem riziku od adolescentica. Karaaziz i Soyler (2023) navode da konzumacija alkohola može dovesti do trajnih i ozbiljnih problema u razvoju mozga adolescenata gdje pritom postoji značajan rizik od narušenoga mentalnog zdravlja i doživljavanja teških psihijatrijskih bolesti kao što su psihoza i shizofrenija. Rana konzumacija alkohola predstavlja biopsihosocijalni problem koji dovodi do teških negativnih posljedica u društvu. Prema rezultatima istraživanja Pinquart (2023) dolazi se do podataka da konzumacija alkohola godišnje raste u dobi od 12 do 13 godina te da doseže vrhunac u dobi oko 22. godine. Cho i Yang, (2023) ističu da je konzumacija alkohola značajno povezana s ranim početkom seksualnog odnosa kod adolescenata, nezaštićenim spolnim odnosima te brojem seksualnih partnera. Ovisnost o drogama podrazumijeva konzumiranje supstanci čija proizvodnja,

posjedovanje, distribucija ili upotreba krše zakone u većini zemalja. Vrste i klasifikacija ilegalnih droga mogu se razlikovati ovisno o zemlji i njenim specifičnim zakonima, no u neke od najčešćih ilegalnih droga spadaju: kanabis, kokain, heroin, MDMA (Ekstazi), LSD (Lisergična kiselina dietilamid), metamfetamini, amfetamini, psihoaktivne gljive, PCP (Fenciklidin) (Johnston i sur., 2022; Mahin, Rafiee i Heidari, 2019; Mitrović, 2005; Patrick i sur., 2024; Toplek, 2016). Postoje i druge supstance koje se smatraju ilegalnim u različitim pravnim sustavima, ali zakonski se status droga može mijenjati, stoga neke tvari koje su nekoć bile ilegalne, poput kanabisa, postaju legalne u medicinske ili rekreativne svrhe u nekim zemljama. Osim navedenog, postoje i različite psihoaktivne tvari koje se pojavljuju na tržištu, a koje su bez određenoga pravnog statusa. Istraživanja pokazuju da korištenje ilegalnih droga među mladima pokazuje stabilne ili uglavnom opadajuće trendove u posljednjih desetak godina, no rezultati ukazuju i na porast smrtnih slučajeva od predoziranja među tinejdžerima između 2010. i 2021. godine, što se uglavnom povezuje s kontaminacijom opskrbe ilegalnim fentanilom koji se miješa s drugim drogama (Aly i sur., 2022; Ismail i sur., 2022; Quednow i sur., 2022; Silver, Kelsay i Lonergan, 2023;). Watts i sur. (2023) ukazuju na to da je utjecaj vršnjaka značajan čimbenik prilikom upotrebe i izbora supstanci, a do sličnih rezultata dolaze Strickland i Acuff (2023) koji ističu da pozitivno vršnjačko okruženje može smanjiti vjerojatnost konzumacije droga. Ovisnost o cigaretama podrazumijeva ovisnost o nikotinu, a oko 50 milijuna adolescenata u dobi od 13 do 15 godina puši cigarete te je njihova upotreba uglavnom u porastu među adolescentima (Pepper, Farrelly i Watson, 2018; Ren i Lotfipour, 2019). Istraživanja pokazuju da u SAD-u u godinu dana prosječno 2,55 milijuna adolescenata upotrebljava e-cigarete gotovo svakodnevno (Camenga i sur., 2014; Soneji i sur., 2017) te da izloženost nikotinu tijekom adolescencije može doprinijeti nastavku korištenja duhana u odrasloj dobi (Cavallo i Krishnan-Sarin, 2019; Ren i Lotfipour, 2019).

Nadalje, druga skupina obuhvaća ponašajne ovisnosti, bez tvari, i vrsta su ovisnosti kod koje pojedinac razvija kompulzivnu potrebu za angažiranjem u određenim ponašanjima koja pružaju nagradu ili olakšanje, unatoč mogućim negativnim posljedicama. One ne uključuju konzumaciju psihoaktivnih supstanci, ali mogu imati slične psihološke i socijalne učinke kao i ovisnosti o tvarima. Najčešća takva ponašanja kod adolescenata mogu biti ovisnost o internetu, društvenim mrežama ili video igrama te patološko kockanje, što može dovesti do zanemarivanja svakodnevnog života, škole i socijalnih odnosa. Ovisnost o internetu odražava se kao nekontrolirana potreba za korištenjem interneta. Mladi s ovim oblikom problema u ponašanju mogu provesti neumjerene količine vremena na mreži, često na štetu svojih osobnih, društvenih, obrazovnih i profesionalnih obveza (Chemnad i sur., 2023; Evli i sur., 2023; Puharić i sur.,

2023; Siwiak i sur., 2023; Stojković i sur., 2022; Veisani, Jalilian i Mohamadian, 2020). Čimbenici rizika mogu biti socijalna izolacija, anksioznost, depresija, stres, nedostatak svrsishodnog provođenja slobodnog vremena (Chemnad i sur., 2023; Kuss i sur., 2013). Prevalencija ovisnosti o internetu među adolescentima u svijetu varira ovisno o zemlji i korištenim dijagnostičkim kriterijima, a istraživanja pokazuju da je u porastu, osobito s povećanjem dostupnosti i upotrebe pametnih telefona i društvenih mreža (Lozano-Blasco, Latorre-Martínez i Cortés-Pascual, 2022; Zhou i sur., 2023; Yang i sur., 2022). Ekspanzijom društvenih mreža javlja se i ovisnost o društvenim mrežama koja uključuje prekomjerno i kompulzivno korištenje društvenih mreža (Chemnad i sur., 2023; Čusak, 2022; Evli i sur., 2023; Siwiak i sur., 2023; Stojković i sur., 2022; Tereshchenko i Kasparov, 2019; Yang i sur., 2022). Karakterizira je nekontrolirano provjeravanje i angažiranje na platformama društvenih medija, često na račun fizičkog, socijalnog, profesionalnog i osobnog života. Miranda i sur. (2023) ističu da je kod mladih sve prisutniji novi oblik ovisnosti povezan s društvenim mrežama koji doprinosi razvoju ovisnosti, a temelji se na osjećaju pripadnosti. Ovisnost o videoigrama odnosi se na kompulzivnu potrebu za igranjem videoigara koja negativno utječe na druge aspekte života, uključujući školu, socijalne odnose i fizičko zdravlje (Brandão, Sanchez i Melo, 2023; Cena i sur., 2022; Horvat, 2022; Labrador i sur., 2023). Istraživanja pokazuju da prevalencija ovisnosti o videoigrama među adolescentima također varira ovisno o zemlji i korištenim dijagnostičkim kriterijima, no rezultati interdisciplinarnih istraživanja ukazuju na visoku razinu vremena kojeg mladi provode u *online* okruženju igrajući videoigre (Cena i sur., 2022; Donati i sur., 2021; Goswami, Singh i Kumar, 2023; Perić i sur., 2022). Prekomjerno igranje videoigara može dovesti do niza problema poput problema sa snom, smanjenja fizičke aktivnosti, problema s vidom, pojave depresije i anksioznosti (Caner i Evgin, 2021; Fernández-Arias i sur., 2023; Jin i sur., 2021; Menendez-García i sur., 2022), ali isto tako istraživanja pokazuju da igranje videoigara može doprinijeti razvoju kognitivnih sposobnosti, razvoju vještina rješavanja problema, razvoju motoričkih vještina, društvenoj povezanosti, razvoju kreativnosti i oslobađanju od stresa (Comeras-Chueca i sur., 2021; Kim i Kim, 2023; Tso i sur., 2022). Nadalje, između 10 i 14 % mladih u dobi od 12 do 17 godina pokazuje jedan ili više simptoma koji ukazuju na probleme s kockanjem, pri čemu dječaci češće kockaju od djevojčica i češće pristupaju kladionicama (Emond i Griffiths, 2020; Frisone i sur., 2020; Pandžić, 2023; Pisarska i Ostaszewski, 2020; Riley i sur., 2021). Kockanje je vrsta ovisnosti s najvišom stopom samoubojstava među ostalim oblicima ovisnosti (Gray i sur., 2021; Jolly i sur., 2021; Marionneau i Nikkinen, 2022;). Osim spomenutih oblika, u ovu skupinu spadaju još i ponašanja poput kompulzivne potrebe za kupovinom, prekomjerne potrebe za vježbanjem, za hranom te

prekomjerna posvećenost radu na štetu osobnog zdravlja. Tako se na primjer ovisnost o hrani odnosi na nekontroliranu potrebu za konzumacijom određenih vrsta hrane, obično bogate šećerom, masnoćama i solju, koja može dovesti do nepovoljnih zdravstvenih posljedica (Martinović, 2023; Skinner, Jebeile i Burrows, 2021; Yekaninejad i sur., 2021; Vuković, Britvić i Zebić, 2005). Gearhardt i DiFeliceantonio (2023) navode da visoko prerađena hrana može zadovoljiti kriterije kojima biva označena kao supstanca koja izaziva ovisnost, prema standardima koji se temelje na četiri kriterija: uzrokovanje kompulzivne upotrebe, izazivanje promjene raspoloženja, utjecanje na ponašanje te izazivanje snažne žudnje. Ovisnost o hrani može negativno utjecati na mentalno zdravlje, samopouzdanje i socijalne odnose adolescenata (Kidd i Loxton, 2021; Mies i sur., 2017; Skinner, Jebeile i Burrows, 2021; Yekaninejad i sur., 2021), a prekomjerna su težina i pretilost među mladima u porastu u mnogim zemljama (Sonnabend, 2017; Skinner, Jebeile i Burrows, 2021; Yekaninejad i sur., 2021). Socijalni i kulturni čimbenici, uključujući dostupnost nezdrave hrane i društvene norme vezane za tjelesni izgled, imaju značajnu ulogu u prehranbenim navikama adolescenata. Nadalje, ovisnost o radu odnosi se na kompulzivnu potrebu za radom i prekomjerno vrijeme provedeno u radnim aktivnostima, često na štetu socijalnih, obiteljskih i školskih obveza (Lichtenstein i sur., 2019; Serrano-Fernandez i sur., 2021). Iako se problem ovisnosti o radu češće istražuje kod odraslih osoba, s porastom akademskog pritiska adolescenti mogu razviti radne navike koje ukazuju na simptome razvoja ovog problema. Čimbenici koji mogu doprinijeti razvoju ovisnosti o radu mogu biti visoki akademski i socijalni pritisci, strah od neuspjeha, težnja ka perfekcionizmu, obiteljska očekivanja i socioekonomske potrebe (Kun i sur., 2020, 2023; Marković, 2022). Istraživanja pokazuju da takvo ponašanje može nepovoljno utjecati na mentalno zdravlje adolescenata te doprinijeti razvoju anksioznosti, depresije, stresa, problema sa spavanjem, kroničnog umora i zanemarivanja socijalnih veza, a akademski uspjeh može postati primarni fokus na štetu cjelokupnog razvoja i dobrobiti pojedinca (Lichtenstein i sur., 2019; Serrano-Fernandez i sur., 2021).

Osim ovisnosti o tvarima i ponašajnih ovisnosti, postoje i kombinirane ovisnosti koje podrazumijevaju kombinaciju upotrebe tvari i određena ponašanja koja se mogu razviti kada pojedinac koristi psihoaktivne tvari u kontekstu određenih aktivnosti ili ponašanja (Caner i Evgin, 2021; Evli i sur., 2023; Goswami, Singh i Kumar, 2023; Fernández-Arias i sur., 2023; Kun i sur., 2020; Mies i sur., 2017; Mitrović, 2005; Silver, Kelsay i Lonergan, 2023). Takve vrste ovisnosti mogu biti posebno složene jer uključuju interakciju između fizioloških efekata tvari i psiholoških aspekata ponašanja, poput upotrebe stimulansa kako bi se pojačalo iskustvo kockanja ili seksualno iskustvo, upotreba stimulansa za održavanje budnosti za vrijeme rada ili

igranja igara ili pak upotreba tvari za povećanje produktivnosti tijekom vježbanja. Na temelju prihvaćenosti nekog sredstva, oblika i vrste ovisnosti u određenom društvu stvaraju se ujedno i različiti kulturni i moralni stavovi o tom sredstvu ovisnosti. Prema tomu, Lacković (2005) prema Bouillet i Uzelac (2007) ovisnosti dijeli u tri skupine:

- ovisnosti koje su društveno prihvaćene, poput alkohola i kofeina;
- ovisnosti koje su društveno neprihvaćene poput, takozvanih, pravih droga kao što su kanabis, kokain, halucinogena sredstva;
- ovisnosti o kojima društvo nema jasnih moralnih stajališta, kao što su različiti lijekovi koji se zloupotrebljavaju.

U kontekstu ovisničkih ponašanja adolescenti su društvena skupina koja je najugroženija po pitanju eksperimentiranja s različitim sredstvima, a najčešći uzroci posezanja i eksperimentiranja sa supstancama su radoznalost, manjak samopoštovanja, traženje vlastitog identiteta, nedostatak roditeljske privrženosti, pažnje i ljubavi, nizak socijalni status obitelji, težnja za odobravanjem od strane vršnjaka i osjećaj pripadnosti (Bouillet i Uzelac, 2007; Čerpinko, 2023; Kuzman i Pejnović-Franelić, 2010; Itković i Bilan, 1995; Lacković-Grgin, 2006; Miliša i Tolić, 2010). Genetika može imati ulogu u predispoziciji pojedinaca za razvoj ovisnosti (Ducci i Goldman, 2012; Merikangas i Avenevoli, 2000;), no pojedinci koji su izloženi zlouporabi tvari u obitelji ili među vršnjacima imaju veću vjerojatnost za njezin razvoj (Agha, Zia i Irfan, 2008; Ducci i Goldman, 2012; Merikangas i Avenevoli, 2000;), a traume u djetinjstvu, anksioznost i depresija često su povezane s ovom vrstom problema (Agha, Zia i Irfan, 2008; Delgadillo i sur., 2013; Kvam, Stewart i Andreassen, 2018). Istraživanja pokazuju da ovisnost može djelovati kao mehanizam suočavanja za ublažavanje emocionalne boli kod pojedinca (Parolin i sur., 2017; Torres i sur., 2013), da neurokognitivno funkcioniranje pojedinca ima važnu ulogu u karakterizaciji problema ovisnosti (Christensen i sur., 2023), ali i da se psihodelična vrsta droga može koristiti u terapeutske svrhe prilikom liječenja anksioznosti, depresije i same ovisnosti (Kvam, Stewart i Andreassen, 2018). Sukladno tomu, može se zaključiti da na pojavu ovisničkih ponašanja snažan utjecaj imaju različiti biopsihosocijalni čimbenici.

Ovisnička ponašanja uvjetovana su individualnim i okolinskim čimbenicima te društvenim promjenama, bilo da se radi o ovisnosti o psihoaktivnim tvarima ili drugim vrstama ovisnosti. Taj je problem složeni fenomen koji ima teške i dugotrajne učinke ne samo na pojedince već i na društvo u cjelini. Razumijevanje ovog oblika problema u ponašanju podrazumijeva složeno ispreplitanje genetskih, okolinskih i psiholoških čimbenika. Na društvenoj razini, doprinosi društvenim troškovima, uključujući zdravstvenu skrb, kriminal i gubitak produktivnosti.

Zaštitni čimbenici u razvoju ovisničkog obrasca ponašanja nalaze se na svim razinama društvenog ekosustava, od obitelji, škole i vršnjaka pa sve do društva u cjelini. Prilikom tretmana liječenja ovisnosti važno je stvoriti mrežu podrške koja mora uključivati obitelj, vršnjake, lokalnu zajednicu i stručnjake. Važna odrednica svih preventivnih programa koji se tiču ovisničkih ponašanja su kvalitetna i funkcionalna obitelj te odgojni stilovi roditelja, a veliku preventivnu ulogu ima i socijalno-pedagoški neposredan rad s mladima.

2.2.1.10. Istraživanje hiperaktivnosti u ponašanju adolescenata

Hiperaktivnost je problem u ponašanju mladih koji je razvojnog tipa, a podrazumijeva nedostatak inhibicije ponašanja koji se manifestira tijekom razvoja kao pretjerana aktivnost i neodgovarajući stupanj nepažnje (Barkley, 1998; Delić, 2001). U tuzemnoj literaturi se još naziva deficit pažnje ili hiperaktivni poremećaj, a u literaturi engleskoga govornog područja *Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD)*. Prema Longe i sur. (2010) prvotna teorijska polazišta o hiperaktivnosti imala su zajedničke karakteristike s onim što se danas svrstava u ADHD. No napredak u istraživanjima ponašanja mladih, koja pokazuju znakove ovog problema u ponašanju, zajedno s povećanim razumijevanjem funkcija mozga, doveo je do promjena u teorijama o osnovnim bihevioralnim i neuropatološkim anomalijama koje se smatraju osnovama problema hiperaktivnosti. Prilikom istraživanja ove vrste problema u ponašanju potrebno je razlikovati pretjeranu aktivnost od hiperaktivnosti. Pretjerana aktivnost podrazumijeva ponašanje koje se manifestira kod većine mladih u određenim fazama tijekom odrastanja, uglavnom do četvrte godine života. Sukladno tomu, hiperaktivnost podrazumijeva veću izraženost od onoga što se smatra uobičajenim za razvojnu dob i da ta izraženost narušava funkcioniranje pojedinca u različitim domenama života. Iako hiperaktivnost nije faza tijekom odrastanja koju pojedinac treba prerasti, otprilike polovici mladih koji imaju klinički dijagnosticiran ovaj problem u ponašanju, simptomi se s vremenom smanjuju što je pojedinac bliži odrasloj dobi (Barkley, 1998; Bouillet i Uzelac, 2007; Lacković-Grgin, 2006).

Prema Faraone i sur. (2015) problem hiperaktivnosti (ADHD) je dugotrajni neurorazvojni problem koji pogađa 5 % mladih i 2,5 % odraslih u cijelom svijetu, a tijekom života ADHD može povećati rizik od psihijatrijskih problema, obrazovnog i profesionalnog neuspjeha, kriminala, socijalnog invaliditeta i ovisnosti. Takvo ponašanje nije uzrokovano manjkom odgojnih postupaka niti je odraz roditeljskog odgoja, već je klinički problem (Lacković-Grgin, 2006). U socijalno-pedagoškom kontekstu ovaj je problem povezan s problemima funkcionalne prirode koji dolaze do izražaja u različitim područjima svakodnevnog života, kao na primjer, socijalno funkcioniranje pojedinca. Nijmeijer i sur. (2008) navode da pojedinci s problemom

hiperaktivnosti često imaju sukobe s odraslima i vršnjacima te pate od nepopularnosti, odbijanja od strane vršnjaka i nedostatka prijateljstava. Problemi u socijalnim interakcijama mogu biti fenomenološki i etiološki povezani s pervazivnim razvojnim problemima, no Nijmeijer i sur. (2008) smatraju da uzroci i posljedice simptoma takvih problema kod mladih nisu dovoljno istraženi.

Kao najčešća obilježja hiperaktivnih pojedinaca uglavnom se izdvajaju teško dugotrajno i mirno sjedenje, nestrpljivost, verbalna brzopletost, motorički nemir, nedovršavanje aktivnosti i čest prelazak sa jedne na drugu aktivnost, glasnoća u govoru, često upadanje u riječ, teško zadržavanje pozornosti, često gubljenje važnih stvari vezanih za školu i obaveze te sklonost fizički opasnim izlaganjima (Barkley, 1998; Delić, 2001; Lacković-Grgin, 2006; Velki i Romstein, 2016). Ovaj se problem dijagnosticira i pripisuje pojedincu u slučaju da najmanje šest navedenih obilježja traje kontinuirano najmanje šest mjeseci te ako njihova pojavnost odskače od razvojne dobi pojedinca. Istraživanja pokazuju da mladi s ovim problemom u ponašanju uglavnom postižu slabiji uspjeh u školi, imaju problema s čitanjem i rukopisom te često prekidaju školovanje ili ne nastavljaju svoje obrazovanje, a procjenjuje se da otprilike od 5 do 7 % mladih u školskoj dobi ima dijagnosticiranu hiperaktivnost te da je ona do pet puta po svojoj pojavnosti češća kod pripadnika muškog spola nego kod pripadnica ženskog spola (Barkley, 1998; Bouillet i Uzelac, 2007; Delić, 2001; Lacković-Grgin, 2006; Velki i Romstein, 2016; Velki i sur., 2019). Problemi u socijalnim odnosima ostvaruju se jer takvi pojedinci nisu u stanju prepoznati i naučiti socijalna pravila, pa su zbog toga često izolirani i odbačeni jer su u nemogućnosti naučiti zadržati prijatelje (Barkley, 1998; Delić, 2001; Lacković-Grgin, 2006; Velki i sur., 2019). Prema Nijmeijer i sur. (2008) socijalna disfunkcija kod djece s ADHD-om povećava rizik i od kasnijeg razvoja psihopatologije. S druge strane, ti su pojedinci često vrlo kreativni i uglavnom posjeduju neke specifične talente (Barkley, 1998; Bouillet i Uzelac, 2007; Delić, 2001). Iz tog se razloga često u praksi darovitost pojedinaca poistovjećuje s hiperaktivnošću zbog svojih fenomenološki sličnih simptoma. Saura-Garre i sur. (2022) navode da problem hiperaktivnosti kod mladih obično procjenjuju nastavnici i primarni skrbnici te ukazuju na to da adolescenti s problemima poput anksioznosti, depresije, disocijalnog ponašanja, agresivnosti i slabog uspjeha u matematici pokazuju višu razinu simptoma ADHD-a. Do sličnih rezultata dolaze Faraone i sur. (2015) koji navode da ADHD proizlazi iz nekoliko genetskih i okolišnih čimbenika rizika od kojih svaki ima mali pojedinačni učinak i zajedno djeluju na povećanje osjetljivosti. Ističu da je multifaktorska uzročnost ovog problema u skladu s heterogenošću, što se očituje u opsežnom psihijatrijskom komorbiditetu, višestrukim domenama neurokognitivnog oštećenja i širokom rasponu strukturnih i funkcionalnih moždanih

anomalija povezanih s ovim problemom. Prema Meisinger i Freuer (2023) genetska sklonost ADHD-u neovisno je povezana s rizikom od anoreksije i nervoze te je dvosmjerno povezana s depresijom, no nije utvrđena povezanost s anksioznošću ili shizofrenijom. Iz navedenog proizlazi da je ovaj problem neovisni čimbenik rizika za brojne uobičajene psihijatrijske probleme, a prema Taylor i sur. (2023) sve je češće dijagnosticiran neurorazvojni problem. Polazeći od neprovjerene pretpostavke da se to odražava na porast prevalencije ADHD-a zbog sekularnih promjena okoline Taylor i sur. (2023) istražili su jesu li se tijekom vremena promijenile genetske varijance i razlike u okolini u osnovi ADHD-a te njegove osobine. Rezultati pokazuju da je relativni doprinos genetskih i okolišnih čimbenika ADHD-u ostao stabilan tijekom vremena, unatoč sve većoj prevalenciji. Sukladno tomu pretpostavlja se da promjene u temeljnoj etiologiji ADHD-a tijekom vremena vjerojatno neće objasniti porast dijagnoza. Song i sur. (2021) ističu da nedostaju najnovije procjene o prevalenciji ADHD-a kod odraslih te su proveli istraživanje s ciljem procjene globalne prevalencije ADHD-a odraslih u općoj populaciji kroz sustavni pregled i meta-analizu. Rezultati ukazuju na to da se prevalencija trajnog ADHD-a kod odraslih (s početkom u djetinjstvu) i simptomatskog ADHD-a kod odraslih (bez obzira na početak u djetinjstvu) smanjila s odmakom u dobi. U 2020. godini prevalencija dugotrajnog ADHD-a kod odraslih bila je 2,58 %, a simptomatskog kod odraslih bila je 6,76 %. Do sličnih rezultata dolaze Chaulagain i sur. (2023) koji navode da je prevalencija ADHD-a 7,2 % za mlade i 2,5 % za odrasle, ali pritom ističu postojanje nesigurnosti zbog metodoloških varijacija u postojećoj literaturi. Postoje dokazi i za biološke i za socijalne čimbenike rizika za ADHD, no ti su dokazi uglavnom korelacijski, a ne uzročni zbog konfuzne i obrnute uzročnosti. Rezultati istraživanja Da Silva i sur. (2023) pokazuju da postoji korelacija između simptoma hiperaktivnosti i vremena ispred ekrana te da je slušanje glazbe, korištenje društvenih medija i tehnologije u školske svrhe u negativnoj korelaciji s hiperaktivnošću, ali i da je igranje videoigara povezano s većim problemima ove tipologije. Chaulagain i sur. (2023) pritom ističu da postoji učinkovitost farmakološkog liječenja u kratkoročnom smanjenju simptoma, kao i učinkovitost farmakoterapije u ublažavanju nepovoljnih životnih situacija kao što su postignuća u obrazovanju, zaposlenje, zlouporaba supstanci, ozljede, samoubojstva, kriminal te popratna mentalna stanja.

U pregledu literature uočava se nedostatak dokaza o detaljnijoj prevalenciji ADHD-a te jesu li dokumentirani čimbenici rizika uzročni. Problem hiperaktivnosti u ponašanju mladih iz perspektive pedagoškog djelovanja podrazumijeva višedimenzionalni pristup koji uključuje razumijevanje uzroka i posljedica. Hiperaktivnost kod mladih može biti uzrokovana različitim čimbenicima, uključujući genetiku, neurobiološke razlike, čimbenike iz okoline, kao i

psihosocijalne čimbenike. Stoga se naglašava važnost individualnog pristupa pojedincu što podrazumijeva detaljnu procjenu potreba pojedinca, snaga, slabosti i interesa kako bi se razvio učinkovit plan podrške. Apelira se na stručne suradnike u odgojno-obrazovnim institucijama i pritom se ističe važnost edukacije roditelja, učitelja i vršnjaka o problemu hiperaktivnosti, s ciljem razvijanja razumijevanja i podrške za mlade, omogućujući pozitivno okruženje koje može pomoći u suočavanju s izazovima ovog problema. U pedagoškom radu je pritom nužno prepoznavanje i poticanje talenata i interesa kod pojedinca, postavljanje jasnih pravila i očekivanja, strukturiranje okruženja te razvijanje socijalnih vještina i naglašava se interdisciplinarni pristup, odnosno, važnost suradnje s drugim stručnjacima kao što su psiholozi, psihijatri, logopedi i drugi, kako bi se pružila sveobuhvatna podrška pojedincu. Na taj način pedagogija uključuje holistički pristup hiperaktivnosti. Dijagnosticirana hiperaktivnost iziskuje psihološki tretman, ali i socijalno-pedagošku intervenciju koja je usmjerena na podršku pojedincu i uvažavanje individualnih razlika te razumijevanje i vrednovanje uspjeha pojedinca. Takva intervencija obuhvaća proces destigmatizacije i razvoj samopoštovanja pojedinca, demokratičnost prilikom određivanja pravila ponašanja, usklađenost odgojnih stavova, jasnu komunikaciju, koncizne upute i razvoj osjećaja prihvaćenosti.

2.2.2. *Interdisciplinarni pristupi istraživanju etiologije problema u ponašanju*

Etiologija, u najširem smislu, podrazumijeva ispitivanje uzroka određenih pojava. Odgoj i socijalizaciju mladih potrebno je razmatrati kroz etiologiju problema u ponašanju jer ona uključuje različite kompleksne individualne i socijalne kontekste koje je nužno kontinuirano sagledavati različitim znanstvenim pristupima. Uključujući zaštitne i rizične čimbenike u odgoju i socijalizaciji mladih, etiološki kontekst problema u ponašanju, sa svoje individualne i društvene pojavnosti, veoma je složen. Prilikom pokušaja objašnjenja pojavnosti problema u ponašanju razvili su se brojni pristupi: biološki, psihološki i sociološki. U kontekstu bioloških pristupa smatra se da su uzrok problemima u ponašanju nasljedni činitelji, a u kontekstu psiholoških pristupa uzrok problemima u ponašanju je u psihološkoj strukturi pojedinca. Iz perspektive socioloških pristupa smatra se da je uzrok problema u ponašanju pojedinca dio društvenih grupa i socijalnih kategorija. Svaki od navedenih pristupa razvio je istoimene teorije koje su uvelike pridonijele istraživanju etiologije problema u ponašanju, ali su svojim pretpostavkama na neki način umanjivale odgojnu intenciju koja je usmjerena na promjenu problema u ponašanju. "Biološke teorije karakterizirao je svojevrtni nativistički fatalizam, psihološke pak patologizam, a sociološke teorije uzrok su poremećaja u ponašanju nalazile u nepromjenjivim društvenim okolnostima" (Bouillet i Uzelac, 2007, str. 142). S odmakom vremena i napretkom znanosti te su teorije dorađene i promijenjene iz čega su proizašle i brojne druge teorije. Teorije koje proučavaju etiologiju problema u ponašanju iz perspektive psihologije, psihijatrije, kriminologije, općenite teorije socijalne pedagogije i druge, u okviru ovog rada nisu predmet istraživanja, iako imaju važan doprinos i potrebne su za proučavanje etiologije problema u ponašanju. Danas spoznaje koje su utemeljene na rezultatima kriminoloških, psiholoških, pedagoških, socioloških i drugih znanstvenih istraživanja sustavno doprinose proučavanju etiologije problema u ponašanju.

Zbog brojnosti teorija koje proučavaju ljudsko ponašanje i djelovanje, može se zaključiti da u literaturi ne postoji teorija koja bi se mogla nazvati jedinstvenom teorijom koja objašnjava djelovanje pojedinca. Analizom teorijskih pristupa dolazi se do zaključka da složenu dinamiku razvoja određenog problema u ponašanju nije moguće proizvesti na temelju jedne teorije koliko god sveobuhvatna ona bila. Iz tog su razloga u suvremenoj znanosti za istraživanje i proučavanje problema u ponašanju mladih najčešće prihvaćene teorije koje obuhvaćaju široki spektar teorijskoga biopsihosocijalnog okvira. Iz navedenog proizlazi da bi za sveobuhvatno objašnjenje etiologije problema u ponašanju bilo najprikladnije od svake od teorija koje proučavaju ponašajne obrasce, te ovisno o predmetu istraživanja, integrirati i primijeniti ono što odgovara predmetu istraživanja jer svaka svojim spoznajama u određenim okvirima

doprinosi razumijevanju fenomenologije i etiologije problema u ponašanju. Zato je nužno poznavati različite teorijske pristupe problema u ponašanju. Whitcomb i Merrell (2013) prema Koller-Trbović i sur. (2017, str. 23) ističu da je

stručnjak bez teorijske pozadine zapravo u ulozi paraprofesionalca, tehničara, administratora, osobe koja vrši puko testiranje. Svako upoznavanje, približavanje čovjeku, razumijevanje čovjeka i tumačenje njegova statusa uvijek mora biti odgovorno i profesionalno, moralno, ali i što je moguće objektivnije, a to znači da je i procjenu nužno temeljiti na teorijskim i znanstveno utemeljenim rezultatima i spoznajama koje opravdavaju i tumače te usmjeravaju taj proces.

Na primjer, biološke teorije važne su za raspoznavanje bioloških čimbenika koji djeluju na razvoj pojedinca jer je neizostavno u ljudskom djelovanju i ponašanju promatrati njegove biokemijske i neurološke aktivnosti. Psihološke teorije važne su za raspoznavanje psiholoških karakteristika pojedinca jer je svaki pojedinac zasebna individua. Sociološke teorije važne su za raspoznavanje društvenih čimbenika koji djeluju na razvoj pojedinca jer ga je nemoguće promatrati bez sagledavanja društvenih čimbenika s kojima je on u konstantnoj interakciji. Biopsihosocijalne teorije u određenim okvirima objedinjuju biološke, psihološke i socijalne teorije, stavljajući u središte specifičnost svakog pojedinca u interakciji sa svime što ga okružuje i pritom naglašavajući znanstveno-humanistički pristup čovjeku.

Perrotta i Fabiano (2021) polaze od općeg koncepta razvoja problema u ponašanju tijekom odrastanja mladih te uvažavajući njihov društveno-kulturni, odgojno-obrazovni i obiteljski kontekst analiziraju etiologiju razvoja problema u ponašanju mladih. Zaključuje se da problemi u ponašanju koji imaju višedimenzionalnu etiologiju (individualni čimbenici, biološki čimbenici, psihološki čimbenici, sociološki čimbenici) ujedno zbog svoje višedimenzionalnosti podrazumijevaju visoku razinu složenosti problema u ponašanju te takvi problemi u ponašanju zahtijevaju dublju razinu intervencije stručnjaka (multimodalnu intervenciju). Navedeno je potrebno zbog potencijalnog evoluiranja u još složenije oblike problema u ponašanju, čime se u konačnici smanjuje mogućnost pozitivnog rješavanja problema u radu s pojedincem. Iz toga proizlazi da je nužno djelovati već u ranoj fazi razvijenog problema u ponašanju te tako spriječiti njegov daljnji mogući razvoj u teške oblike problema u ponašanju. Prema istraživanju Hatoum i sur. (2018) dolazi se do podataka da su internalizirani i eksternalizirani oblici problema u ponašanju genetski uvjetovani te da problemi u ponašanju pokazuju genetsku stabilnost tijekom odrastanja. Ističe se da genetski čimbenici najviše djeluju u ranijoj dobi pojedinca, ali da postoji povezanost između genetskih čimbenika i čimbenika iz okoline koji utječu na razvoj problema u ponašanju mladih. Hannigan i sur. (2017) istraživali su longitudinalne genetske analize problema u ponašanju u dobi od 0 do 18 godina. Rezultati

ukazuju na to da su problemi u ponašanju genetski uvjetovani te da utjecaj okoline ima manju ulogu u razvoju problema u ponašanju, dok Nikstat i Riemann (2020) ukazuju na suprotno. Oni navode kako su prvi proveli istraživanje o povezanosti genetskih utjecaja i utjecaja okoline na probleme u ponašanju koristeći samoprocjenu i dizajn obitelji nuklearnih blizanaca (*Nuclear Twin Family Design*), braće i sestara te njihovih roditelja. Pritom ističu da njihova ranija i druga istraživanja uglavnom koriste samo izvješća i podatke o djeci blizancima. Istraživanje su proveli na 3 087 parova blizanaca u dobi od 11 do 23 godine s ciljem utvrđivanja čimbenika rizika za razvoj problema u ponašanju mladih. Utvrđuju da okolina odnosi prevagu po pitanju čimbenika koji utječu na razvoj problema u ponašanju te da obiteljsko okruženje ima utjecaj na razvoj problema u ponašanju samo na individualnoj razini ili da ono ima manji utjecaj nego što to navode druga istraživanja. Sukladno tomu, sugerira se da bi rad s mladima koji pokazuju probleme u ponašanju trebao biti usmjeren više na čimbenike iz okoline, nego na specifične uvjete unutar obitelji. Iz tog se razloga može zaključiti da je za prikladne programe intervencije i resocijalizacije potrebno više multivarijantnih i longitudinalnih genetskih istraživanja koja uzimaju u obzir čitavu obitelj kako bi se jasnije razumjela pojavnost problema u ponašanju. U kontekstu bioloških čimbenika, prema rezultatima istraživanja Brajša-Žganec (2002) i Čorić (2016) dolazi se do podataka da su kod ženskog spola češći internalizirani problemi u ponašanju, a kod muškog spola eksternalizirani problemi u ponašanju te da je kod njih ujedno i češća kombinacija internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Gotovo iste podatke pokazuju i druga istraživanja iz kojih se može zaključiti da su eksternalizirani oblici problema u ponašanju češći kod muškog spola, a internalizirani kod ženskog spola, dok učestalost pojavljivanja problema u ponašanju ovisi o razvojnoj dobi te uglavnom mlada osoba rijetko manifestira samo jedan od oblika problema u ponašanju (Bronfenbrenner, 1977; Buist i sur., 2004; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović i Bojčić, 2020; Patterson i sur., 2018; Zrilić i Šimurina, 2017). Uzimajući u obzir dob pojedinca, prema istraživanju Klarin i sur. (2018) dolazi se do podataka da se eksternalizirani problemi češće pojavljuju kod starijih, dok u internaliziranim problemima mladih nije značajna razlika s obzirom na dob, ali ni na spol. Također, istraživanja pokazuju da je kod mladih najčešća istovremena pojavnost pojedinih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Čorić, 2016; Mihić i Bašić, 2008) te da se s porastom razvojne dobi povećavaju problemi u ponašanju (Klarin i sur., 2018). Jurić (2021) na temelju prikupljenih podataka putem alata digitalne demografije navodi da je tijekom socijalne izolacije za vrijeme pandemije COVID-19 uočena povećana razina obiteljskog nasilja, rastava braka te problema s alkoholizmom. Prema tomu, probleme u ponašanju potrebno je promatrati kao proces stalne promjene, a konceptualizacija problema u

ponašanju u suvremeno doba sve više ovisi o čimbenicima iz okruženja pojedinca, poput obitelji, škole, vršnjaka i zajednice (Buist i sur., 2004; Žižak i sur., 2004). Giletta i sur. (2021) koristili su višestruki metaanalitički pristup za procjenu stupnja u kojem je ponašanje vršnjaka predviđalo promjene u ponašanju mladih tijekom vremena. Regresijski rezultati metaanalize ukazuju na značajan utjecaj vršnjaka te da je utjecaj vršnjaka jači u kratkim vremenskim razdobljima i ovisan o stavovima pojedinca u određenom trenutku. S obzirom na to da adolescenti čine 16 % ukupne svjetske populacije (UNICEF, 2022) te da su zbog svoje razvojne dobi jedinstvena društvena grupa, Qidwai i sur. (2010) proveli su istraživanje s ciljem identifikacije stilova života i obrasca ponašanja kod adolescenata u dobi od 12 do 19 godina. Utvrdili su da većina ispitanika kod kojih se pojavljuje problem u stilu života pripadaju dobnoj skupini od 16 do 18 godina, a od vodećih odstupajućih stilova života mladih kao primarni problemi u ponašanju pokazali su se manjak sna, depresivnost i upotreba duhana. Pritom se kod adolescentica pojavljuje više simptoma depresije nego kod adolescenata te one češće imaju problema sa spavanjem. Problemi u ponašanju koji su povezani sa zlouporabom droga i ovisnosti o različitim supstancama prisutniji su kod ispitanika nego kod ispitanica. Utvrđeno je da 62 % ispitanika kao najčešću aktivnost navodi gledanje televizije do kasno u noć ili slušanje glazbe, iz čega proizlazi da ispitanici često spavaju manje od preporučenih osam sati sna. Ispitanici koji su osjećali simptome depresije, ukupno 42 % ispitanika, potražili su stručnu pomoć i liječenje zbog dijagnosticirane im depresije. Također, iz analize rezultata vidljivo je da 42 % ispitanika puši cigarete, a kao najčešći razlog za početak pušenja 37 % ispitanika navodi da je bio pritisak vršnjaka. U suvremenim pristupima etiologiji problema u ponašanju nastoje se utvrditi čimbenici koji su važni za nastanak problema te koji mogu utjecati na rješavanje nastalih problema (Koller-Trbović i Žižak, 2005).

Tako biološke teorije uzroke problema u ponašanju objašnjavaju kroz biološke karakteristike pojedinca i pružaju uvid u različite pristupe razumijevanju ljudskog ponašanja, osobito u kontekstu devijantnog ponašanja i kriminaliteta. Predstavnicima bioloških teorija rizične čimbenike u odgoju i socijalizaciji pojedinca pronalaze u biološkim karakteristikama čovjeka. Prema Martinjak i Odeljan (2016) biološke teorije dijele se na četiri teorije: antropološka, nasljedna, kromosomska i endokrinološka teorija. Svaka od navedenih teorija predstavlja jedinstveni pogled na utjecaj bioloških, genetskih i okolišnih čimbenika na ponašanje. Prema antropološkoj teoriji postoji antropološki tip kod kojeg se već prilikom rođenja uočavaju karakteristike tijela koje su na neki način predispozicije za buduće probleme u ponašanju. Kriminalci su biološki inferiorni i mogu se prepoznati po fizičkim anomalijama ili atavističkim značajkama, koje su smatrane regresijom na primitivnije evolucijske stadije (Lombroso, 1896).

Prema teoriji nasljeđa kriminalno se ponašanje i druge devijantne tendencije mogu prenositi generacijama unutar obitelji (Dugale, 1891). Teorija nasljeđa naglašava genetsku komponentu u razvoju ponašanja, ali također ističe i važnost utjecaja okoline u oblikovanju ponašanja. Prema teoriji kromosoma dodatni Y kromosom kod muškaraca, kao genetski čimbenik, može biti povezan s agresivnim ili kriminalnim ponašanjem kod pojedinaca (Jacobs i sur., 1965), dok endokrinološka teorija podrazumijeva ulogu endokrinih žlijezda u regulaciji ponašanja te utjecaj hormonalne neravnoteže na emocionalno stanje i ponašanje, zagovarajući pritom tezu da abnormalnosti u endokrinom sustavu mogu imati ulogu u devijantnom ponašanju (Schlapp i Smith, 1928). Dakle, biološke teorije čovjekovog razvoja pružaju uvid u to kako genetika, struktura mozga, hormonalni sustavi i drugi fiziološki aspekti utječu na razvoj i ponašanje pojedinca. Važne su za razumijevanje temeljnih aspekata ljudskog ponašanja. Prednosti bioloških teorija su te da omogućuju razumijevanje fizioloških procesa razvoja pojedinca, poput nasljednosti, neurološkog razvoja i hormonalnih promjena. Također, omogućuju relativnu predvidljivost razvojnih iskustava pojedinca, poput faza razvoja u djetinjstvu i adolescenciji. Jedna od prednosti bioloških teorija je u tome što objašnjavaju kako genetske karakteristike utječu na fizički, kognitivni i emocionalni razvoj i djelovanje pojedinca te pružaju osnovu za medicinske i terapijske intervencije. Nedostatak bioloških teorija jest taj da zanemaruju utjecaj okoline, kulture, socijalnih interakcija i iskustava tijekom odrastanja. Razmatrajući biološke pristupe u razvoju pojedinca mogu se uočiti determinističke karakteristike jer podrazumijevaju teze da su pojedinci uvjetovani genetikom i biološkim čimbenicima u procesu odrastanja. Također, biološki procesi mogu varirati među pojedincima što ih čini kompleksnijima, a što onemogućuje generalizaciju pravila i modela unutar samih razvojnih pristupa. Istraživanja bioloških pristupa koji se temelje na genetici mogu biti etički upitna, uključujući istraživanja o genetskom inženjeringu i eugenici. Generalno, biološke teorije su ključne za cjelovito razumijevanje ljudskog razvoja, ali ih treba koristiti u kombinaciji s drugim teorijama i pristupima. Pritom je nužno istaknuti da je ponašanje rezultat kompleksne interakcije između genetike, biologije, okoline i socijalnih čimbenika te da nijedan pojedinačni čimbenik ne može u potpunosti objasniti devijantno ponašanje ili kriminalitet.

Različiti teorijski pristupi u psihologiji pružaju uvid u raznolikost i kompleksnost ljudskog razvoja. U svojim hipotezama primarno obuhvaćaju karakteristike ličnosti te kognitivne probleme individue i njihove veze s okolinom, biokemijske procese unutar tijela i druge čimbenike (Martinjak i Odeljan, 2016). Svaki pristup obuhvaća različite aspekte ljudskog ponašanja i mentalnih procesa, tako primjerice teorija frustracije zagovara tezu da do frustracije dolazi kada je pojedinac spriječen u postizanju cilja što može dovesti do manifestacije

agresivnosti kod pojedinca (Berkowitz, 1962). Putem teorija inteligencije istražuje se razumijevanje kognitivnih sposobnosti te njihova manifestacija u različitim domenama (Goddard, 1920). Psihoanalitičke teorije istražuju utjecaj nesvjesnih procesa u čovjekovom razvoju te istražuju dublje psihološke motive i konflikte koji utječu na razvoj pojedinca (Erikson, 1968; Gross, 2020; Lapsley i Stey, 2011; Maree, 2022; Rennison, 2015; Syed i McLean, 2017). Teorija psihopatologije temelji se na bihevioralnim i genetskim čimbenicima, a prema kojoj se razlike u ličnosti i sklonost psihopatologiji mogu objasniti pomoću dimenzija ekstravertnosti/introvertnosti i emocionalne stabilnosti/neuroticizma (Eysenck, 1964). Biheviorističke teorije podrazumijevaju promatranje i analizu promjenjivog ponašanja kao odgovora na vanjske podražaje, negirajući unutarnje mentalne procese kao fokus istraživanja. Pritom su klasično i operantno uvjetovanje ključni koncepti biheviorizma (Henton i Iversen, 2012; Horowitz, 2014; Rehman i sur., 2017). Kognitivističke teorije naglašavaju važnost kognitivnih procesa u razumijevanju ponašanja, a podrazumijevaju unutarnje mentalne procese kao što su percepcija, mišljenje, rješavanje problema i odlučivanje (Clark, 2018; Muhajirah, 2020; Vygotsky, 1978). Svaka od psiholoških teorija pruža drugačiju perspektivu na razumijevanje ljudskog ponašanja i mentalnih procesa, naglašavajući različite aspekte ljudskog iskustva i ponašanja. Razvile su se kroz različite pristupe, uključujući kognitivne, biheviorističke, psihodinamičke i humanističke teorije. Razmatrajući psihološke pristupe ističu se određene prednosti psiholoških teorija u razumijevanju ponašanja pojedinca. One pomažu u razumijevanju mentalnih procesa kao što su mišljenje, učenje, emocionalni razvoj i formiranje identiteta te pružaju osnovu za kreiranje odgojno-obrazovnih metoda koje su prilagođene različitim fazama odrastanja. Također, psihološki pristupi omogućuju razvoj specifičnih terapijskih tehnika za rješavanje razvojnih problema ili psiholoških problema te nude sveobuhvatnu perspektivu na razvoj pojedinca, uzimajući u obzir različite aspekte emocionalnih, socijalnih i kognitivnih komponenti. Nedostatci psiholoških teorija su ti da postoji velik broj psiholoških teorija koje sadržavaju različite psihološke pristupe što potencijalno može dovesti do konflikata oko utilitarnosti određenih pristupa. Određeni psihološki pristupi mogu imati ograničenja u kontekstu empirijskih istraživanja, stoga se temelje uglavnom na teorijskim konstrukcijama. Generalno, psihološke teorije razvoja ključne su za razumijevanje kako se ljudi mijenjaju i razvijaju tijekom života, ali ih treba promatrati u kontekstu njihovih ograničenja i primijeniti interdisciplinarno za sveobuhvatno razumijevanje ponašanja pojedinca.

Sociološke teorije razvile su se kao reakcija na psihološke i biološke pristupe, a kao polazne hipoteze uzimaju ulogu društvenih čimbenika u objašnjenju ljudskog ponašanja. Generalne teze

ovih teorija u proučavanju etiologije problema u ponašanju su te da je čovjek društveno, psihološko, biološko i duhovno biće te da se niti jedna od navedenih komponenti ne može proučavati odvojeno (Haralambos i Heald, 1989). Iako postoji velik broj socioloških teorija koje različito pristupaju tumačenju pojavnosti problema u ponašanju generalno sve imaju zajedničke elemente, a to je da socioekonomske prilike oblikuju ponašanje pojedinca, da su problemi u ponašanju povezani sa socijalnom nejednakošću i siromaštvom, da su vrijednosti supkulture često u suprotnosti od općih vrijednosti društva i zajednice (Martinjak i Odeljan, 2016). Primjerice, teorija anomije podrazumijeva socijalnu dezintegraciju i gubitak normi ili standarda u društvu te da društvena struktura i nedostatak jasnih pravila mogu dovesti do osjećaja besmislenosti, izolacije i otuđenosti, što rezultira povećanjem devijantnosti (Drukheim, 1960). Prema teoriji diferencijalne asocijacije i identifikacije naglašava se uloga okruženja i društvenih interakcija u razvoju devijantnog ponašanja (Sutherland, 1947), dok se prema teoriji delinkventnih supkultura one razvijaju u određenim socijalnim grupama koje su marginalizirane ili isključene iz društva te pritom supkulture stvaraju vlastite vrijednosti i norme koje su često u suprotnosti s onima dominantne kulture, što dovodi do delinkventnog ponašanja (Cohen i sur., 1956). Socijalno-ekološka teorija ističe utjecaj okoline na ponašanje pojedinaca objašnjavajući da su socijalna dezorganizacija i ekonomska deprivacija ključni čimbenici u razvoju kriminaliteta, a prema kojima je kriminalitet koncentriran u određenim geografskim područjima zbog nedostatka društvene kontrole i stabilnih institucija (Donnermeyer, 2015; Kaylen i Pridemore, 2013; Shaw i Mckay, 1942). Teorija socijalnog učenja objašnjava važnost okruženja i socijalnih interakcija u oblikovanju ponašanja ističući to da se devijantno ponašanje može naučiti promatranjem i oponašanjem drugih (Bandura, 1973). Svaka od socioloških teorija pruža jedinstven uvid u različite aspekte i uzroke devijantnog ponašanja, od socijalne dezorganizacije i ekonomske deprivacije do učenja kroz socijalne interakcije i modeliranje. Pružaju uvid u to kako društveni kontekst, kulturalni utjecaji, socijalni odnosi i institucije oblikuju ponašanje pojedinca. Doprinosu razumijevanju složenih interakcija između pojedinca i društva i razumijevanju različitih aspekata socijalne nejednakosti, poput klase, rase, spola i etničke pripadnosti te pružaju uvid u procese socijalizacije. Nedostaci socioloških teorija razvoja su ti da ponekad zanemaruju individualne čimbenike poput biologije, psihologije i autonomije u oblikovanju ponašanja. Razmatrajući sociološke teorije uviđa se potencijalan rizik od prekomjerne generalizacije društvenih iskustava i normi te da se potencijalno ne uzimaju u obzir raznolikosti unutar društvenih grupa. Također, uočavaju se teškoće u kontekstu jasnog utvrđivanja uzročno-posljedičnih veza zbog složenosti društvenih fenomena i međuovisnosti različitih čimbenika te zanemarivanje mikro perspektive i osobnih

iskustava pojedinaca. Generalno, sociološke teorije ključne su za razumijevanje utjecaja društva na razvoj pojedinaca, ali ih je važno integrirati s drugim pristupima i teorijama.

Sukladno tomu, javljaju se i brojne teorije koje ujedinjuju biološke, psihološke i sociološke pretpostavke uzimajući u obzir pritom prirodu ponašanja iz biološko-psihosocijalnog konteksta, stoga su, zbog posjedovanja etiološke multikauzalnosti, zasebno klasificirane kao biopsihosocijalne teorije. Biopsihosocijalne teorije u objašnjenju ponašanja pojedinca podrazumijevaju teorijske okvire koji obuhvaćaju različite aspekte iskustava u životu pojedinca. Primjerice, etološka teorija istražuje ljudski i životinjski razvoj prema temeljima evolucijskih načela, a sama teorija usmjerena je na urođena ponašanja i složene oblike reagiranja u kontekstu važnosti za opstanak vrste. Ideja da se socijalno ponašanje može objasniti evolucijom naziva se teorija sociobiologije, a koja pretpostavlja da su geni odgovorni i za tjelesne značajke i za socijalno ponašanje ukoliko je to važno za preživljavanje (Haralambos i Heald, 1989; Vasta i sur., 2004). Teorija privrženosti naglašava važnost ranih emocionalnih veza između pojedinaca i njihovih skrbnika, a osobito majki te se bazira na tezi da kvaliteta ranih veza utječe na emocionalni i socijalni razvoj kroz cijeli život (Ajduković i sur., 2007; Bowlby, 1973; Buljan Flander, 2001; Xu, 2022). Teorija akcije objašnjava kako društvene strukture utječu na ponašanje pojedinaca naglašavajući uloge, norme i institucije koje oblikuju društveno ponašanje (Haralambos i Heald, 1989; Parsons, 1978). Funkcionalistička teorija podrazumijeva da svaki aspekt društva ima svoju funkciju koja doprinosi cjelokupnoj stabilnosti i funkcionalnosti društva te objašnjava važnost društvenih normi, vrijednosti i institucija u održavanju društvenog poretka (Durkheim, 1960; Jones, 2007; Merton, 1968). Teorija značenja i simboličkog interakcionizma usmjerena je na značenja i interpretacije koje pojedinci pridaju svojim socijalnim interakcijama te kako se društvene stvarnosti konstruiraju kroz jezik, simbole i komunikaciju (Carter i Fuller, 2015; Morris, 1971). Teorija ljudske ekologije pruža okvir za razumijevanje kako različiti sustavi iz okoline utječu na razvoj i ponašanje pojedinca (Bronfenbrenner i Morris, 2006; Lundqvist i Sandström, 2019). Svaka od biopsihosocijalnih teorija doprinosi razumijevanju ljudskog ponašanja i društvenih fenomena, ističući različite aspekte ljudskog iskustva, od bioloških temelja do složenih društvenih struktura. Biopsihosocijalne teorije čovjekovog razvoja integriraju biološke, psihološke i sociološke aspekte kako bi pružile sveobuhvatan pogled na ljudsko djelovanje te na taj način omogućuju holistički pristup. Jedna od glavnih prednosti biopsihosocijalnih teorija je ta da integracijom bioloških, psiholoških i socioloških čimbenika pružaju kompleksniju perspektivu na razvojne procese. Biopsihosocijalni pristupi omogućavaju fleksibilnost u razumijevanju različitih aspekata razvoja, uključujući fizičko zdravlje, mentalno zdravlje, emocionalno stanje

i socijalne interakcije, a doprinose i kliničkoj praksi jer omogućavaju individualizirane pristupe liječenju i intervencijama. Također, doprinose razumijevanju višedimenzionalnih čimbenika koji utječu na ponašanje pojedinca što je ujedno i jedan od nedostataka biopsihosocijalnih pristupa jer integracija mnogobrojnih različitih čimbenika može učiniti teoriju izuzetno složenom i teškom za empirijsko istraživanje. Sukladno tomu, pokušaji obuhvaćanja svih aspekata razvoja mogu rezultirati nedostatkom dubljeg fokusa na specifične aspekte. Primjena biopsihosocijalnih pristupa u praksi može biti izazovna zbog potrebe za integracijom različitih područja stručnosti i resursa te zbog širokog spektra čimbenika koji se uzimaju u obzir, može biti teško odrediti koji su čimbenici najznačajniji u određenim situacijama. Njihova složenost i interdisciplinarnost zahtijevaju pažljivu primjenu i dodatna, uglavnom longitudinalna, istraživanja kako bi se dobilo sveobuhvatno razumijevanje ponašanja pojedinca.

Na temelju analiziranih podataka u ovome poglavlju, u nastavku je zaključno dan tabelarni pregled teorija s proizašlim različitim modelima i njihovim predstavnicima te osnovnim polazištima za objašnjenje etiologije problema u ponašanju mladih tijekom njihovog razvoja, odgoja i socijalizacije (Tablica 1).

Tablica 1 Prikaz teorijskih polazišta prema etiologiji problema u ponašanju

Etiološke teorije:	Teorijski model etiologije pojavnosti problema u ponašanju:	Predstavnici:	Osnovna polazišta u objašnjenju etiologije problema u ponašanju:
Biološke teorije	Antropološka teorija	Cesare Lombroso, Enrico Feeri	Problemi u ponašanju determinirani su tjelesnim i psihičkim obilježjima.
	Teorija nasljeđa	Richard Dugdale	Problemi u ponašanju su urođeni i nasljedni.
	Kromosomska teorija	Patricia Jacobs	Problemi u ponašanju uzrokovani su poremećajem u staničnoj jezgri.
	Endokrinološka teorija	Max G. Schlapp, Edward Smith	Problemi u ponašanju uzrokovani su poremećajem rada endokrinološkog sustava.
Psihološke teorije	Teorija frustracije	John Dollard	Problemi u ponašanju proizlaze iz frustracija zbog nezadovoljenih potreba.
	Teorija inteligencije	Henry H. Goddard, Charles Goring, Cyril Burt	Problemi u ponašanju odraz su intelektualnih sposobnosti.
	Psihoanalitičke teorije: - teorija psihoseksualnog razvoja - psihosocijalna teorija razvoja	Sigmund Freud Erik Homburger Erikson	Problemi u ponašanju su nesvjesni i proizlaze iz potisnute seksualne energije. Problemi u ponašanju proizlaze iz nekontinuiteta razvoja kao dio cjeloživotnog procesa.
	Psihopatološka teorija	Hans J. Eysenck	Problemi u ponašanju odraz su devijacija psihičkih funkcija u domeni svijesti i emocija.
	Biheviorističke teorije - teorija klasičnog uvjetovanja - teorija operantnog uvjetovanja	Ivan Pavlov Burrhus Frederic Skinner	Problemi u ponašanju posljedica su interakcije s okolinom na temelju vlastitog iskustva.
	Kognitivističke teorije - teorija kognitivnog razvoja - sociokulturalna teorija razvoja	Jean Piaget Lev Semyonovich Vygotsky	Problemi u ponašanju određeni su urođenim funkcijama i širenjem kognitivnih struktura. Problemi u ponašanju rezultat su socijalnih iskustava.

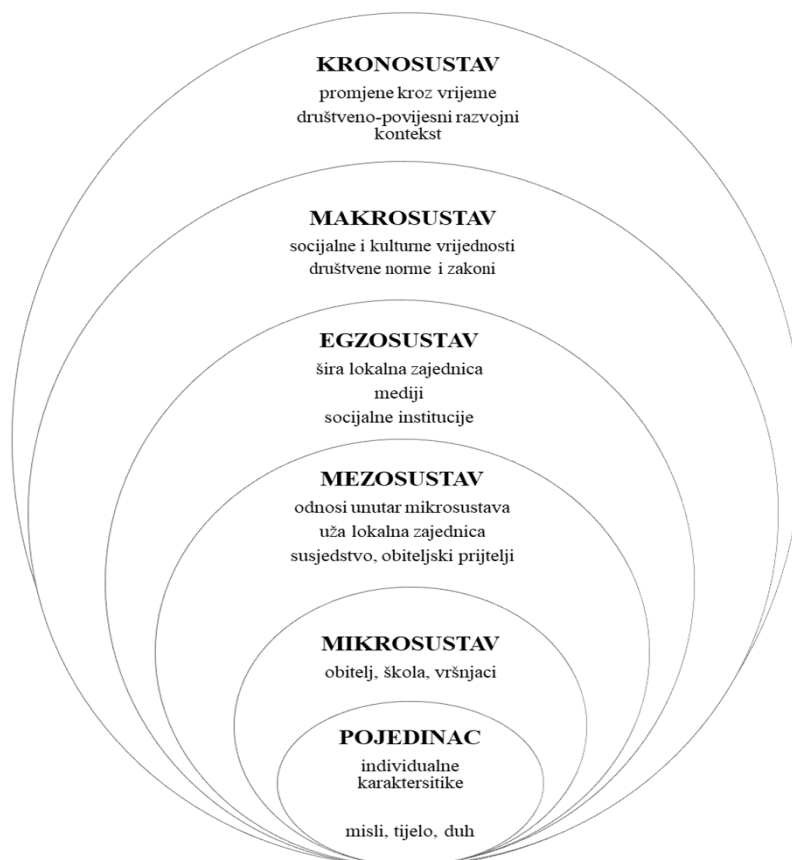
Sociološke teorije	Teorija anomije	Emile Durkheim	Problemi u ponašanju proizlaze iz samovolje pojedinca zbog nejasnih društvenih normi.
	Teorija diferencijalne asocijacije i identifikacije	Edwin Sutherland	Problemi u ponašanju posljedica su interakcije s određenim grupama.
	Teorija delinkventnih supkultura	Albert K. Cohen	Problemi u ponašanju proizlaze iz vrijednosti supkulture zbog nemogućnosti realizacije ciljeva u dominantnoj kulturi.
	Socijalno ekološka teorija	Clifford Shaw, Henry Mckay	Problemi u ponašanju posljedica su negativnih uvjeta društva i društvene nesigurnosti.
	Teorija socijalnog učenja	Albert Bandura	Problemi u ponašanju rezultat su učenja po modelu.
Biopsiho-socijalne teorije	Etološka teorija	Konard Lorenz, Nick Tinbergen	Problemi u ponašanju su determinirani, a rezultat ponašanja ima evolucijsko porijeklo.
	Teorija privrženosti	John Bowlby	Problemi u ponašanju rezultat su nerazvijene privrženosti roditeljima/skrbnicima.
	Teorija akcije	Talcott Parsons	Problemi u ponašanju posljedica su neuspjeha socijalizacije pojedinca od strane šireg socijalnog sustava.
	Funkcionalistička teorija	Robert King Merton	Problemi u ponašanju nisu posljedica društvene strukture već patologije pojedinca i njegove odgovornosti.
	Teorija značenja i teorija simboličkog interakcionizma	Charles Morris, Herbert Blumer	Problemi u ponašanju rezultat su poimanja i percepcije znakova iz socijalnog prostora.
	Teorija ekološkog modela	Urie Bronfenbrenner	Problemi u ponašanju rezultat su okolinskih konteksta i njihove usklađenost u interakciji s individualnim karakteristikama pojedinca.

2.3. Bronfenbrennerova teorija ekološkog modela u odgoju i socijalizaciji

Prema teoriji ekološkog modela za razvoj, odgoj i socijalizaciju pojedinca najvažnije je sagledati i uzeti u obzir kombinaciju njegovih individualnih karakteristika, onih bioloških i psiholoških te intenzitet utjecaja društva i okoline. Istraživanja pokazuju da do eskalacije problema u ponašanju mladih dolazi prilikom neusklađenosti individualnih i okolinskih utjecaja tijekom razvoja, odgoja i socijalizacije (Bojčić, 2023; Bronfenbrenner, 1979; Bronfenbrenner i Evans, 2000; Bronfenbrenner i Morris, 2006; Dishion i sur., 1991; Erikson, 1968; Eriksson i sur., 2018; Essu, 2004; Jessor, 1996; Livazović i Bojčić, 2020; Scholte, 1998; Smith i Hart, 2011; Stormshak i Dishion, 2002). Iz toga proizlazi da je za razumijevanje ponašanja adolescenata potrebno razmatrati međusobno višestruko djelovanje jedinstvenih karakteristika pojedinca i okoline.

Utemeljitelj teorije ekološkog modela je Urie Bronfenbrenner (1979) koji zagovara tezu da su za razvoj nužna dva socijalna činitelja od kojih je jedan odrasla osoba koja bezuvjetno voli pojedinca, a drugi da odrasla osoba provodi vrijeme s njime u obiteljskom domu i u različitim socijalnim okruženjima te da ga tako podržava u procesu razvoja, odgoja i socijalizacije. Osnovna teza polazi od toga da je ponašanje uvjetovano interakcijom individualnih čimbenika i okoline, gdje je pritom okolina glavni izvor utjecaja na ponašanje pojedinca (Bronfenbrenner, 1977). Bronfenbrenner (1986) ističe da su snažan utjecaj na njegovu teoriju imali razvojni psiholog Lev Vygotsky te psiholog Kurt Lewin, poznat po teoriji polja prema kojoj ponašanje pojedinca ovisi o psihološkoj okolini pojedinca. Međuljudski odnosi se kroz ekologiju čovjekovog razvoja trebaju promatrati kao jedinstvena životna cjelina (Bronfenbrenner, 1989; 1994; 2005). Teorija ekološkog modela osmišljena je 1970-ih godina, a sve do 2005. godine prošla je kroz značajne promjene koje se mogu razvrstati u tri faze. U prvoj fazi Bronfenbrenner je okolinske čimbenike koji okružuju pojedinca razvrstao u četiri sustava: mikrosustav, mezosustav, egzozustav i makrosustav (Bronfenbrenner, 1977; 1979). U drugoj fazi Bronfenbrenner se bavio odnosom odgoja i prirode ističući genetski potencijal koji dolazi do izražaja u interakciji s okolinom. U toj fazi veću pažnju posvećuje najneposrednijim interakcijama pojedinca s okolinom pa tako dodaje na prvotna četiri sustava i peti sustav kojeg naziva kronosustav (Bronfenbrenner, 1986; 1988; 1989). U trećoj fazi razvoja ove teorije Bronfenbrenner (1989; 1994; 1995; 2005) stavlja naglasak na neposredne interakcije i interakcije koje pojedinac ima u svojoj najbližoj okolini uključujući i simbole te objekte, pritom pridodajući važnost slobodnom vremenu. Zatim, u razlučivanju čimbenika koji utječu na raznolikost od pojedinca do pojedinca razvio je model kojeg naziva *proces – osoba – kontekst – vrijeme*, dodaje temeljni koncept, proksimalne procese koje naziva *motori razvoja*

(Bronfenbrenner i Evans, 2000, str. 118). Proksimalni procesi podrazumijevaju trajne, uzajamne i evoluirajuće interakcije između pojedinca u razvoju i drugih bliskih ljudi te simbola i predmeta u njihovom neposrednom okruženju. Dakle, procesi podrazumijevaju sve interakcije koje pojedinac ima tijekom svog života sa svime što ga okružuje, i sa živom prirodom, s ljudima te s neživom prirodom. Pojedinac podrazumijeva sve one uglavnom stabilne karakteristike osobe koje su genetski određene, kao što su dob, spol, inteligencija, temperament, fizičke karakteristike, a utječu na razvoj pojedinca. Kontekst podrazumijeva svih pet sustava kojima se naglašava potreba za longitudinalnim istraživanjima jer ona jedina mogu pružiti konkretne dokaze o utjecajima svih sustava kroz vremenska razdoblja (Bronfenbrenner, 1995; 2005). Prema tomu, društveni ekosustav čine sustavi koji imaju utjecaj na razvoj pojedinca, a ti su sustavi rangirani i svaki je sustav nadređen drugom. Pojedinac čini ontogenetsku razinu i u središtu je svih sustava koje Bronfenbrenner (1979; 1988; 1994; 2005) dijeli na mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Pritom se ističe važnost interakcija unutar sustava i recipročnog međusobnog djelovanja pojedinih (pod)sustava. Sustavi su poredani redosljedom kako utječu na pojedinca (Slika 1).

Slika 1. Prikaz razina društvenog ekosustava (Bronfenbrenner, 2005)

Ontogenetsku razinu sustava čine osobine koje podrazumijevaju neke od najvažnijih aspekata postojanja čovjeka kao bića, a to su tijelo, misli i duh te različite komponente kao što su (Bronfenbrenner, 1995; 2005):

- kognitivne komponente (opažanja i upotreba informacija),
- afektivne komponente (promjena percepcije),
- konativne komponente (upravljanje i socijalno funkcioniranje),
- duhovne komponente (doživljaj smisla života),
- komponente sustavnog ponašanja (način manifestacije vlastite individualnosti), a sastoje se u mislima pojedinca.

Razvoj navedenih komponenti posljedica su njihove međusobne interakcije, utjecaja bioloških čimbenika, socijalnog okruženja i povratnih informacija iz socijalnog okruženja o doživljaju nekog određenog ponašanja (Bronfenbrenner, 1995; 2005).

Prema Bronfenbrennerovu pristupu ova teorija idejno proizlazi iz ekologije ljudskog razvoja, a definiranjem njezine teorijske perspektive nazvana je *Teorija ekološkog modela* (Bronfenbrenner, 1979) i naknadnim je doradama teorijskih okvira preimenovana u *Bioekološki model ljudskog razvoja* jer u svojim dorađenim polazištima uzima u obzir biološke karakteristike pojedinca u razvoju (u literaturi se još nailazi na nazive poput *Teorija ekoloških sustava*, *Ekološko-sustavna teorija* i *Bioekološka teorija*) (Bronfenbrenner i Morris, 2006). U ovome se radu koristi njezin izvorni naziv, istoimen naslovu disertacije, zbog usklađenosti s empirijskim dijelom rada, odnosno, s problemom i ciljem istraživanja. Ono što je ključno u empirijskim istraživanjima problema u ponašanju jest to da se ova teorija može primijeniti na svim područjima i može se povezati s drugim znanostima.

Primjerice, Arakelyan i Ager (2020) analizirali su čimbenike iz teorije ekološkog modela koji utječu na mentalno zdravlje i psihosocijalnu dobrobit mladih izbjeglica. Rezultati pokazuju da interakcije i djelovanja na razini pojedinca, obitelji, zajednice, škole, ustanove i politike imaju potencijalan utjecaj na mentalno zdravlje i psihosocijalnu dobrobit mladih izbjeglica. Pritom se ističe da se najveći učinak za njihovu psihosocijalnu dobrobit ostvaruje kroz dinamiku koja oblikuje interakciju tih utjecaja, a povezana je s načelima životnog tijeka društveno-povijesnog vremena i razvojne dobi, proksimalnih procesa te djelovanja pojedinca. Arakelyan i Ager (2020) smatraju da su rizični i zaštitni čimbenici u okviru teorije ekološkog modela prikladan okvir za istraživanje problema u ponašanju mladih te zaključuju da bi se intervencije za promicanje mentalnog zdravlja trebale usmjeriti na promicanje pozitivnih proksimalnih procesa koji djeluju između pojedinca i drugih (roditelja, vršnjaka, odraslih, učitelja...), simbole (sustav vjerovanja, jezik, kultura) i institucije u njihovom svakodnevnom okruženju.

Ističu da su za prevenciju pojavljivanja različitih oblika problema u ponašanju mladih neophodne intervencije koje su usmjerene na proksimalne procese.

Sanober Chachar, Younus i Ali (2021) primijenili su Bronfenbrennerovu teoriju ekološkog modela istražujući razumijevanje procesa smrti i tugovanja kod mladih u kontekstima povezanim s pandemijom COVID-19 i njihovog okruženja. Primjenom svake razine sustava iz ove teorije, utvrđuju da se pojedinci različito nose sa smrću i drugačije reaguju na proces tugovanja jer su izloženi različitim utjecajima iz okoline. Čimbenici poput ograničenja kretanja povezanih s pandemijom, zatvaranja škola, ostanka kod kuće i smrti voljenih osoba, izložili su mlade fenomenu tuge i smrti te nošenju s tim fenomenom. Sanober Chachar, Younus i Ali (2021) navode da mladi, koji su izloženi slabijim interakcijama unutar različitih razina društvenog ekosustava, više predviđaju nepovoljne ishode i generaliziraju svoje strahove jer ne posjeduju vještine suočavanja potrebne za upravljanje svojom tugom na konstruktivan način. Pritom potvrđuju praktičnost i primjenjivost teorije ekološkog modela jer je pomoću njenih polazišta moguće dublje razumijevanje višestrukih interakcija, a što u njihovom slučaju, dovodi do lakše komunikacije i konstruktivnije percepcije smrti te razumljivijeg procesa tugovanja.

S obzirom na to da se mladi koji su uključeni u sustav maloljetničkog pravosuđa suočavaju s različitim izazovima te imaju različite psihosocijalne potrebe, nužna im je pomoć stručnjaka koji rade u populaciji maloljetničkog pravosuđa. Iz tog su razloga Snyder i Duchschere (2022) opisali kako primjena Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela može biti korisna u terapijskim postupcima u radu s mladima uključenima u institucionalni tretman. Snyder i Duchschere (2022) kroz primjer slučaja opisuju svaku razinu unutar Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela te odnose između razina uzimajući u obzir jedinstvene potrebe mladih uključenih u institucionalni tretman, stoga i potvrđuju primjenjivost ove teorije u radu s populacijom iz institucionalnog tretmana. Također, rezultati drugih znanstvenih istraživanja ukazuju na postojanje niza problema u ponašanju mladih koji, generalno, na izravan i neizravan način, pripadaju okviru teorije ekološkog modela (Ajduković, 2008; Bojčić, 2023; Jeronimus, 2014; Kail i sur., 2010; Koller-Trbović i sur., 2009; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović, 2011; Livazović i Bojčić, 2020; Zloković i Vrcelj, 2010). Pritom se utvrđuje povezanost roditeljskog odgoja, obitelji, vršnjaka, škole, okoline, lokalne zajednice, medija, demografije i kulture s etiologijom razvoja problema u ponašanju mladih. Ova teorija podrazumijeva da su sve razine ili modeli ili sustavi u kontinuiranoj međusobnoj interakciji koja se odvija procesom komunikacije, stoga, da bi se moglo u potpunosti razumjeti etiologiju problema u ponašanju, potrebno je razumjeti i proučavati interakcije koje se odvijaju unutar pojedinih sustava jer oni na određeni način determiniraju ponašanje pojedinca, ali je potrebno razumjeti i istraživati

sustav u cjelini (Gregson, 2001; Kail i sur., 2010; Livazović i Bojčić, 2020; Paquette i Ryan, 2001; Zanden i sur., 2007).

Bronfenbrennerova je teorija jedna od priznatijih teorija u okviru evolucijske psihologije koja omogućuje sveobuhvatniju analizu utjecaja konteksta i okruženja na osobni razvoj pojedinca, u usporedbi s drugim teorijama, no kritika ovoj teoriji je ta da pridaje smanjenu pozornost biološkim i kognitivnim čimbenicima. Pretpostavlja se da su iz tog razloga i uslijedile njezine naknadne modifikacije koje pridaju važnost biološkim karakteristikama pojedinca. Ekološki model opisuje i objašnjava osobni razvoj samo kroz kontekstualni aspekt. Iako je ovaj model vrlo dobra teorija koja objašnjava individualni razvoj, nedostaju joj elementi koji objašnjavaju biološke razlike jer svaki se pojedinac rađa s biološkim dijelom koji ga određuje, kao i njegov daljnji razvoj. Iako su genetski elementi uglavnom osjetljivi na okolinu, oni imaju važnu ulogu u razvoju osobnosti i individualnih karakteristika pojedinca. Premda je ova teorija interdisciplinarno primjenjiva na sve aspekte i razine razvoja pojedinca, Navarro i Tudge (2022) skreću pozornost na to da ona zahtjeva značajne promjene jer je razvijena u 20. stoljeću. Odnosno, unatoč svojem razvitku koji je uslijedio u tri faze na prijelazu stoljeća, ističu da postojeća teorija ne odražava neke od najprisutnijih konteksta s kojima su danas mladi okruženi, s kojima žive i odrastaju, a to je tehnološki i virtualni kontekst. Stoga, Navarro i Tudge (2022) smatraju da je nužna sveobuhvatna teorija koja se bavi sjecištem razvoja pojedinca i tehnologije pa tako u svome radu predlažu adaptaciju Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela nazivajući je Neoekološkom teorijom. Neoekološka teorija sadrži načela posljednje faze teorije ekološkog modela, no uključuje odraz tehnologiziranog društva današnjice. Navarro i Tudge (2022) navode ključnu promjenu koja podrazumijeva promjenu mikrosustava, odnosno, ističu da postoje dvije vrste mikrosustava: fizički mikrosustav i virtualni mikrosustav. Prema tomu teže dubokim promjenama vezanima uz mikrosustav, za koje smatraju da imaju presudan utjecaj na sve ostale elemente modela. Uz spomenutu ključnu promjenu naglašavaju i važnost utjecaja iz makrosustava u digitalnom dobu te smatraju da je važno razmotriti na koje načine digitalni konteksti utječu na procese kojima su mladi okruženi te da je važno razumjeti njihov razvoj u digitalnom dobu. U tom kontekstu, Navarro i Tudge (2022) svoju adaptaciju neoekološke teorije temelje na Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela iz njezine druge faze vezano za makrosustav – uloge kultura i podkultura (što u tom obliku nije prisutno u trećoj fazi Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela). Smatraju da je navedeno ključno za promjenu postojeće teorije zbog brzorazvijajućeg kulturno-povijesnog doba u kojem se mladi danas razvijaju, a njihove tvrdnje proizlaze iz kombinacije teorije ekološkog modela i znanstvenih radova o tehnologiji i mladima, pritom zagovarajući važnu ulogu digitalne

podkulture u životima mladih. S druge strane, metaanalizom Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela, u ovom kontekstu posebice razinu kronosustava, Bronfenbrenner u posljednjoj razini sustava obuhvaća promjene kroz vrijeme i društveno-povijesni kontekst u/s kojim mladi odrastaju iz čega se nameće zaključak da je na razini kronosustava ostavljen prostor upravo i za promjene po pitanju tehnologizacije društva i pratećih promjena. Činjenica je da suvremena tehnologija brzo napreduje te da se brzo razvija i da poprima nove oblike s kojima mladi prate u korak njen razvoj. Dio je svakodnevnog života pojedinca u tolikoj mjeri da je teško moguće razlikovati virtualno od stvarnosti, što dovodi do toga da je interakcija s tehnologijom dvosmjerna i teško se može razgraničiti što je u svakodnevnom životu pojedinca tehnologija, a što nije. Upravo zbog svojega brzorastućeg napretka, utjecaj tehnologije danas nedvojbeno podrazumijeva i obuhvaća odrastanje, odnosno, čitav životni vijek pojedinca te njegov društveno-povijesno-kontekstualni razvoj. Iako čovjek danas ne može poznavati tehnologiju budućnosti, prateći njezin razvoj i sudjelujući u istom, očekivano je da će se ona samo još više razvijati i na višoj razini integrirati u društvo. Prema tomu, bilo bi potrebno daljnjim znanstvenim istraživanjima kontinuirano dograđivati razinu kronosustava, te nove znanstvene spoznaje (u kontekstu neoekološke teorije) temeljiti na interakcijama mikrosustava i kronosustava.

Velez-Agosto i sur. (2017) također smatraju da je teorija ekološkog modela jedan od najprihvatljivijih i najpoznatijih teorijskih okvira ljudskog razvoja, no autori smatraju da je problematičan pojam kulture unutar makrosustava, kao zasebne cjeline svakodnevice, pa time i mikrosustava, stoga su u svom radu rekonceptualizirali Bronfenbrennerov model na način da kulturu shvaćaju kao kompleksan dio proksimalnih razvojnih procesa. Navode da je kultura sustav koji se kontinuirano mijenja i sastoji od svakodnevnih djelovanja društvenih zajednica (obitelji, škola, lokalnih zajednica) i same interpretacije tih djelovanja kroz jezik i komunikaciju, a ona uključuje povijesno nasljeđe tih zajednica, stoga smatraju da je navedena raznolikost sastavni dio mikrosustava. Navedeno dovodi do toga da kultura ima ulogu definiranja i organiziranja mikrosustava pa tako ona postaje dio središnjih procesa ljudskog razvoja. To je, ukoliko se izvuče iz konteksta, samo za sebe i logično. No ono što Bronfenbrenner ističe jest da teorija ekološkog modela podrazumijeva da su sve razine sustava u neprekidnoj kontinuiranoj međusobnoj interakciji tijekom odrastanja pojedinca, a koja se odvija procesom komunikacije. Iz toga proizlazi da je potrebno proučavati i shvatiti dinamičke interakcije i njihova djelovanja unutar pojedinih sustava kako bi se mogla u potpunosti razumjeti i istraživati etiologija i fenomenologija ponašanja. Sukladno navedenom, može se

zaključiti da teorija ekološkog modela na visokoj i empirijskoj razini može objasniti različite oblike ponašanja adolescenata.

2.3.1. Razina mikrosustava

Mikrosustav je prva razina u društvenom ekosustavu pojedinca i čimbenici iz mikrosustava imaju najraniji i najneposredniji utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju. U mikrosustav spadaju obitelj i druge osobe koje imaju važnu ulogu u razvoju pojedinca (roditelji, skrbnici, braća i sestre, odgojitelji, učitelji, prijatelji i drugi). Na ovoj su razini međuljudski odnosi dvosmjerni i ponašanja svih osoba koje su uključene u razvoj, odgoj i socijalizaciju pojedinca međusobno su uzajamno povezana iz čega proizlazi da odrasle osobe uvjetuju na koji način će se pojedinac ponašati, a psihološke karakteristike pojedinca uvjetuju kako će se ponašati odrasli. Odnosi uspostavljeni u mikrosustavu smatraju se najutjecajnijima za razvoj i socijalizaciju pojedinca. Čimbenici koji utječu na odgoj unutar mikrosustava su relativno stabilni, a ono što može varirati su, na primjer, promjena prebivališta ili osoba s kojima pojedinac živi, formiranje nove obitelji, rođenje braće i sestara, promjena škole, promjena prijateljstva, hospitalizacijska oboljenja (Bronfenbrenner, 1994). U pedagojskom kontekstu proučavanje rizičnih i zaštitnih čimbenika na razini mikrosustava predstavlja kompleksan istraživački pristup jer je ta razina prva i najuža razina čitavog društvenog ekosustava, a podrazumijeva različite obrasce interpersonalnih odnosa i uloga s kojim se pojedinac susreće u fizičkim i socijalnim okruženjima u skladu s individualnim karakteristikama pojedinca. Razina mikrosustava obuhvaća obitelj, školu i vršnjake.

Obitelj je jedan od primarnih socijalizacijskih čimbenika u procesu odgoja mlade osobe. Iz tog razloga, u kontekstu prevencije problema u ponašanju mladih, jedno je od glavnih polazišta za istraživanje problema u ponašanju (Livazović, 2017). Obitelj je temeljna društvena zajednica, zajednica najbližih srodnika i skrbnika koji žive zajedno, primarna zajednica partnerstva (Gudjons, 1994 ; Ilišin i sur., 2001). Odgajnik i odgajatelj te ostali članovi zajednice koji žive zajedno čine obiteljsko okruženje. Ono je važan rizični i zaštitni odgojno-socijalizacijski čimbenik jer „Obitelj kao ‘spontana škola’ primjerom ponašanja i odnosa među roditeljima pruža matricu budućega socijalnog ponašanja djeteta“ (Itković i Bilan, 1995, str. 40). Neke od najčešćih teorija koje proučavaju i objašnjavaju na koji način obiteljsko okruženje utječe na razvoj problema u ponašanju kod mladih jesu teorija privrženosti, teorija obiteljskih sustava i teorija socijalnog učenja (Bandura, 1973; Bowlby, 1973; Prest i Protinsky, 1993):

- Prema Bowlby (1973) teorija privrženosti podrazumijeva kvalitetu rane interakcije između roditelja i pojedinca, a privrženost karakterizira roditeljske odgovore na njegove potrebe. Polazi od teze da se pojedinac rađa s predispozicijom za ostvarivanje privrženosti, a razvijeni tip privrženosti ukazuje na njegovo potencijalno buduće ponašanje.
- Teorija obiteljskih sustava prema Prest i Protinsky (1993) smatra da je ponašanje rezultat naučenih obrazaca ponašanja u obitelji te da promjene u obiteljskom djelovanju utječu na promjene na svim životnim područjima. Prema ovoj teoriji obitelj se sastoji od odnosa unutar obitelji i interakcija među članovima obitelji, stoga problemi koji se javljaju nisu problemi individue nego oni podrazumijevaju disfunkciju obitelji generalno.
- Teorija socijalnog učenja prema Bandura (1973) govori da pojedinac uči iz ponašanja drugih unutar obitelji i od prijatelja. Prema ovoj teoriji, na primjer ako mladi promatraju učestale sukobe, tako uče da je to prikladan način djelovanja i takvo ponašanje prenose u preostale životne situacije.

Svi čimbenici rizika i zaštite u obiteljskom okruženju variraju u svojem utjecaju i snazi interakcije tijekom razvoja (Ferić-Šlehan, 2008). Istraživanja pokazuju da su obitelj, obiteljske okolnosti i obiteljsko funkcioniranje među najdominantnijim rizičnim ili zaštitnim čimbenicima kada se radi o problemima u ponašanju (Ajduković i Deale, 2000; Essau, 2004; Houge i sur., 2002; Itković i Bilan, 1995; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Petani, 2016; Prest i Protinsky, 1993; Velki, 2012; Zabriskie i McCormick, 2003). Roditeljski stav je zaštitni čimbenik u obitelji u slučaju da roditelji dobro vode obitelj i vjeruju u svoju učinkovitost i sposobnosti, ako imaju jasna očekivanja, ukoliko su dosljedni te u slučaju da podupiru pozitivna ponašanja kod pojedinca i imaju jasno određene posljedice za neprihvatljiva ponašanja. Način obiteljskog odgoja povezan je s pojavom problema u ponašanju mladih (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Coleman i Karraker, 1998; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Houge i sur., 2002). Prema Brajša-Žganec (2002) mladi koji doživljavaju obiteljski odgoj kao konstruktivan pokazuju manje problema u ponašanju i imaju bolje socijalne vještine, a podrška od strane roditelja povezana je s manjom pojavnošću internaliziranih problema u ponašanju kod adolescenata. Pozitivna interakcija u obitelji povezana je s većom bliskošću i manjim stresom tijekom odrastanja. „Ponašanje djeteta i njegova socijalizacija su pod utjecajem roditeljskih odgojnih postupaka, koji se razlikuju ovisno o tome kakva pravila roditelji postavljaju, kako ih provode, pružaju li djeci potporu, potiču li djecu u razvoju i slično“ (Petani, 2006, str. 6). Iz toga proizlazi da način na koji roditelji

sudjeluju u potrebama pojedinca i način na koji reagiraju na te potrebe uspostavlja osnove za razvoj i njegovo kasnije djelovanje. Upravo iz tih načina sudjelovanja i reagiranja razvijaju se tipovi privrženosti koji imaju značajan doprinos u proučavanju etiologije problema u ponašanju mladih. Istraživanja pokazuju da privrženi pojedinci pokazuju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema od mladih koji su razvili nesigurnu privrženost (Behrendt i sur., 2019; Boričević Maršanić i sur., 2017; Buljan Flander, 2019; Sleijpen i sur., 2016). Sigurna se privrženost razvija dosljednošću roditelja prilikom reagiranja na pozitivne i negativne emocije i potrebe, a nesigurna se privrženost razvija kada dolazi do stvaranja stresne i frustrirajuće reakcije kao interakcija roditelja na odgovor za neku od potreba, pa tako nesigurna privrženost može omesti pozitivan razvoj pojedinca (Buljan Flander, 2019). Tip privrženosti roditeljima koji pojedinac razvije utječe na sve ostale odnose koji se pojavljuju kasnije u njegovom životu. Sukladno tomu, roditeljski stilovi odgoja povezani su s daljnjim tijekom odrastanja mladih. Prema Gudjons (1994) roditeljski stilovi odgoja uglavnom se mogu svesti na četiri tipa: autoritativni, koji je visoko na dimenziji topline i nadzora; autoritarni, koji je nisko na dimenziji topline i visoko na dimenziji nadzora; popustljivi, koji je visoko na dimenziji topline i nisko na dimenziji nadzora; zanemarujući roditeljski stil, koji je nisko na obje dimenzije. Roditeljski stil koji je autoritativni ima pozitivan utjecaj na razvoj individue te istraživanja pokazuju da su pojedinci autoritativnih roditelja manje povučeni te pokazuju manje eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju (Buljan Flander, 2019; Jelić Tuščić i sur., 2013). Topli roditeljski stil, bliski odnos s roditeljima, autonomija članova obitelji, netolerantni stavovi roditelja prema rizičnim ponašanjima, predstavljaju zaštitne čimbenike od razvoja problema u ponašanju tijekom odrastanja (Brajša-Žganec, 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Zwi i sur., 2018). Prema Zloković i Bilić (2004) najčešći oblici problema s kojima se mladi susreću u obitelji, školi, užoj i široj okolini te od strane odraslih ili vršnjaka su ignoriranje i zanemarivanje, rigorozna disciplina, previsoka ili neprimjerena očekivanja od roditelja ili okoline, tjelesno zapuštanje, zapuštanje odgojno obrazovnih potreba, izlaganje različitim opasnostima, izostanak nadzora, socio-emocionalno zapuštanje te različite vrste zlostavljanja kao što su seksualno zlostavljanje, emocionalno zlostavljanje i tjelesno zlostavljanje.

Iwaniec (1995) prema Zloković i Bilić (2004) navodi da se nezainteresiranost za odgajanje očituje kada izostaje roditeljski nadzor, kada se javlja nedovoljna briga roditelja o tome s kime se on druži dok je u školi, izvan škole, izvan obitelji te što radi dok nije s roditeljima. Mladi kojima nedostaje roditeljski nadzor nemaju razvijen osjećaj odgovornosti, nerijetko provode dane odvojeno od roditelja, nekontrolirano borave izvan kuće, druže se s nepoznatim osobama te svoje probleme rješavaju sami i prepušteni su sami sebi te su često usamljeni. Osjećaj

usamljenosti od ranog djetinjstva prediktor je za osjećaj usamljenosti u odrasloj dobi zbog neposjedovanja socijalnih vještina potrebnih za uspješnu interakciju s vršnjacima (Milotti i Kovačić, 2006). Prema rezultatima istraživanja Boxberg i Reimes (2019) dolazi se do podataka da su nizak socioekonomski status i nisko obrazovanje roditelja povezani s višom razinom roditeljskog stresa te višom razinom anksioznosti i depresije kod mladih. Raboteg-Šarić i sur. (2002) utvrđuju da su slabi roditeljski nadzor i neorganizirano provođenje slobodnog vremena najdominantniji prediktor nižeg akademskog uspjeha mladih i prediktor su češće uporabe opojnih sredstava. U kriminološkoj literaturi postoji više istraživanja koja ukazuju na to da su obiteljski čimbenici jedan od odlučujućih preduvjeta za devijantno ponašanje povezano sa zlouporabom droga (Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović i Vuletić, 2018; Singer, 1994). Livazović (2017) je ukazao na sociodemografska obilježja i obiteljske okolnosti kao etiološke čimbenike prilikom zlouporabe opojnih droga kod adolescenata. Pritom zaključuje da je za teoriju društvenog ponašanja potrebno specificirati mehanizme po kojima čimbenici rizika za zloupotrebu droga i kriminal interagiraju u etiologiji tih ponašanja te da su nužne intervencije u smislu promocije socijalnih kompetencija radi poticanja socijalno poželjnog ponašanja.

Istraživanja pokazuju da su obiteljska povijest, problemi u obitelji i konflikti, niska razina povezanosti obitelji, pozitivni stavovi roditelja prema rizičnim ponašanjima, neuspjeh u dosljednosti, roditeljska neodgovornost, neučinkovita komunikacija, neadekvatan roditeljski odgojni stil, rigorozni oblici discipline, omalovažavanje, fizičko nasilje i nedostatak uključenosti u aktivnosti pojedinca neki od rizičnih čimbenika u obitelji koji utječu na razvoj problema u ponašanju (Ajduković i Deale 2000; Arbunić, 2004; Bašić i Žižak, 1994; Bermudez i sur., 2018; Brajša-Žganec, 2002; Catalano i sur., 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Ferić-Šlehan, 2008; Houge i sur., 2002; Livazović i Vuletić 2018; Velki, 2012; Zwi i sur., 2018). Pritom se kao najdominantniji zaštitni čimbenici vezani za obiteljsko okruženje mogu izdvojiti topli odnos s roditeljima, struktura obitelji, potpora drugih članova obitelji, roditeljska uključenost u odgoj i roditeljsko nadgledanje. Prema tomu, može se zaključiti da iz obiteljskog okruženja proizlaze različiti zaštitni i rizični čimbenici koji su u korelaciji i s drugim čimbenicima, a svi zajedno snažno utječu na sam proces odgoja i socijalizacije, stoga je obitelj iznimno važna odgojno-socijalizacijska komponenta za mladu osobu tijekom odrastanja. Iz tog razloga istraživanje rizičnih i zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji postaje sve kompleksnije jer, uz obitelj, kao najznačajniji agens primarne socijalizacije i odgoja, dolazi i škola koja je najznačajniji institucijski nositelj sekundarne socijalizacije gdje se pritom javlja i utjecaj vršnjačkih grupa (Ajduković, 2008; Buljan Flander, 2019; Ilišin i sur., 2001; Miliša, Josipović i Spasenovski, 2019; Vasta i sur., 2004).

Škola je prva institucionalna poveznica prema široj socijalizaciji individue koja ima i obrazovnu ulogu i odgojno-socijalizacijsku ulogu, a pristupom predškolskom i školskom okruženju s vremenom se postepeno kod mladih smanjuje važnost roditelja, stoga škola i vršnjaci u tom trenutku poprimaju najvažniju ulogu u usmjeravanju odrastanja. Škola je okruženje u kojem se provode i oblikuju programi koji bi trebali biti višekomponentni i poticajni za razvoj ponašanja koji su u skladu s društvenim normama. Druženjem s vršnjacima mladi internaliziraju važnost društvenih normi, važnost asimilacije i stvaraju ideju kako pojedinac funkcionira u društvu (Buljubašić Kuzmanović, 2010; Buunk i Prins, 1998; Chen, 2012; Goodwin i Kyratzis, 2007; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002). Tijekom školovanja mladi uče o integraciji u društvo, pa se tako usvajaju znanja i vještine koje se odražavaju na svim razinama društvenog ekosustava. Škola je tako institucija u kojoj se ponašanja prenesena iz obitelji mijenjaju, razvijaju i usvajaju se novi oblici ponašanja (Gudjons, 1994; Hawkins, 1997; Previšić, 2010; Vasta i sur., 2004). S obzirom na to da je školovanje osnovno pravo svakog pojedinca (UNICEF, 2000), a pojedinci su različiti po individualnim karakteristikama i dolaze s različitim iskustvima iz obiteljskog okruženja, mladi su primorani prilagoditi se i uklopiti u zadane okvire i pravila koje određena škola ima. To ponekad ne uspijeva svima, što je posljedica nepovoljnih razvojnih rezultata koji se očituju u pojedinim čimbenicima koji utječu na razvoj. Problemi vezani za adaptaciju u školi dolaze u različitim oblicima i mogu imati različite izvore, a djeluju tako da sprečavaju osobni razvoj te oslabljuju obrazovne prilike (Buljan Flander, 2019; Brim, 1996; Cowen i sur., 1996). Prema rezultatima istraživanja Zloković i Vrcelj (2010) o zapažanjima nastavnika osnovnih i srednjih škola, odgajatelja predškolskih ustanova i učeničkih domova o aktualnim pedagoškim problemima zaključuje se da obitelj i škola imaju glavnu odgojnu zadaću – osposobiti mlade da zajednički, ali i samostalno, nauče prevladati rizične izazove uz kontinuiranu potporu obitelji, odgajatelja, nastavnika i šire socijalne okoline. Rizični čimbenici u djetetovom školskom okruženju su školski neuspjeh, nisko akademsko postignuće, slaba privrženost školi, disciplinski problemi, slaba posvećenost obrazovanju, antisocijalno ponašanje, često izostajanje iz škole, nisko samopoštovanje i nizak socioekonomski status. Navedeni se čimbenici smatraju prediktorima kasnijih problema u ponašanju mladih (Durlak, 1995; Cowen i sur., 1996; Zrilić, 2011). Prema Durlak (1995) u školskom okruženju po pitanju rizičnih čimbenika mladi prolaze kroz četiri faze: rana pojava akademskih problema i disciplinskih mjera; ponavljanje razreda; prelazak u instituciju s posebnom edukacijom; završavanje škole s niskom razinom obrazovnog postignuća ili napuštanje škole. Akademski problemi prediktori su problema u ponašanju i socijalnog funkcioniranja, no i ponašanje u školi paralelno je prediktor za buduće probleme u

ponašanju te akademski uspjeh. Također, istraživanja pokazuju da školski neuspjeh vodi do udaljavanja od škole i od drugih, do frustracije mladih i odbijanja autoriteta (Buljan Flander, 2012; Dryfoos, 1997; Hawkins, 1997). S druge strane, zaštitni čimbenici u školskom okruženju koji omogućuju pozitivan razvoj mladih su održavanje dobrih odnosa, vještine rješavanja problema, dobre socijalne vještine, samostalnost, odgovornost, socijalna veza među vršnjacima, povjerenje u odraslu osobu, predanost učenju, emocionalna kompetentnost, druženje s vršnjacima prosocijalnog ponašanja, motivirajuće školsko okruženje, visoka očekivanja od učenika, pozitivna školska klima, velike i različite mogućnosti škole za razvoj pojedinca i suradnja s roditeljima (Dryfoos, 1997; Hawkins, 1997). Istraživanja pokazuju da pozitivno školsko okruženje pozitivno utječe na razvoj kognitivnih i socijalnih kompetencija te ono služi kao zaštitni čimbenik u prevenciji razvoja problema u ponašanju mladih (Buljubašić Kuzmanović, 2010; Kranželić-Tavra, 2002; Starkey i sur., 2019). Sukladno zaštitnim i rizičnim čimbenicima u odrastanju vezanima za školsko okruženje vidljivo je da akademsko postignuće nije jedini prediktor problema u ponašanju nego je potrebno školu shvatiti kao zajednicu u kojoj se pojedinac ostvaruje u cijelosti, a ne samo u obrazovnom kontekstu. To, prema Kranželić-Tavra (2002) uključuje stvaranje vršnjačkih odnosa, stvaranje odnosa s odraslim osobama i operacionalizaciju pozitivnih ciljeva za razvoj mladih.

Stvaranje vršnjačkih odnosa vrlo je važan čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih jer “Kroz interakcije s vršnjacima djeca se potvrđuju, ostvaruju uspjeh i postignuća, raste njihov osjećaj vlastite kompetentnosti, samopouzdanja i autonomije. Na taj način potvrđuju vlastite potencijale te ostvaruju svoje ciljeve i potrebe” (Buljubašić-Kuzmanović, 2010, str. 191). Tijekom adolescencije pripadnost određenoj društvenoj grupi omogućuje adolescentu da se lakše pronađe, da se lakše definira tj. da lakše pronađe vlastiti identitet, da stekne samopouzdanje i osjećaj neovisnosti, da eksperimentira s novim i drugačijim životnim ulogama te razvije životne intrinzične i ekstrinzične vrijednosti (Andrilović i Čudina, 1999; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Vasta i sur., 2004). Kvaliteta vršnjačkih odnosa u školi i izvan nje rezultira osjećajem zadovoljstva svakog pojedinca. Ukoliko vršnjački odnosi uspijevaju zadovoljiti potrebe pojedinca tada to utječe na njegovo ponašanje i motivaciju za uspjehom. Stoga su oni važna domena u razvoju mladih što opisuju brojne teorije (Bandura, 1996; Maslow, 1954; Vygotsky, 1978). Tako prema Vygotsky (1978) pojedinac bez pomoći i suradnje drugih ne može u potpunosti ostvariti svoje potencijale, prema Maslow (1954) svako ponašanje rezultat je zadovoljavanja fizioloških potreba, potreba za sigurnošću, potreba za pripadanjem, potreba za poštovanjem i potreba za samoostvarenjem, dok Bandura (1996) na temeljima biheviorizma i kognitivizma ističe važnost interakcije pojedinca i socijalnog okruženja

metodom promatranja, modeliranja i imitacije ponašanja drugih. Utjecaj vršnjačkih odnosa uglavnom se povećava s razvojnom dobi pojedinca. U početku pojedinac ostvaruje vršnjačke odnose kroz obiteljske prijatelje, zatim u vrtiću, pa u razredu i čitavom školskom okruženju. S vremenom, kako odrasta i ulazi u razdoblje adolescencije, tada sve više vremena nakon škole provodi izvan kuće te vršnjačke odnose ostvaruje s onima s kojima dijeli slične ili iste stavove i interese (Vasta i sur., 2004). Prema rezultatima istraživanja Babić (2003) dolazi se do podataka da se mladi uglavnom izjašnjavaju kako imaju sve manje slobodnog vremena za samoaktualizaciju i kreativnost te za ostvarivanje kvalitetnih vršnjačkih odnosa, a kao glavni razlog nedostatku slobodnog vremena navode preopterećenje školskim obavezama. Uz to, Ćurković i sur., (2021) utvrđuju da se kod mladih smanjila motivacija za socijalnim i tjelesnim aktivnostima nakon školskih obaveza tijekom socijalne izolacije koja je uzrokovana pandemijom bolesti COVID-19 te uočavaju povećani broj konzumacije hrane i obroka kod mladih. Isto tako, Jurić (2021) ističe da je pandemija uzrokovana virusom COVID-19 značajno utjecala na mentalno zdravlje mladih, odraslih i čitave zajednice. Navodi da sve više pojedinaca traži stručnu pomoć psihologa i psihijatra te uočava značajnu pozitivnu korelaciju između anksioznosti, tjeskobe i depresije s promjenama u virtualnom ponašanju pojedinaca. Dakle, u kontekstu rizičnih i zaštitnih čimbenika u okviru vršnjačkih odnosa, istraživanja pokazuju da mladi koji ostvaruju pozitivne vršnjačke odnose imaju na višoj razini razvijene socijalne kompetencije, prilagodljiviji su, sretniji, zadovoljniji i motiviraniji za učenje, u usporedbi s onim učenicima kojima vršnjački odnosi ne zadovoljavaju njihove socijalne potrebe, što rezultira usamljenošću, osjećajem nepripadnosti, neprilagodljivošću, depresijom, anksioznim stanjima, slabijim uspjehom u školi (Buljubašić-Kuzmanović, 2010; Buunk i Prins, 1998; Klarin, 2006; Vulić i Prtorić, 2001; Zarevski, 1995). Kontinuirana interakcija s vršnjacima prosocijalnog ponašanja pozitivno utječe na razvoj mladih i obratno (Livazović, 2017; Scholte, 1998; Vranjican i sur., 2019; Vygotsky, 1978; Zloković i Vrclj, 2010). Vršnjački odnosi koji se razvijaju tijekom odrastanja usmjeravaju daljnji tijek odrastanja pojedinca. Socijalne vještine pridonose integraciji u vršnjačku skupinu i pomažu u stvaranju kvalitetnih odnosa. One podrazumijevaju rješavanje problema, vještine komuniciranja i odlučivanja, kritičkog promišljanja te kontrolirano upravljanje emocijama i svojim ponašanjem, a razlike u socijalnim interakcijama i ponašanju kod mladih uvjetovane su biološkim i društvenim razlikama te sustavom vrijednosti (Bronfenbrenner, 1979; Erikson, 1968; Franc i sur., 2008; Goodwin i Kyratzis, 2007; Klarin, 2006; Zarevski, 1995).

Teorija ekološkog modela objašnjava kako se razvoj pojedinca odvija kroz različite razine njegova okruženja, od najbližeg do najudaljenijeg. Razina mikrosustava podrazumijeva razinu

koja je najbliža pojedincu i uključuje njegovu neposrednu okolinu, kao što su obitelj, škola i vršnjaci. Odnosi koji se stvaraju u mikrosustavu, imaju ključnu ulogu u daljnjem razvoju, odgoju i socijalizaciji mladih. U pedagojskom kontekstu, analiza rizičnih i zaštitnih čimbenika na razini mikrosustava je složena jer je to prva razina cijelog društvenog ekosustava koja uključuje različite uzorke međuljudskih odnosa i uloga s kojima se pojedinac suočava u svojim fizičkim i socijalnim okruženjima, a koje su oblikovane individualnim karakteristikama pojedinca. Premda je obitelj primarni čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih, škola također ima značajnu ulogu u odgojno-socijalizacijskom procesu, gdje se istovremeno ističe i utjecaj vršnjačkih odnosa. Prema tomu, za razumijevanje ponašanja mladih nužno je istraživati i međusobne odnose unutar mikrosustava.

2.3.2. Razina mezosustava

Mezosustav je druga razina u društvenom ekosustavu pojedinca i važna je zbog kvalitete odnosa u mikrosustavu. U mezosustav pripadaju susjedstvo, školske ustanove, centri, obiteljski prijatelji i drugi čimbenici koji su važni za razvoj, odgoj i socijalizaciju pojedinca. Ova se razina sastoji od međusobnih veza unutar mikrosustava (npr. odnos između roditelja i nastavnika ili prijatelja te obitelji i posla) što znači da obuhvaća odnose dvaju ili više pojedinčeva aktivnog okruženja. Pojedinac ima ulogu komunikatora između ljudi koji su međusobno povezani u njegovom okruženju, tj. mezosustav podrazumijeva tijek interakcija unutar mikrosustava. Primjerice odlazak roditelja na roditeljski sastanak, proslava rođendana uz prisutnost roditelja ili ako pojedinac uči da se kod kuće ne sjedi na stolu i ako se to isto uči i u školi, tada to učenje predstavlja dvostruko veći potencijal za razvoj željenog ponašanja s obzirom na to da se uputa dobiva od dva ili više različitih čimbenika iz mikrosustava.

Rezultati longitudinalnog istraživanja pokazuju da disfunkcionalnosti unutar obiteljskih odnosa mogu rezultirati različitim specifičnim problemima tijekom ranog odgoja i obrazovanja poput stresa i neprimjerenog ponašanja u školi. Također, pojedinci koji odrastaju u obiteljskim odnosima koji ne pružaju emocionalnu toplinu na zadovoljavajućoj razini i koji se baziraju na prekomjernoj kontroli, u prve tri godine školovanja pokazuju različite međusobno povezane probleme u ponašanju kao što su agresija, nediscipliniranost, otuđenje i depresija, socijalna izoliranost (Bascoe i sur., 2009). Bascoe i sur. (2009) utvrđuju povezanost obiteljskih odnosa i ponašanja u školi, no ističu da disfunkcionalni obiteljski odnosi nisu odgovorni za sve probleme u školi. Pritom navode i ostale čimbenike rizika: život u susjedstvu s visokom stopom kriminala, siromašne i neopremljene škole, problematične vršnjačke skupine te genetske karakteristike pojedinca. Đuranović (2013) ističe da odnos s roditeljima i odnos s vršnjacima ima značajan

utjecaj na socijalni i emocionalni razvoj mladih, a do sličnih rezultata dolazi i Kolak (2006) koji ukazuje na dobrobiti suradnje roditelja i škole te postojanje različitih oblika njihove suradnje. Pritom navodi da su roditeljski stavovi o suradnji sa školom uglavnom pozitivni, ali da je kod roditelja prisutna niska razina uključenosti u tu suradnju. Brajša-Žganec i Slaviček (2014) ističu da je za uspješan odgojno-obrazovni proces pojedinca važna suradnja između roditelja i škole jer kvalitetan suradnički odnos omogućuje razvoj pojedinca, praćenje njegovog rada i napretka, ali također i pomaže u procesu identifikacije potencijalnih odgojno-obrazovnih problema. Na gotovo iste podatke ukazuju i rezultati drugih istraživanja (Arnold i sur., 2008; Becker i Epstein, 1982; Bastiani, 1993; Bronfenbrenner, 1979; Epstein i Dauber, 1991; Orell i Pihlaja, 2020; Vlasov i Hujala, 2017). Rezultati istraživanja, provedeni na uzorku od 12 744 učenika u Hrvatskoj, pokazuju da 90 % mladih uglavnom vjeruje svojim roditeljima, a da pritom mladići iskazuju više razine povjerenja u odnosu na djevojke. Nakon povjerenja prema roditeljima, slijedi povjerenje prema širim članovima obitelji na visokoj razini za većinu mladih. Osim toga, mladi iskazuju nisku razinu povjerenja u svoje vršnjake s kojima su najviše u interakciji. Iz analize rezultata proizlazi da dio mladih ima više povjerenja u svoje susjede nego vršnjake iz razreda (Jokić i Ristić Dedić, 2023).

U pedagoškom kontekstu kroz mezosustav se omogućuje da pojedinac analizira osobne odnose koje ostvaruje i koji su ostvareni u njegovom okruženju (u relaciji obitelj – škola – vršnjaci). No mezosustav je usko povezan s egzosustavom koji uključuje socijalne institucije koje mogu otežati ili olakšati djelovanje čimbenika iz mikrosustava, a to su rad socijalnih službi, rad zdravstvenih ustanova, kvaliteta i program škole, radna mjesta roditelja i mediji (Bronfenbrenner, 1994). Sukladno tomu, nužno je čimbenike mezosustava proučavati u interakcijama sa čimbenicima iz egzosustava.

2.3.3. Razina egzosustava

Egzosustav obuhvaća poveznice između okoline koja ne uključuje pojedinca izravno, a nastale promjene i interakcije ipak na određeni način imaju utjecaj na njega. Prema tomu, utjecaj je dvosmjernan. Pojedinac može djelovati na mikrosustav, ali posredno i na egzosustav odnosno događaji u egzosustavu imaju utjecaj na mikrosustav pa samim time i na pojedinca. Na primjer, iskustvo pojedinca kod kuće u određenoj situaciji može imati veliki utjecaj na iskustvo roditelja na poslu. Promjene koje se događaju roditelju na poslu mogu povećati sukob s drugim roditeljem što u konačnici dovodi do drugačijeg obrasca interakcije s pojedincem. Iz toga proizlazi da mezosustav i egzosustav zajedno pridonose funkcioniranju mikrosustava (Bronfenbrenner, 1994).

Predmet interesa društvenih znanosti koje se bave mladima u nekom od oblika jest upravo razina egzosustava. To mogu biti odnosi pojedinca sa širom lokalnom zajednicom, socijalnim institucijama, medijima i slično. Uzevši u obzir rasprostranjenost domena na razini egzosustava, u pedagojskom kontekstu, može se reći da sve domene egzosustava generalno podrazumijevaju aktivnosti slobodnog vremena pojedinca. Termin *slobodno vrijeme* postoji u svim društvenim zajednicama, a tijekom povijesti i vremena prolazio je nekoliko faza te je uglavnom mijenjao svoje oblike i ciljeve. Tako Previšić (2000) navodi da je u prvim kulturama i civilizacijama uglavnom bilo dominantno slobodno vrijeme bez prakse u radu, a nakon toga je uslijedila faza neograničenog te nedefiniranoga slobodnoga i radnog vremena. Zatim je u idućoj fazi radno vrijeme nadvladalo slobodno, dok se u posljednjoj fazi, u vrijeme industrijalizacije i ubrzanoga tehnološkog napretka, masovnog zapošljavanja i skraćivanja radnog vremena ujedno pojavilo povećanje slobodnog vremena. U toj fazi slobodno vrijeme postaje društveni fenomen. S obzirom na to da je ono društveni fenomen, nužno ga je proučavati u svim domenama života pojedinca jer može biti značajan rizični i zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih. Vukasović (2000) slobodno vrijeme određuje kao vrijeme u kojem je pojedinac oslobođen obaveza i dužnosti prema obitelji, školi ili zajednici te da je to ono vrijeme koje pojedinac sam može oblikovati i ispuniti aktivnostima prema vlastitim željama u interakciji s institucijama prema vlastitom izboru. Dumazedier (1967) kao osnovne funkcije slobodnog vremena navodi zabavu, odmor i razvoj ličnosti, dok su neka od obilježja slobodnog vremena prema Previšić (2000) dobrovoljnost, sloboda, kreativnost, individualnost, smislenost, samoaktualizacija. Kultura slobodnog vremena obuhvaća vrijednosti sadržaja i razvitak različitih obrazaca života. „Slobodno se vrijeme u svakodnevnom životu i u sociološkoj znanosti prije svega promatra u relaciji spram društveno obveznog rada“ (Ilišin i Radin, 2002, str. 270). Giesecke (1993) navodi da kod mladih obaveze koje dolaze u kontekstu škole predstavljaju rad, a vrijeme nakon toga je slobodno. Ilišin (2001) utvrđuje da mladi u prosjeku imaju slobodno tri do pet sati dnevno i navodi da dječaci imaju više slobodnog vremena nego djevojčice te da oni koji žive u ruralnim sredinama raspolažu s više slobodnog vremena od onih koji žive u urbanim sredinama. Slobodno je vrijeme važan čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih jer omogućuje razvoj te zadovoljavanje potreba i interesa. Pored obitelji, škole i vršnjaka mladi tijekom slobodnog vremena izgrađuju sebe i svoje kulturno socijalno okruženje te životne stilove. Životni stilovi uglavnom su stabilni obrasci ponašanja, a oni se očituju u svim životnim područjima mlade osobe (Tomić-Koludrović i Leburić, 2002). Proučavanjem slobodnog vremena bave se stručnjaci različitih znanstvenih disciplina pa tako ne postoji jednoznačna terminologija vezana uz pojam slobodnog vremena, no ono u čemu se generalno

svi mogu složiti jest to da bi slobodno vrijeme trebalo biti aktivno, kreativno i strukturirano provedeno u životu mlade osobe u razvoju (Johnson i sur., 2006; Ilišin i Radin, 2002; Maleš, 2001; Miliša, 2006; Previšić, 2000; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002; Livazović i Kakuk, 2020; Soubhi, 2006; Tourain, 1969).

Slobodno vrijeme uvelike ovisi o kulturi i civilizaciji kojoj pojedinac pripada ali i socijalnoj grupi. Problem u poimanju slobodnog vremena javlja se u tome obuhvaća li sve aktivnosti izvan obaveznih ili samo one aktivnosti koje pojedinac odabire svojom voljom (Ilišin i Radin, 2002; Mlinarević i Gajger, 2010). Tako se uz pojam slobodnog vremena vežu pojmovi besposlice i dokolice, a oba spadaju pod slobodno vrijeme iako nemaju isto značenje. Besposlica podrazumijeva sudjelovanje u aktivnostima tijekom kojih se pojedinac odmara od obiteljskih, školskih obaveza ili od posla kojeg radi, a dokolica je vrijeme potpune slobode i uglavnom se svodi na to da pojedinac individualno spoznaje što je za njega dokolica. Ona mu služi za zadovoljenje vlastitih potreba različitim oblicima i načinima korištenja. „Dokolica je ono područje svakodnevnog života u kojem pojedinac može realizirati neke od svojih sposobnosti i interesa koji u drugim područjima bivaju zanemareni“ (Ilišin i Radin, 2002, str. 270). Takva definicija dokolice ukazuje na tri funkcije slobodnog vremena: odmor, zabava i razvoja te razvoj ličnosti (Ilišin i sur., 2002). Pritom Martinić (1977) dijeli ponašanje pojedinca za vrijeme dokolice na dva tipa: na produktivnu i neproduktivnu dokolicu. Razlika između ova dva tipa uvjetovana je odnosom prema svijetu pojedinca. U produktivnoj dokolici pojedinac razvija i utemeljuje kritički odnos prema stvarnosti, a u neproduktivnoj je površan prema društvenom kontekstu te ona ima karakter zabave i usmjerena je prema hedonističkim vrijednostima pojedinca. Tourain (1969) smatra da poimanje produktivne i neproduktivne dokolice ovisi o socijalnoj stratifikaciji gdje je pritom determinirajuća varijabla razina obrazovanja i životni prihod, dok se neproduktivna dokolica određuje prema participaciji društvenih skupina u kulturi te smatra da je provođenje dokolice određeno objektivnim makročimbenicima. Prema Ilišin (2013) slobodno vrijeme je sastavni dio svakodnevnog života koje oblikuje stil života pojedinca i proces socijalizacije mlade osobe, stoga predstavlja važan rizični i zaštitni čimbenik u odgoju.

Danas je karakteristika ponašanja mladih u slobodnom vremenu na neki način povlačenje u vlastite prostore iz svijeta odraslih, a mladi o sebi najviše govore kroz one stvari s kojima imaju neposredan kontakt kao što su glazba, film, moda, sport, umjetnost, pripadnost grupi (Miliša, 2006). To podrazumijeva da su tijekom slobodnog vremena unutar svakodnevnice mladi manje izloženi socijalnoj kontroli odraslih u usporedbi s bilo kojom drugom domenom svakodnevnice. Budući da ono obuhvaća najveći prostor za individualno ponašanje i da

poprima veliku važnost u strukturi življenja, način korištenja slobodnog vremena direktan je pokazatelj životnih stilova (Tomić-Koludrović i Leburčić, 2001). Prema istraživanju Miliša i Milačić (2010), mladi tijekom slobodnog vremena uglavnom sudjeluju u kulturno-edukacijskim događajima, u sportskim aktivnostima, obiteljskim druženjima, druženjima s vršnjacima te digitalnim aktivnostima. Pritom Miliša i Milačić (2010) ukazuju na to da sve viši postotak mladih provodi slobodno vrijeme pred televizorom, mobitelom i računalom te upozoravaju na zabavni, ali i manipulativni sadržaj elektroničkih medija koji posljedično može utjecati na razvoj problema u ponašanju mladih. Berc i Blažeka Kokorić (2012) navode da su najzastupljenije aktivnosti obitelji u slobodnom vremenu gledanje televizije, šetnje, odlazak u goste, izlasci na javna događanja, putovanja i igranje društvenih igara. Utvrđuju da postoji pozitivna korelacija između zadovoljstva slobodnim vremenom obitelji te obiteljskim životom općenito, a da bi za kvalitetnije provođenje slobodnog vremena s obitelji roditeljima bilo potrebno više novaca, više neradnog vremena, više osobnog angažmana te pomoći u kući. Na slične rezultate ukazuju Brkljačić i sur. (2012) koji zaključuju da je količina slobodnog vremena pozitivno i značajno povezana sa srećom i zadovoljstvom.

Da bi slobodno vrijeme bilo zaštitni, a ne rizični čimbenik u odrastanju mladih potrebno je da ono bude organizirano i strukturirano. Rezultati istraživanja Marcino i sur. (2022) ukazuju na to da je strukturirano provođenje slobodnog vremena povezano s nižom razinom depresije kod mladih i višom razinom kvalitete života i osobnog zadovoljstva. Miliša (2006) navodi da ukoliko mladi nemaju organizirano slobodno vrijeme utoliko često podliježu konzumiranju medijskih sadržaja, a slično napominje i Rađa (2010, str. 114): „U raskoraku između škole i slobodnog vremena ulijeće snažna uređivačka medijska propaganda“. Bistrić (2020) izdvaja da se kao posljedica prvog vala pandemije ističe činjenica da su mladi vremenski najdulje i najčešće slobodno vrijeme provodili koristeći medije, gledajući televiziju, a zatim u igranju društvenih igara s obitelji, dok su najmanje vremena provodili u sportskim aktivnostima te igrama koje uključuju kretanju. Kovačević (2007) ističe da je računalno dominantna preokupacija mladih u slobodnom vremenu te da prilikom organiziranja svoga slobodnog vremena mladi biraju igranje računalnih igara, a Rodríguez-Ruiz i sur. (2023) navode da je problematično ponašanje povezano s digitalnim igrama prepoznato u međunarodnoj klasifikaciji bolesti. Utvrđuju da mladi koji pokazuju probleme u ponašanju povezane s igranjem videoigara imaju slabije rezultate u pogledu privrženosti komunikaciji, očevog afektivnog odnosa i njegovog uključivanja u odgoj, za razliku od vršnjaka bez takvih ponašajnih problema. Zaključuju da je roditeljski stil s niskom razinom privrženosti i komunikacije direktno povezan s problemima u igranju igara, kao i s muškim spolom te neuroticizmom. Prema istraživanju Boxberg i Reimes

(2019) dolazi se do podataka da mladi koji provode manje vremena ispred računala, televizije i mobitela provode više vremena u obiteljskim aktivnostima te imaju poticajnije obiteljsko okruženje i veći roditeljski angažman. Boxberg i Reimes (2019) zaključuju da provođenje manje vremena ispred triju ekrana (mobitel, računalo, televizija) djeluje kao zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih. Bagarić i sur. (2021), koji su istraživali potencijalne rizične i zaštitne čimbenike povezane s vremenom provedenim ispred triju ekrana i mentalnim zdravljem mladih te internaliziranim problemima, utvrđuju da su mladi koji provode više vremena ispred ekrana povučeniji te da imaju nižu razinu tjelesne aktivnosti od onih koji provode manje vremena ispred ekrana.

Razvojem tehnologije i ekspanzijom društvenih mreža mediji danas imaju vrlo snažan utjecaj na život i aktivnosti mladih generacija stoga sve više istiskuju primarne čimbenike socijalizacije poput obitelji i škole te su jedan od dominantnijih oblika provođenja slobodnog vremena. Prema Christakis i Flower (2010, str. 259) „internet je omogućio nove društvene forme koje predstavljaju radikalne promjene postojećih vrsta međudjelovanja unutar društvenih mreža“. Medijska, informacijska i komunikacijska tehnologija osobito je dobila na značaju tijekom pandemije uzrokovane virusom COVID-19. Prema rezultatima istraživanja Stanić i Hinek (2020) dolazi se do podataka da se u čitavom društvu na globalnoj razini, pa tako i na odgojno-obrazovnoj, osjećaju posljedice koje su uzrokovane pandemijom COVID-19. Na temelju prikupljenih podataka zaključuju i potvrđuju da je informacijsko-komunikacijska tehnologija postala primarni i ključni oblik komunikacije u vrijeme socijalne izolacije. Bistrić (2021) utvrđuje da se kao posljedica pandemije prosječno u dobi od jedne godine započinje gledati televizija, najčešće crtani filmovi te da se produljilo vremensko trajanje gledanja televizije. Iz navedenog se može zaključiti da dob pojedinaca koji su izloženi televiziji tijekom pandemije znatno odskače od razvojne dobi koju za to preporučuju stručnjaci. Također, zabrinjavajući je rezultat da je, unatoč samoiskazu većine roditelja kako znaju da televizija može negativno utjecati na pojedince u toj razvojnoj dobi, više od polovice ispitanika sklono dopuštati im gledanje televizije jer isto tako smatraju da televizijski sadržaji mogu pozitivno utjecati na razvoj pojedinca. Empirijski je potvrđeno da su mediji presudni čimbenik socijalizacije mladih te da utječu na mišljenje i ponašanje pojedinaca (Ilišin i sur., 2001). Jesu li mediji zaštitni ili rizični čimbenik u procesu razvoja pojedinca, ovisi upravo o tome na koji način, u koje svrhe te u kojoj se mjeri koriste (Ilišin i sur., 2001). Primarna funkcija medija je informirati, oblikovati javno mišljenje, obrazovati i zabavljati, no u kontekstu slobodnog vremena i korištenja medija javlja se ambivalentna uloga medija (Miliša, Čelik i Spasenovski, 2022). Činjenica je da su mediji omogućili pristupačniji obrazovni rad te da kontinuirano

pružaju nove strategije u učenju i obrazovanju, no nekontrolirano i nekritično korištenje medija može dovesti do manipulacije mladima u razdoblju adolescencije koji istražuju svoj identitet i potrebe za ostvarenjem tijekom odrastanja (Miliša, 2006). Iako mediji imaju nezaobilaznu obrazovnu ulogu tijekom razvoja pojedinca, analizom odgojnih vrijednosti koje oni pružaju dolazi se do podataka da se mladi sve više okreću virtualnom svijetu koji zabavlja i eksploatira vrijednosti i potrebe mladih (Miliša, 2006; Ilišin i sur., 2001). Tako se dolazi do ambivalentne uloge medija. S jedne strane medijski sadržaj sa svojom brзом informiranošću, dostupnošću informacija, raznim edukativnim programima štiti interese mladih, no s druge strane, zbog izostanka odgojnih komponenata i zbog nedostatka kritičnosti te zbog iskrivljivanja vrijednosti, dolazi do toga da su oni ujedno i rizični čimbenik u odrastanju (Čelik, 2019). Upotreba medija danas implicira da internet, društvene mreže, televizija, radio, mobiteli, virtualne igre mijenjaju društveni ustroj i dovode do društvenih promjena. „Društvene mreže mogu uključivati beskrajn tijek želja, propagirati osebujne poremećaje, te dovesti do formiranja ukusa“ (Christakis i Fowler, 2010, str. 212). Brojni znanstvenici koji proučavaju sadržaje masovnih elektroničkih medija u kontekstu odgoja i socijalizacije dolaze do zaključka da su mediji prisutni u svakom aspektu života pojedinca (Ajduković, 2008; Livazović, 2011; Martinić, 1977; Miliša, 2006; Miliša i Milačić, 2010; Mlinarević i Gajer, 2010; Nola, 1990; Rađa, 2010; Selak Bagarić i sur., 2021; Vranjican i sur., 2019). Može se zaključiti da se mladi socijaliziraju putem aktivnosti koje imaju tijekom slobodnog vremena. Pritom, nestrukturirano slobodno vrijeme može pogodovati razvitku problema u ponašanju mladih, formiranju modernih ovisnosti i krizi identiteta, a mediji kao važan socijalizacijski čimbenik suvremenog doba utječu na stil ponašanja mladih te na formiranje vrijednosti (Boxberg i Reimes, 2019; Freire i Teixeira, 2018; Livazović, 2011; Marcino i sur., 2022; Selak Bagarić i sur., 2021; Zeijl, Bois-Reymond i Poel, 2001). Prema tomu, mezosustav i egzosustav zajedno pridonose funkcioniranju mikrosustava, a svi su oni okruženi makrosustavom koji čini najglobalniju razinu društvenog ekosustava pojedinca (Bronfenbrenner, 1994).

2.3.4. Razina makrosustava

Makrosustav nema neposredan utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju, ali ga na određeni način posredno uvjetuje tako da djeluje na različite elemente u prethodnim sustavima pojedinca. Ova razina podrazumijeva sveobuhvatno društvo i kulturu koja utječe na pojedinca u razvoju, ali i na mikrosustav te mezosustav koji su dio tog društva i kulture u kojem pojedinac odrasta. Društveni sloj, etničke i vjerske skupine, ideologije, društveni običaji i kulturne norme, zakoni i vrijednosti određuju individualni razvoj pojedinca te utječu na kvalitetu odnosa unutar

makrosustava. Veliki dio razvoja, odgoja i socijalizacije mladih ograničen je pravilima, normama i zakonima koji su postavljeni od strane državnih tijela regije u kojoj žive. Također, djelovanje ljudi u određenom društvu implicitno je određeno nizom različitih sociokulturnih normi i vrijednosti od regije do regije. Makrosustavi se tijekom vremena razvijaju od generacije do generacije, a tu spadaju socijalne i kulturne vrijednosti društva, društvene norme i zakoni, globalne društvene promjene, politika, religija (Bronfenbrenner, 1994).

Prema tomu, pitanja koja se tiču problema identiteta mladih tijekom odrastanja u postmodernom društvu u poveznici su s pitanjima obitelji, odgoja i vrijednosti.

Većina definicija vrijednosti (a ima ih mnogo) sadrži sljedeće elemente: poželjnost (vrijednost se određuje kao vrsta ili oblik motivacije), selekcija (vrijednost djeluje na ponašanje pojedinca), stabilnost (vrijednosti predstavljaju relativno trajnu karakteristiku ljudske svijesti), težnja ka sustavnosti (one tvore šire sustave koje imaju hijerarhijski karakter) i pozitivnost (za razliku od stavova, one mogu biti prihvaćene u različitoj mjeri, ali nikada odbačene)“ (Radin, 2001, str. 87)

Razumijevanje i poznavanje vrijednosti pojedinaca i društvenih skupina vrlo je važno kako bi se moglo objasniti ponašanje pojedinca ili skupine, ali i predvidjeti buduće ponašanje (Haralambos i Heald, 1989). Vrijednosni stavovi obuhvaćaju apstraktne ideje o onome što je dobro i ispravno te o onome što je poželjno, a također imaju i vrlo veliku usmjeravajuću funkciju u kontekstu ponašanja. Prilikom određivanja pojma vrijednosti u literaturi se nailazi na različite definicije, no gotovo većina se može objediniti u tome da su vrijednosti temeljna i uglavnom stabilna vjerovanja koja su nastala kao posljedica socijalizacije pojedinca i pod utjecajem su individualnih, društvenih te kulturnih čimbenika koji utječu na njegovo ponašanje i stavove (Bouillet, 2004; Franc i sur., 2008; Havelka, 1975; Hoblaj, 2007; Miliša i sur., 2015; Radin, 2001; Roakeach 1973; Seligman i Katz, 1996; Shalom i sur., 1994; Shwartz, 1996). Ono u čemu se autori razdvajaju po pitanju određivanja pojma vrijednosti jest da neki autori smatraju kako jednom formiran vrijednosni sustav ostaje nepromijenjen tijekom cijelog života (Brim, 1996; Franc i sur., 2008), a neki autori smatraju suprotno, tj. da se vrijednosni sustav pojedinca tijekom života mijenja pod utjecajem različitih čimbenika (Hoblaj, 2007; Pennington, 1997). Prilikom određivanja pojma potrebno je istaknuti da se vrijednosti određuju kao relativan pojam koji je specifičan za svaku osobu pojedinačno. Također, neki autori smatraju da su vrijednosne orijentacije trajne i opće (Havelka, 1975), dok neki smatraju da su one podložne promjenama jer su pod utjecajem društvene situacije ili individualnog psihičkog i fizičkog stanja pojedinca (Seligman i Katz, 1996). Prema Ilišin i Radin (2002) kod definiranja vrijednosti ne postoji jednoznačnost što dovodi do poteškoća prilikom njihove interpretacije, ali autori se slažu da vrijednosti obuhvaćaju kategorije koje uključuju stabilnost i pozitivnost te

da se te kategorije sporo mijenjaju. Glavna razlika između stavova, mišljenja i vrijednosti je u njihovoj manjoj ovisnosti o društvenim promjenama, stoga je vrijednost cilj prema kojemu se teži. Rockeach (1973) vrijednosti promatra kao motive i razloge koji određuju ljudsko ponašanje te na taj način oni i upravljaju ponašanjem pojedinca iz čega zaključuje da vrijednosti imaju motivacijsku i regulacijsku funkciju kod svakog pojedinca. Pritom Rokeach (1973) razlikuje terminalne i instrumentalne vrijednosti:

- terminalne vrijednosti podrazumijevaju ciljeve koji se tiču ljudske egzistencije, a odnose se na osobne vrijednosti kao što su mudrost, samopoštovanje i unutarnji sklad i ličnost te društvene vrijednosti poput sigurnosti civilizacije i mira u svijetu;
- instrumentalne vrijednosti podrazumijevaju način života i one oblike ponašanja koji služe kao sredstvo za postizanje određenog cilja, a unutar njih razlikuje moralne vrijednosti i vrijednosne kompetencije.

Prema Hoblaj i Črpić (2000) vrijednosti se generalno mogu klasificirati u 4 različite dimenzije: vrednota u sebi ili za sebe, vrednota kao zbilja koja vrijedi, vrednota kao subjektivna prednost i vrednota promatrana s povijesno-kulturnog stajališta. Vrednota u sebi ili za sebe podrazumijeva ljubav, ljepotu, istinu, pravdu i prijateljstvo. Prema Maltar Okun (2019) danas ova dimenzija objedinjuje i opće ljudske vrijednosti tj. dobrobit, slobodu, sveopće razumijevanje, toleranciju, odgoj za sve, dostojanstvo, poštenje i iskrenost. Nadalje, prema Hoblaj i Črpić (2000) vrednota kao zbilja koja vrijedi podrazumijeva umjetničko djelo, istinitu tvrdnju te djelo pravde. Zatim vrednota kao subjektivna prednost obuhvaća želju za nečim dobrim, želju za nečim lijepim i istinitim, dok vrednota promatrana s povijesno-kulturnog stajališta uključuje vrijednosne sustave koji pripadaju nekoj skupini, civilizaciji ili povijesnoj etapi.

Psihoanalitički usmjerene razvojne teorije Eriksona i Freuda naglašavaju značaj odgoja za vrijednosti te socijalno-psiholoških pristupa koji ističu utjecaj okolinskih čimbenika na razvoj pojedinca kao što su obitelj, škola i vršnjaci (Vasta i sur., 2004). Istraživanja potvrđuju da su razlike u društvenim položajima pojedinaca u korelaciji s formiranjem vrijednosti koje tako postaju zaštitni i rizični čimbenik socijalizacije (Franc i sur., 2008; Shalom i Bilsky, 1994). Mladi se tijekom odrastanja nalaze u procesu formiranja ličnosti, u procesu formiranja odnosa prema društvu te formiranja identiteta. „Današnje adolescente, kao nikada prije, obilježava konfuzija identiteta i uloga“ (Miliša i sur., 2015, str. 16). Identitet pojedinca i društveni identiteti važna su sastavnica društvenog života, a podrazumijevaju razumijevanje onoga tko je čovjek kao pojedinac i tko su drugi ljudi kao društvo (Tomić Koludrović i Leburčić, 2002). Suvremeno društvo, ubrzani način života i pandemijske krize doprinose trendu razvijanja

socijalno izoliranih pojedinaca što dovodi do toga da se smanjuju socijalne vrednote i zajedništvo. Prema istraživanju Tomić Koludrović i Leburić (2002) uočene su različitosti globalizacije koje su prisutne u suvremenom društvu, a manifestiraju se kao društvene nejednakosti te se dolazi do podataka da mladi svoje socijalne i ovisničke identitete izgrađuju na temelju socijalne i grupne pripadnosti kontinuiranim uspoređivanjem svoje društvene skupine s drugima. Miliša (2006) rascjep vrijednosti između konformizma i individualnosti naziva dualizmom eksplicitnih i implicitnih vrijednosti. Pritom naglašava da je bijeg u virtualnu stvarnost posljedica traženja zadovoljstva izvan konformizma. Prema tomu može se zaključiti da frustriranost i opća društvena nesigurnost potenciraju krizu identiteta što pogoduje razvitku problema u ponašanju mladih.

Bouillet (2004) identificira uporišne točke društvenih aktivnosti koje mogu pridonijeti očuvanju kvalitetnih obiteljskih oblika za razvoj pojedinca i pritom dolazi do podataka da su spol, dob, mjesto stanovanja, stupanj obrazovanja i bračni status mladih u korelaciji s procjenom vrijednosti i čimbenika kvalitetnoga obiteljskog života. Prema istraživanju Buljubašić i Simel (2010) vezano za univerzalne i ponašajne vrijednosti studenata dolazi se do podataka da studenti kao najvažnije vrijednosti ističu obiteljsku sigurnost, unutarnji sklad i mir, zrelu ljubav te smisao u životu, dok im društvena moć, tradicija, autoritet i nacionalna sigurnost nisu prioriteti među vrijednostima. Ispitanice u većoj mjeri od ispitanika ističu ozbiljnu ljubav, ravnopravnost i samopoštovanje, a manje su im važne gotovo iste vrijednosti koje su manje važne i ispitanicima. Po pitanju ponašajnih vrijednosti kod svih se najviše ističu očuvanje zdravlja, uživanje u životu te samostalnost i iskrenost. Franc i sur. (2008) utvrđuju da u 1998. i 2006. godini hrvatski srednjoškolci u prosjeku najvažnijim vrijednostima smatraju zdravlje, prijateljstvo te ženidbu (udaju) i imanje djece. Na središnjoj razini nalaze se uspjeh u karijeri i stalan posao, a najmanje važnim u obje godine smatrali su novac i razonodu. Osim toga, u drugom načinu utvrđivanja vrijednosti kod mladih ispitivale su se pojedinačne vrijednosti pri čemu je utvrđeno da mladi u obje godine uglavnom najveću važnost pridaju vrijednostima tipa voljeti nekoga i biti voljen, živjeti skladno u krugu svoje obitelji i prijatelja, a najmanju važnost pridodaju vrijednostima tipa imati moć i mogućnost utjecaja na druge ljude te živjeti prema načelima svoje vjere. U oba istraživanja utvrđeno je da se o vrijednostima mladih može govoriti na temelju vrijednosnih orijentacija koje su svrstane u tri kategorije (Franz i sur., 2008, str. 139):

- *samoaktualizacijska* vrijednosna orijentacija, koja uključuje vrijednosti temeljene na ljubavi, prihvaćenosti, samostalnosti i samoostvarenju;

- *konvencionalna* vrijednosna orijentacija, koja obuhvaća vrijednosti temeljene na životnom skladu, moralnosti, obrazovanju, poštenju i altruizmu;
- *utilitarno-hedonistička* vrijednosna orijentacija, koja podrazumijeva vrijednosti koje se temelje na visokom životnom standardu, osobnoj volji, aktivnostima, zabavi, opuštenosti i društvenoj uvažnosti.

Premda su sve tri vrijednosne orijentacije uglavnom procijenjene važnima, podatci iz oba istraživanja pokazuju da je među hrvatskim srednjoškolcima uglavnom najzastupljenija samoaktualizacijska vrijednosna orijentacija, zatim konvencionalna, a najmanje je zastupljena utilitarno-hedonistička orijentacija. Vrijednosne su orijentacije „opći modeli“ ponašanja u funkciji ostvarivanja konkretnih vrijednosti (Miliša i sur., 2015, str. 13). Rot i Havelka (1973) navode generalno sedam tipova vrijednosnih orijentacija: estetsku, hedonističku, utilitarističku, djelatnu, spoznajnu, altruističku, orijentaciju usmjerenu na moć i ugled.

Uz obitelj, škola je primarni agens socijalizacije, odgoja i obrazovanja mladih u kojoj se internalizira sustav vrijednosti, namjernim i nenamjernim putem (Nola, 1990). Procesom socijalizacije mladi postupno usvajaju i različite vrijednosti koje im se prenose u najranijoj dobi iz obitelji, a u kasnijim životnim razdobljima putem škole i vršnjaka te preko društvenih okolnosti što se u konačnici očituje u čitavoj zajednici i društvu. Društvo i zajednicu kao rizični i zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih, u kontekstu pojavnosti problema u ponašanju, uglavnom objašnjavaju sociološke teorije. Rezultati interdisciplinarnih istraživanja pokazuju da socioekonomske prilike oblikuju ponašanje, da su problemi u ponašanju povezani sa socijalnom nejednakošću i siromaštvom, da loši komunalni uvjeti, nezaposlenost i prenapučenost stanovništvom utječu na društvenu nesigurnost te da su vrijednosti supkulture često u suprotnosti od općih vrijednosti društva, a to su sve u globalu prediktori za razvoj problema u ponašanju (Ajduković, 2008; Behrendt. i sur., 2019; Brim, 1996; Chen, 2012; Fraser, 1997; Jessor. 1996; Klarin, 2006; Livazović i Bojčić, 2020; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016). Sukladno tomu, može se zaključiti da su vrijednosti važan zaštitni i rizični čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih te da se razvijene vrijednosti pojedinca manifestiraju u konačnici na čitavo društvo i zajednicu. Tijekom odrastanja mladi određene vrednote integriraju u svoj vrijednosni sustav, dok neke odbijaju, no u fazi adolescencije vrednote poprimaju hijerarhijsko obilježje kod mladih te tako strukturirane sačinjavaju vrijednosni sustav i ostaju uglavnom stabilne i prisutne tijekom cijelog života pojedinca (Brim, 1996). Ukoliko je tomu tako, iz tog je razloga izuzetno važno već od najranije dobi kroz vrijednosno usmjeren odgoj utjecati na razvoj humanoga i zdravoga vrijednosnog sustava mlade osobe te promovirati vrednote koje će omogućiti njezin pozitivan razvoj bez ograničenja.

2.3.5. Razina kronosustava

Kao posljednja razina društvenog ekosustava dodan je kronosustav koji podrazumijeva promjene tijekom života i u životu pojedinca kroz vrijeme te društveno-povijesni razvojni kontekst. Na primjer, društvena promjena suvremenog doba koja se odnosi na povećanje mogućnosti posvećivanja vlastitoj karijeri kod žena. Ili negativni učinci razvoda kod pojedinca dosežu vrhunac u prvoj godini nakon razvoda roditelja, a dvije godine nakon razvoda obiteljska je interakcija manje stresna i stabilnija (Bronfenbrenner, 1994). Dakle, kronosustav podrazumijeva interakcije koje se događaju u okolini pojedinca s protekom vremena kao što je roditeljska rastava, rođenje braće ili sestara, elementarne nepogode, katastrofe i ratovi, selidbe, društvene promjene koje mijenjaju okolinu koja okružuje pojedinca i perspektivu te doživljaj svijeta, sociokulturne vrijednosti, migracije, tehnološke promjene i inovacije.

Istraživanja pokazuju da je rastava roditelja u korelaciji s internaliziranim i eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju kod pojedinca u njegovoj odrasloj dobi (Bohman i sur., 2017; Clarke-Stewart i sur., 2000; Roy, 1985), da ulazak prinove u obitelj utječe na psihoemocionalni razvoj pojedinca (Baydar, Greek i Brooks-Gunn, 1997; Kramer i Kowal, 2005; Volling, 2012), da mladi koji su odrastali u sredinama pogođenim ratom ili prirodnim katastrofama pokazuju višu razinu empatičnosti, brige, štedljivosti, straha, ali i da općenito u višoj mjeri u odrasloj dobi razvijaju klinička stanja, mentalne probleme i probleme u ponašanju od mladih koji nisu odrastali u takvim sredinama (Attanayake i sur., 2009; White, 2021). Također, društveni pokreti poput feminizma i građanskih prava te aktualne društvene promjene poput rodniha prava mijenjaju uobičajenu percepciju vrijednosti i stavova mladih, koji se uvelike razlikuju od prethodnih generacija (Angelides, 2004; Diamond, 2020). Nadalje, seobe i migracije predstavljaju životne događaje kod mladih koji utječu na psihosocijalni razvoj pojedinca (Myers, 1999; Shuang, 2020). Elementarne nepogode i pandemije utječu na mentalno zdravlje mladih te pogoduju pojavnosti problema u ponašanju, što iziskuje longitudinalne komparativne studije kako bi se istražio i taj dio kronosustava (Arslan i Yildirim, 2021; Wang, Liu i Wang, 2014). Brojna su istraživanja koja ukazuju na to da je kroz povijest tehnologija izrazito napredovala te da tehnološka ekspanzija doprinosi revolucionarnim promjenama u svim sustavima društva, kao što su politički sustavi, ekonomski, gospodarski, zdravstveni, obrazovni i generalno društveni sustavi (Ajduković, 2008; Ling i sur., 2022; Livazović, 2011; Martinić, 1977; Miliša, 2006; Miliša i Milačić, 2010; Mlinarević i Gajer, 2010; Nola, 1990; Rađa, 2010; Selak Bagarić i sur., 2021; Vranjican i sur., 2019; Zevenbergen, 2007). Iz toga proizlazi da svaka tehnološka revolucija utječe na psihosocijalni razvoj pojedinca. To se posebice odnosi na suvremeno doba interneta jer su danas u međusobnoj interakciji generacije koje su odrastale

bez interneta i generacije koje su u nekoj razvojnoj fazi bile pogođene ekspanzijom i pojavom globalnih mreža koje utječu na promjenu doživljaja svijeta i percepciju ljudi iz okoline. Također, u tim interakcijama uključeni su i mladi koji su na neki način rođeni s internetom, odnosno, tehnologija i sve što dolazi s njom prisutna je u okolini pojedinca već od njegove najranije dobi od nekoliko mjeseci života. Prethodno su navedeni samo neki od primjera koji pripadaju razini koronosustava, a uzevši u obzir sve potencijalne čimbenike koji utječu na odgoj i socijalizaciju mladih, razvidna je kompleksnost djelovanja međusobnih višestrukih čimbenika iz ove razine društvenog ekosustava.

Osim navedenog, postoje teorije koje objašnjavaju djelovanje i ponašanje mladih preko generacijskih ciklusa. Jedna od takvih teorija je i teorija generacije koja opisuje povijest generacija te definira tezu da svaku generaciju karakteriziraju, u ciklusima, ponavljajući obrasci ponašanja (Strauss i Howe, 1991; 1997). Pritom, svaku generaciju obilježava određeni skup vrijednosti i društvenih stavova koji su pod utjecajem mnogobrojnih čimbenika. Prema generacijskoj teoriji, svakih dvadesetak godina pojavljuje se nova generacija koja posjeduje sustav vrijednosti koji se znatno razlikuje od sustava vrijednosti prethodnih generacija. Iz perspektive kronosustava, promjene u sustavu vrijednosti niza generacija najviše se očituju u odnosu prema drugim ljudima, u odnosu prema materijalnim stvarima, životnim stilovima, potrošnji i ponašanju pripadnika jedne generacije. Strauss i Howe (1997) ističu da aktivnosti jedne generacije stvaraju nove uvjete u životima pojedinaca pripadnika iste generacije, a da to ima utjecaj na formiranje i razvitak sustava vrijednosti svake iduće generacije. Isti autori, predstavnici generacijske teorije, navode nekoliko generacija i njihovih obilježja koja su rezultat formiranja sustava vrijednosti:

- Generacija *izgubljeni*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1890. i 1900. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u raslojavanju društva i društvenim nejednakostima, u monarhizmu, u globalnom vojnom sukobu (Prvi svjetski rat), a kao posljedica svega navedenog, pripadnici ove generacije sudionici su revolucionarnih zbivanja, stvaranja modernih država te razvoja znanosti i kulture.
- Generacija *pobjednici*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1900. i 1923. godine. Karakterizira ih odrastanje u vrijeme globalnih društvenih i političkih promjena poput doživljavanja i proživljavanja Drugog svjetskog rata, stvaranja UN-a, jačanja autoritarnih i totalitarnih društava.
- Generacija *tihi*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1923. i 1943. godine. Njihovo je odrastanje obilježeno poslijeratnim razdobljem kroz razorenu industriju i gospodarstvo te postupno poboljšanje životnih okolnosti.

- Generacija *baby boom*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1943. i 1963. godine. Za pripadnike ove generacije karakteristično je odrastanje kroz porast poslijeratnog nataliteta, kroz procvat rock glazbe, hipi kulture, seksualne revolucije, sukobe autoritarnim vladarima i prosvjede.
- Generacija *X*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1963. i 1983. godine. Za njihovo je odrastanje specifična stagnacija socijalističkih režima, sloboda kretanja, otvaranje granica, globalizacija, migracije te nagle promjene u gospodarstvu, kao i u nepotpunim obiteljskim strukturama. Pripadnici ove generacije odrastali su u vrijeme izuzetnih nestabilnosti, stoga ih karakterizira to da su spremni na sve teške situacije, da veliku važnost pridaju obrazovanju i razvitku karijere te da su iznjedrili radoholičarstvo.
- Generacija *Y*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 1983. i 2003. godine. Kod ove se generacije odrastanje odvija u vrijeme globalnih preokreta poput epidemija, terorističkih napada, raspada SSSR-a, tehnološkog napretka (Internet, mobitel, e-pošta, medijski resursi, prve društvene mreže) te je za njih karakteristično produženo razdoblje adolescencije.
- Generacija *Z*, kojoj pripadaju pojedinci rođeni između 2003. i 2023. godine. Pripadnike ove generacije obilježava odrastanje u digitalnom dobu, kroz tehnologiju, računala, mobitele, tablete, virtualnu stvarnost, 3D stvarnost, multitasking, obnovljene i opremljene škole, sportske dvorane i igrališta. Oni odrastaju kroz ekspanziju znanosti i inženjerstva te umjetnosti. Strauss i Howe (1997) pretpostavljaju da će ove generacije biti štedljive i da će voditi zdrav način života. Iako su različiti prehrambeni stilovi postojali u povijesti, danas je prisutna ekspanzija zdravog načina života i prehrambenih navika, no unatoč tome istraživanja ukazuju na to da današnje mlade u Hrvatskoj pogađa epidemija pretilosti više nego ikad (Karšić, 2008; Knežević, 2018; Križanić, 2022; Lukaš i sur., 2023; Previšić, 2000; Valjan i sur., 2020; Zovko, 2018) te da mladi sve manje vremena provode u tjelesnim aktivnostima (Badrić i Prskalo, 2011; Burić i Zovko, 2022; Cvitanić, 2022; Jurakić, 2015;) iz čega potencijalno proizlazi da bi pretpostavke autora Strauss i Howe (1997) eventualno mogle postati ostvarene u odrasloj dobi ove generacije kao rezultat trenutno prisutne epidemije pretilosti.
- Generacija *sljedeći*, kojoj pripadaju i kojoj će pripadati pojedinci rođeni od 2023. pa narednih dvadesetak godina. Strauss i Howe (1997) pretpostavljaju da će pripadnici ove generacije biti nova *generacija tihi*. Kakva će ta generacija biti, autori na temelju prethodne generacije samo pretpostavljaju da će ju obilježiti šutnja, da će to biti generacija koja ne drži govore. Generacija koja slobodno vrijeme provodi u virtualnim

svjetovima, a da će temeljne vrijednosti ove generacije biti one vrijednosti koje su kolektivne, poput iznimno važne i dominantne uloge društvenih mreža u njihovim životima te razvoja umjetne inteligencije. Slično proizlazi i iz analize drugih istraživanja (Christakis i Foeler, 2010; Čelik, 2019; Ilišin, 2013; Livazović, 2016; Miliša i Milačić, 2010; Miliša i sur., 2022; Pavić i Livazović, 2023; Stanić i Hinek, 2020; Tomić-Koludrović i Leburić, 2001; Zevenbergen, 2007; Žderić, 2009).

Prema Bronfenbrenner (1994) kronosustav je zapravo na neki način prisutan u svim sustavima koji mu prethode, ali obuhvaća i sve one događaje i interakcije koje se još nisu ni dogodile. Sadržan je od vremenske dimenzije u kontekstu razvoja pojedinca, a za razumijevanje interakcija na razini kronosustava potrebna su longitudinalna istraživanja koja bi obuhvatila čitav društveni ekosustav.

III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj i problemi istraživanja

Cilj je istraživanja ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju mladih uključenih u institucionalni tretman i u općoj populaciji mladih na području Republike Hrvatske, a u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela.

Problem istraživanja predstavljaju različiti aspekti ponašanja mladih koji se sagledavaju u kontekstu odgoja i socijalizacije mlade generacije te u kontekstu društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i ponašanja. Stoga se ponašanja adolescenata u radu ispituju u kontekstu interakcije različitih činitelja. Pritom se polazi od teorije ekološkog modela koja sagledava čimbenike različitih oblika ponašanja i omogućava empirijski pristup i istraživanja, a temelji se na nekoliko slojeva koji uključuju velik broj relevantnih zaštitnih i rizičnih čimbenika problema u ponašanju kao što su pojedinac, obitelj, škola, vršnjaci, zajednica, slobodno vrijeme, mediji, kultura, običaji, vrijednosti i društvene promjene.

3.2. Hipoteze

Iz cilja istraživanja oblikovane su sljedeće hipoteze:

- H1, očekuju se značajne razlike u samoprocjeni kvalitete ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.
- H2, očekuju se značajne razlike u samoprocjeni problema u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.
- H3, očekuje se da postoji značajna povezanost između samoprocjena problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa.
- H4, očekuje se da postoji značajna povezanost između samoprocjena problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena.
- H5, očekuje se da postoji značajna povezanost između samoprocjena problema anksioznosti i ovisnosti.
- H6, očekuje se da su niže samoprocjene kvalitete obiteljskih odnosa i slobodnog vremena te samoprocjena sklonosti delinkvenciji prediktori problema u ponašanju.

3.3. Ispitanici

U provedenom istraživanju korišten je stratificirani uzorak od 455 ispitanika. Ispitanici su bili adolescenti razvrstani u dvije skupine, sukladno instituciji/ustanovi koju pohađaju ili u kojoj borave. Jedna skupina ispitanika pripada specifičnoj populaciji koju čine mladi s problemima u ponašanju, a koji su štićenici u institucionalnom tretmanu na području Hrvatske. U toj je skupini sudjelovalo 129 ispitanika (28,4 %) iz centara za pružanje usluga u zajednici i odgojnih zavoda na području Republike Hrvatske: Centar za pružanje usluga u zajednici Banija - Karlovac, Centar za pružanje usluga u zajednici Osijek, Centar za pružanje usluga u zajednici Pula, Centar za pružanje usluga u zajednici Rijeka, Centar za pružanje usluga u zajednici Split, Centar za pružanje usluga u zajednici Zadar, Centar za pružanje usluga u zajednici Ivanec, Centar za pružanje usluga u zajednici Mali Lošinj, Odgojni zavod u Požegi i Odgojni zavod u Turopolju. Druga skupina ispitanika pripada općoj populaciji koju čine srednjoškolci na području Republike Hrvatske. U toj je skupini sudjelovalo 326 ispitanika (71,6 %) iz srednjih škola na području Međimurske, Varaždinske, Virovitičko-podravske, Osječko-baranjske, Šibensko-kninske županije te Grada Zagreba.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2023) srednjoškolsko obrazovanje u školskoj godini 2022./2023. u Republici Hrvatskoj pohađalo je sveukupno 147 126 srednjoškolaca i srednjoškolki (od čega je 17 120 osoba ženskog spola), prema čemu uzorak ispitanika čini 0,31 % populacije u odnosu na sveukupnu populaciju srednjoškolaca u Republici Hrvatskoj.

Prema zastupljenosti po županijama korišten je uzorak ispitanika iz šest županija u Republici Hrvatskoj što čini zastupljenost od 28,57 % županija unutar kojih se nalazi 42,15 % ukupne populacije srednjoškolaca i srednjoškolki u Republici Hrvatskoj u školskoj godini 2022./2023. Korišteni uzorak ispitanika iz opće populacije čini 0,60 % populacije u odnosu na ukupnu populaciju u šest županija na području Republike Hrvatske i 13,60 % populacije u odnosu na ukupnu populaciju ispitanika u srednjim školama u kojima se istraživanje provodilo (Državni zavod za statistiku, 2022).

Prema podacima Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike (2024) u Republici Hrvatskoj djeluje 45 pružatelja socijalnih usluga za djecu i mlade s problemima u ponašanju od čega 24,44 % čine centri za pružanje usluga u zajednici. Centri za pružanje usluga u zajednici su ustanove socijalne skrbi čija su stručna djelovanja usmjerena na mlade s problemima u ponašanju do navršene 18. godine, ili do navršene 21. godine života. Od sveukupno 11 centara za pružanje usluga u zajednici u Republici Hrvatskoj u 2023. godini, istraživanje je provedeno u 8 centara za pružanje usluga u zajednici što čini 72,72 % centara u

Republici Hrvatskoj (koji su do kraja 2023. godine nosili naziv „Dom za odgoj djece i mladeži“ i „Odgojni dom“). Prema podatcima Ministarstva pravosuđa i uprave (2023) u Republici Hrvatskoj djeluju dva odgojna zavoda: Odgojni zavod u Požegi (gdje su smještene odgajnice) i Odgojni zavod u Turopolju (gdje su smješteni odgajnici). Odgojni zavodi u Republici Hrvatskoj ustrojeni su kao posebne jedinice Uprave za zatvorski sustav i probaciju, za izvršavanje odgojnih mjera upućivanja u odgojni zavod koje su izrečene u kaznenom postupku maloljetnim počiniteljima kaznenog djela. Istraživanje je provedeno u oba odgojna zavoda što čini 100 % odgojnih zavoda u Republici Hrvatskoj. Od ukupnog broja adolescenata s problemima u ponašanju smještenih u institucionalni tretman centara za pružanje usluga u zajednici i odgojnih zavoda u Republici Hrvatskoj u dobi od 14. do 21. godine života, uzorak čini 48,52 % ispitanika od ukupne populacije.

Od ukupnog broja (N = 455) u istraživanju je sudjelovalo 213 muških ispitanika (46,8 %) i 237 ženskih (52,1 %) te se 5 ispitanika izjasnilo kao ne-binarni (1,1 %).

Dob ispitanika bila je u rasponu od 14 do 21 godine, s prosjekom od 16,39 godina (SD = 1,27). Opći školski uspjeh kod njih 139 je izvrstan (30,5 %), kod 151 vrlo dobar (33,2 %), kod 117 dobar (25,7 %), kod 34 dovoljan (7,5 %), a kod 14 ispitanika nedovoljan (3,1 %).

Prema mjestu odrastanja ispitanika njih 255 (56 %) živi u gradu/predgrađu, a 200 (44 %) živi u selu/naselju.

Ukupno 280 ispitanika (61,5 %) odrastalo je u potpunoj obiteljskoj strukturi, a 175 (38,5 %) odrastalo je u nepotpunoj obiteljskoj strukturi. U sklopu ovoga istraživanja potpuna obiteljska struktura podrazumijeva odrastanje uz najmanje oba biološka roditelja, a nepotpuna obiteljska struktura podrazumijeva odrastanje uz najmanje jednog biološkog roditelja ili odrastanje bez prisustva bioloških roditelja.

Kod 272 ispitanika (59,8 %) majka ima nižu naobrazbu, a kod 145 (31,9 %) majka ima višu naobrazbu, dok 38 ispitanika (8,4 %) ne zna razinu naobrazbe za majku. Kod njih 279 (61,3 %) otac ima nižu naobrazbu, a kod 124 (27,3 %) otac ima višu naobrazbu, dok 52 ispitanika (11,4%) ne zna razinu naobrazbe za oca.

3.4. Instrument

Iz teorijskih polazišta ovoga rada konstruiran je instrument za potrebe provođenja istraživanja. Sadržajno proizlazi iz dvije dimenzije rada: Bronfenbrennerov društveni ekosustav – rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji mladih te fenomenologija problema u ponašanju mladih – internalizirani i eksternalizirani oblici problema u ponašanju. Prema tomu, uz sociodemografske varijable, instrument se sastoji od 3 dijela i ukupno sadrži 119 čestica.

Prvi dio upitnika obuhvaća individualne karakteristike pojedinca, a sadrži sociodemografska pitanja: 1) *Ustanova/institucija koju pohađaš ili u kojoj boraviš: a) osnovna škola, b) srednja škola, c) dom za odgoj djece i mladeži, d) odgojni dom, e) odgojni zavod*; 2) *Dob: a) 14, b) 15, c) 16, d) 17, e) 18, f) drugo*; 3) *Spol/rod: a) muško, b) žensko, c) ne-binarno (niti muško niti žensko), d) transrodno, e) nešto drugo*; 4) *Mjesto odrastanja: a) selo/naselje, b) predgrađe, c) grad*; 5) *Najviše završeno školovanje majke: a) nezavršena osnovna škola, b) osnovna škola, c) srednja škola, d) viša škola, e) visoka škola, f) magisterij/doktorat (mr.sc./dr.sc.), g) ne znam*; 6) *Najviše završeno školovanje oca: a) nezavršena osnovna škola, b) osnovna škola, c) srednja škola, d) viša škola, e) visoka škola, f) magisterij/doktorat (mr.sc./dr.sc.), g) ne znam*; 7) *Živim s: a) oba roditelja, b) jednim roditeljem, c) udomiteljima/skrbnicima, d) nešto drugo*.

Drugi dio upitnika uključuje rizične i zaštitne čimbenike u odgoju i socijalizaciji mladih na pet razina ekosustava. Sadrži niz tvrdnji za koje je potrebno označiti broj na Likertovoj skali od 1 do 5, a koji predstavlja kako se ispitanici osjećaju za pojedinu pojavu, ponašanje, odnos ili situaciju (*1 – u potpunosti se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem*). Tvrdnje su raspoređene u pet razina prema Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela: mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav, kronosustav. Svaka razina uključuje neke od važnijih područja rizika/zaštite kao što su obitelj, škola, vršnjaci, odnosi obitelj-škola-vršnjaci, lokalna zajednica, slobodno vrijeme i mediji, vrijednosti i društvo, promjene kroz vrijeme. Razina mikrosustava obuhvaća 19 tvrdnji iz područja rizika/zaštite kao što su obitelj, škola i vršnjaci:

8) *Obitelj mi je uvijek podrška.*; 9) *Svađam se s roditeljima.*; 10) *Volim svoju obitelj.*; 11) *Moji roditelji mi ne vjeruju.*; 12) *Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima.*; 13) *U obitelji puno razgovaraju sa mnom.*; 14) *Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene.*; 15) *Roditelji brinu o mom zdravlju.*; 16) *Roditelji mi ne postavljaju jasna pravila i granice.*; 17) *Volim školu.*; 18) *Zadovoljan/na sam svojom školom.*; 19) *Odlazim rado u školu.*; 20) *Nemam dobre odnose s nastavnicima.*; 21) *Škola je važna u mom životu.*; 22) *Moji vršnjaci me prihvaćaju.*; 23) *Moji vršnjaci me ne vole.*; 24) *Često se svađam sa svojim vršnjacima/prijateljima.*; 25) *Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja.*; 26) *Moji vršnjaci me zovu na druženje.*

Razina mezosustava obuhvaća pet tvrdnji iz područja odnosa između mikrosustava, tj. obitelji, škole i vršnjaka: 27) *Moji roditelji poznaju moje prijatelje.*; 28) *Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima.*; 29) *Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu.*; 30) *Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke.*; 31) *U obitelji se često svađamo.*

Razina egzosustava obuhvaća devet tvrdnji iz područja odnosa pojedinca sa širom lokalnom zajednicom i medijima, tj. odnos prema slobodnom vremenu: 32) *Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije.*; 33) *Idem u crkvu i na mise.*; 34) *Gledam televiziju.*; 35) *Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...).*; 36) *Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige.*; 37) *Igram računalne igre.*; 38) *Bavim se sportom.*; 39) *Aktivan/na sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...).*; 40) *Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima.*

Razina makrosustava obuhvaća devet tvrdnji iz područja socijalnih i kulturnih vrijednosti te društvenih normi i zakona: 41) *Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice.*; 42) *Slušam savjete starijih i iskusnijih.*; 43) *Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike.*; 44) *Pratim stanje u državi.*; 45) *Imam osjećaje za druge ljude.*; 46) *Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici.*; 47) *Vjerujem u ljubav.*; 48) *Potrebe drugih ljudi me se ne tiču.*; 49) *Bavim se humanitarnim radom.*

Razina kronosustava obuhvaća 16 tvrdnji iz područja razvojnog konteksta, promjena kroz vrijeme: 50) *Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...).*; 51) *Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola.*; 52) *Obrazovanje mi nije važno.*; 53) *Želio/la bih promijeniti spol.*; 54) *Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu.*; 55) *Ne želim postati utjecajan/a.*; 56) *Planiram se dalje obrazovati.*; 57) *Želim biti bogat/a.*; 58) *Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena.*; 59) *Želim biti slavan/a na društvenim mrežama.*; 60) *Vjerujem da se pošten rad isplati.*; 61) *Istražujem i učim kako postati influencer/influencerica.*; 62) *Izrađujem video-klipove za TikTok.*; 63) *Imam svoj kanal na YouTube-u.*; 64) *Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi.*; 65) *Zajednički s obitelji gledam televiziju.*

Treći dio upitnika uključuje fenomenologiju problema u ponašanju adolescenata. Sadrži niz tvrdnji za koje je potrebno označiti broj na Likertovoj skali od 1 do 5, a koji predstavlja učestalost pojave određenog ponašanja, osjećaja ili situacije (1 – *nikad*, 2 – *rijetko*, 3 – *povremeno*, 4 – *često*, 5 – *uvijek*). Tvrdnje su raspoređene u dvije kategorije: internalizirani problemi u ponašanju i eksternalizirani problemi u ponašanju.

Prva kategorija obuhvaća pet područja internaliziranih problema u ponašanju: lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost i neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju.

Ukupno je ponuđeno 25 tvrdnji, za svako područje po pet tvrdnji, a sukladno navedenim područjima formulirane su tvrdnje: 66) *Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.*; 67) *Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije.*; 68) *Izbjegavam rješavati svoje probleme.*; 69) *Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema.*; 70) *Organiziran/a sam.*; 71) *Volim upoznavati nove ljude.*; 72) *U društvu se suzdržavam od razgovora.*; 73) *Zanimaju me drugi ljudi.*; 74) *Izbjegavam gledati ljude u oči.*; 75) *Povučen/a sam i sramežljiv/a.*; 76) *Svega se bojim.*; 77) *Uznemiren/a sam, nervozan/a sam.*; 78) *Neodlučan/na sam.*; 79) *Lako se zabrinem oko svega.*; 80) *Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti.*; 81) *Mislim da me nitko ne voli.*; 82) *Osjećam se sretno.*; 83) *Osjećam se manje vrijedno od ostalih.*; 84) *Osjećam se usamljeno i napušteno.*; 85) *Osjećam se zanemareno.*; 86) *Grickam nokte.*; 87) *Imam govornu manu (mucam) ili imam tikove (nenamjerne i nagle pokrete mišića).*; 88) *Imam problema sa spavanjem.*; 89) *Panično se bojim bakterija, svih bolesti.*; 90) *Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem).*

Druga kategorija obuhvaća pet područja eksternaliziranih problema u ponašanju: nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost, hiperaktivnost. Ukupno je ponuđeno 28 tvrdnji. Za područja „nediscipliniranost“, „delinkventnost“ i „agresivnost“ ponuđeno je po pet tvrdnji. Za područje „ovisnost“ ponuđeno je sedam tvrdnji, a za područje „hiperaktivnost“ šest tvrdnji. Sukladno navedenim područjima formulirane su tvrdnje: 91) *Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski.*; 92) *Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno.*; 93) *Zadaće/posao završavam do kraja.*; 94) *Razumijem posljedice svojeg ponašanja.*; 95) *Puštam da se stvari događaju same po sebi.*; 96) *Neopravdano izostajem s nastave.*; 97) *Volim uništavati stvari u svom okruženju.*; 98) *Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući.*; 99) *S vršnjacima „upadam“ u probleme izvan kuće.*; 100) *U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih.*; 101) *Svađam se i vičem.*; 102) *Tučem se s drugima.*; 103) *Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje.*; 104) *Vrijeđam i ponižavam druge oko sebe.*; 105) *Svađam se u komentarima na društvenim mrežama.*; 106) *Konzumiram alkohol.*; 107) *Ne posjećujem kladionice.*; 108) *Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama.*; 109) *Konzumirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed).*; 110) *Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac.*; 111) *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.*; 112) *Pijem energetska pića.*; 113) *Teško se koncentriram.*; 114) *Nemiran/na sam i nestrpljiv/a.*; 115) *Nijedna aktivnost me ne zanima dugo.*; 116) *Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće.*; 117) *Teško mi je biti tih/tiha.*; 118) *Moram stalno biti u nekom društvu.* Posljednju česticu u upitniku čini pitanje sociodemografske tipologije: 119) *Koji je tvoj zadnji školski uspjeh?*

Prema tomu, prvi i drugi dio upitnika prati odrednice sustava Bronfenbrennerove teorije ekološkog modela: pojedinac, mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav, i kategorije rizičnih/zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji mladih, a treći dio upitnika obuhvaća internalizirane i eksternalizirane probleme u ponašanju. U tom dijelu upitnika prikupljaju se podatci o ispitanicima prateći fenomenologiju problema u ponašanju gdje su pritom problemi u ponašanju podijeljeni na internalizirane oblike problema u ponašanju kao što su lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost, neurotski uvjetovani internalizirani oblici problema u ponašanju te eksternalizirane oblike kao što su nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost i hiperaktivnost.

3.5. Postupak

Nakon konstruiranja instrumenta prvotno je u prosincu 2022. godine provedeno sondažno istraživanje, pilot analiza upitnika na uzorku od 60 ispitanika iz opće populacije adolescenata u dobi od 16 godina na području Varaždinske županije. Sondažno istraživanje provedeno je s ciljem provjere razumljivosti upitnika ispitanicima i provjere vremenskog okvira potrebnog za rješavanje upitnika. Nakon analize sondažnog istraživanja utvrđeno je da prosječno vrijeme za rješavanje upitnika iznosi 13 minuta i 30 sekundi, što odgovara planiranim propozicijama provedbe istraživanja, ali utvrđeno je da određene tvrdnje zahtijevaju stilsko-semantičko preoblikovanje. Sukladno tomu, osam je tvrdnji promijenjeno s ciljem boljeg razumijevanja tvrdnji: tvrdnja „4) Mjesto stanovanja:“ promijenjena je u 4) *Mjesto odrastanja.*; tvrdnja „34) Ne gledam televiziju.“ promijenjena je u 34) *Gledam televiziju.*; tvrdnja „45) Ne brinem se za druge ljude.“ promijenjena je u 45) *Imam osjećaje za druge ljude.*; tvrdnja „57) Ne želim biti bogat/a.“ promijenjena je u 57) *Želim biti bogat/a.*; tvrdnja „66) Tražim uzrok nekog problema.“ promijenjena je u 66) *Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.*; tvrdnja „72) U društvu radije ne pričam.“ promijenjena je u 72) *U društvu se suzdržavam od razgovora.*; tvrdnja „109) Konzumiram drogu.“ promijenjena je u 109) *Konzumirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed.*; tvrdnja „111) Snifam lijepilo ili osvježivače zraka.“ promijenjena je u 111) *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.*

Istraživanje se temelji na kvantitativnoj paradigmi, a obuhvaća razvojno istraživanje. Podatci su prikupljeni metodom anonimnog anketiranja primjenom strukturiranog, unaprijed testiranog, pismenog anketnog upitnika tijekom veljače, ožujka, travnja i svibnja 2023. godine. Istraživanje je provedeno uz prethodne suglasnosti Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku (Prilog 1); Ministarstva znanosti i obrazovanja (Prilog 2); Agencije za odgoj i obrazovanje (Prilog 3); Ministarstva pravosuđa i uprave (Prilog 4); Ministarstva rada,

mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike (Prilog 5); Hrvatskog zavoda za socijalni rad (Prilog 5); te ravnatelja srednjoškolskih ustanova, domova za odgoj djece i mladeži, odgojnih domova i centara za pružanje usluga u zajednici. Istraživanje je provedeno primjenom anketnog upitnika konstruiranog za potrebe istraživanja (Prilog 6), a provedeno je u kontroliranim i prethodno dogovorenim uvjetima uz prisustvo ispitivača. Ispitanicima je dan upitnik kojeg su popunjavali anonimno, a vrijeme trajanja ispitivanja u prosjeku je bilo 14 minuta. Svi sudionici dobrovoljno su pristupili ispitivanju i mogli su u bilo kojem trenutku odustati od ispitivanja. Istraživanje je provedeno u Centru za pružanje usluga u zajednici Banija - Karlovac, u Centru za pružanje usluga u zajednici Osijek, u Centru za pružanje usluga u zajednici Pula, u Centru za pružanje usluga u zajednici Rijeka, u Centru za pružanje usluga u zajednici Split, u Centru za pružanje usluga u zajednici Zadar, u Centru za pružanje usluga u zajednici Ivanec, u Centru za pružanje usluga u zajednici Mali Lošinj, u Odgojnom zavodu u Požegi, u Odgojnom zavodu u Turopolju te u sedam srednjih škola na području Međimurske, Varaždinske, Virovitičko-podravske, Osječko-baranjske, Šibensko-kninske županije i Grada Zagreba koje su odabrane metodom izravnog odabira zbog logističkih i proračunskih ograničenja vodeći se pritom načelima reprezentativnosti, nužnosti, praktičnosti i upravljivosti.

Prilikom izrade disertacije i provedbe istraživanja pojavili su se određeni izazovi koji su otežali uvjete provedbe, poput izvanrednoga globalnog stanja uzrokovanog pandemijom COVID-19 koje se pojavilo 2020. godine, a što je rezultiralo nemogućnošću provedbe istraživanja na terenu te je zbog preporuka Svjetske zdravstvene organizacije bio onemogućen ulazak u potrebne institucije kao što su odgojno-obrazovne institucije, centri za pružanje usluga u zajednici i odgojni zavodi. Po završetku globalnoga izvanrednog stanja pojavili su se i izazovi birokratske tipologije od strane određenih tijela državne uprave u razdoblju ishoda suglasnosti za ulazak u potrebne institucije, dok su, u suprotnosti, određena tijela i organizacije državne uprave iskazale izrazitu spremnost na suradnju i ažurnost.

Nakon provedenog istraživanja, prikupljeni podatci uneseni su i obrađeni primjenom statističkog programa za računalnu obradu podataka (SPSS, verzija 26.0), postupcima deskriptivne i inferencijalne statistike (t-test za nezavisne uzorke, Mann Whitney test, Kruskal Wallis H test uz *post hoc* usporedbu, Spearman Rho korelacijska analiza i hijerarhijska regresijska analiza).

IV. REZULTATI

4.1. Deskriptivna analiza instrumenta

U deskriptivnoj analizi instrumenata prikazani su podaci o odgovorima ispitanika ($N = 455$) za svaku česticu upitnika prema kategoriziranim skalama, vrijednosti aritmetičkih sredina (M), standardne pogreške aritmetičkih sredina (SEM), standardne devijacije (SD), vrijednosti simetrije/asimetrije (SK), vrijednosti spljoštenosti (KU), vrijednosti Kolmogorov-Smirnov testa normalnosti distribucije ($K-S$) te postotak (%) odgovora s višim slaganjem s tvrdnjama (vrijednosti 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem; 4 – često, 5 – uvijek) prema strukturi ispitane populacije (OP – opća populacija, SP – specifična populacija). Za svaku česticu minimalni raspon odgovora je 1 ($Min = 1$), a maksimalni raspon odgovora je 5 ($Max = 5$). Standardna pogreška za vrijednosti simetrije/asimetrije iznosi 0,114 dok za vrijednosti spljoštenosti iznosi 0,228.

Rezultati kvalitete obiteljskih odnosa na *Skali mikrosustav – obitelj* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na česticama *Roditelji brinu o mom zdravlju* ($M = 4,36$) i *Volim svoju obitelj* ($M = 4,35$), a najmanja na čestici *Svađam se s roditeljima* ($M = 2,91$). Na svim česticama po pitanju kvalitete obiteljskih odnosa ispitanici iz opće populacije pokazuju kvalitetnije obiteljske odnose u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 2.

Tablica 2 Deskriptivna analiza *Skale mikrosustav – obitelj*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Obitelj mi je uvijek podrška.	3,79	,05	1,21	31,9	-,79	-,18	,21***	81,5	13,9
Svađam se s roditeljima.	3,09	,05	1,20	38,8	-,02	-,84	,16***	26,0	62,7
Volim svoju obitelj.	4,35	,05	1,06	24,36	-1,70	2,14	,38***	92,3	53,4
Moji roditelji mi ne vjeruju.	2,53	,06	1,40	55,33	,48	-1,03	,19***	15,3	50,0
Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima.	3,64	,06	1,30	35,71	-,62	-,64	,20***	76,3	5,4
Roditelji puno razgovaraju sa mnom.	3,48	,05	1,26	36,20	-,57	-,65	,22***	70,8	19,3
Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene.	1,95	,06	1,27	65,12	1,18	,24	,31***	5,2	34,1
Roditelji brinu o mom zdravlju.	4,36	,05	1,11	25,45	-1,81	2,39	,39***	94,1	51,9
Roditelji mi postavljaju jasna pravila i granice.	3,39	,06	1,31	38,64	-,421	-,87	,17***	62,8	12,4

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati kvalitete školskih odnosa na *Skali mikrosustav – škola* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Škola je važna u mom životu* ($M = 3,69$), a najmanja na česticama *Nemam dobre odnose s nastavnicima* ($M = 2,18$) i *Volim školu* ($M = 2,42$). Na svim česticama po pitanju odnosa prema školi ispitanici iz opće populacije pokazuju bolji odnos prema školi u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika, osim na čestici *Odlazim rado u školu* ($SP = 33,3\%$). Ostali podatci prikazani su u Tablici 3.

Tablica 3 Deskriptivna analiza Skale mikrosustav – škola

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Volim školu.	2,42	,05	1,16	47,9	,26	-,91	,18***	25,1	1,5
Zadovoljan/a sam svojom školom.	3,11	,05	1,25	40,1	-,19	-,98	,19***	54,6	13,1
Odlazim rado u školu.	2,60	,05	1,22	46,9	,22	-,85	,18***	26,6	33,3
Nemam dobre odnose s nastavnicima.	2,18	,05	1,25	57,3	,77	-,45	,24***	8,2	34,8
Škola je važna u mom životu.	3,69	,05	1,25	33,8	-,75	-,36	,21***	73,3	33,3

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati kvalitete vršnjačkih odnosa na *Skali mikrosustav – vršnjaci* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Moji vršnjaci me prihvaćaju* ($M = 4,05$), a najmanja na čestici *Moji vršnjaci me ne vole* ($M = 2,02$). Na svim česticama po pitanju kvalitete vršnjačkih odnosa ispitanici iz opće populacije pokazuju bolje vršnjačke odnose u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4 Deskriptivna analiza Skale mikrosustav – vršnjaci

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Moji vršnjaci me prihvaćaju.	4,05	,05	1,18	29,1	-1,26	,78	,26***	80,3	63,5
Moji vršnjaci me ne vole.	2,02	,05	1,17	57,9	1,08	,34	,24***	6,4	25,5
Često se svađam sa svojim vršnjacima.	2,11	,05	1,14	54,0	,86	,00	,22***	6,4	24,0
Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka.	3,66	,05	1,15	31,4	-,84	,10	,24***	68,0	51,1
Moji vršnjaci me zovu na druženje.	3,94	,05	1,19	30,2	-1,06	,27	,24***	75,4	62,7

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati kvalitete odnosa unutar mikrosustava, tj. između šire obitelji, škole i vršnjaka na *Skali mezosustav – obitelj/škola/vršnjaci* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu* (M = 4,41), a najmanja na čestici *U obitelji se često svađamo* (M = 2,73). Na svim česticama po pitanju odnosa unutar mikrosustava ispitanici iz opće populacije pokazuju bolje odnose unutar mikrosustava u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 5.

Tablica 5 Deskriptivna analiza *Skale mezosustav – obitelj/škola/vršnjaci*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Moji roditelji poznaju moje prijatelje.	3,55	,06	1,38	38,8	-,58	-,91	,21***	67,7	36,4
Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima.	3,77	,06	1,34	35,5	-,93	-,26	,23***	81,5	30,2
Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu.	4,41	,04	0,98	22,2	-2,00	3,83	,35***	94,7	67,4
Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke.	3,50	,07	1,62	46,28	-,51	-1,39	,27***	80,3	2,3
U obitelji se često svađamo.	2,73	,06	1,30	47,6	,27	-,97	,17***	13,8	62,0

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Rezultati kvalitete odnosa sa širom lokalnom zajednicom, medijima i prema slobodnom vremenu, na *Skali egzosustav* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Aktivan/a sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...)* (M = 4,28), a najmanja na čestici *Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige* (M = 2,33). Na svim česticama po pitanju provođenja slobodnog vremena ispitanici iz opće populacije pokazuju kvalitetnije odnose sa širom lokalnom zajednicom, medijima i prema slobodnom vremenu u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 6.

Tablica 6 Deskriptivna analiza *Skale egzosustav*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije.	2,74	,06	1,42	51,8	,19	-1,26	,17***	40,4	10,8
Idem u crkvu i na mise.	2,50	,07	1,50	60,0	,48	-1,21	,23***	30,6	19,3
Gledam televiziju.	3,51	,06	1,35	38,4	-,45	-,97	,19***	46,9	68,2
Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...).	3,13	,06	1,43	45,6	-,16	-1,26	,15***	45,7	36,4
Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige.	2,33	,06	1,40	60,0	,63	,11	,24***	30,9	3,8
Igram računalne igre.	3,12	,07	1,63	52,2	-,09	-1,59	,21***	36,8	62,7
Bavim se sportom.	2,64	,07	1,54	58,3	,35	-1,38	,21***	39,8	13,7
Aktivan/a sam na društvenim mrežama.	4,28	,05	1,09	25,4	-1,60	1,82	,34***	79,4	86,8
Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima.	2,77	,06	1,28	46,2	,17	-,93	,15***	32,2	14,7

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati kvalitete odnosa ispitanika prema društvenim normama i zakonima te socijalnim i kulturnim vrijednostima na *Skali makrosustav* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Imam osjećaje za druge ljude* ($M = 4,03$), a najmanja na čestici *Bavim se humanitarnim radom* ($M = 2,24$). Na svim česticama po pitanju odnosa ispitanika prema društvenim normama i zakonima te socijalnim i kulturnim vrijednostima ispitanici iz opće populacije pokazuju kvalitetnije odnose prema društvenim normama i zakonima te socijalnim i kulturnim vrijednostima u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika, osim na česticama *Pratim stanje u državi* ($SP = 60,4\%$) i *Bavim se humanitarnim radom* ($SP = 17\%$). Prilikom interpretacije rezultata kod čestice *Bavim se humanitarnim radom* potrebno je istaknuti da ispitanici iz institucionalnog tretmana često u svojim programima imaju predviđen društveno-koristan rad za zajednicu. Ostali podatci prikazani su u Tablici 7.

Tablica 7 Deskriptivna analiza *Skale makrosustav*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice.	3,34	,06	1,47	44,0	-,43	-1,23	,23***	75,4	6,2
Slušam savjete starijih i iskusnijih.	3,38	,05	1,19	35,2	-,47	-,49	,19***	64,7	11,6
Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike.	3,91	,05	1,25	31,9	-,96	-,12	,25***	76,9	48,0
Pratim stanje u državi.	3,05	,06	1,45	47,5	-,03	-1,33	,14***	32,2	60,4
Imam osjećaje za druge ljude.	4,03	,05	1,13	28,0	-1,12	,47	,25***	78,2	64,3
Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici.	3,05	,06	1,32	43,2	-,12	-1,06	,15***	54,6	0,0
Vjerujem u ljubav.	3,85	,06	1,38	38,8	-,96	-,38	,26***	71,7	58,1
Potrebe drugih ljudi me se ne tiču.	2,61	,05	1,21	46,3	,35	-,65	,17***	17,1	28,6
Bavim se humanitarnim radom.	2,24	,05	1,23	54,9	,74	-,36	,20***	14,1	17,0

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati kvalitete odnosa koji se tiču promjena kroz vrijeme u društveno-povijesno-razvojnom kontekstu kod ispitanika na *Skali kronosustav* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Želim biti bogat/a* ($M = 4,11$) i *Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...)* ($M = 4,07$), a najmanja na čestici *Želio/željela bih promijeniti spol* ($M = 1,14$). Ostali podatci prikazani su u Tablici 8.

Tablica 8 Deskriptivna analiza *Skale kronosustav*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Teh. je važna u mom životu (mob., internet...).	4,07	,05	1,11	27,2	-1,23	,82	,25***	82,8	63,5
Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola.	1,46	,05	1,07	73,2	2,33	4,28	,47***	6,1	10,8
Obrazovanje mi nije važno.	2,02	,05	1,24	61,3	,96	-,16	,30***	8,2	24,8
Želio/željela bih promijeniti spol.	1,14	,02	0,57	50,0	4,86	25,8	,52***	2,1	0,0
Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu.	3,90	,06	1,46	37,4	-,91	-,55	,33***	71,4	58,1
Ne želim postati utjecajan/na.	2,31	,05	1,20	51,9	,55	-,47	,21***	10,7	16,2
Planiram se dalje obrazovati.	3,96	,06	1,40	35,3	-1,09	-,18	,32***	83,7	31,7
Želim biti bogat/a.	4,11	,05	1,19	28,9	-1,19	,41	,31***	78,2	59,6
Zabrinut/a sam oko glob. klimatskih promjena.	2,91	,06	1,31	45,0	-,02	-1,06	,16***	40,1	19,3
Želim biti slavan na društvenim mrežama.	2,35	,06	1,39	59,1	,74	-,70	,21***	15,3	32,5
Vjerujem da se pošten rad isplati.	3,80	,05	1,25	32,8	-,81	-,32	,21***	73,0	42,6
Istražujem i učim kako postati influencer.	1,85	,05	1,26	68,1	1,44	,94	,33***	5,8	27,1
Izrađujem videoklipove za tiktok.	1,86	,06	1,40	75,2	1,37	,32	,39***	8,5	38,7
Imam svoj kanal na YouTube mreži.	1,65	,06	1,31	79,3	1,79	1,62	,45***	11,3	24,8
Imam svojeg avatara na nekoj društ. platformi.	2,83	,07	1,65	58,3	,11	-1,63	,24***	42,0	36,4
Zajednički s obitelji gledam televiziju.	2,94	,07	1,48	50,3	,01	-1,39	,16***	30,0	8,5

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – lijenost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije* ($M = 3,51$), a najmanja na čestici *Izbjegavam rješavati svoje probleme* ($M = 2,83$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *lijenost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja lijenosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Ostali podatci prikazani su u Tablici 9.

Tablica 9 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – lijenost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Ako se dogodi neki probl., tražim uzrok problema.	3,41	,06	1,30	38,1	-,48	-,77	,18***	67,1	10,8
Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije.	3,51	,05	1,12	31,9	-,33	-,59	,17***	44,4	65,1
Izbjegavam rješavati svoje probleme.	2,83	,06	1,28	45,2	,18	-,96	,15***	22,0	48,0
Tražim pomoć drugih za rješav. svojih problema.	2,41	,05	1,22	50,6	,42	-,81	,18***	26,6	0,7
Organiziran/a sam.	3,10	,05	1,25	40,3	-,15	-,91	,16***	46,9	20,1

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – socijalna izoliranost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Volim upoznavati nove ljude* ($M = 3,68$), a najmanja na čestici *Zanimaju me drugi ljudi* ($M = 3,33$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *socijalna izoliranost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja socijalne izoliranosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 10.

Tablica 10 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – socijalna izoliranost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Volim upoznavati nove ljude.	3,68	,06	1,28	34,7	-,65	-,57	,20***	54,6	67,4
U društvu se suzdržavam od razgovora.	2,38	,05	1,21	50,8	,56	-,56	,18***	15,9	19,3
Zanimaju me drugi ljudi.	3,33	,06	1,30	39,0	-,28	-,97	,15***	49,6	37,9
Izbjegavam gledati ljude u oči.	2,49	,06	1,35	54,2	,48	-,92	,18***	16,8	37,2
Povučen/a sam i sramežljiv/a.	2,52	,06	1,33	52,7	,36	-1,06	,18***	21,1	37,2

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – anksioznost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Lako se zabrinem oko svega* ($M = 3,27$), a najmanja na čestici *Svega se bojim* ($M = 1,93$).

Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *anksioznost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja anksioznosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 11.

Tablica 11 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – anksioznost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Svega se bojim.	1,93	,05	1,20	62,1	1,18	,33	,29***	12,2	18,6
Uznemiren/a sam i nervozan/a.	3,05	,06	1,41	46,2	-,06	-1,26	,15***	27,6	72,8
Neodlučan/a sam.	3,27	,06	1,36	41,5	-,26	-1,10	,16***	33,1	79,8
Lako se zabrinem oko svega.	3,28	,06	1,40	42,6	-,31	-1,18	,19***	47,5	57,3
Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti.	2,97	,06	1,36	45,7	,00	-1,16	,13***	31,9	47,2

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – depresivnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Osjećam se sretno* ($M = 3,27$), a najmanja na čestici *Osjećam se zanemareno* ($M = 2,27$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *depresivnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost internaliziranih oblika ponašanja depresivnosti u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 12.

Tablica 12 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – depresivnost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Mislim da me nitko ne voli.	2,47	,06	1,47	59,5	,50	-1,16	,23***	17,7	48,8
Osjećam se sretno.	3,27	,05	1,25	38,2	-,41	-,72	,18***	60,1	13,1
Osjećam se manje vrijedno od ostalih.	2,38	,06	1,42	59,6	,60	-,97	,23***	18,0	37,2
Osjećam se usamljeno i napušteno.	2,50	,06	1,45	58,0	,45	-1,20	,22***	16,8	57,3
Osjećam se zanemareno.	2,27	,06	1,36	59,9	,73	-,71	,24***	10,7	41,8

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali internalizirani problemi u ponašanju – neurotski uvjetovani oblici problema* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na česticama *Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem)* ($M = 2,67$) i *Imam problema sa spavanjem* ($M = 2,62$), a najmanja na čestici *Panično se bojim bakterija, svih bolesti* ($M = 1,13$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti internaliziranih oblika ponašanja za *neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost takvih problema u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 13.

Tablica 13 Deskriptivna analiza *Skale internalizirani problemi u ponašanju – neurotski uvjetovani oblici problema*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Grickam nokte.	2,23	,07	1,56	69,9	,78	-1,02	,33***	17,1	46,5
Imam govornu manu ili imam tikove.	1,71	,05	1,21	70,1	1,61	1,31	,39***	8,2	23,2
Imam problema sa spavanjem.	2,62	,06	1,44	54,9	,35	-1,22	,18***	22,6	47,2
Panično se bojim bakterija, svih bolesti.	1,70	,05	1,13	66,4	1,53	1,30	,38***	6,1	18,6
Imam problema s prehranom.	2,67	,07	1,55	58,0	,32	-1,40	,21***	25,7	49,6

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – nediscipliniranost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Razumijem posljedice svojeg ponašanja* ($M = 3,84$), a najmanja na čestici *Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno* ($M = 2,67$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *nediscipliniranost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost nediscipliniranosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 14.

Tablica 14 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – nediscipliniranost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski.	3,45	,05	1,26	36,5	-,54	-,65	,21***	70,8	13,1
Kad mi odrasli dijele savj. reag. naglo i eksploz.	2,67	,05	1,25	46,8	,46	-,76	,22***	14,7	49,6
Zadaće/posao završavam do kraja.	3,43	,06	1,28	37,3	-,37	-,86	,16***	57,6	27,9
Razumijem posljedice svojeg ponašanja.	3,84	,05	1,18	30,7	-,91	,05	,22***	77,3	42,6
Puštam da sve stvari događaju same po sebi.	3,33	,05	1,22	36,6	-,17	-,86	,17***	36,5	59,6

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – delinkventnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih* ($M = 2,58$), a najmanja na čestici *Volim uništavati stvari u svom okruženju* ($M = 1,80$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *delinkventnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost delinkventnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 15.

Tablica 15 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – delinkventnost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Neopravdano izostajem s nastave.	2,19	,06	1,45	66,2	,81	-,83	,30***	7,3	63,5
Volim uništavati stvari u svom okruženju.	1,80	,05	1,23	68,3	1,33	,50	,38***	7,9	26,3
Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući.	2,52	,07	1,49	59,1	,41	-1,29	,23***	20,5	53,4
S vršnjacima upadam u probleme izvan doma.	2,33	,07	1,63	69,9	,67	-1,25	,33***	6,7	86,8
U tajnosti radim nedozv. stvari bez znanja odraslih.	2,58	,07	1,59	61,6	,40	-1,42	,25***	14,7	74,4

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – agresivnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje* ($M = 2,93$), a najmanja na čestici *Svađam se u komentarima na društvenim mrežama* ($M = 1,68$). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *agresivnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost agresivnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 16.

Tablica 16 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – agresivnost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Svađam se i vičem.	2,67	,06	1,39	52,0	,32	-1,15	,18***	17,7	58,9
Tučem se s drugima.	1,89	,06	1,37	72,4	1,25	,09	,37***	7,0	43,4
Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje.	2,93	,07	1,54	52,5	,07	-1,49	,17***	24,2	79,8
Vrijeđam i ponižavam druge oko sebe.	2,23	,06	1,29	57,8	,73	-,60	,23***	9,2	39,5
Svađam se u komentarima na društvenim mrežama.	1,68	,05	1,21	72,0	1,68	1,53	,41***	7,6	22,4

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – ovisnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Ne posjećujem kladionice* (M = 3,33), a najmanja na čestici *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka* (M = 1,61). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *ovisnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost ovisnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 17.

Tablica 17 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – ovisnost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Konзумiram alkohol.	2,98	,06	1,47	49,3	-,01	-1,34	,15***	28,8	62,0
Ne posjećujem kladionice.	3,33	,08	1,79	53,7	-,31	-1,71	,31***	56,7	41,8
Zanemar. svoje obaveze zbog provođ. vrem. na društv. mrež./online igr.	2,70	,06	1,34	49,6	,25	-1,06	,15***	24,8	35,6
Konзумirao sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed).	1,96	,06	1,46	74,4	1,13	-,31	,39***	4,6	58,1
Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac.	2,67	,06	1,42	53,1	,34	-1,16	,17***	22,0	45,7
Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.	1,61	,05	1,23	76,3	1,85	1,99	,44***	6,4	27,9
Pijem energetska pića.	2,65	,07	1,55	58,4	,30	-1,43	,22***	17,7	72,8

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Rezultati pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju na *Skali eksternalizirani problemi u ponašanju – hiperaktivnost* pokazuju da je najviša vrijednost ostvarena na čestici *Nemiran/a sam i nestrpljiv/a* (M = 3,28), a najmanja na čestici *Teško mi je biti tih/tiha* (M = 2,54). Na svim česticama po pitanju pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja za *hiperaktivnost* ispitanici iz opće populacije pokazuju manju pojavnost hiperaktivnosti u ponašanju u odnosu na specifičnu populaciju ispitanika. Cjeloviti podatci prikazani su u Tablici 18.

Tablica 18 Deskriptivna analiza *Skale eksternalizirani problemi u ponašanju – hiperaktivnost*

Čestica	M	SEM	SD	CV%	SK	KU	K-S	OP %	SP %
Teško se koncentriram.	3,12	,06	1,36	43,5	-,03	-1,18	,14***	33,1	55,0
Nemiran/a sam i nestrpljiv/a.	3,28	,06	1,35	41,1	-,22	-1,12	,15***	29,7	85,2
Nijedna aktivnost me ne zanima dugo.	2,71	,06	1,36	50,18	,30	-1,08	,17***	17,7	55,0
Imam potrebu za stalnim kret. Dok sam kod kuće.	2,94	,06	1,42	48,2	,09	-1,29	,16***	27,9	58,1
Teško mi je biti tih/tiha.	2,54	,06	1,41	55,5	,43	-1,12	,19***	19,9	44,9
Moram stalno biti u nekom društvu.	2,79	,06	1,36	48,7	,13	-1,15	,15***	25,7	46,5

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

4.2. Kvaliteta ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Provjeri postavljenih hipoteza prethodilo je testiranje normalnosti distribucija korištenih mjernih skala (Tablica 19). Za testiranje normalnosti distribucije primijenjen je Kolmogorov-Smirnov test (K-S). Prema vrijednostima K-S testa, distribucije svih skala statistički značajno odstupaju od normalne distribucije ($p < ,01$; $p < ,001$). U društvenim znanostima te u istraživanjima odgoja i obrazovanja rijetka je zastupljenost normalno distribuiranih podataka (Opić, 2011). K-S test strog je pokazatelj normalnosti distribucije te se specifični zaključci o normalnosti distribucije mogu izvesti iz uvažavanja asimetričnosti i spljoštenosti (Petz, Kolesarić i Ivanec, 2012). Prema Field (2009) i Kline (2011) distribucije mogu biti smatrane normalnima ukoliko su vrijednosti asimetrije (SK), neovisno o predznaku, niže od 3 te vrijednosti spljoštenosti (KU) niže od 10, što je prihvatljivo za daljnje korištenje parametrijskih testova. U pedagojskim istraživanjima moguće je primjenjivati parametrijske testove kada je uzorak ispitanika veći od 100 unatoč nenormalnoj distribuciji podataka, no ako je uzorak manji od 100 tada je potrebno primijeniti ekvivalentne neparametrijske testove u slučaju nenormalnosti distribucije (Opić, 2011; Petz, Kolesarić i Ivanec, 2012).

Uzimajući u obzir specifičnosti uzorka ovoga istraživanja, statističke pokazatelje i nužne preduvjete za korištenje statističkih testova u daljnjoj su obradi rezultata korišteni parametrijski (t-test za nezavisne uzorke te hijerarhijska regresijska analiza) i neparametrijski postupci (Mann Whitney U-test kao ekvivalent t-testu, Kruskal Wallisov H test uz *post hoc pairwise* usporedbu kao ekvivalent ONE way-ANOVA postupku te Spearman Rho koeficijent).

Tablica 19 Normalnost distribucije, asimetričnost i spljoštenost

Skala	M	SEM	SK	KU	K-S
Populacija	2,44	0,39	1,99	3,19	,42***
Dob	3,35	,060	,14	-,80	,17***
Spol	1,54	,02	,06	-1,45	,34***
Mjesto odrastanja	1,56	,02	-,24	-1,94	,37***
Razina obrazovanja majke	3,80	,07	,62	-,33	,30***
Razina obrazovanja oca	3,86	,07	,87	-,25	,32***
Struktura obitelji	1,47	,03	1,56	2,67	,37***
Školski uspjeh	3,81	,04	-,63	-,15	,21***
Mikrosustav - obitelj	33,45	,39	-,91	,16	,13***
Mikrosustav - škola	15,64	,22	-,30	-,40	,08***

Mikrosustav - vršnjaci	19,51	,20	-1,08	1,18	,12***
Mezosustav	18,50	,22	-,70	-,25	,13***
Egzosustav	27,00	,27	-,13	-,31	,05**
Makrosustav	30,25	,30	-,37	-,25	,07***
Kronosustav	50,22	,32	-,09	,19	,06**
Lijenost	15,41	,20	,23	-,41	,07***
Socijalna izoliranost	12,38	,20	,38	-,35	,09***
Anksioznost	14,51	,23	,00	-,74	,06***
Depresivnost	12,34	,26	,46	-,83	,12***
Neurotski uvjetovani problemi	10,39	,20	,56	-,37	,11***
Nediscipliniranost	13,27	,18	,47	-,14	,10***
Delinkventnost	11,42	,28	,58	-,96	,17***
Agresivnost	11,40	,24	,59	-,60	,10***
Ovisnost	17,26	,28	,49	-,39	,09***
Hiperaktivnost	17,38	,26	,24	-,66	,08***

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Kako bi se ispitale razlike u razinama ekosustava kod ispitanika ovisno o njihovim sociodemografskim obilježjima primijenjen je t-test za nezavisne uzorke i Mann Whitney U-test te Kruskal Wallisov H test uz *post hoc pairwise* usporedbu.

Razlike su ispitivane na skali *Mikrosustav*, *Mezosustav*, *Egzosustav*, *Makrosustav* i *Kronosustav*. Tvrdnje *Obitelj mi je uvijek podrška*, *Svađam se s roditeljima (rekodirano)*, *Volim svoju obitelj*, *Moji roditelji mi ne vjeruju (rekodirano)*, *Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima*, *U obitelji puno razgovaraju sa mnom*, *Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene (rekodirano)*, *Roditelji brinu o mom zdravlju*, *Roditelji mi postavljaju jasna pravila i granice* zbrojene su i pridružene u skalu *Mikrosustav – obitelj*.

Tvrdnje *Volim školu*, *Zadovoljan/na sam svojom školom*, *Odlazim rado u školu*, *Nemam dobre odnose s nastavnicima (rekodirano)*, *Škola je važna u mom životu* zbrojene su i pridružene u skalu *Mikrosustav – škola*.

Tvrdnje *Moji vršnjaci me prihvaćaju*, *Moji vršnjaci me ne vole (rekodirano)*, *Često se svađam sa svojim vršnjacima/prijateljima (rekodirano)*, *Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja*, *Moji vršnjaci me zovu na druženje* zbrojene su i pridružene u skalu *Mikrosustav – vršnjaci*.

Tvrđnje *Moji roditelji poznaju moje prijatelje, Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima, Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu, Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke, U obitelji se često svađamo (rekodirano)* zbrojene su i pridružene u skalu *Mezosustav*.

Tvrđnje *Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije, Idem u crkvu i na mise, Gledam televiziju, Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...), Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige, Igram računalne igre, Bavim se sportom, Aktivan/na sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...), Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima* zbrojene su i svrstane u skalu *Egzosustav*.

Tvrđnje *Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice, Slušam savjete starijih i iskusnijih, Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike, Pratim stanje u državi, Imam osjećaje za druge ljude, Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici, Vjerujem u ljubav, Potrebe drugih ljudi me se ne tiču (rekodirano), Bavim se humanitarnim radom* zbrojene su i svrstane u skalu *Makrosustav*.

Tvrđnje *Tehnologija je važna u mom životu, Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola, Obrazovanje mi nije važno (rekodirano), Želio/la bih promijeniti spol (rekodirano), Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu, Ne želim postati utjecajan/a (rekodirano), Planiram se dalje obrazovati, Želim biti bogat/a, Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena, Želim biti slavan/a na društvenim mrežama, Vjerujem da se pošten rad isplati, Istražujem i učim kako postati influencer/influencerica, Izrađujem video-klipove za TikTok, Imam svoj kanal na YouTube-u, Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi, Zajednički s obitelji gledam televiziju* zbrojene su i svrstane u skalu *Kronosustav*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura populacije* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (srednja škola) – opća populacija, dok su preostale kategorije (dom za odgoj djece i mladeži, odgojni dom, odgojni zavod) oblikovane u kompozitnu kategoriju – specifična populacija. Provedenim t-testom za nezavisne uzorke utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama ovisno o strukturi populacije ($p < ,001$). Na svih pet razina ekosustava ispitanici iz opće populacije ostvarili su značajno bolje rezultate od ispitanika iz specifične populacije u kontekstu kvalitete ekosustava ispitanika (Tablica 20).

Tablica 20 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na strukturu populacije

Razina ekosustava	Populacija	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Mikrosustav - obitelj	opća	326	37,19	5,55	19,57***	1,5	20,76***
	specifična	129	24,02	7,28			
Mikrosustav - škola	opća	326	16,83	4,21	2,34	,89	9,39***
	specifična	129	12,64	4,50			
Mikrosustav - vršnjaci	opća	326	20,29	3,47	38,74***	,64	6,49***
	specifična	129	17,53	5,35			
Mezosustav	opća	326	20,78	2,94	3,00	1,69	25,18***
	specifična	129	12,74	3,34			
Egzosustav	opća	326	28,02	5,60	,08	,61	6,13***
	specifična	129	24,45	5,56			
Makrosustav	opća	326	32,28	5,61	,74	1,11	12,40***
	specifična	129	25,11	5,42			
Kronosustav	opća	326	51,48	5,70	40,69***	,65	6,53***
	specifična	129	47,02	8,34			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na strukturu populacije pokazuju istu razinu statističke značajnosti na svim skalama kao rezultati t-testa, odnosno, na skali *Mikrosustav–obitelj* U-test = 3083,50 ($p < ,001$), na skali *Mikrosustav–škola* U-test = 10499,00 ($p < ,001$), na skali *Mikrosustav–vršnjaci* U-test = 14713,50 ($p < ,001$), na skali *Mezosustav* U-test = 1635,00 ($p < ,001$), na skali *Egzosustav* U-test = 13693,00 ($p < ,001$), na skali *Makrosustav* U-test = 7416,00 ($p < ,001$), a na skali *Kronosustav* U-test = 13984,00 ($p < ,001$).

U Tablici 21 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na spol ispitanika, u kojima na većini skala nisu utvrđene značajne spolne razlike prema komponentama svih razina ekosustava. Samo je na skali *Makrosustav* utvrđena značajna razlika s obzirom na spol ($p < ,05$) gdje su ispitanice ($M = 30,96$) ostvarile više rezultate u odnosu na ispitanike ($M = 29,56$), odnosno, ispitanice poštuju društvene norme i zakone više od ispitanika te pridaju veću vrijednost socijalnim i kulturnim vrijednostima u odnosu na ispitanike.

Tablica 21 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na spol ispitanika

Razina ekosustava	Spol	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Mikrosustav – obitelj	muški	213	33,49	7,80	4,56*	,01	,13
	ženski	237	33,39	9,17			
Mikrosustav – škola	muški	213	15,33	4,48	1,30	-,13	1,39
	ženski	237	15,95	4,88			
Mikrosustav – vršnjaci	muški	213	19,47	4,01	2,09	-,01	,18
	ženski	237	19,54	4,52			
Mezosustav	muški	213	18,35	4,29	4,88*	-,06	,64
	ženski	237	18,64	5,14			
Egzosustav	muški	213	27,56	5,53	4,93*	,17	1,87
	ženski	237	26,53	6,07			
Makrosustav	muški	213	29,56	6,10	1,91	-,21	2,32*
	ženski	237	30,96	6,64			
Kronosustav	muški	213	50,21	6,72	,17	,00	,02
	ženski	237	50,19	7,04			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na spol pokazuju statističku značajnost na istoj skali kao i rezultati t-testa, odnosno, na skali *Mikrosustav–obitelj* U-test = 26104,00 ($p > ,05$), na skali *Mikrosustav–škola* U-test = 27402,00 ($p > ,05$), na skali *Mikrosustav–vršnjaci* U-test = 26374,50 ($p > ,05$), na skali *Mezosustav* U-test = 27358,50 ($p > ,05$), na skali *Egzosustav* U-test = 22727,50 ($p > ,05$), na skali *Makrosustav* U-test = 29089,50** ($p < ,01$), a na skali *Kronosustav* U-test = 25373,50 ($p > ,05$). Pritom je u odnosu na rezultate t-testa statistička značajnost nešto viša na skali *Makrosustav*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *dob* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prvu kategoriju čine mlađi ispitanici (u dobi od 14 do 16 godina), a drugu kategoriju čine stariji ispitanici (u dobi od 17 do 21 godine). U Tablici 22 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na dob ispitanika, u kojima su na tri skale utvrđene značajne dobne razlike u kontekstu kvalitete ekosustava. Razlike s obzirom na dob utvrđene su na skali *Mikrosustav–škola* ($p < ,001$), na skali *Egzosustav* ($p < ,05$) i na skali *Kronosustav* ($p < ,01$). Na razini *mikrosustav–škola* mlađi ispitanici ($M = 16,35$) ostvarili su značajno bolje rezultate od starijih ispitanika ($M = 14,71$), što upućuje na to da su mlađi ispitanici zadovoljniji školom nego stariji. Na razini *egzosustav* mlađi ispitanici ($M = 27,54$) ostvarili su značajno bolje rezultate od starijih ispitanika ($M = 26,29$), što ukazuje na to da mlađi ispitanici ostvaruju kvalitetniji odnos sa širom lokalnom zajednicom, medijima i socijalnim institucijama od starijih

ispitanika. Na razini *kronosustav* mlađi ispitanici ($M = 50,99$) ostvarili su značajno bolje rezultate od starijih ispitanika ($M = 49,19$), što pokazuje da društvene promjene koje se događaju kroz vrijeme više dolaze do izražaja kod starijih ispitanika nego kod mlađih ispitanika. Na ostalim razinama ekosustava nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na dob ispitanika (Tablica 22).

Tablica 22 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na dob ispitanika

Razina ekosustava	Dob	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Mikrosustav – obitelj	mlađi	259	33,41	8,34	,58	-,01	,12
	stariji	196	33,51	8,74			
Mikrosustav – škola	mlađi	259	16,35	4,48	2,35	,34	3,72***
	stariji	196	14,71	4,80			
Mikrosustav – vršnjaci	mlađi	259	19,57	4,03	1,90	,03	,36
	stariji	196	19,42	4,58			
Mezosustav	mlađi	259	18,49	4,72	,06	-,00	,06
	stariji	196	18,52	4,78			
Egzosustav	mlađi	259	27,54	5,41	5,95**	,21	2,28*
	stariji	196	26,29	6,23			
Makrosustav	mlađi	259	30,37	6,07	4,15*	,04	,45
	stariji	196	30,09	6,87			
Kronosustav	mlađi	259	50,99	6,71	,64	,26	2,20**
	stariji	196	49,19	6,91			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na dob pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istim skalama kao rezultati t-testa, odnosno, na skali *Mikrosustav–obitelj* U-test = 25864,50 ($p > ,05$), na skali *Mikrosustav–škola* U-test = 20202,50 ($p < ,001$), na skali *Mikrosustav–vršnjaci* U-test = 25494,00 ($p > ,05$), na skali *Mezosustav* U-test = 25561,50 ($p > ,05$), na skali *Egzosustav* U-test = 22002,50 ($p < ,05$), na skali *Makrosustav* U-test = 25031,00 ($p > ,05$), a na skali *Kronosustav* U-test = 21729,50 ($p < ,01$).

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura obitelji* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (živim s oba roditelja) i podrazumijeva zajednički život s oba biološka roditelja – potpunu obiteljsku strukturu, dok su preostale kategorije (živim s jednim roditeljem, živim s udomiteljima/skrbnicima, nešto drugo) oblikovane u kompozitnu kategoriju koja podrazumijeva život s jednim biološkim roditeljem

ili život bez bioloških roditelja – nepotpunu obiteljsku strukturu. U Tablici 23 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika, kojima su utvrđene značajne razlike prema komponentama svih razina ekosustava ($p < ,01$ i $p < ,001$). Na svih pet razina ekosustava ispitanici s potpunom obiteljskom strukturom ostvarili su značajno bolje rezultate od ispitanika s nepotpunom obiteljskom strukturom u kontekstu kvalitete ekosustava.

Tablica 23 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na strukturu obitelji

Razina ekosustava	Struktura obitelji	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Mikrosustav – obitelj	potpuna	280	36,53	6,64	22,59***	,93	10,95***
	nepotpuna	175	28,53	8,86			
Mikrosustav – škola	potpuna	280	16,52	4,39	3,12	,48	5,20***
	nepotpuna	175	14,23	4,82			
Mikrosustav – vršnjaci	potpuna	280	19,93	3,92	10,10**	,25	2,65**
	nepotpuna	175	18,84	4,72			
Mezosustav	potpuna	280	20,38	3,49	38,13***	1,03	12,37***
	nepotpuna	175	15,49	4,93			
Egzosustav	potpuna	280	28,15	5,71	,47	,51	5,46***
	nepotpuna	175	25,18	5,51			
Makrosustav	potpuna	280	31,79	5,96	,60	,62	6,78***
	nepotpuna	175	27,78	6,38			
Kronosustav	potpuna	280	51,17	6,22	12,71***	,36	3,80***
	nepotpuna	175	48,69	7,51			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na strukturu obitelji pokazuju statističku značajnost na istim skalama kao i rezultati t-testa, odnosno, na skali *Mikrosustav–obitelj* U-test = 11317,00 ($p < ,001$), na skali *Mikrosustav–škola* U-test = 17965,00 ($p < ,001$), na skali *Mikrosustav–vršnjaci* U-test = 21579,50* ($p < ,05$), na skali *Mezosustav* U-test = 10618,50 ($p < ,001$), na skali *Egzosustav* U-test = 17304,50 ($p < ,001$), na skali *Makrosustav* U-test = 15434,00 ($p < ,001$), a na skali *Kronosustav* U-test = 19954,00** ($p < ,01$). Pritom je u odnosu na t-test nešto niža razina statističke značajnosti na skali *Mikrosustav–vršnjaci* te na skali *Kronosustav*.

U Tablici 24 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na mjesto odrastanja ispitanika, kojim nisu utvrđene značajne razlike u kvaliteti ekosustava ovisno o mjestu odrastanja ispitanika ($p > ,05$).

Tablica 24 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na mjesto odrastanja

Razina ekosustava	Mjesto odrastanja	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Mikrosustav – obitelj	selo/naselje	200	33,26	8,31	,49	-,04	,43
	predgrađe/grad	255	33,61	8,66			
Mikrosustav – škola	selo/naselje	200	15,31	4,78	,01	-,12	1,34
	predgrađe/grad	255	15,91	4,60			
Mikrosustav – vršnjaci	selo/naselje	200	19,16	4,54	1,27	-,14	1,56
	predgrađe/grad	255	19,78	4,03			
Mezosustav	selo/naselje	200	18,34	4,63	,00	-,06	,65
	predgrađe/grad	255	18,63	4,83			
Egzosustav	selo/naselje	200	27,09	5,82	,05	-,02	,26
	predgrađe/grad	255	26,94	5,80			
Makrosustav	selo/naselje	200	30,08	6,19	,95	-,04	,49
	predgrađe/grad	255	30,38	6,61			
Kronosustav	selo/naselje	200	50,38	6,77	,27	,04	,44
	predgrađe/grad	255	50,09	6,92			

Rezultati Mann Whitney U-testa također pokazuju da nisu utvrđene statistički značajne razlike u kvaliteti ekosustava s obzirom na mjesto odrastanja ispitanika kao i rezultati t-testa. Na skali *Mikrosustav–obitelj* U-test = 26542,00 ($p > ,05$), na skali *Mikrosustav–škola* U-test = 27177,00 ($p > ,05$), na skali *Mikrosustav–vršnjaci* U-test = 27212,00 ($p > ,05$), na skali *Mezosustav* U-test = 26740,00 ($p > ,05$), na skali *Egzosustav* U-test = 24990,00 ($p > ,05$), na skali *Makrosustav* U-test = 26312,00 ($p > ,05$), a na skali *Kronosustav* U-test = 24589,50 ($p > ,05$).

Budući da nisu zadovoljeni uvjeti za provedbu jednosmjerne analize varijance, učinjena je prikladna neparametrijska alternativa za provjeru razlika između više grupa. Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *razina naobrazbe majke* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola (grupa 1); završena srednja škola (grupa 2); završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe majke, pri čemu se usporedbom grupa najviše statistički značajnih razlika očituje između grupe 1 i grupe 3, što upućuje na to da što je razina naobrazbe majke viša, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta ekosustava (Tablica 25).

Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *razina naobrazbe oca* je rekodirana te su također dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola (grupa 1); završena srednja škola (grupa 2); završena viša, visoka škola ili

magisterij te doktorat (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe oca, pri čemu se usporedbom grupa očituje najviše statistički značajnih razlika između grupe 1 i grupe 2, te između grupe 1 i grupe 3, što također upućuje na to da što je razina naobrazbe oca viša, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta ekosustava (Tablica 26).

Usporedbom rezultata na varijablama *razina naobrazbe majke* i *razina naobrazbe oca* u kontekstu kvalitete društvenog ekosustava (Tablica 25 i Tablica 26) očituje se da na više skala društvenog ekosustava postoje više razine statističke značajnosti između grupa 2 i grupa 3 kod razine obrazovanja majke, dok kod razine obrazovanja oca između istih grupa također postoje statistički značajne razlike, no ne u istoj razini značajnosti kao kod razine obrazovanja majke, što upućuje na to da generalno bolju ukupnu kvalitetu društvenog ekosustava ostvaruju ispitanici čija majka ima višu razinu naobrazbe, u odnosu na oca. Također, usporedbom rezultata s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđeno je da na skali *Mikrosustav-vršnjaci* kod majke niža i srednja razina obrazovanja te srednja i viša razina obrazovanja nemaju statistički značajnu razliku u kvaliteti odnosa s vršnjacima, dok kod oca postoje statistički značajne razlike kod svih razina obrazovanja iz čega proizlazi da u kvaliteti odnosa s vršnjacima prevagu odnosi razina naobrazbe oca tj. što je razina naobrazbe oca viša, to je kvaliteta odnosa s vršnjacima bolja. Na skali *Egzosustav* utvrđeno je da kod majke niža i srednja razina obrazovanja nemaju statistički značajnu razliku u kvaliteti provođenja slobodnog vremena, dok kod oca između istih grupa postoji statistički značajna razlika iz čega proizlazi da je za bolju kvalitetu provođenja slobodnog vremena važno ima li otac nižu ili srednju razinu obrazovanja. Na skali *Kronosustav* utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika između grupe 2 i grupe 3 niti kod majke niti kod oca, što upućuje na to da viša razina naobrazbe majke i oca ne odnosi prevagu po pitanju utjecaja društveno-povijesnog razvoja i promjena tijekom odrastanja, u odnosu na njihovu srednju razinu naobrazbe.

Tablica 25 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe majke

Razine ekosustava														
Razina naobr. majke	Mikrosustav – obitelj		Mikrosustav – škola		Mikrosustav – vršnjaci		Mezosustav		Egzosustav		Makrosustav		Kronosustav	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	55	96,33	55	141,33	55	183,31	55	97,10	55	166,92	55	128,39	55	161,40
2	216	204,92	216	203,21	216	202,88	216	201,66	216	201,48	216	204,19	216	210,26
3	145	258,59	145	243,76	145	228,03	145	263,16	145	236,46	145	247,30	145	225,50
Σ	417		417		417		417		417		417		417	
K-W H	73,90***		30,36***		6,77*		78,84***		15,24***		40,14***		11,50**	
df	2		2		2		2		2		2		2	
	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
1-2	-6,01***	18,05	-3,43**	18,02	-1,08	18,00	-5,80***	18,01	-1,91	18,04	-4,19***	18,05	-2,70**	18,05
1-3	-8,56***	18,93	-5,41***	18,91	-2,36*	18,88	-8,78***	18,90	-3,67***	18,93	-6,27***	18,93	-3,38**	18,93
2-3	-4,15***	12,92	-3,14**	12,90	-1,95	12,88	-4,76***	12,89	-2,70**	12,92	-3,33**	12,92	-1,17	12,92

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – nezavršena i završena OŠ; 2 – SSS; 3 – VŠS i VSS; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Tablica 26 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe oca

		Razine ekosustava													
Razina naobr. oca	Mikrosustav – obitelj		Mikrosustav – škola		Mikrosustav – vršnjaci		Mezosustav		Egzosustav		Makrosustav		Kronosustav		
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	
1	43	75,21	43	111,37	43	155,42	43	80,91	43	135,03	43	104,33	43	158,38	
2	236	201,65	236	202,04	236	198,18	236	198,06	236	201,12	236	203,56	236	205,83	
3	124	246,63	124	233,35	124	225,42	124	251,49	124	226,90	124	232,90	124	209,84	
Σ	403		403		403		403		403		403		403		
K-W H	69,32***		35,19***		12,23**		69,59***		19,95***		39,10***		6,86*		
df	2		2		2		2		2		2		2		

	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
1-2	-6,55***	19,28	-4,70***	19,26	-2,22*	19,23	-6,08***	19,24	-3,42**	19,28	-5,14***	19,28	-2,46*	19,28
1-3	-8,32***	20,58	-5,93***	20,56	-3,40**	20,53	-8,30***	20,54	-4,46***	20,58	-6,24***	20,58	-2,49*	20,58
2-3	-3,48***	12,90	-2,43*	12,88	-2,11*	12,86	-4,14***	12,87	-1,99*	12,89	-2,27*	12,90	-,31	12,90

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – nezavršena i završena OŠ; 2 – SSS; 3 – VŠS i VSS; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *školski uspjeh* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nedovoljan, dovoljan i dobar (grupa 1); vrlo dobar (grupa 2); izvrstan (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava s obzirom na školski uspjeh ispitanika, pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to se kod ispitanika očituje bolja kvaliteta ekosustava (Tablica 27). Usporedbom grupa očituje se da je između grupa 1 i grupa 2 te između grupa 1 i grupa 3 na svim skalama društvenog ekosustava utvrđena najviša razina statistički značajne razlike ($p < ,001$), dok između grupa 2 i grupa 3 nema statistički značajnih razlika ($p > ,05$) na skalama *Mikrosustav – vršnjaci*, *Egzosustav*, *Makrosustav* i *Kronosustav*. Iz navedenog proizlazi da nema razlike u kvaliteti odnosa s vršnjacima, u kvaliteti provođenja slobodnog vremena, u kvaliteti odnosa prema društvenim vrijednostima i normama te po pitanju utjecaja društveno-povijesnih promjena između ispitanika koji ostvaruju vrlo dobar i izvrstan školski uspjeh, već da se one, s obzirom na vrlo dobar ili izvrstan školski uspjeh, očituju u kvaliteti obiteljskih odnosa, u kvaliteti odnosa prema školi te u kvaliteti odnosa između obitelji, škole i vršnjaka. Odnosno, u kontekstu usporedbe grupe 2 i grupe 3, viši školski uspjeh odražava se na bolju kvalitetu obiteljskih i školskih odnosa te na bolju suradnju obitelji, škole i vršnjaka.

Tablica 27 Razlike u razinama ekosustava s obzirom na školski uspjeh ispitanika

Šk. uspjeh	Razine ekosustava													
	Mikrosustav – obitelj		Mikrosustav – škola		Mikrosustav – vršnjaci		Mezosustav		Egzosustav		Makrosustav		Kronosustav	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	165	127,50	165	157,50	165	179,17	165	112,07	165	169,92	165	139,75	165	179,63
2	151	270,32	151	237,82	151	251,92	151	276,17	151	250,64	151	265,47	151	246,43
3	139	301,32	139	301,01	139	259,96	139	313,29	139	272,35	139	292,06	139	265,39
Σ	455		455		455		455		455		455		455	
K-W H	155,57***		91,54***		36,19***		208,14***		52,64***		119,86***		36,61***	
df	2		2		2		2		2		2		2	

	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
1-2	-9,65***	14,79	-5,43***	14,75	-4,92***	14,75	-11,11***	14,76	-5,45***	14,78	-8,50***	14,79	-4,51***	14,79
1-3	-11,49***	15,12	-9,50***	15,10	-5,35***	15,08	-13,32***	15,09	-6,77***	15,11	-10,07***	15,12	-5,67***	15,12
2-3	-2,00*	15,44	-4,09***	15,42	-,52	15,40	-2,40*	15,41	-1,40	15,43	-1,72	15,43	-1,22	15,43

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – niži školski uspjeh; 2 – srednji školski uspjeh; 3 – viši školski uspjeh; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Rezultati istraživanja kvalitete ekosustava s obzirom na sociodemografske karakteristike ukazuju na prisutnost značajnih razlika na svim razinama ekosustava s obzirom na promatranu strukturu populacije, pri čemu se očituje veća disfunkcionalnost svih razina sustava kod ispitanika iz specifične populacije.

S obzirom na spol značajna razlika utvrđena je samo na razini odnosa prema društvenim normama i zakonima gdje se pritom očituje da ispitanice poštuju društvene norme i zakone više od ispitanika te pridaju veću vrijednost socijalnim i kulturnim vrijednostima od njih.

S obzirom na dob, značajne razlike utvrđene su u kvaliteti odnosa prema školi, u kvaliteti provođenja slobodnog vremena te u prihvaćanju društvenih promjena. Pritom mlađi ispitanici ostvaruju bolju kvalitetu odnosa prema školskim obavezama, ostvaruju bolju kvalitetu provođenja slobodnog vremena od starijih ispitanika, a slabije prihvaćanje društvenih promjena koje se događaju kroz vrijeme više dolazi do izražaja kod starijih ispitanika nego kod mlađih.

S obzirom na strukturu obitelji utvrđene su značajne razlike na svim razinama društvenog ekosustava pri čemu se očituje da je kvaliteta društvenog ekosustava bolja ukoliko pojedinac odrasta u potpunoj obiteljskoj strukturi.

S obzirom na mjesto odrastanja nisu utvrđene značajne statističke razlike.

S obzirom na razinu naobrazbe majke i oca te s obzirom na postignuti školski uspjeh utvrđene su statistički značajne razlike na svim razinama ekosustava, gdje se pritom očituje da što je viša razina naobrazbe majke i oca te što je bolji školski uspjeh ispitanika, to je bolja ukupna kvaliteta društvenog ekosustava.

4.3. Internalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se ispitale razlike u internaliziranim oblicima problema u ponašanju kod ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja primijenjen je t-test za nezavisne uzorke i Mann Whitney U-test, te Kruskal Wallisov H test uz *post hoc pairwise* usporedbu. Razlike su ispitivane na skali *Lijenost*, *Socijalna izoliranost*, *Anksioznost*, *Depresivnost* te *Neurotski uvjetovani problemi*.

Tvrđnje *Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema (rekodirano)*, *Svoje obaveze odgađam i ostavljam ih za kasnije*, *Izbjegavam rješavati svoje probleme*, *Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema (rekodirano)*, *Organiziran/a sam (rekodirano)* zbrojene su i pridružene u skalu *Lijenost*. Tvrđnje *Volim upoznavati nove ljude (rekodirano)*, *U društvu se suzdržavam od razgovora*, *Zanimaju me drugi ljudi (rekodirano)*, *Izbjegavam gledati ljude u oči*, *Povučen/a sam i sramežljiv/a* zbrojene su i pridružene u skalu *Socijalna izoliranost*. Tvrđnje *Svega se bojim*, *Uznemiren/a sam*, *nervozan/a sam*, *Neodlučan/na sam*, *Lako se zabrinem oko svega*, *Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti* zbrojene su i pridružene u skalu *Anksioznost*. Tvrđnje *Mislim da me nitko ne voli*, *Osjećam se sretno (rekodirano)*, *Osjećam se manje vrijedno od ostalih*, *Osjećam se usamljeno i napušteno*, *Osjećam se zanemareno* zbrojene su i pridružene u skalu *Depresivnost*. Tvrđnje *Grickam nokte, imam govornu manu (mucam) ili imam tikove (nenamjerne i nagle pokrete mišića)*, *Imam problema sa spavanjem*, *Panično se bojim bakterija, svih bolesti*, *Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem)* zbrojene su i svrstane u skalu *Neurotski uvjetovani problemi*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura populacije* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (srednja škola – opća populacija), dok su preostale kategorije (dom za odgoj djece i mladeži, odgojni dom, odgojni zavod) oblikovane u kompozitnu kategoriju – specifična populacija. Provedenim t-testom za nezavisne uzorke utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama s obzirom na strukturu populacije ($p < ,01$ i $p < ,001$). Na svih pet komponenti internaliziranih problema u ponašanju ispitanici iz specifične populacije ostvarili su značajno više rezultate od ispitanika iz opće populacije u kontekstu prisutnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 28). Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije ljeniji od ispitanika iz opće populacije, da su socijalno izoliraniji, anksiozniji, depresivniji te da su kod njih u višoj mjeri prisutniji neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju.

Tablica 28 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu populacije

Internalizirani problemi	Spol	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Lijenost	opća	326	13,86	3,63	,86	-1,26	14,86***
	specifična	129	19,31	3,24			
Socijalna izoliranost	opća	326	12,03	4,12	3,41	-,28	2,79**
	specifična	129	13,27	4,66			
Anksioznost	opća	326	13,59	5,06	6,12**	-,64	6,43***
	specifična	129	16,84	4,34			
Depresivnost	opća	326	10,66	5,15	1,90	-1,04	11,35***
	specifična	129	16,60	4,71			
Neurotski uvjetovani problemi	opća	326	9,89	3,74	10,11**	-,84	8,71***
	specifična	129	13,54	4,65			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na strukturu populacije pokazuju statističku značajnost na istim skalama kao i rezultati t-testa, odnosno, na skali *Lijenost* U-test = 36516,50 ($p < ,001$), na skali *Socijalna izoliranost* U-test = 24182,50* ($p < ,05$), na skali *Anksioznost* U-test = 29150,50 ($p < ,001$), na skali *Depresivnost* U-test = 33737,50 ($p < ,001$), a na skali *Neurotski uvjetovani problemi* U-test = 30535,00 ($p < ,001$). Pritom je u odnosu na rezultate t-testa nešto niža statistička značajnost na skali *Socijalna izoliranost*.

U Tablici 29 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na spol ispitanika, u kojima na većini promatranih skala nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na spol. Samo je na skali *Anksioznost* utvrđena značajna razlika s obzirom na spol ($p < ,001$) gdje su ispitanice ($M = 15,82$) ostvarile više rezultate u odnosu na ispitanike ($M = 13,13$). Rezultati ukazuju na to da ispitanice imaju učestalije oblike internaliziranih problema anksioznosti od ispitanika.

Tablica 29 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom spol ispitanika

Internalizirani problemi	Spol	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Lijenost	muški	213	15,45	4,03	4,00*	,02	,22
	ženski	237	15,35	4,49			
Socijalna izoliranost	muški	213	12,35	4,43	2,45	,00	,06
	ženski	237	12,32	4,13			
Anksioznost	muški	213	13,13	5,01	,79	-,52	5,81***
	ženski	237	15,82	4,78			
Depresivnost	muški	213	12,09	5,60	,80	-,08	,86
	ženski	237	12,56	5,79			
Neurotski uvjetovani problemi	muški	213	10,53	4,44	,72	-,17	1,85
	ženski	237	11,29	4,22			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na spol pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istoj skali kao i rezultati t-testa odnosno na skali *Lijenost* U-test = 24280,00 ($p > ,05$), na skali *Socijalna izoliranost* U-test = 25050,50 ($p > ,05$), na skali *Anksioznost* U-test = 32914,00 ($p < ,001$), na skali *Depresivnost* U-test = 26476,50 ($p > ,05$), a na skali *Neurotski uvjetovani problemi* U-test = 28177,00* ($p < ,05$). Pritom je u odnosu na rezultate t-testa utvrđena statistička značajnost i na skali *Neurotski uvjetovani problemi u ponašanju*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *dob* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prvu kategoriju čine mlađi ispitanici (u dobi od 14 do 16 godina), a drugu kategoriju čine stariji ispitanici (u dobi od 17 do 21 godine). U Tablici 30 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na dob ispitanika, kojima nisu utvrđene razlike s obzirom na dob ni na jednoj od promatranih skala.

Tablica 30 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom dob ispitanika

Internalizirani problemi	Dob	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Lijenost	mlađi	259	15,48	4,17	,88	,03	,40
	stariji	196	15,31	4,46			
Socijalna izoliranost	mlađi	259	12,49	4,38	,36	,05	,62
	stariji	196	12,23	4,23			
Anksioznost	mlađi	259	14,60	4,83	2,77	,04	,42
	stariji	196	14,39	5,40			
Depresivnost	mlađi	259	12,38	5,55	,94	,01	,16
	stariji	196	12,29	5,90			
Neurotski uvjetovani problemi	mlađi	259	11,23	4,25	,26	,16	1,69
	stariji	196	10,53	4,44			

Rezultati Mann Whitney U-testa također kao i rezultati t-testa pokazuju da nisu utvrđene statistički značajne razlike u kvaliteti ekosustava s obzirom na dob ispitanika na svim skalama osim na skali *Neurotski uvjetovani problemi* odnosno na skali *Lijenost* U-test = 24880,00 ($p > ,05$), na skali *Socijalna izoliranost* U-test = 24550,00 ($p > ,05$), na skali *Anksioznost* U-test = 24889,50 ($p > ,05$), na skali *Depresivnost* U-test = 24747,50 ($p > ,05$), a na skali *Neurotski uvjetovani problemi* U-test = 22574,50* ($p < ,05$).

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura obitelji* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (živim s oba roditelja) i podrazumijeva zajednički život s oba biološka roditelja – potpunu obiteljsku strukturu, dok su preostale kategorije (živim s jednim roditeljem, živim s udomiteljima/skrbnicima, nešto drugo) oblikovane u kompozitnu kategoriju koja podrazumijeva život s jednim biološkim roditeljem ili život bez bioloških roditelja – nepotpunu obiteljsku strukturu. U Tablici 31 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika, kojima su utvrđene značajne razlike na većini promatranih skala ($p < ,001$) prema komponentama internaliziranih oblika problema u ponašanju. Na skali *Socijalna izoliranost* nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na strukturu obitelji ($p > ,05$), dok su na preostalim promatranim skalama utvrđene značajne razlike s obzirom na strukturu obitelji ($p < ,001$). Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz potpune obiteljske strukture manje nemarni i lijeni od ispitanika s nepotpunom obiteljskom strukturom, da su manje plašljivi i anksiozni, manje potišteni i depresivni te da manifestiraju manje oblika neurotski uvjetovanih problema u ponašanju od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture.

Tablica 31 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu obitelji ispitanika

Internalizirani problemi	Str. obitelji	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Lijenost	potpuna	280	14,24	3,92	,77	-,70	7,80***
	nepotpuna	175	17,28	4,21			
Socijalna izoliranost	potpuna	280	12,18	4,17	1,09	-,12	1,26
	nepotpuna	175	12,70	4,51			
Anksioznost	potpuna	280	13,61	5,12	2,92	-,46	4,91***
	nepotpuna	175	15,95	4,68			
Depresivnost	potpuna	280	10,77	5,16	1,44	-,71	7,94***
	nepotpuna	175	14,86	5,62			
Neurotski uvjetovani problemi	potpuna	280	9,88	3,78	15,63***	-,62	6,80***
	nepotpuna	175	12,60	4,66			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na strukturu obitelji pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istim skalama kao i rezultati t-testa, odnosno, na skali *Lijenost* U-test = 34905,50 ($p < ,001$), na skali *Socijalna izoliranost* U-test = 25979,50 ($p > ,05$), na skali *Anksioznost* U-test = 31150,50 ($p < ,001$), na skali *Depresivnost* U-test = 34615,00 ($p < ,001$), a na skali *Neurotski uvjetovani problemi* U-test = 32819,00 ($p < ,001$).

U Tablici 32 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, u kojima na većini promatranih skala nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na mjesto stanovanja. Samo je na skali *Neurotski uvjetovani problemi* utvrđena značajna razlika s obzirom na mjesto stanovanja ($p < ,05$), gdje su ispitanici iz ruralne sredine ($M = 11,42$) ostvarili više rezultate u odnosu na ispitanike iz urbane sredine ($M = 10,54$). Rezultati ukazuju na to da ispitanici iz ruralnih sredina imaju učestalije oblike neurotski uvjetovanih oblika internaliziranih problema u ponašanju od ispitanika iz urbanih sredina.

Tablica 32 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika

Internalizirani problemi	Mjesto odrast.	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Lijenost	selo/naselje	200	15,40	4,30	,28	-,00	,04
	predgrađe/grad	255	15,41	4,29			
Socijalna izoliranost	selo/naselje	200	12,57	4,47	2,46	,07	,83
	predgrađe/grad	255	12,23	4,19			
Anksioznost	selo/naselje	200	14,75	5,10	,01	,08	,89
	predgrađe/grad	255	14,32	5,07			
Depresivnost	selo/naselje	200	12,83	5,92	2,44	,15	1,60
	predgrađe/grad	255	11,96	5,50			
Neurotski uvjetovani problemi	selo/naselje	200	11,42	4,21	,67	,20	2,15*
	predgrađe/grad	255	10,54	4,41			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na mjesto stanovanja pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istoj skali kao i rezultati t-testa odnosno na skali *Lijenost* U-test = 34905,50 ($p > ,05$), na skali *Socijalna izoliranost* U-test = 25979,50 ($p > ,05$), na skali *Anksioznost* U-test = 31150,50 ($p > ,05$), na skali *Depresivnost* U-test = 34615,00 ($p > ,05$), a na skali *Neurotski uvjetovani problemi* U-test = 32819,00 ($p < ,05$).

S obzirom na to da nisu zadovoljeni uvjeti za provedbu jednosmjerne analize varijance, učinjena je prikladna neparametrijska alternativa za provjeru razlika između više grupa. Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *razina naobrazbe majke* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola (grupa 1); završena srednja škola (grupa 2); završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe majke, osim na skali *Socijalna izoliranost*. Pritom se usporedbom grupa očituje najviše statistički značajnih razlika između grupe 1 i grupe 3 te između grupe 2 i grupe 3, pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe majke viša, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 33).

Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *razina naobrazbe oca* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola

(grupa 1); završena srednja škola (grupa 2); završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe oca, osim na skali *Socijalna izoliranost*. Pritom se usporedbom grupa očituje najviše statistički značajnih razlika između grupe 1 i grupe 2 te između grupe 1 i grupe 3, pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe oca viša, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 34).

Usporedbom rezultata na varijablama *razina naobrazbe majke* i *razina naobrazbe oca* u kontekstu internaliziranih problema u ponašanju (Tablica 33 i Tablica 34) značajne statističke razlike utvrđene su na istim skalama internaliziranih oblika problema u ponašanju kod razina naobrazbe majke i oca. Kod oba slučaja statistički značajna razlika nije utvrđena jedino na skali *Socijalna izoliranost*, što upućuje na to nema razlike po pitanju pojave socijalne izoliranosti kao oblika problema u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca. Usporedbom grupa kod razine naobrazbe majke i oca očituje se razlika na skali *Anksioznost*, gdje pritom kod majke nema značajne razlike između niže i srednje razine obrazovanja, dok kod oca nema značajne razlike između srednje i više razine obrazovanja. Također, usporedbom grupa kod razine naobrazbe majke i oca očituje se razlika na skali *Neurotski uvjetovani problemi* u ponašanju, gdje pritom nema značajne razlike između niže i srednje razine obrazovanja majke, dok kod oca ona postoji. Iz navedenog proizlazi da što je razina obrazovanja majke viša, to se očituje manja pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju, dok u usporedbi s istom grupom kod razine naobrazbe oca postoji značajna razlika u pojavnosti problema anksioznosti i neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju, ovisno o tome ima li otac nižu ili srednju razinu obrazovanja.

Tablica 33 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke ispitanika

Internalizirani problemi u ponašanju										
Razina naobr. majke	Lijenost		Socijalna izoliranost		Anksioznost		Depresivnost		Neurotski uvjetovani	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	56	292,29	56	244,19	56	249,18	56	276,63	56	256,99
2	216	208,95	216	205,13	216	217,39	216	222,23	216	223,90
3	145	176,90	145	201,17	145	180,99	145	163,18	145	168,27
∑	417		417		417		417		417	
K-W H										
	37,24***		5,63		15,15**		41,40***		28,92***	
df										
	2		2		2		2		2	
	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
3-2	2,48***	12,90	/	/	2,81**	12,91	4,57***	12,90	4,31***	12,89
3-1	6,10***	18,90	/	/	3,60***	18,92	5,99***	18,91	4,69***	18,90
2-1	4,62*	18,02	/	/	1,76	18,04	3,01**	18,02	1,83	18,01

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – nezavršena i završena OŠ; 2 – SSS; 3 – VŠS i VSS; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Tablica 34 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe oca ispitanika

Internalizirani problemi u ponašanju										
Razina naobr. oca	Lijenost		Socijalna izoliranost		Anksioznost		Depresivnost		Neurotski uvjetovani	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	43	292,72	43	237,99	43	254,12	43	290,76	43	286,52
2	236	201,56	236	199,23	236	199,58	236	204,36	236	202,35
3	124	171,39	124	194,80	124	188,53	124	166,73	124	172,02
Σ	403		403		403		403		403	
K-W H	34,85***		4,73		10,40**		36,62***		31,05***	
df	2		2		2		2		2	
	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
3-2	2,34*	12,88	/	/	,85	12,89	2,92**	12,88	2,35*	12,87
3-1	5,90***	20,55	/	/	3,18**	20,57	6,03***	20,55	5,57***	20,55
2-1	4,73***	19,25	/	/	2,82**	19,28	4,48***	19,26	4,37***	19,25

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – nezavršena i završena OŠ; 2 – SSS; 3 – VŠS i VSS; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla školski uspjeh je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nedovoljan, dovoljan i dobar (grupa 1); vrlo dobar (grupa 2); izvrstan (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na školski uspjeh ispitanika pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to se kod ispitanika očituje manja pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 35). Usporedbom grupa očituje se da su između grupa 1 i grupa 2 te između grupa 1 i grupa 3 na svim komponentama internaliziranih oblika problema u ponašanju utvrđene statistički značajne razlike, dok se između grupe 2 i grupe 3 statistički značajne razlike pojavljuju samo na skalama *Lijenost* te *Neurotski uvjetovani problemi*. Iz navedenog proizlazi da nema značajnih razlika po pitanju pojavnosti socijalne izoliranosti, anksioznosti i depresivnosti između ispitanika koji ostvaruju vrlo dobar i izvrstan školski uspjeh.

Tablica 35 Razlike u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na školski uspjeh ispitanika

Internalizirani problemi u ponašanju										
Školski uspjeh	Lijenost		Socijalna izoliranost		Anksioznost		Depresivnost		Neurotski uvjetovani	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	165	317,56	165	249,54	165	271,36	165	303,44	165	279,21
2	151	196,82	151	216,64	151	203,62	151	183,62	151	214,62
3	139	155,56	139	214,77	139	203,01	139	186,66	139	181,74
∑	455		455		455		455		455	
K-W H	127,90***		6,99*		28,24***		85,62***		44,04***	
df	2		2		2		2		2	

	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
3-2	2,67**	15,41	,12	15,41	,04	15,43	-,19	15,42	2,13*	15,41
3-1	10,73***	15,09	2,30*	15,10	4,52***	15,11	8,10***	14,77	6,45***	15,09
2-1	8,17***	14,76	2,22*	14,77	4,58***	14,78	7,73***	15,10	4,37***	14,76

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Legenda: 1 – niži školski uspjeh; 2 – srednji školski uspjeh; 3 – viši školski uspjeh; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Rezultati istraživanja razlika u internaliziranim oblicima problema u ponašanju ukazuju na prisutnost značajnih razlika u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na promatranu strukturu populacije. Iz rezultata proizlazi da se kod ispitanika koji pripadaju specifičnoj populaciji u višoj mjeri očituje prisutnost svih promatranih internaliziranih oblika problema u ponašanju u odnosu na ispitanike iz opće populacije.

Također, rezultati pokazuju značajne razlike u internaliziranim problemima u ponašanju u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na spol po pitanju anksioznosti, pri čemu su adolescentice plašljivije i anksioznije od adolescenata. Rezultati Mann Whitney U-testa, uz značajnu razliku na skali *Anksioznost*, također pokazuju i značajnu razliku na skali *Neurotski uvjetovani problemi*, gdje se pritom kod ispitanica očituje viša razina pojavnosti neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju nego kod ispitanika.

S obzirom na dob prema rezultatima t-testa nisu utvrđene statistički značajne razlike u internaliziranim oblicima problema u ponašanju, dok je prema rezultatima Mann Whitney U-testa utvrđena statistički značajna razlika jedino na skali *Neurotski uvjetovani problemi*, gdje se pritom kod mlađih ispitanika očituje viša razina pojavnosti neurotskih uvjetovanih oblika problema u ponašanju.

S obzirom na strukturu obitelji utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih oblika problema u ponašanju, osim kod pojavnosti socijalne izoliranosti. Pritom se kod ispitanika koji su odrastali u nepotpunoj obiteljskoj strukturi očituju više razine pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju.

S obzirom na mjesto stanovanja utvrđena je značajna razlika samo na skali *Neurotski uvjetovani problemi*, gdje se pritom očituje viša razina pojavnosti neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju kod ispitanika koji su odrastali u ruralnim sredinama.

S obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih oblika problema u ponašanju, osim na skali *Socijalna izoliranost*. Pritom se viša razina internaliziranih oblika problema u ponašanju očituje kod ispitanika čija majka i otac imaju nižu razinu naobrazbe.

S obzirom na školski uspjeh ispitanika utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama internaliziranih oblika problema u ponašanju, gdje se pritom očituje da što je viši opći školski uspjeh ispitanika, to je manja pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju.

4.4. Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se ispitale razlike u eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju kod ispitanika s obzirom na njihova sociodemografska obilježja primijenjen je t-test za nezavisne uzorke i Mann Whitney U-test, te Kruskal Wallis H test uz *post hoc pairwise* usporedbu. Razlike su ispitivane na skalama *Nediscipliniranost*, *Delinkventnost*, *Agresivnost*, *Ovisnost* i *Hiperaktivnost*.

Tvrdnje *Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski (rekodirano)*, *Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno*, *Zadaće/posao završavam do kraja (rekodirano)*, *Razumijem posljedice svojeg ponašanja (rekodirano)*, *Puštam da se stvari događaju same po sebi* zbrojene su pridružene u skalu *Nediscipliniranost*. Tvrdnje *Neopravdano izostajem s nastave*, *Volim uništavati stvari u svom okruženju*, *Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući*, *S vršnjacima „upadam“ u probleme izvan kuće*, *U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih* zbrojene su i pridružene u skalu *Delinkventnost*. Tvrdnje *Svađam se i vičem*, *Tučem se s drugima*, *Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje*, *Vrijeđam i ponižavam druge oko sebe*, *Svađam se u komentarima na društvenim mrežama* zbrojene su i pridružene u skalu *Agresivnost*. Tvrdnje *Ne posjećujem kladionice (rekodirano)*, *Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama*, *Konзумirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed)*, *Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac*, *Udišem ljepilo ili osvježivače zraka*, *Pijem energetska pića* zbrojene su i pridružene u skalu *Ovisnost*. Tvrdnje *Teško se koncentriram*, *Nemiran/na sam i nestrpljiv/a*, *Nijedna aktivnost me ne zanima dugo*, *Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće*, *Teško mi je biti tih/tiha*, *Moram stalno biti u nekom društvu* zbrojene su i pridružene u skalu *Hiperaktivnost*.

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura populacije* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (srednja škola – opća populacija), dok su preostale kategorije (dom za odgoj djece i mladeži, odgojni dom, odgojni zavod) oblikovane u kompozitnu kategoriju – specifična populacija. Provedenim t-testom za nezavisne uzorke utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama s obzirom na strukturu populacije ($p < ,001$). Na svih pet komponenti eksternaliziranih problema u ponašanju ispitanici iz specifične populacije ostvarili su značajno više rezultate od ispitanika iz opće populacije u kontekstu prisutnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 36). Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije nediscipliniraniji, delinkventniji, agresivniji, više skloni ovisnostima i hiperaktivniji od ispitanika iz opće populacije.

Tablica 36 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu populacije ispitanika

Eksternalizirani problemi	Struktura populacije	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Nediscipliniranost	opća	326	11,87	3,17	5,88**	-1,21	14,02***
	specifična	129	16,79	3,80			
Delinkventnost	opća	326	8,71	4,36	2,85	-1,59	22,05***
	specifična	129	18,28	3,63			
Agresivnost	opća	326	9,56	4,11	1,91	-1,26	14,74***
	specifična	129	16,04	4,48			
Ovisnost	opća	326	15,18	5,04	2,44	-1,20	13,71***
	specifična	129	22,53	5,39			
Hiperaktivnost	opća	326	15,72	4,99	,00	-1,04	11,36***
	specifična	129	21,56	4,76			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na strukturu populacije pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istim skalama kao i rezultati t-testa odnosno na skali *Nediscipliniranost* U-test = 35199,50 ($p < ,001$), na skali *Delinkventnost* U-test = 39296,00 ($p < ,001$), na skali *Agresivnost* U-test = 35798,50 ($p < ,001$), na skali *Ovisnost* U-test = 35303,50 ($p < ,001$), a na skali *Hiperaktivnost* U-test = 33615,50 ($p < ,001$).

U Tablici 37 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na spol ispitanika, kojim su na tri promatrane skale utvrđene značajne razlike s obzirom na spol ispitanika ($p < ,05$ i $p < ,01$). Rezultati ukazuju na to da muški ispitanici imaju učestalije oblike eksternaliziranih problema delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti od ženskih ispitanika. Na skalama *Nediscipliniranost* ($p > ,05$) i *Hiperaktivnost* ($p > ,05$) nisu utvrđene značajne razlike.

Tablica 37 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na spol ispitanika

Eksternalizirani problemi	Spol	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Nediscipliniranost	muški	213	13,50	4,02	,00	,11	1,17
	ženski	237	13,05	4,03			
Delinkventnost	muški	213	12,45	6,17	3,58*	,32	3,50**
	ženski	237	10,49	5,68			
Agresivnost	muški	213	12,03	5,40	5,07*	,22	2,36*
	ženski	237	10,89	4,85			
Ovisnost	muški	213	18,11	6,36	2,39	,27	2,89**
	ženski	237	16,46	5,78			
Hiperaktivnost	muški	213	17,38	5,68	,02	-,00	,10
	ženski	237	17,43	5,49			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na spol pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istim skalama kao i rezultati t-testa odnosno na skali *Nediscipliniranost* U-test = 23380,50 ($p > ,05$), na skali *Delinkventnost* U-test = 20306,00 ($p < ,001$), na skali *Agresivnost* U-test = 22239,50 ($p < ,05$), na skali *Ovisnost* U-test = 21669,00 ($p < ,01$), a na skali *Hiperaktivnost* U-test = 25558,50 ($p > ,05$).

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *dob* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prvu kategoriju čine mlađi ispitanici (u dobi od 14 do 16 godina), a drugu kategoriju čine stariji ispitanici (u dobi od 17 do 21 godine). U Tablici 38 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na dob ispitanika, kojima nisu utvrđene značajne razlike s obzirom na dob ni na jednoj od promatranih skala.

Tablica 38 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na dob ispitanika

Eksternalizirani problemi	Dob	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Nediscipliniranost	mlađi	259	13,29	4,01	,08	,01	,16
	stariji	196	13,23	4,05			
Delinkventnost	mlađi	259	11,27	6,07	,86	-,05	,61
	stariji	196	11,62	5,91			
Agresivnost	mlađi	259	11,60	5,37	7,17	,09	,96
	stariji	196	11,13	4,78			
Ovisnost	mlađi	259	17,36	6,38	3,63	,03	,38
	stariji	196	17,14	5,75			
Hiperaktivnost	mlađi	259	17,80	5,75	2,72	,17	1,83
	stariji	196	16,83	5,32			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa također pokazuju da nisu utvrđene statistički značajne razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na dob ispitanika kao i rezultati t-testa, odnosno, na skali *Nediscipliniranost* U-test = 24902,00 ($p > ,05$), na skali *Delinkventnost* U-test = 26863,00 ($p > ,05$), na skali *Agresivnost* U-test = 24577,00 ($p > ,05$), na skali *Ovisnost* U-test = 25102,00 ($p > ,05$), a na skali *Hiperaktivnost* U-test = 23072,50 ($p > ,05$).

Radi provedbe t-testa za nezavisne uzorke, varijabla *struktura obitelji* je rekodirana i podijeljena u dvije kategorije. Prva kategorija ostala je nepromijenjena (živim s oba roditelja) i podrazumijeva zajednički život s oba biološka roditelja – potpunu obiteljsku strukturu, dok su preostale kategorije (živim s jednim roditeljem, živim s udomiteljima/skrbnicima, nešto drugo) oblikovane u kompozitnu kategoriju koja podrazumijeva život s jednim biološkim roditeljem ili život bez bioloških roditelja – nepotpunu obiteljsku strukturu. U Tablici 39 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika, kojim su utvrđene značajne razlike na svim promatranim skalama ($p < ,001$) prema komponentama eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati upućuju na to da su ispitanici iz potpune obiteljske strukture u manjoj mjeri nedisciplinirani, delinkventni, agresivni, ovisni i hiperaktivni od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture.

Tablica 39 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu obitelji ispitanika

Eksternalizirani problemi	Struktura obitelji	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Nediscipliniranost	potpuna	280	12,23	3,46	14,90***	-,66	7,32***
	nepotpuna	175	14,92	4,31			
Delinkventnost	potpuna	280	9,43	4,93	21,53***	-,86	9,87***
	nepotpuna	175	14,61	6,19			
Agresivnost	potpuna	280	10,02	4,52	7,29**	-,69	7,70***
	nepotpuna	175	13,61	5,28			
Ovisnost	potpuna	280	15,58	5,46	7,90**	-,71	7,90***
	nepotpuna	175	19,95	6,16			
Hiperaktivnost	potpuna	280	15,97	5,05	4,33*	-,65	7,17***
	nepotpuna	175	19,63	5,66			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney U-testa s obzirom na strukturu obitelji pokazuju istu razinu statističke značajnosti na istim skalama kao i rezultati t-testa odnosno na skali *Nediscipliniranost* U-test = 33714,00 ($p < ,001$), na skali *Delinkventnost* U-test = 35648,50 ($p < ,001$), na skali *Agresivnost* U-test = 34168,00 ($p < ,001$), na skali *Ovisnost* U-test = 34551,50 ($p < ,001$), a na skali *Hiperaktivnost* U-test = 33939,00 ($p < ,001$).

U Tablici 40 prikazani su rezultati t-testa za nezavisne uzorke s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, u kojima ni na jednoj skali od promatranih nisu utvrđene značajne razlike ($p > ,05$).

Tablica 40 Razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika

Eksternalizirani problemi	Mjesto odrastanja	N	M	SD	Leven (F)	Cohen d	t
Nediscipliniranost	selo/naselje	200	13,30	4,08	,12	,01	,16
	predgrađe/grad	255	13,24	3,98			
Delinkventnost	selo/naselje	200	11,65	6,03	,25	,06	,72
	predgrađe/grad	255	11,24	5,98			
Agresivnost	selo/naselje	200	11,93	5,40	4,43*	,18	1,94
	predgrađe/grad	255	10,99	4,87			
Ovisnost	selo/naselje	200	17,86	6,02	,41	,17	1,83
	predgrađe/grad	255	16,80	6,16			
Hiperaktivnost	selo/naselje	200	17,47	5,56	,05	,02	,29
	predgrađe/grad	255	17,31	5,61			

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Rezultati Mann Whitney također pokazuju da nisu utvrđene statistički značajne razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika kao i rezultati t-testa, odnosno, na skali *Nediscipliniranost* U-test = 25377,00 ($p > ,05$), na skali *Delinkventnost* U-test = 24737,50 ($p > ,05$), na skali *Agresivnost* U-test = 23175,00 ($p > ,05$), na skali *Ovisnost* U-test = 22838,00 ($p > ,05$), a na skali *Hiperaktivnost* U-test = 24948,00 ($p > ,05$).

S obzirom na to da nisu zadovoljeni uvjeti za provedbu jednosmjerne analize varijance, učinjena je prikladna neparametrijska alternativa za provjeru razlika između više grupa. Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *razina naobrazbe majke* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola (grupa 1); završena srednja škola (grupa 2); završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe majke ($p < ,001$). Pritom se usporedbom grupa očituju statistički značajne razlike između svih grupa ($p < ,001$), pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe majke viša, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 41).

Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla *razina naobrazbe oca* je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nezavršena i završena osnovna škola (grupa 1); završena srednja škola (grupa 2); završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih problema s obzirom na razinu naobrazbe oca ($p < ,001$). Pritom se usporedbom grupa očituju statistički značajne razlike između svih grupa, pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je razina naobrazbe oca viša, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 42).

Usporedbom rezultata na varijablama *razina naobrazbe majke* i *razina naobrazbe oca* u kontekstu eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 41 i Tablica 42) značajne statističke razlike utvrđene su na istim skalama eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kod razina naobrazbe majke i oca. Usporedbom grupa kod razine naobrazbe majke i oca očituje se jedino manja razina statističke značajnosti na skali *Nediscipliniranost* kod srednje i više razine naobrazbe oca ($p < ,01$), u odnosu na istu grupu kod razine naobrazbe majke ($p < ,001$). Na svim preostalim skalama, razlike među grupama između razina naobrazbe majke i oca su jednake ($p < ,001$).

Tablica 41 Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke

Eksternalizirani problemi u ponašanju										
Razina naobr. majke	Nediscipliniranost		Delinkventnost		Agresivnost		Ovisnost		Hiperaktivnost	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	56	308,86	56	321,00	56	299,64	56	309,40	56	282,32
2	216	213,77	216	214,83	216	216,84	216	219,43	216	218,40
3	145	163,33	145	157,06	145	162,31	145	154,69	145	166,68
Σ	417		417		417		417		417	
K-W H										
	60,03***		76,95***		54,67***		70,12***		40,05***	
df										
	2		2		2		2		2	
	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
3-2	3,91***	12,89	4,49***	12,84	4,22***	12,90	5,01***	12,92	4,00***	12,91
3-1	7,70***	18,89	8,71***	18,82	7,26***	18,90	8,17***	18,93	6,10***	18,93
2-1	5,28***	18,00	5,91***	17,93	4,59***	18,01	4,98***	18,04	3,54***	18,04

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – nezavršena i završena OŠ; 2 – SSS; 3 – VŠS i VSS; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Tablica 42 Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe oca

Eksternalizirani problemi u ponašanju										
Razina naobr. oca	Nediscipliniranost		Delinkventnost		Agresivnost		Ovisnost		Hiperaktivnost	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	43	292,27	43	233,34	43	293,30	43	302,40	43	280,00
2	236	203,95	236	201,77	236	209,06	236	208,18	236	209,15
3	124	166,98	124	156,90	124	156,90	124	155,42	124	161,34
Σ	403		403		403		403		403	
K-W H	37,37***		74,44***		46,16***		52,59***		35,40***	
df	2		2		2		2		2	
	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
3-2	2,87**	12,87	3,50***	12,81	4,05***	12,88	4,09***	12,90	3,70***	12,89
3-1	6,10***	20,53	8,62***	20,45	6,63***	20,55	7,14***	20,58	5,76***	20,57
2-1	4,59***	19,24	6,86***	19,16	4,37***	19,25	4,88***	19,28	3,67***	19,28

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – nezavršena i završena OŠ; 2 – SSS; 3 – VŠS i VSS; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Radi provedbe Kruskal Wallis H testa uz *post hoc pairwise* usporedbu, varijabla školski uspjeh je rekodirana te su dobivene tri kategorije: nedovoljan, dovoljan i dobar (grupa 1); vrlo dobar (grupa 2); izvrstan (grupa 3). Rezultatima Kruskal Wallis H testa utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na školski uspjeh ispitanika, pri čemu rezultati analize upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to se kod ispitanika očituje manja pojavnost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju (Tablica 43). Usporedbom grupa očituje se da su između grupa 1 i grupa 2 te između grupa 1 i grupa 3 na svim skalama eksternaliziranih oblika problema u ponašanju utvrđene statistički značajne razlike, dok se između grupe 2 i grupe 3 statistički značajne razlike pojavljuju na skalama *Nediscipliniranost*, *Delinkventnost* te *Ovisnost*. Iz navedenog proizlazi da nema značajnih razlika po pitanju pojavnosti agresivnosti i hiperaktivnosti između ispitanika koji ostvaruju vrlo dobar i izvrstan školski uspjeh.

Tablica 43 Eksternalizirani problemi u ponašanju s obzirom na školski uspjeh

Eksternalizirani problemi u ponašanju										
Školski uspjeh	Nediscipliniranost		Delinkventnost		Agresivnost		Ovisnost		Hiperaktivnost	
	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M
1	165	316,63	165	332,49	165	312,39	165	312,43	165	297,37
2	151	197,02	151	191,27	151	193,41	151	206,09	151	202,58
3	134	156,45	134	143,87	134	165,40	134	151,58	134	173,26
Σ	455		455		455		455		455	
K-W H	125,30***		175,01***		110,50***		119,48***		75,89***	
df	2		2		2		2		2	

	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE	Usp.	SE
3-2	2,63**	15,40	3,08**	15,36	1,81	15,41	3,53***	15,43	1,90	15,43
3-1	10,61***	15,09	12,53***	15,04	9,73***	15,09	10,63***	15,11	8,21***	15,11
2-1	8,10***	14,76	9,59***	14,71	8,05***	14,76	7,19***	14,78	6,41***	14,78

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Legenda: 1 – niži školski uspjeh; 2 – srednji školski uspjeh; 3 – viši školski uspjeh; Usp. – Usporedba (*post hoc pairwise*); SE – standardna pogreška

Rezultati istraživanja razlika u eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju ukazuju na prisutnost značajnih razlika u takvim problemima u ponašanju s obzirom na promatranu strukturu populacije. Iz rezultata proizlazi da se kod ispitanika koji pripadaju specifičnoj populaciji u višoj mjeri očituje prisutnost svih promatranih eksternaliziranih oblika problema u ponašanju u odnosu na ispitanike iz opće populacije.

Također, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na spol po pitanju delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti, pri čemu su adolescenti delinkventniji, agresivniji i više skloni ovisnostima od adolescentica.

S obzirom na dob, značajne razlike u eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju nisu utvrđene.

S obzirom na strukturu obitelji utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih problema u ponašanju, gdje se pritom kod ispitanika koji su odrastali u nepotpunoj obiteljskoj strukturi očituju više razine eksternaliziranih oblika problema u ponašanju.

S obzirom na mjesto stanovanja značajne razlike u eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju nisu utvrđene.

S obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđene su značajne razlike na svim promatranim skalama eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, gdje se pritom očituje da što je viša razina naobrazbe majke i oca, to je manja pojavnost takvih problema u ponašanju kod ispitanika.

S obzirom na školski uspjeh ispitanika utvrđene su značajne razlike u svim promatranim eksternaliziranim problemima u ponašanju, gdje se pritom očituje da što je viši školski uspjeh ispitanika, to je manja pojavnost te vrste problema u ponašanju.

4.5. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa

Kako bi se ispitala povezanost između kvalitete obiteljskih odnosa i problema u ponašanju provedena je korelacijska analiza (Spearmanov Rho koeficijent korelacije). U korelacijsku analizu uvrštene su *Skala mikrosustav – obitelj* te komponente internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Analiza je provedena odvojeno za internalizirane i eksternalizirane probleme.

Korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između obiteljskih odnosa te svih promatranih skala internaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$).

Također, korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između obiteljskih odnosa te svih promatranih skala eksternaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$). Cjeloviti rezultati korelacijske analize prikazani su u Tablici 44 i Tablici 45.

Tablica 44 Korelacijska analiza obiteljskih odnosa i internaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina mikrosustav - obitelj	r	/	-,62***	-,20***	-,39***	-,63***	-,46***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Lijenost	r	-,62***	/	,29***	,35***	,54***	,40***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Socijalna izoliranost	r	-,20***	,29***	/	,35***	,37***	,28***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Anksioznost	r	-,39***	,35***	,35***	/	,62***	,52***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Depresivnost	r	-,63***	,54***	,37***	,62***	/	,62***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Neurotski uvjetovani	r	-,46***	,40***	,28***	,52***	,62***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Tablica 45 Korelacijska analiza obiteljskih odnosa i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina mikrosustav - obitelj	r	/	-,58***	-,64***	-,61***	-,52***	-,52***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Nedisipliniranost	r	-,58***	/	,65***	,58***	,61***	,53***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Delinkventnost	r	-,64***	,65***	/	,70***	,74***	,55***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Agresivnost	r	-,61***	,58***	,70***	/	,62***	,55***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Ovisnost	r	-,52***	,61***	,74***	,62***	/	,53***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Hiperaktivnost	r	-,52***	,53***	,55***	,55***	,53***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

4.6. Povezanost problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena

Kako bi se ispitala povezanost između kvalitete provođenja slobodnog vremena i problema u ponašanju provedena je korelacijska analiza (Spearmanov Rho koeficijent korelacije). U korelacijsku analizu uvrštene su *Skala egzosustav* te komponente internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Analiza je provedena odvojeno za internalizirane i eksternalizirane probleme.

Korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između slobodnog vremena te svih promatranih skala internaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$).

Također, korelacijskom analizom utvrđena je značajna negativna povezanost između slobodnog vremena te svih promatranih skala eksternaliziranih oblika problema u ponašanju ($p < ,001$). Cjeloviti rezultati korelacijske analize prikazani su u Tablici 46 i Tablici 47.

Tablica 46 Korelacijska analiza slobodnog vremena i internaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina egzosustav	r	/	-,38***	-,30***	-,28***	-,34***	-,30***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Lijenost	r	-,38***	/	,29***	,35***	,54***	,40***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Socijalna izoliranost	r	-,30***	,29***	/	,35***	,37***	,28***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Anksioznost	r	-,28***	,35***	,35***	/	,62***	,52***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Depresivnost	r	-,34***	,54***	,37***	,62***	/	,62***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Neurotski uvjetovani problemi	r	-,30***	,40***	,28***	,52***	,62***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: $p < ,05^*$; $p < ,01^{**}$; $p < ,001^{***}$

Tablica 47 Korelacijska analiza slobodnog vremena i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju

Varijabla		1	2	3	4	5	6
1 Razina egzosustav	r	/	-,31***	-,30***	-,25***	-,21***	-,21***
	N	455	455	455	455	455	455
2 Nedisipliniranost	r	-,31***	/	,65***	,58***	,61***	,53***
	N	455	455	455	455	455	455
3 Delinkventnost	r	-,30***	,65***	/	,70***	,74***	,55***
	N	455	455	455	455	455	455
4 Agresivnost	r	-,25***	,58***	,70***	/	,62***	,55***
	N	455	455	455	455	455	455
5 Ovisnost	r	-,21***	,61***	,74***	,62***	/	,53***
	N	455	455	455	455	455	455
6 Hiperaktivnost	r	-,21***	,53***	,55***	,55***	,53***	/
	N	455	455	455	455	455	455

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

4.7. Povezanost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju

Iz tablica 44, 45, 46 i 47, osim korelacije problema u ponašanju s razinom mikrosustava – obitelj i razinom egzosustava, utvrđena je značajna povezanost između svih promatranih skala internaliziranih problema: *lijenost – socijalna izoliranost – anksioznost – depresivnost – neurotski uvjetovani problemi* ($p < ,001$), a također i značajna povezanost između svih promatranih skala eksternaliziranih problema: *nediscipliniranost – delinkventnost – agresivnost – ovisnost – hiperaktivnost* ($p < ,001$).

Kako bi se ispitala povezanost između internaliziranih (anksioznost) i eksternaliziranih (ovisnost) oblika problema u ponašanju provedena je korelacijska analiza (Spearmanov Rho koeficijent korelacije). U korelacijsku analizu uvrštene su *Skala internalizirani problemi – anksioznost* te *Skala eksternalizirani problemi – ovisnost*.

Korelacijskom analizom utvrđena je značajna povezanost između domena internaliziranog problema anksioznosti te eksternaliziranog problema ovisnosti odnosno utvrđena je pozitivna povezanost između uznemirenosti i konzumacije alkohola ($p < ,001$), provođenja vremena na internetu ($p < ,001$), konzumacije droga ($p < ,001$), pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,001$), udisanja ljepila i/ili osvježivača zraka ($p < ,01$) te konzumiranja energetskih pića ($p < ,001$). Utvrđena je pozitivna povezanost između neodlučnosti i konzumacije alkohola ($p < ,001$), provođenja vremena na internetu ($p < ,001$), konzumacije droga ($p < ,001$), pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,001$), udisanja ljepila i/ili osvježivača zraka ($p < ,05$) te konzumiranja energetskih pića ($p < ,001$). Utvrđena je pozitivna povezanost između zabrinutosti i provođenja vremena na internetu ($p < ,05$) te pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,01$). Utvrđena je pozitivna povezanost između plašljivosti i provođenja vremena na internetu ($p < ,001$), konzumacije droga ($p < ,01$), pretjeranog kupovanja i nekontroliranog trošenja novca ($p < ,01$), udisanja ljepila i/ili osvježivača zraka ($p < ,05$) te konzumiranja energetskih pića ($p < ,01$). Rezultati korelacijske analize prikazani su u Tablici 48.

Tablica 48 Korelacijska analiza anksioznosti i ovisnosti

Varijabla		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Internalizirani problemi - anksioznost	1 Strah	r	/	,37***	,36***	,34***	,39***	-,04	-,05	,09	-,05	,08	,07	-,03
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	2 Uznemirenost	r	,37***	/	,59***	,42***	,53***	,23***	-,00	,28***	,33***	,25***	,14**	,28***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	3 Neodlučnost	r	,36***	,59***	/	,41***	,50***	,20***	-,08	,34***	,32***	,26***	,15**	,22***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	4 Zabrinutost	r	,34***	,42***	,41***	/	,53***	-,00	-,02	,09*	,05	,15**	,02	-,00
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	5 Plašljivost	r	,39***	,53***	,50***	,53***	/	,02	-,02	,19***	,14**	,14**	,10*	,15**
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
Eksternalizirani problemi - ovisnost	6 Alkohol	r	-,04	,23***	,20***	-,00	,02	/	,19***	,20***	,43***	,30***	,21***	,34***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	7 Kladionice	r	-,05	-,00	-,08	-,02	-,02	,19***	/	-,01	,16**	,13**	,19***	,16**
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	8 Internet	r	,09	,28***	,34***	,09*	,19***	,20***	-,01	/	,20***	,35***	,09*	,17***
		N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455
	9 Droga	r	,05	,33***	,32***	,05	,14**	,43***	,16**	,20***	/	,33***	,35***	,50***
	N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	
10 Kupovina	r	,08	,25***	,26***	,15**	,14**	,30***	,13**	,35***	,33***	/	,23***	,29***	
	N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	
11 Udisanje	r	,07	,14**	,15**	,02	,10*	,21***	,19***	,09*	,35***	,23***	/	,27***	
	N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	
12 Energ. pića	r	-,03	,28***	,22***	-,00	,15**	,34***	,16***	,17***	,50***	,29***	,27***	/	
	N	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	455	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001

4.8. Hijerarhijska regresijska analiza ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu

U nastavku obrade podataka provedena je hijerarhijska regresijska analiza s ciljem utvrđivanja prediktora problema u ponašanju adolescenata. U Tablici 49 prikazan je opis prediktorskih varijabli korištenih u hijerarhijskoj regresijskoj analizi.

Prije provedbe hijerarhijske regresijske analize provjerena je zadovoljenost osnovnih preduvjeta za provođenje hijerarhijske regresijske analize. Rezultati Kolmogorov-Smirnov testa ukazuju na značajno odstupanje distribucije rezultata od normalne distribucije na svim varijablama ($p < ,05$), no uvidom u oblik distribucija te vrijednosti asimetričnosti ($SK < 3$) i spljoštenosti ($KU < 10$), pretpostavlja se da odstupanja neće bitno utjecati na dobivene rezultate (Field, 2009; Kline, 2011).

Mjere kolinarnosti utvrđene su kao prihvatljive odnosno tolerancija se kreće u rasponu od ,224 do ,904, a faktor povećanja varijance (VIF test) kreće se u rasponu od 1,087 do 4,461. S obzirom na to da je tolerancija veća od ,2, a VIF manji od 10, utvrđeno je da ne postoji problem multikolinarnosti (Field, 2009). Rezultati Durbin-Watson testa ukazuju da nema značajne autokorelacije u rezidualima, a kreću se u rasponu od 1,79 do 2,17.

Tablica 49 Opis prediktorskih varijabli

Varijabla:	Objašnjenje:
Populacija	Varijabla <i>Populacija</i> podrazumijeva strukturu populacije koja je podijeljena u dvije kategorije: opća populacija i populacija ispitanika koji su u institucionalnom tretmanu.
Spol	Varijabla <i>Spol</i> podijeljena je u dvije kategorije: muški i ženski ispitanici.
Dob	Varijabla <i>Dob</i> podijeljena je u dvije kategorije: mlađi ispitanici (14 – 16 godina) i stariji ispitanici (17 – 21 godine).
Obiteljska str.	Varijabla <i>Obiteljska struktura</i> podijeljena je u dvije kategorije: potpuna (zajednički život s oba biološka roditelja) i nepotpuna obiteljska struktura (suživot koji ne uključuje prisutnost oba biološka roditelja).
Mjesto odras.	Varijabla <i>Mjesto odrastanja</i> podijeljena je u dvije kategorije: odrastanje u ruralnoj sredini i odrastanje u urbanoj sredini.
Naobr. majke	Varijabla <i>Naobrazba majke</i> podijeljena je u dvije kategorije: niža razina naobrazbe (nezavršena i završena osnovna te srednja škola) i viša razina naobrazbe (završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat).

Naobr. oca	Varijabla <i>Naobrazba oca</i> podijeljena je u dvije kategorije: niža razina naobrazbe (nezavršena i završena osnovna te srednja škola) i viša razina naobrazbe (završena viša, visoka škola ili magisterij te doktorat).
Šk. uspjeh	Varijabla <i>Školski uspjeh</i> podijeljena je u tri kategorije: niži školski uspjeh (nedovoljan i dovoljan), srednji školski uspjeh (dobar) i viši školski uspjeh (vrlo dobar i izvrstan).
Obitelj	Varijabla <i>Obitelj</i> obuhvaća razinu mikrosustava, a podrazumijeva kvalitetu obiteljskih odnosa.
Škola	Varijabla <i>Škola</i> obuhvaća razinu mikrosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa prema školi.
Vršnjaci	Varijabla <i>Vršnjaci</i> obuhvaća razinu mikrosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa s vršnjacima.
Suradnja	Varijabla <i>Suradnja</i> obuhvaća razinu mezosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa unutar mikrosustava (suradnja između obitelji, škole i vršnjaka).
Slob. vrijeme	Varijabla <i>Slobodno vrijeme</i> obuhvaća razinu egzosustava, a podrazumijeva kvalitetu odnosa pojedinca sa širom lokalnom zajednicom, tj. odnos prema slobodnom vremenu.
Vrijednosti	Varijabla <i>Vrijednosti</i> obuhvaća razinu makrosustava, a podrazumijeva odnos pojedinca prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima.
Društ. prom.	Varijabla <i>Društvene promjene</i> obuhvaća razinu kronosustava, a podrazumijeva razvojni kontekst društvenih promjena kroz vrijeme i njihov utjecaj na pojedinca.
Lijenost	Varijabla <i>Lijenost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Soc. izoliran.	Varijabla <i>Socijalna izoliranost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Anksioznost	Varijabla <i>Anksioznost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Depresivnost	Varijabla <i>Depresivnost</i> obuhvaća internalizirane oblike problema u ponašanju.
Neurotski	Varijabla <i>Neurotski</i> obuhvaća neurotski uvjetovane internalizirane oblike problema u ponašanju.
Nediscipl.	Varijabla <i>Nediscipliniranost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.

Delinkv.	Varijabla <i>Delinkventnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Agres.	Varijabla <i>Agresivnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Ovisnost	Varijabla <i>Ovisnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.
Hiperakt.	Varijabla <i>Hiperaktivnost</i> obuhvaća eksternalizirane oblike problema u ponašanju.

U nastavku je provedena hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori problema u ponašanju ispitanika u društvenom ekosustavu. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Internalizirani problemi u ponašanju*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,33$; $p < ,001$), *spol* ($\beta = ,20$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,13$; $p < ,05$).

U prvom modelu beta vrijednosti prediktora *populacija* i *spol* su pozitivne, a *školski uspjeh* ima negativnu beta vrijednost. Navedeno sugerira da povećanje vrijednosti prediktora s pozitivnim vrijednostima rezultira povećanjem vrijednosti kriterija odnosno pripadnost specifičnoj populaciji. Tako ženski spol ukazuje na višu razinu pojavnosti internaliziranih problema, kao i niži školski uspjeh. Mladi u razdoblju adolescencije prolaze kroz intenzivne emocionalne, psihološke i socijalne promjene koje mogu biti posebno izazovne za adolescente u riziku, što može rezultirati manifestacijom različitih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, a čemu doprinose različiti čimbenici poput izloženosti zanemarivanju, siromaštvu, zlostavljanju, nasilju i traumama. S obzirom na to da je u razdoblju adolescencije iznimno važna podrška obitelji, vršnjaka te drugih dionika procesa odrastanja, nedostatkom podrške i stabilnosti tijekom odrastanja mladi mogu biti dovedeni u rizik, što ih generalno čini ranjivijima na pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Ženski spol kao prediktor internaliziranih oblika problema u ponašanju objašnjiv je pomoću bioloških čimbenika koji uključuju hormonske promjene koje mogu utjecati na raspoloženje i osjetljivost kod žena. Također, psihološki čimbenici mogu imati doprinos većoj pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju kod ženskog spola zbog izraženije sklonosti za internalizacijom emocionalnih problema. Prisutnost određenih sociokulturnih čimbenika poput rodne neravnopravnosti, spolne diskriminacije te obiteljskih i društvenih pritisaka, također mogu biti izraženiji kao stresori kod ženskog spola, a prisutnost okolinskih čimbenika poput socioekonomskog statusa ili kvalitete međuljudskih odnosa također mogu biti važni čimbenici

koji mogu imati jači utjecaj na ženski spol, u odnosu na muški. Niži školski uspjeh kao prediktor internaliziranih oblika problema u ponašanju objašnjiv je nizom psiholoških teorijskih pristupa poput nedostatka motivacije za učenjem i postizanjem školskog uspjeha, što se može javiti kao rezultat nezadovoljstva, nedostatka samopouzdanja, teškoća s koncentracijom i pažnjom, socijalnih problema, nedostatka podrške te negativnog okruženja u kojem pojedinac odrasta.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,13$; $p < ,05$), *spol* ($\beta = ,17$; $p < ,001$) i *dob ispitanika* ($\beta = -,09$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,25$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,09$; $p < ,05$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = -,16$; $p < ,001$), *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,19$; $p < ,001$), i *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,12$; $p < ,05$).

U drugom modelu, dodavanjem varijabli razina društvenog ekosustava od sociodemografskih varijabli prediktor *školski uspjeh* gubi na značajnosti, a prediktori *populacija* i *spol* zadržavaju značajnost u nešto nižoj razini, dok prediktor *dob* dobiva na značajnosti pri čemu se sugerira da mlađa adolescentska dob ukazuje na višu razinu pojavnosti internaliziranih problema. Djeca i mladi u mlađoj dobi mogu biti rizičnija skupina za pojavu problema u ponašanju zbog potencijalno veće emocionalne i psihološke ranjivosti, zbog moguće izloženosti traumatičnim iskustvima i stresu s kojim se još ne znaju nositi te potencijalno zbog procesa formiranja osobnog identiteta i samopoštovanja. Od razina društvenog ekosustava svi dobiveni prediktori su negativni. To sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih, školskih i vršnjačkih odnosa te slabija kvaliteta provođenja slobodnog vremena i slabiji odnos prema društvenim vrijednostima ukazuju na višu razinu pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju. U ovom modelu beta vrijednost za prediktor *obitelj* je najveća u odnosu na ostale prediktore, što sugerira da taj prediktor ima najveći relativni doprinos u objašnjenju varijance kriterija u ovom modelu.

U trećem koraku uključene su varijable eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *spol* ($\beta = ,18$; $p < ,001$), *dob* ($\beta = -,07$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,01$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,001$), *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,18$; $p < ,001$), *eksternalizirani problemi u ponašanju* ($\beta = ,30$; $p < ,001$). U trećem modelu, dodavanjem varijabli eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, od sociodemografskih varijabli prediktor *populacija* više nije značajan, dok prediktori *spol* i *dob* zadržavaju istu razinu statističke značajnosti. Od varijabli razina društvenog ekosustava kao značajni prediktori ostali su *obitelj*, *vršnjaci* i *slobodno vrijeme*, dok su *škola* i *vrijednosti* izgubili statističku značajnost. Beta vrijednost prediktora *eksternalizirani problemi* je pozitivna, što sugerira da povećanje razine eksternaliziranih oblika problema u

ponašanju rezultira povećanjem razine internaliziranih oblika problema u ponašanju. Navedeno ukazuje na pozitivnu povezanost između varijabli. Uzimajući u obzir interakcijske efekte, beta vrijednosti dobivenih prediktora se mijenjaju, što sugerira da se snaga veze između prediktora i kriterija razlikuje ovisno o kombinaciji ili razini drugih varijabli. Iako su dobivene statistički značajne beta vrijednosti, nužno je dodatno istražiti i interpretirati kontekstualne čimbenike koji bi mogli utjecati na povezanost između kriterija i prediktora. Dobiveni rezultati u skladu su s teorijskim očekivanjima, gdje su prediktori prethodno identificirani kao važni, također pokazali statistički značajne beta vrijednosti u analizi ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu. Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 51 % varijance ponašanja adolescenata, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 50.

Tablica 50 Hijerarhijska regresijska analiza ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	13,74	2,69	,33***	5,32	2,66	,13*	2,89	2,62	,07
Spol	6,98	1,53	,20***	6,03	1,33	,17***	6,17	1,29	,18***
Dob	-2,41	1,59	-,07	-3,28	1,38	-,09*	-2,67	1,34	-,07*
Obiteljska str.	1,10	1,93	,03	,17	1,66	,00	,11	1,60	,00
Mjesto odras.	-,52	1,63	-,01	-,68	1,37	-,02	-,82	1,33	-,02
Naobr. majke	-2,29	1,95	-,06	-1,79	1,65	-,05	-1,16	1,60	-,03
Naobr. oca	1,95	1,95	,05	2,08	1,65	,05	2,18	1,60	,06
Šk. uspjeh	-2,92	1,32	-,13*	,49	1,17	,02	1,09	1,14	,05
Obitelj				-,53	,13	-,25***	-,42	,13	-,20**
Škola				-,37	,18	-,09*	-,07	,18	-,01
Vršnjaci				-,70	,18	-,16***	-,84	,18	-,20***
Suradnja				-,01	,29	-,00	,16	,28	,04
Slob. vrijeme				-,56	,14	-,19***	-,54	,13	-,18***
Vrijednosti				-,34	,15	-,12*	-,16	,15	-,05
Društ. prom.				,13	,11	,05	-,02	,11	-,01
Eksternalizir.							,24	,04	,30***
R²		,24			,47			,51	
R Square Change		,24			,22			,03	
Adjusted R ²		,23			,45			,49	
df		8			7			1	
F change		15,69***			23,34***			26,39***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

U nastavku obrade podataka provedena je hijerarhijska regresijska analiza pojedinačno za svaki oblik internaliziranog i eksternaliziranog problema u ponašanju ispitanika u društvenom ekosustavu. Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema lijenosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Lijenost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,40$; $p < ,001$), i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,25$; $p < ,001$). U prvom modelu beta vrijednost prediktora *populacija* je pozitivna, a beta vrijednost prediktora *školski uspjeh* je negativna, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te niži školski uspjeh ukazuju na višu razinu pojavnosti lijenosti.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,23$; $p < ,01$) i *školski uspjeh* ($\beta = -,11$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,15$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,18$; $p < ,001$) i *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,23$; $p < ,001$). U drugom modelu, dodavanjem varijabli razina društvenog ekosustava od sociodemografskih varijabli prediktori iz prethodnog modela ostaju kao značajni, a od prediktora iz društvenog ekosustava javljaju se *obitelj*, *škola* i *društvene vrijednosti* s negativnim beta vrijednostima, što sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih i školskih odnosa te lošiji odnos prema društvenim vrijednostima ukazuju na višu razinu manifestacije lijenosti kao oblika problema u ponašanju. U ovom su modelu beta vrijednosti za prediktor *populacija* i prediktor *vrijednosti* jednake te imaju najveću beta vrijednost u usporedbi s beta vrijednostima ostalih prediktora, što sugerira da navedeni prediktori imaju najveći relativni doprinos u objašnjenju varijance kriterija u ovom modelu.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,15$; $p < ,05$), *razina naobrazbe majke* ($\beta = ,12$; $p < ,01$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,10$; $p < ,05$), *problem socijalna izoliranost* ($\beta = ,12$; $p < ,01$), *problem depresivnost* ($\beta = ,11$; $p < ,01$), *problem nediscipliniranost* ($\beta = ,27$; $p < ,001$) te *problem ovisnost* ($\beta = ,14$; $p < ,05$). U trećem modelu, dodavanjem varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, od sociodemografskih varijabli prediktor *populacija* ostaje kao značajan, u nešto nižoj razini statističke značajnosti, dok prediktor *školski uspjeh* gubi značajnost. U ovom modelu od sociodemografskih varijabli *razina naobrazbe majke* pokazuje se kao značajan prediktor s pozitivnom beta vrijednosti što sugerira da što je razina naobrazbe majke viša, to je viša razina pojavnosti problema lijenosti. Od varijabli društvenog ekosustava u ovome modelu jedino prediktor *vrijednosti* ostaje kao značajan. Od varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s pozitivnim beta

vrijednostima pokazuju se kao značajni prediktori *socijalna izoliranost*, *depresivnost*, *nediscipliniranost* i *ovisnost*, što sugerira da povećanje vrijednosti kod navedenih prediktora rezultira višom razinom pojavnosti problema lijenosti u ponašanju. Odnosno, što su u većoj mjeri prisutne socijalna izoliranost, depresivnost, nediscipliniranost i ovisnost kod adolescenata, to je veća manifestacija lijenosti kao oblika problema u ponašanju.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 58 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 51.

Tablica 51 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – lijenost
(N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	4,00	,63	,40***	2,33	,66	,23**	1,59	,62	,15*
Spol	,54	,36	,06	,60	,33	,07	,40	,31	,04
Dob	-,41	,37	-,04	-,66	,34	-,07	-,34	,31	-,04
Obiteljska str.	-,06	,45	-,00	-,15	,41	-,01	,04	,37	,00
Mjesto odras.	,21	,38	,02	,16	,34	,02	,03	,31	,00
Naobr. majke	,62	,46	,07	,77	,41	,09	1,05	,37	,12**
Naobr. oca	,34	,46	,03	,27	,41	,03	,23	,37	,02
Šk. Uspjeh	-1,33	,31	-,25***	-,58	,29	-,11*	-,44	,26	-,08
Obitelj				-,08	,03	-,15**	-,03	,03	-,06
Škola				-,17	,04	-,18***	-,07	,04	-,08
Vršnjaci				,01	,04	,01	,00	,04	,00
Suradnja				,00	,07	,00	,10	,06	,10
Slob. vrijeme				-,05	,03	-,07	-,02	,03	-,03
Vrijednosti				-,16	,03	-,23***	-,07	,03	-,10*
Društ. prom.				,02	,02	,04	-,01	,02	-,02
Soc. izoliran.							,12	,03	,12**
Anksioznost							,03	,04	,04
Depresivnost							,09	,04	,11**
Neurotski							-,06	,04	-,06
Nediscipl.							,30	,05	,27***
Delinkv.							,02	,05	,02
Agres.							,03	,04	,04
Ovisnost							,09	,03	,14*
Hiperakt.							,03	,03	,04
R²		,31			,45			,58	
R Square									
Change		,31			,15			,12	
Adjusted R ²		,29			,43			,55	
df		8			7			9	
F change		21,36***			14,78***			12,05***	

Bilješka: p<,05*; p<,01**; p<,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema socijalne izoliranosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Socijalna izoliranost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika među kojima nema pokazanih značajnih prediktora.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = -,18$; $p < ,01$) i *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,22$; $p < ,001$). U drugom modelu prediktori *vršnjaci* i *slobodno vrijeme* pokazuju se kao statistički značajni prediktori s negativnim beta vrijednostima, što sugerira da što je slabija kvaliteta vršnjačkih odnosa te što je slabija kvaliteta provođenja slobodnog vremena, to je viša razina pojavnosti socijalne izoliranosti kao oblika problema u ponašanju.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,15$; $p < ,01$), problem *lijenost* ($\beta = ,20$; $p < ,01$), problem *anksioznost* ($\beta = ,18$; $p < ,01$), problem *delinkventnost* ($\beta = -,26$; $p < ,01$) te problem *hiperaktivnost* ($\beta = -,15$; $p < ,01$). U trećem modelu prediktor *vršnjaci* gubi statističku značajnost, dok prediktor *slobodno vrijeme* ostaje statistički značajan s nešto manjom razinom značajnosti, a dodavanjem varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kao značajni pojavljuju se prediktori *lijenost*, *anksioznost*, *delinkventnost* te *hiperaktivnost*. Beta vrijednosti prediktora *lijenost* i *anksioznost* su pozitivne, što sugerira da što je viša razina lijenosti i anksioznosti, to je viša razina socijalne izoliranosti kod ispitanika. Beta vrijednosti prediktora *delinkventnost* i *hiperaktivnost* su negativne, što sugerira da što se manje manifestiraju oblici problema u ponašanju poput delinkventnosti i hiperaktivnosti, to je veća manifestacija socijalne izoliranosti kod ispitanika.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 30 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 52.

Tablica 52 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – socijalna izoliranost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	1,17	,77	,11	,43	,84	,04	,58	,83	,05
Spol	,35	,44	,04	,14	,42	,01	-,75	,41	-,08
Dob	-,48	,45	-,05	-,73	,43	-,08	-,46	,41	-,05
Obiteljska str.	-,74	,55	-,08	-,87	,52	-,09	-,83	,49	-,09
Mjesto odras.	,20	,46	,02	,11	,43	,01	,25	,41	,02
Naobr. majke	-,01	,56	-,00	,11	,52	,01	,11	,49	,01
Naobr. oca	-,22	,56	-,02	-,25	,52	-,02	-,61	,48	-,06
Šk. uspjeh	-,12	,38	-,02	,42	,37	,08	,28	,34	,05
Obitelj				-,01	,04	-,03	,01	,04	,02
Škola				,03	,05	,03	-,00	,05	-,00
Vršnjaci				-,19	,06	-,18**	-,09	,05	-,08
Suradnja				,04	,09	,04	,02	,08	,02
Slob. vrijeme				-,16	,04	-,22***	-,11	,04	-,15**
Vrijednosti				-,08	,05	-,12	-,08	,04	-,12
Društ. prom.				-,06	,03	-,09	-,04	,03	-,06
Lijenost							,21	,06	,20**
Anksioznost							,15	,05	,18**
Depresivnost							,08	,05	,10
Neurotski							,10	,06	,09
Nediscipl.							,09	,07	,07
Delinkv.							-,20	,06	-,26**
Agres.							,05	,06	,06
Ovisnost							-,07	,05	-,10
Hiperakt.							-,12	,04	-,15**
R²		,01			,17			,30	
R Square									
Change		,01			,15			,13	
Adjusted R ²		-,00			,13			,26	
df		8			7			9	
F change		,82			10,01***			8,02***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema anksioznosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Anksioznost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,24$; $p < ,01$), i *spol ispitanika* ($\beta = ,34$; $p < ,001$). U prvom modelu beta vrijednosti prediktora *populacija* i *spol* su pozitivne, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te ženski spol ukazuju na višu razinu pojavnosti anksioznosti kao oblika problema u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *spol* ($\beta = ,30$; $p < ,001$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,17$; $p < ,05$) i *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,19$; $p < ,01$). Od sociodemografskih varijabli u drugom modelu prediktor *populacija* više se nije pokazao značajnim, dok je prediktor *spol* zadržao statističku značajnost. Uvođenjem varijabli društvenog ekosustava, kao značajni prediktori pojavljuju se *obitelj* i *slobodno vrijeme* s negativnim beta vrijednostima, što sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih odnosa i slabija kvaliteta provođenja slobodnog vremena rezultiraju višom razinom pojavnosti problema anksioznosti u ponašanju.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *spol* ($\beta = ,22$; $p < ,001$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = ,13$; $p < ,01$), *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,10$; $p < ,05$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = ,12$; $p < ,05$), *problem socijalna izoliranost* ($\beta = ,13$; $p < ,01$), *problem depresivnost* ($\beta = ,41$; $p < ,001$), te *neurotski uvjetovani problemi* ($\beta = ,22$; $p < ,001$). U trećem modelu, dodavanjem varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju prediktori *spol* i *slobodno vrijeme* ostaju značajni u usporedbi s prethodnim modelom, dok prediktor *obitelj* gubi statističku značajnost, a pritom prediktor *vršnjaci* i *vrijednosti* dobivaju na značajnosti. Beta vrijednosti za prediktore *vršnjaci* i *vrijednosti* su pozitivne, što sugerira da što su bolji vršnjački odnosi i što je bolji odnos prema društvenim vrijednostima i normama, to je veća razina manifestacije anksioznosti kao oblika problema u ponašanju. Navedene beta vrijednosti potencijalno su objašnjive sociološkim čimbenicima koji podrazumijevaju da snažnije vršnjačke veze te sklad s društvenim vrijednostima i normama za sobom povlače i višu razinu vršnjačke i društvene odgovornosti, a samim time i strah autoriteta, od neuspjeha ili vlastitog položaja u društvu što generalno može rezultirati tjeskobom. Dobivene beta vrijednosti za prediktore *socijalna izoliranost*, *depresivnost* i *neurotski uvjetovani problemi* su također pozitivne, što sugerira da što je veća socijalna izoliranost, što je viša razina depresivnosti te što je viša razina neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju, to je viša razina problema anksioznosti u ponašanju.

U ovom modelu beta vrijednosti, prediktor depresivnost ima najveću vrijednost u usporedbi s beta vrijednostima ostalih prediktora, što sugerira da navedeni prediktor ima najveći relativni doprinos u objašnjenju varijance kriterija u ovom modelu.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 51 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 53.

Tablica 53 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – anksioznost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	2,89	,82	,24**	1,34	,93	,11	1,06	,81	,08
Spol	3,49	,47	,34***	3,07	,46	,30***	2,23	,39	,22***
Dob	-,64	,49	-,06	-,75	,48	-,07	-,15	,40	-,01
Obiteljska str.	,36	,59	,03	-,04	,58	-,00	-,34	,48	-,03
Mjesto odras.	,01	,50	,00	-,04	,48	-,00	,23	,40	,02
Naobr. majke	-,81	,60	-,07	-,70	,57	-,06	-,06	,48	-,00
Naobr. oca	1,05	,60	,09	1,08	,57	,10	,86	,47	,08
Šk. uspjeh	-,18	,40	-,03	,40	,41	,06	,22	,34	,03
Obitelj				-,11	,04	-,17*	,01	,04	,03
Škola				-,05	,06	-,04	,01	,05	,00
Vršnjaci				-,03	,06	-,02	,16	,05	,13**
Suradnja				-,11	,10	-,09	-,12	,08	-,11
Slob. vrijeme				-,17	,04	-,19**	-,08	,04	-,10*
Vrijednosti				,04	,05	,05	,10	,04	,12*
Društ. prom.				,07	,04	,09	,04	,03	,05
Lijenost							,06	,06	,05
Soc. izoliran.							,15	,05	,13**
Depresivnost							,38	,05	,41***
Neurotski							,27	,06	,22***
Nediscipl.							-,05	,07	-,04
Delinkv.							-,09	,06	-,10
Agres.							,04	,06	,04
Ovisnost							,01	,05	,01
Hiperakt.							,08	,04	,09
R²		,18			,26			,51	
R Square									
Change		,18			,08			,25	
Adjusted R ²		,16			,23			,48	
df		8			7			9	
F change		10,83***			5,7***			21,37***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema depresivnosti kod ispitanika. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Depresivnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,30$; $p < ,001$), i *spol ispitanika* ($\beta = ,12$; $p < ,01$). U prvom modelu beta vrijednosti prediktora *populacija* i *spol* su pozitivne, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te ženski spol ukazuju na višu razinu pojavnosti depresivnosti kao oblika problema u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *spol* ($\beta = ,10$; $p < ,01$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,33$; $p < ,001$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,001$) i *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,11$; $p < ,01$). Od sociodemografskih varijabli u drugom modelu prediktor *populacija* više se nije pokazao značajnim, dok je prediktor *spol* zadržao statističku značajnost, a uvođenjem varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pojavljuju se *obitelj*, *vršnjaci* i *društvene vrijednosti* s negativnim beta vrijednostima. Navedeno sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih odnosa, slabija kvaliteta vršnjačkih odnosa i lošiji odnos prema društvenim vrijednostima rezultiraju višom razinom pojavnosti problema depresivnosti u ponašanju.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,20$; $p < ,001$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,13$; $p < ,01$), *problem lijenost* ($\beta = ,10$; $p < ,05$), *problem anksioznost* ($\beta = ,31$; $p < ,001$), te *neurotski uvjetovani problemi* ($\beta = ,22$; $p < ,001$). U trećem modelu, dodavanjem varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju sociodemografske varijable kao prediktori gube statističku značajnost, a prediktor *obitelji* i *vršnjaci* ostaju značajni, dok prediktor *vrijednosti* gubi statističku značajnost. Beta vrijednosti za prediktore *lijenost*, *anksioznost* i *neurotski uvjetovani problemi* su pozitivne, što sugerira da što su izraženiji problemi lijenosti, anksioznosti i neurotski uvjetovanih problema, to je veća pojavnost problema depresivnosti u ponašanju. Navedeno ukazuje na pozitivnu povezanost između prediktora i kriterija. U ovom modelu beta vrijednosti za prediktor *anksioznost* ima najveću beta vrijednost u usporedbi s beta vrijednostima ostalih prediktora, što sugerira da navedeni prediktor ima najveći relativni doprinos u objašnjenju varijance kriterija u ovom modelu.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 63 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 54.

Tablica 54 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – depresivnost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	3,92	,88	,30***	,53	,88	,04	-,31	,77	-,02
Spol	1,37	,50	,12**	1,12	,44	,10**	-,36	,38	-,03
Dob	-,20	,52	-,01	-,27	,45	-,02	,46	,37	,04
Obiteljska str.	,84	,63	,07	,57	,55	,05	,48	,45	,04
Mjesto odras.	-,34	,53	-,03	-,34	,45	-,03	-,18	,38	-,01
Naobr. majke	-1,05	,64	-,09	-,97	,54	-,08	-,49	,45	-,04
Naobr. oca	,26	,64	,02	,36	,54	,03	-,17	,45	-,01
Šk. uspjeh	-,56	,43	-,08	,46	,38	,06	,42	,32	,06
Obitelj				-,22	,04	-,33***	-,14	,03	-,20***
Škola				-,08	,06	-,06	-,01	,05	-,01
Vršnjaci				-,27	,06	-,20***	-,17	,05	-,13**
Suradnja				-,05	,09	-,04	-,03	,08	-,03
Slob. vrijeme				-,07	,04	-,08	,03	,03	,03
Vrijednosti				-,10	,05	-,11**	-,07	,04	-,08
Društ. prom.				,06	,03	,07	,02	,03	,02
Lijenost							,13	,06	,10*
Soc. izoliran.							,07	,04	,05
Anksioznost							,34	,04	,31***
Neurotski							,29	,05	,22***
Nediscipl.							,03	,06	,02
Delinkv.							-,07	,06	-,07
Agres.							,07	,05	,06
Ovisnost							,00	,04	,00
Hiperakt.							,02	,04	,02
R²		,20			,44			,63	
R Square									
Change		,20			,23			,19	
Adjusted R ²		,19			,41			,61	
df		8			7			9	
F change		12,41***			22,44***			22,15***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori internaliziranog problema koji su neurotski uvjetovani. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Neurotski uvjetovani problemi*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,17$; $p < ,01$), *spol ispitanika* ($\beta = ,14$; $p < ,01$), *razina naobrazbe majke* ($\beta = -,12$; $p < ,05$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,14$; $p < ,05$). U prvom modelu beta vrijednosti prediktora *populacija* i *spol* su pozitivne, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te ženski spol ukazuju na višu razinu pojavnosti neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju, a beta vrijednosti prediktora *razina naobrazbe majke* i *školski uspjeh* su negativne, što sugerira da što je niža razina naobrazbe majke te što je niži školski uspjeh, to je viša razina pojavnosti neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *spol* ($\beta = ,13$; $p < ,01$), *dob* ($\beta = -,10$; $p < ,05$), *razina naobrazbe majke* ($\beta = -,11$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,19$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,11$; $p < ,05$), *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,21$; $p < ,001$) i *aktivnosti u slobodnom vremenu* ($\beta = -,12$; $p < ,05$). Od sociodemografskih varijabli u drugom modelu prediktori *populacija* i *školski uspjeh* više se nisu pokazali značajnima, dok su prediktori *spol*, i *razina naobrazbe majke* zadržali statističku značajnost, a uvođenjem varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pojavljuju se *dob*, *obitelj*, *škola*, *vršnjaci* i *slobodno vrijeme* s negativnim beta vrijednostima. Iz toga proizlazi da što je mlađa dob, što je slabija kvaliteta obiteljskih, školskih i vršnjačkih odnosa te što je slabija kvaliteta provođenja slobodnog vremena, to je viša razina pojavnosti neurotski uvjetovanih problema u ponašanju.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($\beta = -,16$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = ,17$; $p < ,05$), problem *anksioznost* ($\beta = ,22$; $p < ,001$), problem *depresivnost* ($\beta = ,30$; $p < ,001$), te problem *hiperaktivnost* ($\beta = ,15$; $p < ,01$). U trećem modelu, dodavanjem varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju sociodemografske varijable kao prediktori gube statističku značajnost, kao i prediktor *obitelj*, dok prediktor *vršnjaci* ostaje značajan od varijabli društvenog ekosustava. U ovom modelu kao značajan pojavljuje se prediktor *suradnja škole, obitelji i vršnjaka* s pozitivnom beta vrijednošću, što sugerira da što je bolja suradnja između razina mikrosustava, to je veća pojavnost neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju. Također, beta vrijednosti za prediktore *anksioznost*, *depresivnost* i *hiperaktivnost* su pozitivne, što sugerira da povećanje vrijednosti navedenih prediktora rezultira povećanjem vrijednosti

neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju. Navedeno ukazuje na pozitivnu povezanost između prediktora i kriterija. U ovom modelu beta vrijednosti za prediktor *depresivnost* ima najveću beta vrijednost u usporedbi s beta vrijednostima ostalih prediktora, što sugerira da navedeni prediktor ima najveći relativni doprinos u objašnjenju varijance kriterija u ovom modelu.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 51 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 55.

Tablica 55 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora internaliziranog problema – neurotski uvjetovani (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	1,75	,67	,17**	,68	,73	,06	-,14	,67	-,01
Spol	1,22	,38	,14**	1,08	,36	,13**	,30	,33	,03
Dob	-,67	,40	-,08	-,85	,38	-,10*	-,47	,33	-,05
Obiteljska str.	,69	,48	,08	,67	,45	,07	,59	,39	,06
Mjesto odras.	-,61	,41	-,07	-,57	,38	-,07	-,61	,33	-,07
Naobr. majke	-1,04	,49	-,12*	-,99	,45	-,11*	-,44	,39	-,05
Naobr. oca	,51	,49	,05	,61	,45	,07	,40	,39	,04
Šk. uspjeh	-,71	,33	-,14*	-,22	,32	-,04	-,33	,28	-,06
Obitelj				-,10	,03	-,19**	-,00	,03	-,00
Škola				-,10	,05	-,11*	-,01	,04	-,02
Vršnjaci				-,21	,05	-,21***	-,16	,04	-,16***
Suradnja				,10	,08	,11	,16	,07	,17*
Slob. vrijeme				-,08	,03	-,12*	-,02	,03	-,04
Vrijednosti				-,03	,04	-,04	,01	,03	,02
Društ. prom.				,03	,03	,05	-,02	,02	-,04
Lijenost							-,07	,05	-,07
Soc. izoliran.							,06	,04	,06
Anksioznost							,18	,04	,22***
Depresivnost							,22	,04	,30***
Nediscipl.							,03	,06	,03
Delinkv.							,09	,05	,13
Agres.							,04	,05	,04
Ovisnost							-,00	,04	-,00
Hiperakt.							,11	,03	,15**
R²		,18			,31			,51	
R Square									
Change		,18			,13			,20	
Adjusted R ²		,16			,28			,48	
df		8			7			9	
F change		10,53***			10,55***			16,79***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema nediscipliniranosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Nediscipliniranost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,32$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,26$; $p < ,001$). U prvom modelu beta vrijednost prediktora *populacija* je pozitivna, a *školski uspjeh* negativna, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te niži školski uspjeh ukazuju na višu razinu pojavnosti nediscipliniranosti u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,14$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = -,21$; $p < ,01$) te *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,22$; $p < ,001$). Dodavanjem varijabli društvenog ekosustava, u drugom modelu, niti jedna od sociodemografskih varijabli nije se pokazala kao značajan prediktor. Od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori s negativnim beta vrijednostima pokazali su se *škola, suradnja i vrijednosti*, što sugerira da što je slabija kvaliteta školskih odnosa, što je slabija povezanost između čimbenika mikrosustava te što je lošiji odnos pojedinca prema društvenim vrijednostima i normama, to je pojava nediscipliniranosti kao problema u ponašanju na višoj razini.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = -,16$; $p < ,05$), problem *lijenost* ($\beta = ,28$; $p < ,001$), problem *ovisnost* ($\beta = ,18$; $p < ,01$) te problem *hiperaktivnost* ($\beta = ,09$; $p < ,05$). Dodavanjem varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, u trećem modelu kvaliteta školskih odnosa i kvaliteta odnosa prema društvenim vrijednostima i normama gube na značajnosti u usporedbi s drugim modelom, a kvaliteta suradnje između čimbenika mikrosustava ostaje kao značajan prediktor, no na nešto nižoj razini statističke značajnosti. Od varijabli problema u ponašanju kao prediktori s pozitivnim beta vrijednostima pokazuju se problem *lijenosti, ovisnosti i hiperaktivnosti*, što sugerira da što su izraženiji problemi lijenosti, ovisnosti i hiperaktivnosti kod pojedinca, to je problem nediscipliniranosti u ponašanju na višoj razini.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 56 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 56.

Tablica 56 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – nediscipliniranost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	2,87	,58	,32***	,81	,61	,09	-,53	,58	-,06
Spol	,25	,33	,03	,32	,31	,04	,28	,29	,03
Dob	-,35	,34	-,04	-,47	,32	-,06	-,13	,28	-,01
Obiteljska str.	-,32	,41	-,04	-,49	,38	-,06	-,52	,34	-,06
Mjesto odras.	,57	,35	,07	,51	,32	,06	,50	,28	,06
Naobr. majke	-,53	,42	-,06	-,42	,38	-,05	-,42	,34	-,05
Naobr. oca	,32	,42	,04	,24	,38	,03	,23	,34	,02
Šk. uspjeh	-1,23	,28	-,26***	-,51	,27	-,11	-,19	,24	-,04
Obitelj				-,04	,03	-,10	,00	,02	,01
Škola				-,12	,04	-,14**	,01	,04	,02
Vršnjaci				,05	,04	,06	,02	,04	,02
Suradnja				-,18	,06	-,21**	-,14	,06	-,16*
Slob. vrijeme				-,00	,03	-,01	,01	,03	,02
Vrijednosti				-,13	,03	-,22***	-,04	,03	-,06
Društ. prom.				,02	,02	,04	-,02	,02	-,04
Lijenost							,25	,04	,28***
Soc. izoliran.							,04	,03	,05
Anksioznost							-,03	,03	-,04
Depresivnost							,02	,03	,02
Neurotski							,02	,04	,03
Delinkv.							,08	,04	,12
Agres.							,05	,04	,06
Ovisnost							,11	,03	,18**
Hiperakt.							,06	,03	,09*
R²		,27			,41			,56	
R Square									
Change		,27			,14			,14	
Adjusted R ²		,26			,39			,53	
df		8			7			9	
F change		18,18***			12,99***			13,66***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema delinkventnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Delinkventnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,51$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,23$; $p < ,001$). U prvom modelu beta vrijednost prediktora *populacija* je pozitivna, a *školski uspjeh* negativna, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te niži školski uspjeh ukazuju na višu razinu pojavnosti delinkventnosti u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,34$; $p < ,001$), *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,09$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,13$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,26$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = ,13$; $p < ,001$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,20$; $p < ,001$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,14$; $p < ,001$). Dodavanjem varijabli društvenog ekosustava, u drugom modelu kao značajni prediktori ostaju *populacija* i *školski uspjeh*, a od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pojavljuju se *obitelj*, *škola* i *vrijednosti* s negativnim beta vrijednostima, što sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih i školskih odnosa te lošiji odnos prema društvenim vrijednostima i normama rezultiraju višom razinom delinkventnosti u ponašanju. Također, pokazuju se kao značajni prediktori *vršnjaci* i *društvene promjene* s pozitivnim beta vrijednostima, što sugerira da što su kvalitetniji vršnjački odnosi te što globalne društvene promjene snažnije utječu na pojedinca, to je pojava delinkventnosti u ponašanju na višoj razini.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,26$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,13$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = ,07$; $p < ,05$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,10$; $p < ,01$), *problem socijalna izoliranost* ($\beta = -,08$; $p < ,01$), *problem agresivnost* ($\beta = ,24$; $p < ,001$) te *problem ovisnost* ($\beta = ,25$; $p < ,001$). Dodavanjem varijabli problema u ponašanju u trećem modelu *školski uspjeh*, *obitelj* i *društvene promjene* ne pokazuju se više kao statistički značajni prediktori, dok prediktor *populacija* ostaje značajan, kao i prediktori *škola*, *vršnjaci* te *vrijednosti*. Od varijabli problema u ponašanju kao prediktori pojavljuju se *socijalna izoliranost* s negativnom beta vrijednošću te *agresivnost* i *ovisnost* s pozitivnim beta vrijednostima, što sugerira da što je manja socijalna izoliranost kod pojedinca te što je na višoj razini prisutna agresivnost i ovisnost, to je pojava delinkventnosti kao problema u ponašanju na višoj razini.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 77 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 57.

Tablica 57 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – delinkventnost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	7,05	,72	,51***	4,70	,73	,34***	3,61	,60	,26***
Spol	-,72	,41	-,06	-,52	,36	-,04	-,19	,31	-,01
Dob	,29	,42	,02	,05	,37	,00	,28	,31	,02
Obiteljska str.	,19	,52	,01	,06	,45	,00	-,14	,37	-,01
Mjesto odras.	,29	,43	,02	,27	,37	,02	,50	,31	,04
Naobr. majke	-,34	,52	-,02	-,17	,45	-,01	,18	,37	,01
Naobr. oca	,19	,52	,01	,10	,45	,00	,20	,37	,01
Šk. uspjeh	-1,62	,35	-,23***	-,68	,32	-,09*	-,27	,26	-,03
Obitelj				-,09	,03	-,13**	-,05	,03	-,08
Škola				-,33	,05	-,26***	-,16	,04	-,13***
Vršnjaci				,19	,05	,13***	,10	,04	,07*
Suradnja				-,11	,08	-,09	-,02	,06	-,01
Slob. vrijeme				-,00	,03	-,00	-,02	,03	-,02
Vrijednosti				-,18	,04	-,20***	-,09	,03	-,10**
Društ. prom.				,12	,03	,14***	,02	,02	,02
Lijenost							,02	,05	,01
Soc. izoliran.							-,11	,03	-,08**
Anksioznost							-,05	,04	-,04
Depresivnost							-,04	,04	-,04
Neurotski							,08	,04	,06
Nediscipl.							,09	,05	,06
Agres.							,28	,04	,24***
Ovisnost							,24	,03	,25***
Hiperakt.							,02	,03	,02
R²		,51			,64			,77	
R Square									
Change		,51			,13			,12	
Adjusted R ²		,50			,63			,76	
df		8			7			9	
F change		49,93***			20,59***			23,21***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema agresivnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Agresivnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,51$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,15$; $p < ,01$). U prvom modelu beta vrijednost prediktora *populacija* je pozitivna, a *školski uspjeh* negativna, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te niži školski uspjeh ukazuju na višu razinu pojavnosti agresivnosti u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,16$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,16$; $p < ,05$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,18$; $p < ,001$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,19$; $p < ,01$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,21$; $p < ,001$). Dodavanjem varijabli društvenog ekosustava, u drugom modelu prediktor *populacija* ostaje značajan na nešto nižoj razini u usporedbi s prvim modelom, dok prediktor *školski uspjeh* gubi na značajnosti. Od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pojavljuju se *obitelj*, *škola*, *vrijednosti* i *društvene promjene*. Pritom prediktori *obitelj*, *škola* i *vrijednosti* imaju negativne beta vrijednosti, a prediktor *društvene promjene* pozitivnu beta vrijednost, što sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih i školskih odnosa, te lošiji odnos prema društvenim vrijednostima i normama rezultiraju višom razinom agresivnosti u ponašanju, kao i snažniji utjecaj društvenih promjena.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,09$; $p < ,05$), problem *delinkventnost* ($\beta = ,42$; $p < ,001$), problem *ovisnost* ($\beta = ,10$; $p < ,05$) te problem *hiperaktivnost* ($\beta = ,12$; $p < ,01$). Dodavanjem varijabli problema u ponašanju u trećem modelu od sociodemografskih varijabli niti jedna se nije pokazala kao statistički značajan prediktor, a od varijabli društvenog ekosustava prediktor *društvene promjene* ostaje statistički značajan. Od varijabli problema u ponašanju kao prediktori pojavljuju se *delinkventnost*, *ovisnost* i *hiperaktivnost* s pozitivnim beta vrijednostima, što sugerira da što je viša razina delinkventnosti, ovisnosti i hiperaktivnosti u ponašanju, to je pojava agresivnosti kao problema u ponašanju na višoj razini.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 60 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 58.

Tablica 58 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – agresivnost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	4,08	,73	,35***	1,84	,77	,16*	-,38	,70	-,03
Spol	-,46	,41	-,04	-,42	,38	-,04	-,53	,35	-,05
Dob	-,45	,43	-,04	-,49	,40	-,05	-,17	,34	-,01
Obiteljska str.	,16	,52	,01	-,00	,48	,00	-,07	,41	-,00
Mjesto odras.	-,30	,44	-,03	-,31	,40	-,03	-,44	,34	-,04
Naobr. majke	-,53	,53	-,05	-,41	,47	-,04	-,07	,41	-,00
Naobr. oca	-,35	,53	-,03	-,34	,48	-,03	-,44	,41	-,04
Šk. uspjeh	-,94	,36	-,15**	-,17	,34	-,02	,19	,29	,03
Obitelj				-,09	,03	-,16*	-,01	,03	-,02
Škola				-,19	,05	-,18***	,00	,04	,00
Vršnjaci				,06	,05	,05	,00	,05	,00
Suradnja				-,13	,08	-,12	-,04	,07	-,04
Slob. vrijeme				-,04	,04	-,05	-,01	,03	-,01
Vrijednosti				-,15	,04	-,19**	-,03	,04	-,04
Društ. prom.				,15	,03	,21***	,06	,03	,09*
Lijenost							,04	,05	,04
Soc. izoliran.							,04	,04	,03
Anksioznost							,03	,04	,03
Depresivnost							,06	,04	,06
Neurotski							,04	,05	,04
Nediscipl.							,07	,06	,06
Delinkv.							,36	,05	,42***
Ovisnost							,08	,04	,10*
Hiperakt.							,10	,03	,12**
R²		,29			,44			,60	
R Square									
Change		,29			,14			,16	
Adjusted R ²		,28			,41			,57	
df		8			7			9	
F change		20,14***			13,80***			16,65***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema ovisnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Ovisnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,30$; $p < ,001$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,21$; $p < ,001$). U prvom modelu beta vrijednost prediktora *populacija* je pozitivna, a *školski uspjeh* negativna, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji te niži školski uspjeh ukazuju na višu razinu pojavnosti ovisničkih oblika problema u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *struktura populacije* ($\beta = ,15$; $p < ,05$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,25$; $p < ,001$), *kvaliteta odnosa s vršnjacima* ($\beta = ,12$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa između obitelji, škole i vršnjaka* ($\beta = -,16$; $p < ,05$), *odnos prema društvenim vrijednostima* ($\beta = -,16$; $p < ,01$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,22$; $p < ,001$). Dodavanjem varijabli društvenog ekosustava, u drugom modelu prediktor *populacija* ostaje značajan na nešto nižoj razini u usporedbi s prvim modelom, dok prediktor *školski uspjeh* gubi na značajnosti. Od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pojavljuju se *škola*, *suradnja* i *društvene vrijednosti* s negativnim beta vrijednostima, a prediktori *vršnjaci* i *društvene promjene* pojavljuju se s pozitivnim beta vrijednostima. Dobiveno sugerira da slabija kvaliteta školskih odnosa, slabija kvaliteta suradnje između čimbenika mikrosustava te lošiji odnos prema društvenim vrijednostima i normama rezultiraju višom razinom pojavnosti problema ovisnosti u ponašanju, kao i bolja kvaliteta vršnjačkih odnosa te snažniji utjecaj društvenih promjena.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *mjesto odrastanja ispitanika* ($\beta = -,08$; $p < ,05$), *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,10$; $p < ,01$), *problem lijenost* ($\beta = ,12$; $p < ,05$), *problem nediscipliniranost* ($\beta = ,15$; $p < ,01$), *problem delinkventnost* ($\beta = ,41$; $p < ,001$), *problem agresivnost* ($\beta = ,10$; $p < ,05$) te *problem hiperaktivnost* ($\beta = ,11$; $p < ,01$). Dodavanjem varijabli problema u ponašanju u trećem modelu od sociodemografskih varijabli kao statistički značajan prediktor pokazalo se jedino *mjesto odrastanja*, a od varijabli društvenog ekosustava kao značajan ostaje jedino prediktor *društvene promjene*. Beta vrijednost prediktora *mjesto odrastanja* je negativan, što sugerira da odrastanje u ruralnoj sredini rezultira povećanjem sklonosti ovisničkim ponašanjima. Od varijabli problema u ponašanju kao prediktori s pozitivnim beta vrijednostima pojavljuju se *lijenost*, *nediscipliniranost*, *delinkventnost*, *agresivnost* i *hiperaktivnost*, što sugerira da što je viša razina navedenih oblika problema u ponašanju, to je pojavnost ovisničkih ponašanja kao oblika problema u ponašanju na višoj razini. Prediktor *delinkventnost* pritom ima statistički

najznačajniju beta vrijednost, što ukazuje na njegov pojedinačni doprinos u objašnjenju varijance kriterija.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 62 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 59.

Tablica 59 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – ovisnost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	4,29	,89	,30***	2,12	,95	,15*	-,81	,84	-,05
Spol	-,72	,51	-,06	-,50	,48	-,04	-,51	,42	-,04
Dob	-,14	,52	-,01	-,25	,49	-,02	,14	,41	,01
Obiteljska str.	,57	,64	,04	,48	,59	,03	,52	,49	,04
Mjesto odras.	-,71	,54	-,06	-,68	,49	-,05	-1,01	,41	-,08*
Naobr. majke	-,84	,65	-,06	-,71	,59	-,05	-,49	,49	-,04
Naobr. oca	-,12	,65	-,01	-,13	,59	-,01	-,23	,49	-,01
Šk. uspjeh	-1,54	,44	-,21***	-,72	,42	-,09	-,10	,35	-,01
Obitelj				-,04	,04	-,06	,05	,04	,07
Škola				-,34	,06	-,25***	-,07	,05	-,05
Vršnjaci				,19	,06	,12**	,05	,06	,04
Suradnja				-,21	,10	-,16*	-,08	,09	-,06
Slob. vrijeme				,00	,05	,00	,01	,04	,01
Vrijednosti				-,16	,05	-,16**	,00	,04	,00
Društ. prom.				,20	,04	,22***	,09	,03	,10**
Lijenost							,17	,06	,12*
Soc. izoliran.							-,07	,05	-,05
Anksioznost							,01	,05	,01
Depresivnost							,00	,05	,00
Neurotski							-,00	,06	-,00
Nediscipl.							,24	,07	,15**
Delinkv.							,43	,06	,41***
Agresivnost							,12	,06	,10*
Hiperakt.							,12	,04	,11**
R²		,31			,43			,62	
R Square									
Change		,31			,12			,19	
Adjusted R ²		,29			,41			,60	
df		8			7			9	
F change		21,48***			12,04***			20,74***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza kako bi se ispitali prediktori eksternaliziranog problema hiperaktivnosti. Kao kriterijska varijabla dodana je skala *Hiperaktivnost*. U prvom koraku uključene su varijable sociodemografskih karakteristika od kojih su se značajnim prediktorom pokazale *struktura populacije* ($\beta = ,21$; $p < ,01$), *dob ispitanika* ($\beta = -,11$; $p < ,05$) i *školski uspjeh ispitanika* ($\beta = -,16$; $p < ,05$). U prvom modelu beta vrijednost prediktora *populacija* je pozitivna, a *dob* i *školski uspjeh* negativna, što sugerira da pripadnost specifičnoj populaciji, mlađa dob te niži školski uspjeh ukazuju na višu razinu pojavnosti hiperaktivnosti kao oblika problema u ponašanju.

U drugom koraku dodane su varijable svih razina ekosustava. Značajnim prediktorima pokazali su se *dob ispitanika* ($\beta = -,12$; $p < ,05$), *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta = -,23$; $p < ,01$), *kvaliteta odnosa prema školi* ($\beta = -,19$; $p < ,001$) te *utjecaj društvenih promjena* ($\beta = ,17$; $p < ,01$). Dodavanjem varijabli društvenog ekosustava, u drugom modelu jedino prediktor *dob* ostaje kao značajan. Od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pojavljuju se *obitelj* i *škola* s negativnim beta vrijednostima te prediktor *društvene promjene* s pozitivnom beta vrijednošću. Dobiveno sugerira da slabija kvaliteta obiteljskih i školskih odnosa te snažniji utjecaj društvenih promjena rezultiraju višom razinom pojavnosti problema hiperaktivnosti u ponašanju.

U trećem koraku uključene su varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Kao značajni prediktori u trećem koraku pokazali su se *mjesto odrastanja ispitanika* ($\beta = ,09$; $p < ,05$), problem *socijalna izoliranost* ($\beta = -,12$; $p < ,01$), *neurotski uvjetovani problemi* ($\beta = ,17$; $p < ,01$), problem *nediscipliniranost* ($\beta = ,11$; $p < ,05$), problem *agresivnost* ($\beta = ,16$; $p < ,01$) te problem *ovisnost* ($\beta = ,17$; $p < ,01$). Dodavanjem varijabli problema u ponašanju u trećem modelu od sociodemografskih varijabli kao statistički značajan prediktor pokazao se jedino *mjesto odrastanja*, dok sve varijable društvenog ekosustava gube statističku značajnost kao prediktori. Beta vrijednost prediktora *mjesto odrastanja* je pozitivna, što sugerira da odrastanje u urbanoj sredini rezultira povećanjem hiperaktivnosti kao oblika problema u ponašanju. Od varijabli problema u ponašanju kao prediktori s pozitivnim beta vrijednostima pojavljuju se *neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju*, *nediscipliniranost*, *agresivnost* i *ovisnost*, a prediktor *socijalna izoliranost* pojavljuje se s negativnom beta vrijednošću. Navedeno sugerira da što je socijalna izoliranost na nižoj razini te što je viša razina neurotski uvjetovanih oblika problema u ponašanju, nediscipliniranosti, agresivnosti i ovisnosti, to je pojava hiperaktivnosti kao oblika problema u ponašanju na višoj razini.

Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je ukupno 46 % varijance, iz čega proizlazi podatak o složenosti promatranog fenomena. Cjeloviti rezultati hijerarhijske regresijske analize prikazani su u Tablici 60.

Tablica 60 Hijerarhijska regresijska analiza prediktora eksternaliziranog problema – hiperaktivnost (N = 390)

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Populacija	2,79	,88	,21**	,45	,97	,03	-1,05	,92	-,08
Spol	,54	,50	,05	,55	,49	,05	,03	,46	,00
Dob	-1,23	,52	-,11*	-1,30	,50	-,12*	-,87	,45	-,08
Obiteljska str.	,36	,63	,03	,18	,60	,01	-,10	,54	-,00
Mjesto odras.	,76	,53	,07	,78	,50	,07	,99	,45	,09*
Naobr. majke	-,94	,64	-,08	-,85	,60	-,07	-,29	,54	-,02
Naobr. oca	-,33	,64	-,02	-,30	,60	-,02	-,60	,54	-,05
Šk. uspjeh	-1,11	,43	-,16*	-,38	,43	-,05	-,01	,38	-,00
Obitelj				-,15	,05	-,23**	-,07	,04	-,10
Škola				-,23	,06	-,19***	-,05	,06	-,04
Vršnjaci				,07	,06	,05	,04	,06	,03
Suradnja				-,08	,10	-,06	,00	,09	,00
Slob. vrijeme				-,00	,05	-,00	,02	,04	,02
Vrijednosti				-,09	,05	-,10	,00	,05	,00
Društ. prom.				,14	,04	,17**	,04	,03	,05
Lijenost							,07	,07	,06
Soc. izoliran.							-,15	,05	-,12**
Anksioznost							,10	,05	,10
Depresivnost							,03	,06	,03
Neurotski							,22	,07	,17**
Nediscipl.							,16	,08	,11*
Delinkv.							,05	,07	,06
Agresivnost							,18	,06	,16**
Ovisnost							,15	,05	,17**
R²		,19			,30			,46	
R Square									
Change		,19			,11			,16	
Adjusted R ²		,17			,27			,42	
df		8			7			9	
F change		11,17***			8,50***			12,28***	

Bilješka: p < ,05*; p < ,01**; p < ,001***

Prilikom obrade podataka za svaki oblik problema u ponašanju pojedinačno, u prvim koracima hijerarhijske regresijske analize uključene su sociodemografske varijable: struktura populacije, spol, dob, obiteljska struktura, mjesto odrastanja, razina naobrazbe majke i oca te školski uspjeh. Pritom se pripadnost specifičnoj skupini populacije pokazala kao značajan prediktor za probleme lijenosti, anksioznosti, depresivnosti, neurotski uvjetovane probleme te za sve oblike eksternaliziranih problema u ponašanju. Iz rezultata proizlazi da su ispitanici pripadnici institucionalnog tretmana u većem riziku za progresivnost problema u ponašanju, što ukazuje na činjenicu da im je upravo zbog progresivnosti rizičnih obrazaca ponašanja i potreban institucionalni tretman te programi resocijalizacije.

U prvim koracima hijerarhijske regresijske analize ženski spol se pokazao kao značajan prediktor za probleme anksioznosti te depresivnosti. Nadalje, mlađa dob pokazala se kao značajan prediktor za problem hiperaktivnosti, a niža razina naobrazbe majke pokazala se kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme. Niži školski uspjeh pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenosti, za neurotski uvjetovane probleme te za sve oblike ispitivanih eksternaliziranih problema u ponašanju.

U drugim koracima hijerarhijske regresijske analize uključene su varijable svih razina društvenog ekosustava. Pritom se pripadnost specifičnoj skupini populacije pokazala kao značajan prediktor za problem lijenosti, za delinkventnost, agresivnost i ovisnost. Ženski spol se pokazao, uz probleme iz prvih koraka, kao značajan prediktor i za neurotski uvjetovane probleme, a mlađa dob se pokazala kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme uz problem hiperaktivnosti iz prvih koraka analize. Niža razina naobrazbe majke ostala je kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme u ponašanju. Niži školski uspjeh se u drugim koracima pokazao kao značajan prediktor za problem lijenost te za delinkventnost.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize uključene su varijable svih ispitivanih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Pritom se pripadnost specifičnoj skupini populacije pokazala kao značajan prediktor za problem lijenost i za delinkventnost. Ženski spol se pokazao kao značajan prediktor za problem anksioznosti te za neurotski uvjetovane oblike problema u ponašanju. Odrastanje u ruralnoj sredini se pokazalo kao značajan prediktor za problem ovisnosti, dok se odrastanje u urbanoj sredini pokazalo kao značajan prediktor za problem hiperaktivnosti. Viša razina naobrazbe majke pokazala se kao značajan prediktor za problem lijenosti.

Od sociodemografskih varijabli jedino se obiteljska struktura i razina naobrazbe oca u nijednom koraku hijerarhijske regresijske analize nisu pokazali kao značajni prediktori problema u ponašanju.

Od varijabli društvenog ekosustava uključenih u drugim koracima hijerarhijske regresijske analize slaba kvaliteta obiteljskih odnosa pokazala se kao značajan prediktor za probleme lijenosti, anksioznosti, depresivnosti, neurotski uvjetovane probleme, za delinkventnost, agresivnosti i hiperaktivnost. Slaba kvaliteta odnosa prema školi pokazala se kao značajan prediktor za probleme lijenosti, neurotski uvjetovane probleme te za sve ispitivane eksternalizirane oblike problema u ponašanju. Slaba kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala se kao značajan prediktor za probleme socijalne izoliranosti, depresivnosti te neurotski uvjetovane probleme u ponašanju, a dobra kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala se kao značajan prediktor za probleme delinkventnosti i ovisnosti. Slaba suradnja između obitelji, škole i vršnjaka pokazala se kao značajan prediktor za probleme nediscipliniranosti i neurotski uvjetovane probleme. Slaba uključenost u aktivnosti lokalne zajednice i slaba kvaliteta provođenja slobodnog vremena pokazale su se kao značajan prediktor za probleme socijalne izoliranosti, anksioznosti te za neurotski uvjetovane probleme. Lošiji odnos prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenost, depresivnost, nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost i ovisnost. Utjecaj društvenih promjena kroz vrijeme pokazalo se kao značajan prediktor za probleme delinkventnosti, agresivnosti, ovisnosti i hiperaktivnosti.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize od varijabli društvenog ekosustava kao značajan prediktor problema depresivnosti pokazala se slaba kvaliteta obiteljskih odnosa, a slaba kvaliteta odnosa prema školi pokazala se kao značajan prediktor za problem delinkventnosti. Slaba kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala se kao značajan prediktor za probleme depresivnosti te neurotski uvjetovane probleme, dok se dobra kvaliteta odnosa s vršnjacima pokazala kao značajan prediktor za probleme anksioznosti te za delinkventnost. Slaba suradnja između obitelji, škole i vršnjaka pokazala se kao značajan prediktor za problem nediscipliniranosti, dok se dobra kvaliteta suradnje između obitelji, škole i vršnjaka pokazala kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme. Slaba uključenost u aktivnosti lokalne zajednice i slaba kvaliteta provođenja slobodnog vremena pokazale su se kao značajan prediktor za probleme socijalne izoliranosti te anksioznosti. Lošiji odnos prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenosti te delinkventnost, dok se bolji odnos prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društvenim normama i zakonima pokazao kao značajan prediktor za problem anksioznosti. Prihvatanje društvenih promjena kroz vrijeme pokazalo se kao značajan prediktor za problem ovisnosti i agresivnosti.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize od varijabli internaliziranih oblika problema u ponašanju prisutnost problema lijenosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema socijalne izoliranosti, depresivnosti, nediscipliniranosti te ovisnosti. Prisutnost problema socijalne izoliranosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema lijenosti i anksioznosti te za neprogresivnost problema delinkventnosti i hiperaktivnosti. Prisutnost problema anksioznosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema socijalne izoliranosti, depresivnosti te neurotski uvjetovanih problema. Prisutnost problema depresivnosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema lijenosti, anksioznosti te neurotski uvjetovanih problema. Neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju pokazali su se kao značajan prediktor za razvoj problema anksioznosti, depresivnosti te hiperaktivnosti.

U trećim koracima hijerarhijske regresijske analize od varijabli eksternaliziranih oblika problema u ponašanju prisutnost problema nediscipliniranosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema lijenosti, ovisnosti i hiperaktivnosti. Prisutnost problema delinkventnosti pokazao se kao značajan prediktor za razvoj problema agresivnosti i ovisnosti te za neprogresivnost problema socijalne izoliranosti. Prisutnost problema agresivnosti pokazao se kao značajan prediktor za probleme delinkventnosti, ovisnosti i hiperaktivnosti. Prisutnost problema ovisnosti pokazao se kao značajan prediktor za probleme lijenosti te za sve preostale oblike eksternaliziranih problema u ponašanju. Prisutnost problema hiperaktivnosti pokazao se kao značajan prediktor za neurotski uvjetovane probleme, za nediscipliniranost, agresivnost i ovisnost, te za neprogresivnost problema socijalne izoliranosti.

Dakle, od internaliziranih oblika problema u ponašanju jedino su se prisutnost problema lijenosti te neurotski uvjetovanih problema pokazali kao značajni prediktori za razvoj nekih oblika eksternaliziranih problema u ponašanju, kao što su nediscipliniranost, ovisnost i hiperaktivnost, i obratno. Prisutnost istih i ostalih oblika internaliziranih problema uglavnom su značajni prediktori za razvoj drugih internaliziranih oblika problema u ponašanju te obratno. Uzimajući u obzir interakcijske efekte, beta vrijednosti za dobivene prediktore se mijenjaju, sugerirajući da se snaga veze između prediktora i kriterija razlikuje ovisno o razini ili kombinaciji drugih varijabli. Unatoč statistički značajnim beta vrijednostima, nužna su daljnja istraživanja te interpretacije kontekstualnih čimbenika koji mogu utjecati na povezanost između prediktora i kriterija. Sažeti prikaz analize prediktora problema u ponašanju adolescenata prikazan je u Tablici 61.

Tablica 61 Sažetak prediktora problema u ponašanju adolescenata

		Sociodemografske varijable						
		Populacija	Spol	Dob	Mjesto odras.	Naobrazba majke	Školski uspjeh	
Koraci hijerarhijske regresijske analize	1	+ Lijenost + Anksioznost + Depresivnost + Neurotski + Nedisciplin. + Delinkventnost + Agresivnost + Ovisnost + Hiperaktivnost	+ Anksioznost + Depresivnost	- Hiperaktivnost		- Neurotski	- Lijenost - Neurotski - Nedisciplin. - Delinkventnost - Agresivnost - Ovisnost - Hiperaktivnost	
	2	+ Lijenost + Delinkventnost + Agresivnost + Ovisnost	+ Anksioznost + Depresivnost + Neurotski	- Neurotski - Hiperaktivnost		- Neurotski	- Lijenost - Delinkventnost	
	3	+ Lijenost + Delinkventnost	+ Anksioznost + Neurotski		- Ovisnost + Hiperakt.	+ Lijenost		
		Varijable društvenog ekosustava						
		Obitelj	Škola	Vršnjaci	Suradnja	Slobodno vrijeme	Vrijednosti	Društvene prom.
Koraci hijerarhijske regresijske analize	2	- Lijenost - Anksioznost - Depresivnost - Neurotski - Delinkventnost - Agresivnost - Hiperaktivnost	- Lijenost - Neurotski - Nedisciplin. - Delinkventnost - Agresivnost - Ovisnost - Hiperaktivnost	- Soc. izoliran. - Depresivnost - Neurotski + Delinkventnost + Ovisnost	- Nedisciplin. - Ovisnost	- Soc. izoliran. - Anksioznost - Neurotski	- Lijenost - Depresivnost - Nedisciplin. - Delinkventnost - Agresivnost - Ovisnost	+ Delinkventnost + Agresivnost + Ovisnost + Hiperaktivnost
	3	- Depresivnost	- Delinkventnost	+ Anksioznost - Depresivnost. - Neurotski + Delinkventnost	+ Neurotski - Nedisciplin.	- Soc. izoliran. - Anksioznost	- Lijenost + Anksioznost - Delinkventnost	+ Agresivnost + Ovisnost

Varijable internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju						
		Lijenost	Socijalna izoliranost	Anksioznost	Depresivnost	Neurotski uvjetovani
Koraci hijerarhijske regresijske analize	3	+ Soc. izoliran.	+ Lijenost	+ Soc. izoliran.	+ Lijenost	+ Anksioznost
		+ Depresivnost	+ Anksioznost	+ Depresivnost	+ Anksioznost	+ Depresivnost
		+ Nedisipliniranost	- Delinkventnost	+ Neurotski	+ Neurotski	+ Hiperaktivnost
		+ Ovisnost	- Hiperaktivnost			
	3	Nedisipliniranost	Delinkventnost	Agresivnost	Ovisnost	Hiperaktivnost
		+ Lijenost	- Soc. izoliran.	+ Delinkventnost	+ Lijenost	- Soc. izoliran.
		+ Ovisnost	+ Agresivnost	+ Ovisnost	+ Nedisipliniranost	+ Neurotski uvjetovani
		+ Hiperaktivnost	+ Ovisnost	+ Hiperaktivnost	+ Delinkventnost	+ Nedisipliniranost
			+ Agresivnost	+ Agresivnost		
			+ Hiperaktivnost	+ Ovisnost		

V. RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju mladih uključenih u institucionalni tretman i u općoj populaciji mladih na području Republike Hrvatske, u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela.

Ispitivali su se različiti aspekti ponašanja adolescenata koji su sagledani u kontekstu odgoja i socijalizacije mlade generacije te u kontekstu društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i ponašanja s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanika. Osim toga, ispitala se povezanost između različitih oblika problema u ponašanju i kvalitete odnosa na razini mikrosustava te egzosustava, kao i povezanost između određenih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Također, utvrđivali su se prediktori problema u ponašanju. Analizom rezultata istraživanja utvrđene su statistički značajne razlike, utvrđena je povezanost između ispitivanih varijabli te su dobiveni prediktori problema u ponašanju adolescenata.

H1: Očekuju se značajne razlike u samoprocjeni kvalitete ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su značajne razlike s obzirom na strukturu populacije na svim razinama društvenog ekosustava (mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav, kronosustav), pri čemu ispitanici iz opće populacije iskazuju znatno kvalitetnije odnose u obitelji, u školi, s vršnjacima, s užom i širom lokalnom zajednicom i socijalnim institucijama, prema socijalnim i kulturnim vrijednostima te društveno-razvojnog kontekstu promjena. Taj je rezultat u skladu s rezultatima brojnih istraživanja (Arbunić, 2004; Bašić, 2009; Berk, 2008; Bronfenbrenner i Evans, 2000; Buljan Flander, 2019; Chen, 2012; Christina i sur., 2021; Danneel i sur., 2020; Harrewijn i sur., 2023; Hutten i sur., 2021; Khanal i sur., 2022; Kazneni zakon RH, 2021; Klarin i sur., 2018; Koller-Trbović, 2004; Lewis i Plomin, 2015; Livazović, 2017; Martinjak i Odeljan, 2016; Miliša, Dević i Perić, 2015; Perrotta i Fabiano, 2021; Quidwai i sur., 2010; Radin, 2001; Rapee i sur., 2023; Reimes, 2019; Smyth i Darmody, 2021). Naime, prema teoriji ekološkog modela za razvoj, odgoj i socijalizaciju najvažnije je sagledati kombinaciju individualnih karakteristika pojedinca te intenzitet utjecaja društva i okoline. Glavna je teza ta da je okolina glavni izvor utjecaja na ponašanje pojedinca, a međuljudski se odnosi kroz ekologiju čovjekovog razvoja trebaju promatrati kao jedinstvena životna cjelina (Bronfenbrenner, 1989; 1994; 2005). Bronfenbrenner okolinske čimbenike koji okružuju pojedinca razvrstava u pet sustava koji čine socijalnu ekologiju individue: mikrosustav,

mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Svaka je razina sustava nadređena drugoj razini. Ukoliko dođe do neusklađenosti u interakciji između neke od razina društvenog ekosustava i razvoja pojedinca, tada se narušava razvoj, odgoj i socijalizacija mlade osobe. Sukladno tomu, ispitanici iz specifične populacije zbog manifestacije svojeg ponašanja u prošlosti, dio su institucionaliziranih tretmana određene ustanove iz čega proizlazi da je kod te skupine ispitanika došlo do neusklađenosti interakcija pojedinca na nekoj od razina društvenog ekosustava.

Utvrđena je značajna razlika s obzirom na spol na razini makrosustava pri čemu ispitanice bolje od ispitanika iskazuju prihvaćanje i poštivanje društvenih normi i zakona te socijalnih i kulturnih vrijednosti. Makrosustav nema neposredan utjecaj na razvoj, odgoj i socijalizaciju pojedinca, ali ta razina posredno uvjetuje razvoj pojedinca tako da djeluje na različite elemente u prethodnim sustavima pojedinca, na mikrosustav i mezosustav jer su te razine dio društva i kulture u kojem se pojedinac razvija pa samim time to utječe i na kvalitetu odnosa unutar makrosustava. U makrosustav spadaju socijalne i kulturne vrijednosti društva, društvene norme i zakoni, politika, religija, pa dobivene spolne razlike mogu biti rezultat ranog djetinjstva i njegovog razvoja te sazrijevanja djevojčica i dječaka, ali može biti i rezultat evolucijske sklonosti žena ka inferiornosti (Biglbauer i Korajlija, 2020; Bronfenbrenner, 2005; Campbell, 1999). Rezultati ovog istraživanja slični su i rezultatima drugih istraživanja (Goodsell i sur., 2017; Hobljaj, 2007; Ilišin, 2011; Jessor, 1996; Klarin, 2006; Macuka, 2016; Raboteg-Šarić, 2014; Radin, 2001; Rapee i sur., 2023; Sekol i Farrington, 2016a; Smyth i Darmody, 2021; Tomić-Koludrović i Leburić, 2001; Von Soest, Luhmann i Gerstorf, 2020; Vranjican, Prijatelj i Kuculo, 2019; Zloković i Vrčelj, 2010;), a mogu se protumačiti iz biološkog i evolucijskog gledišta. Žene su po svojoj prirodi fizički slabije od muškaraca te su samim time manje sklone agresiji i suprotstavljanju. Povijesno gledano, društvene norme i zakone propisivali su i donosili muškarci, što također dovodi do boljeg prihvaćanja i poštivanja društvenih normi i zakona te socijalnih i kulturnih vrijednosti od strane žena iz sociološke perspektive.

Utvrđena je značajna razlika na razini mikrosustava – *odnos prema školi*, s obzirom na dob ispitanika pri čemu mlađi ispitanici iskazuju bolju kvalitetu odnosa prema školi i zadovoljstva školom u odnosu na starije ispitanike. U mikrosustav spadaju osobe koje imaju važnu ulogu u razvoju pojedinca kao što su roditelji, skrbnici, braća i sestre, odgojitelji, učitelji, prijatelji i drugi. Na razini mikrosustava međuljudski su odnosi dvosmjerni i ponašanja svih osoba koje su uključene u odgoj i socijalizaciju pojedinca uzajamno su povezana. Obitelj je najznačajniji čimbenik primarne socijalizacije i odgoja, a zatim dolazi škola koja je najznačajniji institucijski nositelj sekundarne socijalizacije (Ilišin i sur., 2001) iz čega proizlazi da je upravo škola

primarna poveznica između obitelji i društva. Utvrđene dobne razlike u odnosu prema školi mogu biti rezultat odnosa unutar mikrosustava, ali i rezultat sazrijevanja pojedinca, rezultat faza adolescencije, kognitivnog sazrijevanja, razvoja hijerarhijske i dominacijske svijesti te razvoja sposobnosti koje se manifestiraju kroz potrebu pojedinca za samostalnošću, autonomijom, kompetentnošću, pripadnosti grupi. Mlađi pojedinci nemaju još razvijene karakteristike individualne samostalnosti te su u toj dobi još vezani za adaptaciju na srednjoškolski sustav obrazovanja, dok se stariji pojedinci već suočavaju s prevladavanjem razno raznih izazova budući da se nalaze na višem stupnju kognitivnog i socijalnog razvoja. Prema tomu, s pojavom nemogućnosti nošenja sa školskim izazovima, slabe posvećenosti obrazovanju i disciplinskih problema, dolazi do pojave pedagoških problema koji se smatraju prediktorima problema u ponašanju mladih, a koji u konačnici dovode do udaljavanja od škole i smanjenja zadovoljstva s odnosima prema školi (Arslan i Yildirim, 2021; Buljan Flander, 2019; Brim, 1996; Cowen i sur., 1996; Durlak, 1995; Edwards, Rapee i Kennedy, 2010; Gregurek i sur., 2017; Zrilić, 2011). Na isti se način mogu protumačiti i rezultati gdje je utvrđena značajna razlika na razini egzosustava pri čemu mlađi ispitanici, za razliku od starijih ispitanika, iskazuju kvalitetniji odnos sa širom lokalnom zajednicom, medijima i socijalnim institucijama. Egzosustav obuhvaća poveznice između okoline koje ne uključuju pojedinca izravno, ali ipak na neki način imaju utjecaj na njega. Razina egzosustava obuhvaća brojne rizične i zaštitne čimbenike u odgoju i socijalizaciji mladih jer uključuje interakciju sa širom lokalnom zajednicom, socijalnim institucijama, medijima i slobodnovremenskim čimbenicima kod pojedinca. Odnosi unutar razine egzosustava na neki način omogućuju razvoj i zadovoljavanje potreba interesa pojedinca jer putem tih odnosa pojedinac izgrađuje sebe i svoje socijalno i kulturno okruženje te formira svoj životni stil. Odnosi unutar egzosustava uvelike ovise o kulturi i civilizaciji te o grupi kojoj neki pojedinac pripada, stoga se ovaj rezultat razlika u dobi također može pripisati razvojnoj fazi pojedinca te njegovom kognitivnom i socijalnom razvoju. Ovi podatci slični su i rezultatima drugih istraživanja koje su proveli Argyle (1996), Berc i Blažeka Kokorić (2012), Bistrić (2020), Brkljačić i sur. (2012), Ilišin i Radin (2002), Johnson i sur. (2006) te Tomić-Koludrović i Leburić (2001). Sukladno tomu utvrđena je značajna razlika i na razini kronosustava pri čemu je vidljivo da društvene promjene koje se događaju kroz odmak vremena mlađe ispitanike ne dotiču u mjeri u kojoj one dotiču starije ispitanike. Razina kronosustava obuhvaća uzroke događaja u okolini u kontekstu njihovih prijelaza tijekom života i društveno-povijesnih okolnosti koje se s odmakom vremena mijenjaju u razvoju pojedinca uključujući brze tehnološke promjene i izloženost istima, stilove života adolescenata, sklonost praćenju globalnih trendova i slično.

Rezultati su pokazali značajne razlike u obiteljskoj strukturi ispitanika na svim razinama ekosustava (mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav, kronosustav) pri čemu ispitanici s potpunom obiteljskom strukturom, u kojoj su tijekom odrastanja prisutna oba biološka roditelja, iskazuju znatno kvalitetnije odnose u obitelji, u školi, s vršnjacima, s užom i širom lokalnom zajednicom i socijalnim institucijama te prema socijalnim i kulturnim vrijednostima i društveno-razvojnem kontekstu promjena. Kao što je prethodno rečeno, za potrebe ovog istraživanja potpuna obiteljska struktura podrazumijeva prisutnost oba biološka roditelja, dok nepotpuna obiteljska struktura podrazumijeva izostanak jednog od bioloških roditelja tijekom odgoja te život s udomiteljima i skrbnicima ili nešto drugo. U kontekstu prevencije problema u ponašanju mladih, obiteljska struktura i kvaliteta obiteljskih odnosa jedna su od glavnih polazišta za istraživanje problema u ponašanju mladih. Ovi su rezultati u skladu s teorijom socijalnog učenja, prema kojoj se učenje odvija u interakciji pojedinca i socijalne okoline tj. pojedinac uči promatrajući ponašanje drugih pojedinaca, po modelu, pa se i sami prema naučenome i ponašaju. Iz toga proizlazi da mladi o socijalnim odnosima uče iz primarne odgojne sredine, obitelji, tj. iz odnosa majke i oca. Prisutnost i kooperativnost roditelja u razvoju, odgoju i socijalizaciji potrebna je za uspješan cjelokupan razvoj pojedinca (Behrendt i sur., 2019; Boričević Maršanić i sur., 2017; Gable, Crnic i Belsky, 1994; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018). Premda postoje istraživanja koja ukazuju na to da obiteljska struktura nije od presudne važnosti za uspješan razvoj pojedinca (Musick i Meier, 2010), postoje i istraživanja koja ukazuju na to da je za optimalan razvoj pojedinca bolje ukoliko odrasta u potpunoj obiteljskoj strukturi jer rezultati takvih istraživanja ukazuju na to da mladi koji odrastaju u takvoj strukturi imaju bolje bihevioralne, kognitivne i socijalne sposobnosti te manju pojavnost neprihvatljivih oblika ponašanja, za razliku od onih koji odrastaju u nepotpunoj obiteljskoj strukturi (Amato, 2000; Mrnjavac, 2014; Usaklii, 2013). S druge strane, prema rezultatima istraživanja Pećnik i Raboteg-Šarić (2010) dolazi se do podataka da pojedinci koji odrastaju u nepotpunoj obiteljskoj strukturi imaju bliži odnos s roditeljem, suosjećajni su, empatičniji i više prijateljski nastrojeni u odnosu na one koji odrastaju u potpunoj obiteljskoj strukturi. Ovi su rezultati slični rezultatima drugih istraživanja koje su proveli Ajduković i Deale, 2000; Essau, 2004; Houge i sur., 2002; Itković i Bilan, 1995; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Petani, 2016; Prest i Protinsky, 1993; Velki, 2012. i Zwi i sur., 2018. Također, brojna su istraživanja koja ukazuju na povezanost obiteljskog odgoja i usklađenosti okoline koja pojedinca okružuje (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Coleman i Karraker, 1998; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Houge i sur., 2002; Zwi i sur., 2018). Iz navedenog proizlazi da način na koji roditelji

sudjeluju u razvojnim potrebama pojedinca te u kojoj mjeri uspostavlja temelje za pojedinačno kasnije funkcioniranje u društvu (Buljan Flander, 2019; Brajša-Žganec, 2002; Zloković i Bilić, 2004; Petani, 2006).

Kada je riječ o razlikama u kvaliteti ekosustava s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, rezultati istraživanja ukazuju da nema značajne razlike ni na jednoj razini ekosustava neovisno o tome jesu li ispitanici odrastali u urbanoj ili ruralnoj sredini. Nepostojanje značajne razlike s obzirom na mjesto stanovanja eventualno može biti rezultat geografske uvjetovanosti zbog međusobne blizine ruralne sredine urbanoj i obratno. Naime, prema rezultatima istraživanja Engemann i sur. (2019) dolazi se do podataka da život i odrastanje u ruralnoj sredini doprinosi razvitku socijalnih vještina kod mladih i da potiče fizičku aktivnost, što u konačnici doprinosi boljem kognitivnom razvoju te mentalnom zdravlju. Rezultati istog istraživanja ukazuju na to da je odrastanje u velikim gradovima u korelaciji s razvojem depresije i anksioznosti te narušavanjem fizičkog zdravlja generalno. Mladi koji žive u ruralnim sredinama raspolažu s više slobodnog vremena od onih koji žive u urbanim sredinama (Ilišin, 2011), iz čega potencijalno proizlazi zaključak da se pojedinci koji odrastaju u ruralnim sredinama suočavaju s manjim oblicima stresa i anksioznosti te da su sretniji i zadovoljniji životom (Brkljačić i sur., 2012; Ilišin i sur., 2001). Istovremeno, mladi koji odrastaju u urbanim sredinama potencijalno imaju bolje strukturirano slobodno vrijeme u odnosu na pojedince koji odrastaju u ruralnim sredinama. Provođenje slobodnog vremena u strukturiranom obliku u konačnici rezultira s manjom pojavnosti problema u ponašanju kod mladih (Kovačević, 2007; Livazović, 2017; Miliša i Milačić 2010; Tomić-Koludrović i Leburic, 2001). Dobiveni rezultat može sugerirati da se izjednačava kvaliteta života mladih u urbanim i ruralnim sredinama ili da se izjednačavaju potrebe mladih u urbanim i ruralnim sredinama.

Što se tiče razlika u kvaliteti ekosustava s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca utvrđene su značajne razlike na svim razinama ekosustava pri čemu ispitanici čiji su roditelji više naobrazbe iskazuju bolju kvalitetu odnosa na svim razinama ekosustava za razliku od ispitanika čiji roditelji imaju niži stupanj naobrazbe. Taj je rezultat u skladu s rezultatima različitih istraživanja koja ukazuju na povezanost obiteljskog odgoja s problemima u ponašanju mladih (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Coleman i Karraker, 1998; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Houge i sur., 2002; Reimes, 2019). Roditelji čija je naobrazba viša bolje rješavaju konfliktne situacije u obitelji, posvećuju više pozornosti i vremena odgoju i socijalizaciji mladih, primjenjuju autoritativni stil odgoja koji ima pozitivan utjecaj na razvoj pojedinca (Bascoe i sur., 2009; Buljan Flander, 2019; Jelić Tuščić i sur., 2013). Roditelji koji imaju višu razinu naobrazbe posjeduju topliji

roditeljski stil, imaju bliskiji odnos s mladima, autonomiju članova obitelji te uglavnom ne toleriraju neprihvatljive oblike ponašanja, pa samim time predstavljaju zaštitne čimbenike u nerazvijanju problema u ponašanju tijekom odrastanja, u odnosu na roditelje s nižom razinom naobrazbe (Brajša-Žganec, 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Zwi i sur., 2018).

Također, utvrđena je značajna razlika na svim razinama ekosustava s obzirom na opći školski uspjeh ispitanika pri čemu rezultati upućuju na to da što je viši školski uspjeh, to se kod ispitanika očituje viša razina kvalitete u odnosima svih razina ekosustava. Tijekom školovanja mladi uče o integraciji u društvo, usvajaju znanja i vještina koje u konačnici prenose na sve životne sustave. Prema istraživanjima, čimbenici u školskom okruženju koji se smatraju prediktorima kasnijih problema u ponašanju mladih su školski neuspjeh, nisko akademsko postignuće, slaba privrženost školi, disciplinski problemi, slaba posvećenost obrazovanju, antisocijalno ponašanje, često izostajanje iz škole, nisko samopoštovanje i niski socioekonomski status (Durlak, 1995; Cowen i sur., 1996; Zrilić, 2011; Starkey i sur., 2019). Akademski problemi prediktor su problema u ponašanju i socijalnog funkcioniranja, stoga su oni važan rizični čimbenik. Taj je rezultat u skladu s istraživanjima koja ukazuju na to da školski neuspjeh vodi do udaljavanja od škole i od vršnjaka, dovodi do frustracije mladih te do odbijanja autoriteta (Buljan Flander, 2012; Dryfoos, 1997; Hawkins, 1997; Starkey i sur., 2019). No akademsko postignuće nije jedini prediktor problema u ponašanju, već je potrebno školu shvatiti kao cjelinu i kao zajednicu u kojoj se pojedinac ostvaruje u cijelosti, a ne samo u obrazovnom kontekstu.

Dakle, ovim istraživanjem jedino nije utvrđena značajna razlika u kvaliteti ekosustava s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, ali su utvrđene značajne razlike u kvaliteti ekosustava s obzirom na strukturu populacije, spol, dob, obiteljsku strukturu, razinu naobrazbe oca i majke te školski uspjeh ispitanika. Iz toga proizlazi da se hipoteza o postojanju značajnih razlika u kvaliteti društvenog ekosustava s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika može prihvatiti.

H2: Očekuju se značajne razlike u samoprocjeni problema u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su značajne razlike u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na strukturu populacije pri čemu rezultati istraživanja upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije ljenji od ispitanika iz opće populacije te da su socijalno izoliraniji, anksiozniji, depresivniji. Također, kod njih su u višoj mjeri prisutni neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju. Taj je rezultat u skladu s istraživanjima koja

ukazuju na to da mlade, koji u svojoj okolini neprekidno osjećaju opasnost za sebe, koji se boje novih situacija i koji se suočavaju s odgovornošću, pogađaju internalizirani oblici plašljivosti, što remeti njihovo socijalno funkcioniranje. Zbog težega socijalnog prilagođavanja okolini, takvi pojedinci teže stvaraju socijalne veze te su tako i u potencijalnoj izloženosti od toga da se kod njih pojavi usamljenost i socijalna izoliranost (Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan-Flander, 2012; Jokić i Ristić Dedić, 2023; Lacković-Grgin, 2006; Vasta i sur., 2004). Pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju u konačnici dovodi do smanjenja samopouzdanja kod mladih što posljedično dovodi do toga da su takvi pojedinci često i žrtve nasilja od drugih pojedinaca, a istraživanja pokazuju da mlade koji su žrtve nasilja u odgojnim domovima karakterizira manjak samopouzdanja (Sekol i Farrington, 2016a). Brojna su istraživanja čiji rezultati pokazuju da različite životne okolnosti mogu pogodovati razvitku internaliziranih oblika problema u ponašanju, kao što su različite traume, rastava braka roditelja, zlostavljanje, smrtni slučajevi u obitelji, loši odnosi unutar obitelji, neprihvaćenost od strane vršnjaka, prekid prijateljskih/ljubavnih odnosa, nepovoljni socijalni uvjeti, a mladi koji pripadaju specifičnoj populaciji često su žrtve upravo takvih okolinskih čimbenika (Biglbauer i Korajlija, 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Buljan-Flander, 2012; Gregurek i sur., 2017; Jokić i Ristić Dedić, 2023; Ledić, 2019; Llosada-Gistau, J., Casas, F. i Montserrat, C., 2017; Maglica i Džanko, 2006; Melkman, 2015; Vasta i sur., 2004; Zrilić, 2007). Rezultati istraživanja Melkman (2015) pokazuju da je kod specifične populacije orijentacija prema budućnosti značajno povezana s problemima u ponašanju, a rezultati istraživanja Campos i sur. (2019) pokazuju da su problemi mentalnog zdravlja kod specifične populacije prisutniji nego kod mladih u općoj populaciji te da su psihosocijalne kompetencije zaštitni čimbenici mentalnog zdravlja. Rezultati istog istraživanja pokazuju da adolescenti koji su u institucionalnom tretmanu imaju višu razinu problema povezanih s mentalnim zdravljem, imaju niži akademski uspjeh, slabije socijalne mreže i podrške od adolescenata u općoj populaciji, dok su adolescenti iz specifične populacije više uključeni u sport i različite hobije, volonterske aktivnosti te obavljanje kućanskih poslova. Takav rezultat je očekivan s obzirom na to da pripadnici specifične populacije često u programu resocijalizacije imaju navedene oblike interakcije s okolinom. Rezultati istraživanja Poletto i Koller (2011) pokazuju da generalno mladi u specifičnoj populaciji pokazuju više oblika problema u ponašanju u usporedbi s mladima koji pripadaju općoj populaciji i koji žive sa svojim obiteljima, stoga su dobiveni rezultati ovoga istraživanja očekivani. Istraživanje Costa i sur. (2022) ukazuje na to da adolescenti koji su u institucionalnoj skrbi imaju povećan rizik od razvoja psihosocijalnih problema, no da nisu svi adolescenti jednako ranjivi. Iz toga proizlazi da su istraživanja rizičnih i zaštitnih čimbenika povezanih s adolescentima koji žive u

institucionalnom tretmanu ograničena te da je potrebno provođenje longitudinalnih studija. Rezultati ovog istraživanja pokazali su značajne razlike u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na strukturu populacije, pri čemu rezultati istraživanja upućuju na to da su ispitanici iz specifične populacije nediscipliniraniji, delinkventniji, agresivniji, više skloni ovisnostima i hiperaktivniji od ispitanika iz opće populacije. Također, taj je rezultat u skladu s rezultatima drugih istraživanja koja ukazuju na slične ili gotovo iste podatke (Ajduković, 2008; Barkley, 1998; Buist i sur., 2017; Buljan Flander, 2012; Campos, 2019; Costa i sur., 2022; Čorić, 2016; Delič, 2001; Eysenck, 1964; Fauzi, Zulkefli i Baharom, 2023; Koller-Trbović, 2009; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Melkman, 2015; Mihić i Bašić, 2008; Scholte, 1995; Sekol i Farrington, 2016a; White i Renk, 2012; Zrilić, 2011).

Utvrđena je značajna razlika s obzirom na spol ispitanika u pojavnosti internaliziranog oblika ponašanja anksioznosti pri čemu rezultati ukazuju na to da adolescentice učestalije manifestiraju oblike problema anksioznosti od adolescenata. Navedeno potvrđuju i rezultati drugih istraživanja koja ukazuju na to da je anksioznost među najčešćim problemima u ponašanju mladih, ali i da se anksioznost kao problem u ponašanju češće pojavljuje kod pripadnica ženskoga spola (Babicka-Wirkus i sur., 2023; Biglbauer i Korajlija, 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Gregurek i sur., 2017; Ledić, 2019). Rezultati istraživanja Bulat i Horvat (2020) pokazuju da mladi koji imaju razvijene neke od oblika internaliziranih problema u ponašanju, ujedno imaju manje povjerenja u prijatelje, imaju slabiji akademski uspjeh, teže ostvaruju socijalne kontakte s vršnjacima i imaju manju privrženost školi. Navedene karakteristike pogoduju razvitku anksioznosti, stoga je moguće da su one u višoj mjeri prisutne kod ispitanica u uzorku ovog istraživanja. Anksioznost može dovesti do depresije čija posljedica može biti sklonost samoubojstvu, a istraživanja pokazuju da su pripadnice ženskog spola sklonije pokušajima samoubojstva, no da pripadnici muškog spola u konačnici to uistinu počine (Biglbauer i Korajlija, 2020; Christina i sur., 2021; Kozarić-Kovačić i Jendričko, 2004; Lebedina-Manzoni, i Maglica, 2004; Perrotta i Fabiano, 2021). Taj je podatak objašnjiv preko bioloških čimbenika i zbog evolucijskih razloga jer su muški generalno po svojoj prirodi sposobni nanijeti više štete nego žene. Kod preostalih oblika internaliziranih problema u ponašanju s obzirom na spol nisu utvrđene značajne razlike, što je i u skladu s rezultatima istraživanja kojeg su proveli VanderValk i sur. (2005), a koji ukazuju na to da su rezultati internaliziranih problema u ponašanju s obzirom na spol slični između muških i ženskih ispitanika. Utvrđene su značajne razlike s obzirom na spol ispitanika u pojavnosti eksternaliziranih oblika ponašanja delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti pri čemu rezultati ukazuju na to da ispitanici učestalije manifestiraju oblike eksternaliziranih problema

delinkventnosti, agresivnosti i ovisnosti od ispitanica. Rezultati ovog istraživanja slični su rezultatima drugih istraživanja (Brajša-Žganec, 2002; Campbakk, 1999; Čelik, 2019.; Hawes i sur., 2022; Macuka, 2016; VanderVald i sur., 2005), a u kontekstu nediscipliniranosti i hiperaktivnosti kao eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na spol nisu utvrđene značajne razlike. Dobiveni su rezultati biološki i evolucijski objašnjivi s obzirom na to da muškarci imaju više testosterona pa su samim time hrabriji, više skloni riziku, borbeniji, agresivniji i spremniji na napad. No, Babicka-Wirkus i sur. (2023) proveli su istraživanje s ciljem ispitivanja problematičnih ponašanja u ranoj adolescenciji, poput problema depresije, povlačenja, somatskih tegoba, agresivnog ponašanja, delikventnog ponašanja, problema s mišljenjem te problemom internalizacije i eksternalizacije. Ispitali su odnose između varijabli kao što su dob, spol i školski uspjeh te oblike internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Rezultati tog istraživanja ukazuju na statistički značajne razlike u internaliziranim i eksternaliziranim ponašanjima između dječaka i djevojčica gdje su pritom adolescentice postigle više rezultate u većini ispitivanih grupa, uključujući internalizirane i eksternalizirane probleme, kao i na ukupnom rezultatu, a posebice u kontekstu emocionalnih problema u razdoblju adolescencije.

Kada je riječ o razlikama u pojavnosti internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na dob ispitanika, rezultati ovog istraživanja ukazuju da nema značajne razlike s obzirom na dob. Dobiveni se rezultat može pripisati relativno malom rasponu godina između sudionika istraživanja jer rezultati longitudinalnih istraživanja pokazuju suprotno, tj. da s porastom dobi kod mladih dolazi do porasta problema u ponašanju kao što su neopravdano izostajanje iz škole, druženje s rizičnom skupinom vršnjaka, eksperimentiranje sa sredstvima ovisnosti, delinkventnost (Bouillet i Uzelac, 2007; Bronfenbrenner, 1979, 2005; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović, 2017; Patterson, Dishion i Yoerger, 2000).

Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika pri čemu su adolescenti iz potpune obiteljske strukture manje lijeni od onih s nepotpunom obiteljskom strukturom, manje su anksiozni, manje depresivni te manifestiraju manje oblika neurotski uvjetovanih problema od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture. Također, utvrđene su značajne razlike u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na obiteljsku strukturu ispitanika pri čemu rezultati upućuju na to da su ispitanici iz potpune obiteljske strukture manje nedisciplinirani, delinkventni, agresivni, ovisni i hiperaktivni od ispitanika iz nepotpune obiteljske strukture. Dobiveni se rezultati mogu pripisati obiteljskoj privrženosti i generalno obiteljskoj funkcionalnosti i kvaliteti obiteljskih odnosa koji u potpunoj obiteljskoj strukturi

pružaju potrebnu toplinu i sigurnost pojedincu tijekom odrastanja. Taj je rezultat u skladu s različitim istraživanjima koja ukazuju na to da mladi koji odrastaju u disfunkcionalnim obiteljima pokazuju više internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju od onih koji odrastaju u potpunoj obiteljskoj strukturi (Bouillet i Uzelac, 2007; Bronfenbrenner, 1979, 2005; Livazović, 2017; Perrotta i Fabiano, 2021; VanderValk i sur., 2005). S druge strane, rezultati istraživanja koje su proveli Bimmel i sur. (2003) ukazuju na to da nema razlike u internaliziranim oblicima problema u ponašanju između mladih koji su odrastali u posvojiteljskoj obitelji od mladih koji nisu posvojeni. Iz navedenog proizlazi da biološki potpuna obiteljska struktura jest važan zaštitni čimbenik, ali da nije presudan zaštitni čimbenik od razvoja problema u ponašanju te da snažan utjecaj ima razina kvalitete odnosa unutar obitelji.

Što se tiče razlika u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, razlika je utvrđena samo kod neurotski uvjetovanih problema u ponašanju pri čemu rezultati upućuju na to da ispitanici iz ruralnih sredina učestalije manifestiraju oblike neurotski uvjetovanih oblika ponašnja od ispitanika iz urbanih sredina. S obzirom na to da su neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju često posljedica psihičkih problema pojedinca i neuroze, a čemu prethodi rastresenost i plašljivost, ovaj se rezultat može tumačiti u skladu s odrastanjem u susjedstvu, tj. naseljenošću sredine u kojoj pojedinac odrasta, odnosno, odrastanjem u siromaštvu. Naime, ruralne sredine obično su manje naseljene od urbanih te su po samom činjeničnom stanju i siromašnije od urbanih sredina. Prema tomu su iz evolucijskih razloga objašnjive i diferencije života u urbanoj ili ruralnoj sredini te pojavnost internaliziranih oblika problema u ponašanju. Navedeno potvrđuju i rezultati longitudinalnog istraživanja, kojeg su proveli Leventhal i Brooks-Gunn (2011), a koji ukazuju na to da je povećanje siromaštva u korelaciji s većim internaliziranim problemima kod dječaka. Što se tiče razlika u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika, one nisu utvrđene, što je suprotno od drugih istraživanja čiji rezultati pokazuju da je odrastanje u siromašnijem susjedstvu ili četvrtima u korelaciji s tinejdžerskim roditeljstvom, odustajanjem od školovanja i napuštanjem škole, ali da su adolescenti koji su odrastali u manje siromašnom susjedstvu skloniji delinkventnom ponašanju (Bronfenbrenner, 1994; Dearing, 2008; Kleinepier i van Ham, 2018; Leventhal i Brooks-Gunn, 2011; Myers, 1999; Shuang, 2020; Smyth i Darmody, 2021).

Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti internaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca, pri čemu rezultati ukazuju na to da što je razina naobrazbe majke i oca viša, to se manje učestalo manifestiraju oblici internaliziranih problema

u ponašanju kod ispitanika. Jedino u kontekstu socijalne izoliranosti kao internaliziranih oblika problema u ponašanju nije utvrđena značajna razlika s obzirom na razinu naobrazbe oca. Dobiveni je rezultat u skladu s podacima koji ukazuju na to da niska naobrazba roditelja za sobom povlači nizak socioekonomski status u obitelji, a što je u korelaciji s višom razinom roditeljskog stresa iz čega proizlazi pojavnost anksioznosti i depresije kod mladih (Dearing, 2008). Također, viša razina naobrazbe roditelja u korelaciji je s većom uključenosti roditelja u obrazovanje pojedinca, boljom kvalitetom obiteljskih odnosa, optimalnim odgojnim stilovima te boljom komunikacijom (Areepattamannil, 2010; Buljan-Flander, 2012; Dearing, 2008; Gregurović i Kuti, 2010; Hill i Taylor, 2004; Lacković-Grgin, 2006; Livazović, 2017; Rapee i sur., 2023; Reimes, 2019; Zrilić, 2007). Utvrđene su značajne razlike u pojavnosti eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na razinu naobrazbe majke i oca, pri čemu rezultati upućuju da što je razina naobrazbe majke i oca viša, to je kod ispitanika manja učestalost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobiveni je rezultat u skladu s rezultatima istraživanja Dearing (2008) koji pokazuju da niska naobrazba roditelja za sobom povlači nizak socioekonomski status u obitelji, a što je u korelaciji s višom razinom roditeljskog stresa iz čega proizlazi pojavnost agresivnosti, destruktivna ponašanja i hiperaktivnost kod mladih.

Također, utvrđena je značajna razlika u manifestiranju internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju s obzirom na opći školski uspjeh ispitanika pri čemu rezultati upućuju da što je viši školski uspjeh, to je kod ispitanika manja učestalost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobiveni je rezultat u skladu s istraživanjima koja ukazuju na to da uznemireni, plašljivi i zabrinuti pojedinci imaju probleme s pažnjom, da često izbjegavaju školu i ne vole ići u školu i da su generalno slabo motivirani za učenje (Aleksandrov, Okhrimenko i Tyshchenko, 2021; Borghuis i sur. 2020; Bouillet i Uzelac, 2007; Hawkins, 1997; Kranželič Tavra, 2002; Lacković-Grgin, 2006; Lebedina-Manzoni i Maglica, 2004; Ledić, 2019; Lüdeke, Przibilla i Linderkamp, 2023; Zrilić, 2007).

Dakle, ovim istraživanjem nije utvrđena značajna razlika u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na dob i u eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja ispitanika. Ipak su utvrđene značajne razlike u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na strukturu populacije, spol, obiteljsku strukturu, razinu naobrazbe oca i majke te školski uspjeh ispitanika te u internaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na mjesto stanovanja, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju značajnih razlika u problemima u ponašanju s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H3: Očekuje se da postoji značajna povezanost između samoprocjena problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa.

Razina mikrosustava prva je razina društvenog ekosustava, a obuhvaća obiteljske odnose, odnose prema školi i vršnjačke odnose. S obzirom na to da se odnosi koji su uspostavljeni unutar mikrosustava smatraju najutjecajnijima za razvoj individue (Bronfenbrenner, 1994), a među njima se obitelj ističe kao primarni odgojni i socijalizacijski čimbenik u procesu odgoja i socijalizacije pojedinca, hipoteza ovog istraživanja bila je usmjerena upravo na razinu mikrosustava i istraživanje odnosa unutar obitelji kao glavnog polazišta za istraživanje problema u ponašanju mladih.

Ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između obiteljskih odnosa te promatranih skala internaliziranih problema u ponašanju: *lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost, neurotski uvjetovani problemi*, kao što je utvrđena i značajna povezanost između obiteljskih odnosa te promatranih skala eksternaliziranih problema u ponašanju: *nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost, hiperaktivnost*.

Dobiveni je rezultat u skladu s teorijom privrženosti (Bowlby, 1973), teorijom obiteljskih sustava (Prentiss i Protinsky, 1993) i teorijom socijalnog učenja (Bandura, 1973). Prema teoriji privrženosti potencijalno buduće ponašanje pojedinca ovisi o tome koji je tip privrženosti dijete razvilo u obitelji i s roditeljima. Istraživanja pokazuju da pojedinci koji su razvili privrženost prema roditeljima i obitelji, pokazuju manje internaliziranih i eksternaliziranih problema od onih koji su razvili nesigurnu privrženost (Behrendt i sur., 2019; Boričević Maršanić i sur., 2017; Buljan Flander, 2019; Sleijpen i sur., 2016; Snyder i Duchschere, 2022; Wang, Liu i Wang, 2014). Prema teoriji obiteljskih sustava ponašanje pojedinca ovisi o naučenim obrascima ponašanja unutar obitelji, a problemi u ponašanju kod mladih rezultat su disfunkcionalnosti u obitelji. I druga istraživanja ukazuju na to da su obiteljski odnosi i način obiteljskog odgoja u korelaciji s problemima u ponašanju mladih (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Bettmann i Olson-Morrison, 2018; Chen i Kaplan, 2001; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Houge i sur., 2002; Snyder i Duchschere, 2022). Prema teoriji socijalnog učenja pojedinac uči od ponašanja unutar obitelji te takvo ponašanje prenosi u životne situacije izvan obitelji. Prema tomu, dobiveni se rezultat može tumačiti uzevši u obzir sve spomenute teorije jer je iz rezultata ovog istraživanja vidljivo da što su obiteljski odnosi kvalitetniji i funkcionalniji, to je manja pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju mladih. Također, rezultati drugih istraživanja u skladu su s dobivenim rezultatom ovoga istraživanja (Ajduković i Deale, 2000; Bermudez i sur., 2018; Essau, 2004; Houge i sur., 2002; Itković i Bilan, 1995; Koller-Trbović i Žižak, 2012; Livazović, 2017; Livazović i Vuletić, 2018; Lüdeke, Przibilla i

Linderkamp, 2023; Petani, 2016; Prest i Protinsky, 1993; Velki, 2012; Zabriskie i McCormick, 2003). Navedena istraživanja ukazuju na to da kada se radi o internaliziranim i eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju, obitelj, obiteljske okolnosti, odnosi unutar obitelji te obiteljsko funkcioniranje, među najdominantnijim su rizičnim ili zaštitnim čimbenicima, stoga se kao najdominantniji zaštitni čimbenici vezani uz obiteljsko okruženje mogu izdvojiti roditeljska privrženost, odnosno, topli odnos s roditeljima, struktura obitelji i roditeljska uključenost u odgoj. Rezultati različitih istraživanja također su u skladu s dobivenim rezultatom, a pokazuju da su problemi i sukobi u obitelji, slaba povezanost obitelji, roditeljska neodgovornost, nefunkcionalna komunikacija, loš roditeljski odgojni stil (pojedinci autoritativnih roditelja manje su povučeni i u konačnici pokazuju manje eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju), fizičko nasilje unutar obitelji neki od rizičnih čimbenika na razini mikrosustava u obitelji koji utječu na razvoj internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Ajduković i Deale 2000; Bašić i Žižak, 1994; Bermudez i sur., 2018; Brajša-Žganec, 2002; Catalano i sur., 2002; Eruyar, Maltby i Vostanis, 2018; Ferić-Šlehan, 2008; Houge i sur., 2002; Livazović i Vuletić 2018; Velki, 2012; Zwi i sur., 2018; Yang i sur., 2023).

Dakle, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između obiteljskih odnosa te svih promatranih skala internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju povezanosti između problema u ponašanju i kvalitete obiteljskih odnosa, odnosno, kvalitete na razini mikrosustava – obitelj.

H4: Očekuje se da postoji značajna povezanost između samoprocjena problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena.

Razina egzosustava treća je razina u društvenom ekosustavu, a podrazumijeva čimbenike koji ne uključuju pojedinca izravno, ali utječu na djelovanje okoline koja pojedinca okružuje. Odnosi na razini egzosustava imaju utjecaj na odnose unutar mikrosustava, stoga je pretpostavka ovoga istraživanja usmjerena, uz obiteljske čimbenike, ujedno i na čimbenike odnosa pojedinca sa širom lokalnom zajednicom, socijalnim institucijama i medijima kao slobodnovremenskim čimbenicima na razini egzosustava koji utječu na odgoj i socijalizaciju mladih. Razlog tomu je činjenica da je slobodno vrijeme društveni fenomen kojeg je potrebno istraživati na svim razinama društvenog ekosustava jer ono može biti značajan rizični ili zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih. Rezultati drugih istraživanja pokazuju da slobodnovremenske aktivnosti pojedinca ovise o društvu kojem pojedinac pripada i okolinskim čimbenicima, a da adolescenti najviše o sebi govore kroz one okolinske čimbenike s kojima

imaju neposrednu interakciju, kao što su glazba, sport, moda, umjetnost, kultura, pripadnost grupi i slično (Ilišin i Radin, 2002; Ilišin i sur., 2001; Livazović i Kakuk, 2020; Miliša, 2006; Mlinarević i Gajger, 2010; Tomić-Koludrović i Leburić, 2002).

Ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između kvalitete provođenja slobodnog vremena te promatranih skala internaliziranih problema u ponašanju: *lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost, neurotski uvjetovani problemi*. Također, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između kvalitete provođenja slobodnog vremena te promatranih skala eksternaliziranih problema u ponašanju: *nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost, hiperaktivnost*. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da što su kvalitetniji odnosi na razini egzosustava, to su manje česti internalizirani i eksternalizirani problemi kod pojedinaca, odnosno, što pojedinac provodi kvalitetnije slobodno vrijeme, uz strukturirane i obiteljski organizirane aktivnosti, to se kod njega manifestira manje oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju. Dobiveni rezultat u skladu je s rezultatima istraživanja koji ukazuju na to da je način provođenja slobodnog vremena u korelaciji sa zadovoljstvom obiteljskim životom te da su mladi manje izloženi socijalnoj kontroli odraslih na razini egzosustava i da je ta razina jedna od dominantnijih u kojima mladi iskazuju svoju autonomnost (Ilišin i sur., 2001; Johnson i sur., 2006; Soubhi i sur., 2004; Zabriskie i McCormik, 2003; Yang i sur., 2023). Dobiveni rezultat pokazuje da je odnos sa širom lokalnom zajednicom i njezinim institucijama (kulturnim, sportskim, humanitarnim, obrazovnim) te odnos prema korištenju medijskih sadržaja i tehnologije, odnosno generalno, odnos prema slobodnovremenskim aktivnostima pojedinca, u korelaciji s pojavnosću internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Na iste rezultate može se naići i kod drugih istraživanja koja pokazuju da ukoliko pojedinac nema organizirano i strukturirano slobodno vrijeme, utoliko se prvo najčešće okreće pretjeranom korištenju medijskih sadržaja gdje je pritom izložen negativnom utjecaju tih sadržaja i potencijalno izložen stvaranju ovisnosti o internetu, što može doprinijeti socijalnoj izoliranosti pojedinca, nasilnom i devijantnom ponašanju, manjku kreativnosti te stvaranju drugih ovisnosti kao što su ovisnosti o (online) kupovini, o kocki, različitim oblicima droga i slično (Bagarić i sur., 2021; Boxberg i Reimes, 2019; Livazović, 2011; Ling i sur., 2022; Miliša, 2006; Miliša i sur., 2009; Mlinarević i Gajger, 2010; Košir i sur., 1999; Rađa, 2010; Selak Bagarić i sur., 2021; Zuckerman, 2007). Dobiveni rezultat u skladu je s istraživanjima Arbunć (2004) te Boxberg i Reimes (2019) čiji rezultati ukazuju na to da prisutnost više obiteljskih slobodnovremenskih aktivnosti pogoduje stvaranju boljšeg obiteljskog okruženja koje u konačnici djeluje kao zaštitni čimbenik u odgoju i socijalizaciji mladih. Dobiveni rezultati u skladu su s istraživanjem Bagarić i sur. (2021) koje

također ukazuje na to da provođenje slobodnog vremena pretjerano koristeći medijske sadržaje utječe na odnos ostalih domena na razini egzosustava jer dovodi do niske razine tjelesne aktivnosti te povučenosti pojedinca, što u konačnici rezultira manjkom zainteresiranosti za ostale segmente lokalne zajednice i okoline koja ga okružuje te uključenost u iste. Rezultati istraživanja Raboteg-Šarić i sur. (2002) ukazuju na to da je neorganizirano provođenje slobodnog vremena najdominantniji prediktor češće uporabe opojnih sredstava kod mladih. Iz svega navedenog proizlazi da slobodno vrijeme, kako bi bilo zaštitni, a ne rizični čimbenik u društvenom ekosustavu ljudskog razvoja, mora biti organizirano i strukturirano jer je to jedan od načina putem kojeg se na razini egzosustava može preventivno djelovati u odgoju i socijalizaciji mlade osobe.

Dakle, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između kvalitete provođenja slobodnog vremena te svih promatranih skala internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, stoga se može prihvatiti hipoteza o postojanju povezanosti između problema u ponašanju i kvalitete provođenja slobodnog vremena, odnosno, kvalitete na razini egzosustava.

H5: Očekuje se da postoji značajna povezanost između samoprocjena problema anksioznosti i ovisnosti.

Istraživanja ukazuju na to da različiti oblici ovisničkih ponašanja pripadaju domeni problema u ponašanju ako takva ovisnička ponašanja negativno remete svakodnevno djelovanje pojedinca i njegove okoline (Zuckerman, 2007; Zloković i Vrclj, 2010), a rezultati istraživanja pokazuju da nezadovoljenje psiholoških potreba adolescenata doprinosi razvoju ovisničkih ponašanja kako bi na taj način zadovoljili osjećaj ugone (Buljan-Flander, 2019; Galić, 2023; Horvat, 2023; Ilišin i Radin, 2002; Livazović, 2017; Miliša i sur., 2015; Parolin i sur., 2017; Strickland i Acuff, 2023; Zloković i Vrclj, 2010). S obzirom na to da se ovisnička ponašanja često istodobno pojavljuju s drugim eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju kojima prethode neki oblici internaliziranih problema u ponašanju, iz metodologije teorijskih istraživanja formulirana je pretpostavka o povezanosti anksioznosti i ovisnosti. Navedeno potvrđuju i druga istraživanja čiji rezultati pokazuju da su s visokom stopom prevalencije dva najučestalija istodobna problema u ponašanju depresija i ovisnost, a depresiji prethode upravo anksioznost, potištenost, plašljivost i povučenost (Bouillet i Uzelac, 2007; Fatseas i sur., 2010; Johnston i sur., 2022; Torrens i sur., 2011). Rezultati istraživanja Butorac i Rukav (2018) također ukazuju na to da su najzastupljeniji problemi u ponašanju kod pojedinaca upravo depresivnog i anksioznog tipa. Rezultati drugih istraživanja pokazuju da pojedinci skloni različitim ovisnostima pokazuju

istodobnu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Aly i sur., 2022; Butorac, 2010; Casares-Lopez i sur., 2011; Palijan, Muzinić i Radeljak, 2009; Combaluzier, Gouvernet i Bernoussi, 2009; Wilhelm i sur., 2020). „Navika uzimanja droge stvara i emocionalnu ovisnost, a psihički simptomi variraju od neuroza do teških depresija“ (Zuckerman Itković i Petranović, 2010, str. 15). Ovisnička ponašanja mogu se podijeliti na ovisnosti koje se ostvaruju unošenjem psihoaktivnih tvari u organizam i na ovisnosti koje se ostvaruju bez unošenja psihoaktivnih tvari u organizam, a zajedničko im je to da u konačnici rezultiraju istim promjenama u mozgu. Prema tomu, iako pojavnost istodobnih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod ovisnika ovisi o ispitanjima i metodologiji istraživanja, moguće je govoriti o nekim zajedničkim karakteristikama koje su vezane za istovremenu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod ovisnika. U ovome istraživanju u skali eksternaliziranih problema ovisnosti promatrane su se komponente konzumacije alkohola, posjećivanja kladionica, provođenja vremena na internetu i društvenim mrežama, konzumacije droga, pretjeranog kupovanja i trošenja novaca, udisanja ljepila i osvježivača zraka te konzumacije energetskih pića. U skali internaliziranih problema anksioznosti promatrane su se komponente straha, uznemirenosti, neodlučnosti, zabrinutosti i plašljivosti.

Utvrđena je značajna povezanost između internaliziranih problema anksioznosti te eksternaliziranog problema ovisnosti. Rezultati ovog istraživanja u skladu su s rezultatima istraživanja Ansary i Luthar (2009) u kojem se ispitivao odnos između eksternaliziranih (konzumacija droga i delinkvencija) i internaliziranih problema u ponašanju mladih (depresija i anksioznost) u odnosu na akademski uspjeh, te rezultati tog istraživanja ukazuju na povezanost konzumiranja marihuane i drugih problema u ponašanju. Također, rezultati ovog istraživanja u skladu s rezultatima istraživanja Butorac i Rukav (2018) koji ukazuju na to da postoji značajna poveznica između problema u ponašanju i ovisnosti. Pritom ističu da je priroda takvih poveznica vrlo složena te da ovisi o problemima u ponašanju kao što su depresija, anksioznost i slično, ali i o vrsti droge koja se konzumira (npr. kanabis, opijati ili psihostimulativne droge) ili o vrsti ovisnosti koja se razvija (ovisnosti bez unošenja psihoaktivnih tvari u organizam). Istovremena pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju mladih i njihova korelacija se prema teoriji ekološkog modela može tumačiti uzimajući u obzir individualne karakteristike pojedinca te čimbenike iz okruženja koji utječu na djelovanje i ponašanje pojedinca jer interakcijom tih čimbenika ovisi hoće li i u kojoj mjeri sklonost drogi ili drugim ovisnostima biti realizirana. Naime, rezultati istraživanja Cantao i sur. (2015) pokazuju da postoje slučajevi u kojima pojedinac započne s uporabom droga te da zbog

interakcije individualnih i okolinskih čimbenika dolazi ili ne dolazi do razvitka problema u ponašanju. Prema tomu, istodobnu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju potrebno je promatrati u odnosu s drugim čimbenicima iz svih razina društvenog ekosustava. Rezultati ovog istraživanja također su u skladu s rezultatima istraživanja Iliceto i sur. (2010) te Wilsey i sur. (2008) koja utvrđuju statistički značajnu povezanost između depresije, anksioznosti, antisocijalnih problema u ponašanju i paničnog problema s ovisnošću. Rezultati istraživanja Ball (2005) ukazuju na to da su problemi u ponašanju poput depresije i anksioznosti značajan čimbenik koji pridonosi započinjanju uporabe droga ili sklonosti drugim ovisnostima. Pojedinci mogu krenuti u eksperimentiranje s drogama ili s drugim sredstvima upravo iz razloga da umanje simptome anksioznosti i depresije (Birač, 2017; Buljan-Flander, 2019; Cantao i sur., 2015; Ilišin i Radin, 2002; Mamić i sur., 2023; Miliša i sur., 2015; Zloković i Vrcelj, 2010). Takav obrazac ponašanja u konačnici dovodi do razvitka ovisnosti. Rezultati drugih istraživanja pokazuju da na istodobnu pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju imaju razni obiteljski čimbenici kao što su disfunkcionalne obitelji, slaba roditeljska kontrola, nizak socioekonomski status (Green i sur., 2012; Kendler i suradnici, 2003b; Livazović, 2017; Ren i Lotfipour, 2019). Iz svega navedenog proizlazi da disfunkcija na razini makrosustava utječe na razvitak određenih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, ovisno o okolinskim čimbenicima, a određena pojavnost internaliziranog oblika problema u ponašanju za sobom dovodi i određenu pojavnost eksternaliziranog oblika problema u ponašanju i obratno. Što se tiče konkretno anksioznosti i ovisnosti, iz navedenog proizlazi da što su višoj mjeri kod mladih prisutni simptomi anksioznosti, to je veća vjerojatnost za pojavu nekog od oblika ovisnosti (ovisnosti o psihoaktivnim tvarima ili ovisnosti bez psihoaktivnih tvari).

Dakle, ovim istraživanjem utvrđena je značajna povezanost između internaliziranih problema u ponašanju: *lijenost – socijalna izoliranost – anksioznost – depresivnost – neurotski uvjetovani problemi*. Također, utvrđena je i značajna povezanost između eksternaliziranih problema u ponašanju: *nediscipliniranost – delinkventnost – agresivnost – ovisnost – hiperaktivnost*. Osim toga, utvrđena je značajna povezanost između internaliziranog problema anksioznosti te eksternaliziranog problema ovisnosti. Hipoteza o postojanju povezanosti između internaliziranog problema anksioznosti i eksternaliziranog problema ovisnosti može se prihvatiti.

H6: Očekuje se da su niže samoprocjene kvalitete obiteljskih odnosa i slobodnog vremena te samoprocjena sklonosti delinkvenciji prediktori problema u ponašanju.

Provedenim istraživanjem nastojalo se provjeriti u kojoj se mjeri mogu predvidjeti ponašanja adolescenata kroz njihova sociodemografska obilježja, kroz odnose unutar razina društvenog ekosustava i manifestacije problema u ponašanju.

U prvom koraku hijerarhijske regresijske analize ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu analizirane su sociodemografske varijable ispitanika, gdje su pritom kao značajni prediktori problema u ponašanju dobiveni struktura populacije, spol i školski uspjeh. Dakle, u većem su riziku adolescenti koji pripadaju skupini ispitanika koji su u institucionalnom tretmanu, adolescentice (za anksioznost, depresivnost i neurotske probleme) te ispitanici koji ostvaruju nizak školski uspjeh, što potvrđuju i druga istraživanja koja su proveli, primjerice, Dragojević i Jaković (2022), Luketić (2018) te Zrilić i Šimurina (2017). U prvom koraku analize kao značajni prediktori problema u ponašanju nisu utvrđeni dob, obiteljska struktura, mjesto odrastanja i razina naobrazbe majke i oca. U drugom koraku hijerarhijske regresijske analize ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu dodane su varijable društvenog ekosustava, pri čemu se uz prediktore iz prvog koraka koji nisu izgubili na značajnosti, kao značajan prediktor pokazala dob ispitanika. Iz rezultata proizlazi da su problemi u ponašanju u mlađoj adolescentskoj dobi prediktor ponašanja u kasnijim životnim razdobljima, stoga je nužno da se rizični oblici ponašanja adolescenata prepoznaju što ranije. Istraživanje Scott (2021) ukazuje na slične rezultate među kojima se ističe značajna povezanost između problema u ponašanju u djetinjstvu te progresivnost problema u ponašanju u kasnijim fazama odrastanja.

Također, od varijabli društvenog ekosustava kao značajni prediktori pokazali su se kvaliteta obiteljskih odnosa, kvaliteta odnosa prema školi, kvaliteta odnosa s vršnjacima, kvaliteta provođenja slobodnog vremena te odnos prema društvenim vrijednostima i normama. Iz dobivenih rezultata proizlazi da što je slabija kvaliteta odnosa na razini mikrosustava, egzosustava i makrosustava, to su mladi u većem riziku za razvoj problema u ponašanju. Dobiveni su rezultati u skladu s rezultatima drugih istraživanja koja su istraživala povezanost obiteljskih odnosa i razvoja problema u ponašanju mladih (Buist i sur., 2004; Jimenez i sur., 2009; Klarin i sur., 2018; Livazović, 2017; Maccoby, 2007; Nikčević-Milković i sur., 2018; Reitz i sur., 2006; Van den Akker i sur., 2010). Kvaliteta obiteljskih odnosa ima važnu ulogu u odgojnom procesu pojedinca, kao i u njegovoj socijalizaciji. Pojedinač kroz obitelj, kao primarnu socijalizacijsku zajednicu, uči o okolini, stoga je kvaliteta obiteljskih interakcija i odnosa iznimno važna. Dobiveni se rezultati mogu tumačiti preko teorije socijalnog učenja, prema kojoj pojedinac naučeno ponašanje unutar obitelji, primjenjuje na okolinu i izvan obitelji.

Da vršnjački odnosi imaju važnu ulogu u socijalnom i emocionalnom razvoju pojedinca pokazuju i rezultati drugih istraživanja (Buljubašić-Kuzmanović, 2010; Bronfenbrenner, 1989; Klarin, 2006; Livazović, 2017; Vranjican i sur., 2019) kao i rezultati ovog istraživanja. Nadalje, dobiveni su rezultati u skladu s rezultatima drugih istraživanja koja su istraživala povezanost slobodnog vremena s problemima u ponašanju mladih (Badura i sur., 2018; Borraccino i sur., 2020; Ferić Šlehan, 2008; Livazović, 2018; Mlinarević i sur., 2007; Nikčević-Milković i sur., 2018). Slobodno vrijeme podrazumijeva ono vrijeme u kojem je pojedinac slobodan od svakodnevnih obaveza te tijekom kojeg pojedinac razvija svoju individualnost, kreativnost i različite interese. Prema tomu, u pedagoškom kontekstu, mlade je nužno voditi i odgajati „za svrsishodno korištenje slobodnog vremena koje postaje bitna komponenta odgoja svestrane ličnosti“ (Livazović, 2018, str. 146) jer upravo kroz slobodno vrijeme mladi kreiraju svoje životne stilove i buduća ponašanja.

U trećem koraku hijerarhijske regresijske analize ponašanja adolescenata u društvenom ekosustavu dodane su varijable eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Pritom od sociodemografskih varijabli spol i dob nisu izgubili na značajnosti, dok je struktura populacije izgubila na značajnosti. Također, od varijabli društvenog ekosustava kvaliteta odnosa prema školi i čimbenici iz razine makrosustava su izgubili na značajnosti, dok su kvaliteta obiteljskih odnosa i kvaliteta odnosa sa vršnjacima zadržale značajnost kao i čimbenici iz razine egzosustava iz drugog koraka analize. Dobiveni su rezultati u skladu s rezultatima drugih istraživanja čiji rezultati ukazuju na značajnost obiteljskih odnosa, vršnjačke socijalizacije te kvalitetnog provođenja slobodnog vremena (Badura i sur., 2018; Bojčić, 2023; Borraccino i sur., 2020; Ferić Šlehan, 2008; Livazović, 2018; Mlinarević i sur., 2007; Nikčević-Milković i sur., 2018). Iz obiteljskih odnosa pojedinac usvaja određene socijalizacijske oblike ponašanja koji imaju utjecaj na razvoj vršnjačke socijalizacije, a koja u konačnici rezultira izborom slobodnovremenskih aktivnosti te obrascima ponašanja u slobodno vrijeme adolescenata. Odnos s vršnjacima može utjecati na ponašanje i razvoj pojedinca jer vršnjaci često služe kao modeli za određena ponašanja koji u konačnici imaju utjecaj na samoefikasnost pojedinca. Generalno, iz rezultata analize može se naslutiti da važnu ulogu kod dobivenih prediktora imaju čimbenici na razini mezosustava. Stoga se radom na kvaliteti odnosa na razini mezosustava, u trokutu *obitelj – škola – vršnjaci*, može pridonijeti boljoj povezanosti unutar obiteljskih odnosa, škole i vršnjaka jer ukoliko se ostvari kvalitetan odnos unutar mezosustava, takav će odnos potencijalno imati utjecaj na vršnjačke odnose unutar mikrosustava, pa samim time i na kvalitetu te način provođenja slobodnog vremena pojedinca.

Nadalje, varijable eksternaliziranih oblika problema u ponašanju pokazale su se kao značajan prediktor problema u ponašanju, iz čega proizlazi da su mladi koji manifestiraju određene oblike internaliziranih problema u ponašanju u većem riziku za progresivnost eksternaliziranih oblika problema u ponašanju, i obratno. Eksternalizirani oblici problema u ponašanju podrazumijevaju aktivne oblike ponašanja koji su vidljiviji u odnosu na internalizirane oblike problema u ponašanju. Prema tomu, eksternalizirani oblici problema u ponašanju koji su ispitivani ovim istraživanjem uglavnom u nižoj ili višoj mjeri podrazumijevaju kršenje određenih pravila, zakona i propisanih normi, a generalno u pozadini eksternaliziranih oblika problema u ponašanju stoji antisocijalno ponašanje. Mladi u razdoblju adolescencije često zbog kognitivnih distorzija i disonanci pogrešno donose odluke o svojem ponašanju i djelovanju pa se tako i generalno bore s problemima mišljenja i problemima pažnje, ali i čestim intrinzičnim ili ekstrinzičnim sukobima. Prema tomu, eksternalizirani oblici problema u ponašanju se razvijaju kao posljedica unutarnjih i vanjskih čimbenika te je na taj način kod eksternaliziranih problema istodobno prisutno nekoliko različitih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju. Dobivene rezultate potvrđuju i druga istraživanja koja ukazuju na istodobnu prisutnost različitih oblika problema u ponašanju (Bojčić, 2023; Ettekal i sur., 2023; Gornik i sur., 2023; Livazović i Bojčić, 2020; Olivier i sur., 2020; Sekol i Farrington, 2016b; Shinde i sur., 2023; Snyder i Duchscher 2022; Wenar, 2003; Yang i sur., 2023).

S obzirom na to da su spol, dob, kvaliteta obiteljskih odnosa, kvaliteta vršnjačkih odnosa, kvaliteta provođenja slobodnog vremena i eksternalizirani oblici problema u ponašanju ovim istraživanjem utvrđeni kao značajni prediktori problema u ponašanju, može se djelomično prihvatiti hipoteza prema kojoj su obiteljski odnosi, slobodno vrijeme i sklonost delinkvenciji prediktori problema u ponašanju adolescenata. Hipoteza se može djelomično prihvatiti zato što delinkvencija pripada ispitivanim eksternaliziranim oblicima problema u ponašanju koji su se pokazali kao značajni prediktori, no, hijerarhijskom regresijskom analizom pojedinačnih oblika svih problema u ponašanju dolazi se do podataka da je sklonost ovisnosti bolji prediktor problema u ponašanju od sklonosti delinkvenciji, iako se i problem delinkventnosti pokazao kao značajan prediktor problema u ponašanju. Naime, problem ovisnosti se, od svih problema, pokazao kao značajan pozitivan prediktor za najviše problema u ponašanju, odnosno za problem lijenosti te za sve eksternalizirane oblike problema u ponašanju, dok se problem delinkventnosti pokazao kao značajan pozitivan prediktor samo za problem ovisnosti i agresivnosti.

VI. ZAKLJUČAK

Problemi u ponašanju mladih rezultat su interakcije različitih individualnih čimbenika i intenziteta socijalnih čimbenika koji okružuju pojedinca tijekom odrastanja. Sukladno tomu, u teorijskom dijelu rada objašnjena je fenomenologija problema u ponašanju mladih iz perspektive socijalne pedagogije, kroz prikaz različitih oblika internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju adolescenata. Uz navedeno, u radu je objašnjena etiologija problema u ponašanju mladih, kroz pregled bioloških, psiholoških, socioloških i biopsihosocijalnih teorija razvoja pojedinca. Različita teorijska gledišta vezana za odrastanje pojedinca ukazuju na činjenice koje impliciraju tezu da na odgoj i socijalizaciju pojedinca u razvoju djeluju brojni čimbenici koji se ne mogu promatrati zasebno, već multikauzalno. Prema tomu, u teorijskom dijelu rada objašnjena je teorija ekološkog modela čiji je začetnik Urie Bronfenbrenner, prema kojoj su razvoj, odgoj i socijalizacija pojedinca uvjetovani interakcijama različitih sustava u društvenom ekosustavu. Čitav je društveni ekosustav podijeljen na pet razina – mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Svaka razina obuhvaća različite čimbenike koji imaju neposredan i posredan utjecaj na odgoj i socijalizaciju mladih.

S obzirom na to da problemi u ponašanju predstavljaju različite oblike ponašanja koje je potrebno usmjeravati, te da su adolescenti skupina populacije kojoj je potrebno pedagoško vođenje, fenomenologiju i etiologiju problema u ponašanju adolescenata može se promatrati i istraživati koristeći teoriju ekološkog modela koja obuhvaća i proučava niz rizičnih i zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji mladih. Takvim se modelom omogućava holistički pristup u objašnjenju etiologije i fenomenologije problema u ponašanju kod adolescenata.

U istraživanju fenomenologije problema u ponašanju kod adolescenata kao primjeri internaliziranih oblika problema u ponašanju bili su uključeni lijenost, socijalna izoliranost, anksioznost, depresivnost te neurotski uvjetovani oblici problema u ponašanju. Kao primjeri eksternaliziranih oblika problema u ponašanju bili su uključeni nediscipliniranost, delinkventnost, agresivnost, ovisnost i hiperaktivnost. Istraživanje etiologije problema u ponašanju kod adolescenata objašnjeno je kroz biološke teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz biološke karakteristike i gene; kroz psihološke teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz karakteristike ličnosti; kroz sociološke teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz društvene čimbenike; te kroz biopsihosocijalne teorije, prema kojima se uzrok nekog ponašanja objašnjava kroz biološke, psihološke i sociološke teorije zajedno.

Premda postoji velik broj različitih istraživanja koji se bave rizičnim i zaštitnim čimbenicima u odgoju i socijalizaciji mladih, ona se uglavnom odnose na proučavanje istih u kontekstu samo određenih razina društvenog ekosustava. Prema tomu, cilj ovog rada je bio ispitati fenomenologiju i istražiti etiologiju problema u ponašanju adolescenata na svim razinama društvenog ekosustava u pedagozijskom kontekstu.

Što se tiče razina društvenog ekosustava, ovaj je rad komparativno istraživao dvije skupine ispitanika, one iz opće populacije koji nemaju službeno identificirane probleme u ponašanju te one iz specifične populacije, koji imaju identificirane probleme u ponašanju. Rezultati istraživanja ukazuju na prisutnost značajnih razlika na svim razinama ekosustava s obzirom na ispitivane strukture populacije. Rezultati istraživanja pokazuju da se kod ispitanika iz specifične populacije očituje veća disfunkcionalnost odnosa na razini mikrosustava (odnosi u obitelji zasebno, odnosi sa i prema školi zasebno, odnosi s vršnjacima zasebno), na razini mezosustava (interakcije unutar mikrosustava, tj. odnosi između obitelji, škole, vršnjaka, susjedstva), na razini egzosustava (interakcije sa širom lokalnom zajednicom te odnos prema slobodnom vremenu), na razini makrosustava (odnos prema društvenim normama, zakonima i vrijednostima) i na razini kronosustava (utjecaj društvenih promjena kroz vrijeme). Također, kada se promatra cjelokupan uzorak ispitanika, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike s obzirom na spol, strukturu obitelji, razinu naobrazbe majke i oca te školski uspjeh u odnosu na sve razine društvenog ekosustava. Iz dobivenih rezultata ovoga istraživanja proizlazi da adolescentice pokazuju bolju kvalitetu društvenog ekosustava od adolescenata; da je kvaliteta čitavog društvenog ekosustava bolja ukoliko pojedinac odrasta u potpunoj obiteljskoj strukturi; da je kvaliteta čitavoga društvenog ekosustava bolja što majka i otac imaju viši stupanj naobrazbe; te da što je bolji školski uspjeh pojedinca, to je bolja kvaliteta čitavog društvenog ekosustava. Rezultati ovog istraživanja pokazuju značajne razlike u cjelokupnom uzorku ispitanika s obzirom na dob samo na razini mikrosustava (odnos sa i prema školi), premda postoje razlike i na ostalim razinama ekosustava ali one nisu značajne, dok s obzirom na mjesto stanovanja u odnosu na sve razine ekosustava također postoje razlike, no one nisu značajne.

Što se tiče problema u ponašanju rezultati istraživanja ukazuju na prisutnost značajnih razlika u internaliziranim i eksternaliziranim problemima u ponašanju s obzirom na promatranu strukturu populacije. Iz rezultata proizlazi da se kod ispitanika koji pripadaju specifičnoj skupini u višoj mjeri očituje prisutnost svih ispitivanih internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju u odnosu na ispitanike iz opće populacije. Kada se promatra cjelokupan uzorak ispitanika, rezultati istraživanja pokazuju značajne razlike u problemima u ponašanju s obzirom na spol, pri čemu su adolescentice anksioznije, a adolescenti delinkventniji, agresivniji

i više skloni ovisnostima. Rezultati također pokazuju da je pojavnost problema u ponašanju manja ukoliko pojedinac odrasta uz potpunu obiteljsku strukturu, ukoliko je razina naobrazbe majke i oca viša, te ukoliko pojedinac ima viši školski uspjeh. Također, rezultati istraživanja pokazuju da se kod ispitanika očituje istodobna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju.

Hijerarhijskom regresijskom analizom dobiveni su značajni prediktori problema u ponašanju, među kojima se od sociodemografskih varijabli kao najbolji prediktor pokazao školski uspjeh, a od varijabli društvenog ekosustava kao najbolji prediktori pokazali su se čimbenici iz razine mikrosustava te makrosustava. Od varijabli internaliziranih i eksternaliziranih oblika problema u ponašanju kao najbolji prediktori pokazali su se problem lijenosti te problem ovisnosti. Razumijevanje pojavnosti problema u ponašanju kod adolescenata potrebno je za uspješnost prevencije i pravovremeno interveniranje prilikom pojave simptoma problema u ponašanju mladih. Značajni čimbenici, kao prediktori, dobiveni su u različitim koracima hijerarhijske regresijske analize, što implicira postojanje rizičnih i zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciji mladih na različitim razinama društvenog ekosustava. Prema tomu, nužno je od najranije dobi djelovati koordinirano i funkcionalno kroz sve odnose u društvenom ekosustavu.

S obzirom na komparativnu analizu odgoja i socijalizacije dviju ispitivanih skupina, ekološki model Uriea Bronfenbrennera prikladan je za korištenje u istraživanju fenomenologije i etiologije problema u ponašanju adolescenata jer ukazuje na utjecaj različitih društvenih čimbenika u razvoju problema u ponašanju. Rezultati ovog rada pokazuju važnu ulogu čimbenika iz okoline za razvoj ili ne razvoj problema u ponašanju adolescenata, pri čemu se ističu obiteljski, školski i vršnjački odnosi te slobodnovremenske aktivnosti i vrijednosti mladih. Stoga se u okvirima ovoga rada kao zaštitni (ili rizični) čimbenici koji imaju potencijalno presudan utjecaj na djelovanje, ponašanje, odgoj i socijalizaciju mladih mogu istaknuti obitelj, škola, vršnjaci i aktivnosti u slobodno vrijeme te vrijednosni sustav mladih. Istražena složenost pojave problema u ponašanju kod adolescenata rezultat je brojnih čimbenika iz različitih razina društvenog ekosustava. Pritom je važno istaknuti da je zbog svoje složenosti i problematike, taj fenomen gotovo nemoguće obuhvatiti jednim istraživanjem te ga sagledati u cijelosti. Također, važno je istaknuti da je za ovaj problem istraživanja važan interdisciplinarni pristup.

Znanstveni doprinos disertacije očituje se u konstruiranom, pouzdanom mjernom instrumentu koji se može koristiti za istraživanje i prikupljanje podataka o fenomenologiji problema u ponašanju kod mladih te u dobivenim rezultatima koji ukazuju na korelacijska

obilježja zaštitnih čimbenika u odgoju i socijalizaciju mladih. Doprinos znanosti ogleda se i u sistematizaciji teorijskih polazišta koja su nužan preduvjet za istraživanje i razumijevanje problema u ponašanju kod mladih. No, analize i dobivene podatke potrebno je tumačiti *cum grano salis* uvažavajući individualne i društvene okolnosti. Pritom je potrebno istaknuti nekoliko ograničenja provedenog istraživanja, kao što je relativno malen sveukupan uzorak ispitanika, što ograničava generalno tumačenje rezultata; relativno malen uzorak ispitanika iz specifične populacije adolescenata, što onemogućuje donošenje zaključaka izvan okvira ovoga rada; prikupljanje podataka na temelju samoprocjene ispitanika, što potencijalno dovodi u pitanje objektivnost nekih odgovora; dobrovoljnost ispitanika, koja implicira da postojanost razlika u problemima u ponašanju, koje se pojavljuju između dvije populacije ispitanika, potencijalno mogu biti i veće (s obzirom na pristanak/odbitak za sudjelovanje u istraživanju). Ograničenje istraživanja također se očituje u varijacijama društvenog ekosustava koje je potrebno uzeti u obzir, a koje otežavaju procese razumijevanja interakcija unutar razina ekosustava. Osim toga, ovo je istraživanje razmatralo etiologiju i fenomenologiju problema u ponašanju adolescenata iz perspektive socijalne pedagogije, a za potpuno razumijevanje fenomenologije i etiologije problema u ponašanju, iz perspektive teorije ekološkog modela, potrebno je uzeti u obzir i interdisciplinarne podatke. Prema tomu, buduća bi istraživanja trebala uključivati istraživačke timove i stručnjake iz različitih društvenih, humanističkih i prirodnih znanosti te ostvariti interdisciplinarnu suradnju.

Pedagoški doprinos rada očituje se u boljem razumijevanju i shvaćanju čimbenika koji su kauzalno povezani s problemima u ponašanju mladih. Navedeno može odgajateljima, učiteljima, nastavnicima i stručnim suradnicima pomoći u pedagoškom radu s mladima. Dobiveni rezultati rada mogu pomoći djelatnicima u odgojno-obrazovnim sustavima pravovremenoj identifikaciji mladih u riziku te im dobivene informacije mogu pomoći u osmišljavanju i planiranju preventivnih odgojno-obrazovnih strategija i programa vezanih za probleme u ponašanju mladih. Također, dobiveni rezultati mogu pomoći kod planiranja i oblikovanja interventnih postupaka s mladima u riziku, a podatci se mogu iskoristiti prilikom planiranja strategija vezanih za razvoj odgojnih kompetencija roditelja, odgojno-obrazovnih djelatnika, studenata svih nastavničkih smjerova, kao i kod izrade i oblikovanja školskih kurikuluma te međupredmetnih tema.

POPIS LITERATURE

- Aazami, A. i sur. (2023). Risk and protective factors and interventions for reducing juvenile delinquency: A systematic review. *Social Sciences*, 12 (9), 474.
- Abdullah, H. i sur. (2015). Aggressive and delinquent behavior among high risk youth in Malaysia. *Asian Soc Sci.* 11:62. doi: 10.5539/ass.v11n16p62
- Achenbach, T. M. (1993). Taxonomy and comorbidity of conduct problems: Evidence from empirically based approaches. *Development and Psychopathology*, 5 (1-2), 51.–64.
- Adamović, M., Gvozdanić, A., i Potočnik, D. (2023). Socioekonomski i rodni aspekti rizičnih ponašanja mladih u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 61(1), 3.–30.
- Agha, S., Zia, H. i Irfan, S. (2008). Psychological problems and family functioning as risk factors in addiction. *J Ayub Med Coll Abbottabad*, 20(3), 88.–91.
- Ahrons C. R. (1981). The continuing coparental relationship between divorced spouses. *American Journal of Orthopsychiatry*, 51, 315.–328.
- Ajduković, M. (2000). Ugroženi razvoj adolescenata u obitelji i zajednici. U: Juras, B. (ur.), *Položaj adolescenata u obitelji*, Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 109.–121.
- Ajduković, M. (2008). Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad. *Revija za socijalnu politiku*, 15(3), 395.–414.
- Ajduković, M., Kregar Orešković, K., i Laklija, M. (2007). Teorija privrženosti i suvremeni socijalni rad. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (1), 59.–91.
- Ajduković, M. i Delale, E. A. (2000). Stil odgoja u obitelji kao činitelj rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J., Janković, J. (ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. Povjerenstvo Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, 171.–187.
- Akhmedova, M. T. (2022). Pedagogical and Psychological Ways to Overcome the Problem of Lesson Discipline in Secondary Schools. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 9(3), 421.–425.
- Aleksandrov, D., Okhrimenko, I., i Tyshchenko, O. (2021). Neurotic Factors of Self-Attitude Disorders in Adolescents. In *International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation*, 133.–139. Atlantis Press.
- Aly, S. M. i sur. (2022). Substance Use among Adolescents: A Retrospective Study (2017–2018) in the Toxicology Unit, University Hospital of Lille, France. *Toxics*, 10(10), 594.

- Amato, P. R. (2000). The Consequences of Divorce for Adults and Children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269.–1288.
- Andrić, I. (2016). *Odnos akademske prokrastinacije i samoefikasnosti s depresivnim i anksioznim simptomima* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences).
- Andrilović, V. i Čudina, M. (1999). *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Angelides, S. (2004). Feminism, Child Sexual Abuse, and the Erasure of Child Sexuality. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, 10(2), 141.–177.
- Anić, V. (2003). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Ansary, N., i Luthar, S. (2009). Distress and academic achievement among adolescents of affluence: A study of externalizing and internalizing problem behaviors and school performance. *Development and Psychopathology*, 21(1), 319.–341.
- Antičević, T. (2021). Agresivnost u adolescenciji. Istraživanje nekih oblika agresivnog ponašanja srednjoškolaca. *Nastavnička revija: Stručni časopis Škole za medicinske sestre Vinogradska*, 2(2), 3.–23.
- Arakelyan S. i Ager, A. (2020). Annual Research Review: A multilevel bioecological analysis of factors influencing the mental health and psychosocial well-being of refugee children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1.–26.
- Arbunić, A. (2004). Roditelji i slobodno vrijeme djece. *Pedagogijska istraživanja*, 1 (2), 221.–229.
- Argyle, M. (1996). *The Social Psychology of Leisure*. London: Penguin.
- Areepattamannil, S. (2010). Parenting practices, parenting style, and children's school achievement. *Psychological Studies*, 55(4), 283.–289.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469.–480.
- Arslan, G. i Yildirim, M. (2021). Perceived risk, Positive Youth–Parent Relationships, and Internalizing Problems in Adolescents: Initial Development of the Meaningful School Questionnaire. *Child Indicators Research*, 14, 1911.–1929.
- Arnold, D. H. i sur. (2008). Parent involvement in preschool: Predictors and the relation of involvement to preliteracy development. *School Psychology Review*, 37(1), 74.–90.
- Attanayake, V. i sur. (2009). Prevalence of mental disorders among children exposed to war: A systematic review of 7,920 children. *Medicine Conflict and Survival*, 25(1), 4.–19.

- Babicka-Wirkus, A. i sur. (2023). Internalizing and Externalizing Disorder Levels among Adolescents: Data from Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2752.
- Babić, D. (2003). Slobodno vrijeme mladih stanovnika otočnih lokalnih zajednica – primjer zadarskih otoka (Iž, Dugi Otok, Ugljan). *Migracijske i etničke teme*, 19(4), 391.–411.
- Babić Čikeš, A. (2017). Emocionalna inteligencija i agresivno ponašanje u djetinjstvu i adolescenciji–Pregled istraživanja. *Psihologijske teme*, 26(2), 283.–308.
- Badrić, M. i Prskalo, I. (2011). Participiranje tjelesne aktivnosti u slobodnom vremenu djece i mladih. *Napredak*, 152(3-4), 479.–494.
- Bagheri, M. i sur. (2022). Examining social and psychological factors that affect juvenile delinquency. *Journal of Positive School Psychology*, 6(7), 292.– 300.
- Ball, S. A. (2005). Personality traits, problems and disorders: Clinical applications to substance use disorders. *Journal of Research in Personality*, 39, 84.–102.
- Badura, P. i sur. (2018). Can organized leisure-time activities buffer the negative outcomes of unstructured activities for adolescents' health? *International Journal of Public Health*, 743.–751.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1996). Multifaceted Impact of Self-Efficacy Beliefs on Academic Functioning. *Child Development*, 67 (1), 206.–222.
- Barkley, R. A. (1998). Attention-Deficit Hiperactivity Disorder. *Scientific American*, 27 (9-3), 66.–7.
- Bartlett, R., Holditch-Davis, D. i Belyea, M. (2005). Clusters of problem behaviors in adolescents. *Research in Nursing & Health*, 28 (3), 230.–239.
- Bascoe, S. M. i sur. (2009). Children's representations of family relationships, peer information processing, and school adjustment. *Developmental Psychology*, 45(6), 1740.–1751.
- Bastiani, J. (1993). *Parents as partners*. U: P. Munn. (Ur.), *Parents and schools: customers, managers or partners* (str. 101.–116). London, UK and New York, NY: Routledge.
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J. i Žižak, A. (1994). Značaj komunikacije u obitelji za pojavu poremećaja u ponašanju djece osnovnoškolske dobi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2 (1), 1.–19.

- Baydar, N., Greek, A., i Brooks-Gunn, J. (1997). A Longitudinal Study of the Effects of the Birth of a Sibling during the First 6 Years of Life. *Journal of Marriage and Family*, 59(4), 939.–956.
- Becker, H. i Epstein, J. L. (1982). Parent involvement: A survey of teacher practices. *Elementary School Journal*, 83(2), 85.–102.
- Beesdo, K., Knappe, S. i Pine, D. S. (2009). Anxiety and anxiety disorders in children and adolescents: Developmental issues and implications for DSM-V. *Psychiatric Clinics of North America*, 32 (3), 483.–524.
- Behrendt, H. F. i sur., (2019). Like mother, like child? Maternal determinants of children's early social-emotional development. *Infant mental health journal*, 40 (2), 234.–247.
- Belsky, J. (2005). Attachment theory and research in ecological perspective. Attachment from infancy to adulthood: *The major longitudinal studies*, 71.–97.
- Berc, G. i Blažeka Kokorić, S. (2012). Slobodno vrijeme obitelji kao čimbenik obiteljske kohezivnosti i zadovoljstva obiteljskim životom. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20 (2), 15.–27.
- Berk, L. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Berkowitz, L. (1962). *Aggression: A social psychological analysis*.
- Berkowitz, R. i sur. (2022). Teachers' Safety and Workplace Victimization: A Socioecological Analysis of Teachers' Perspective. *Journal of school violence*, 21(4), 397.–412.
- Bermudez, L. G. i sur. (2018). Safety, trust, and disclosure: A qualitative examination of violence against refugee adolescents in Kiziba Camp, Rwanda. *Social Science & Medicine*, 200, 83.–91.
- Bettmann, J. E. i Olson-Morrison, D. (2018). The relationship between adolescent refugees' attachment patterns and their experiences of trauma. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 29, 154.–170.
- Biglbauer, S. i Korajlija, A.L. (2020). Društvene mreže, depresivnost i anksioznost. *Socijalna psihijatrija*, 48(4), 404.–425.
- Bijedić, M. i sur. (2019). Samoprocjena promjena ponašanja učenika osnovnih škola s problemima u ponašanju nakon sudjelovanja u socijalno-pedagoškim intervencijama. *Kriminologija & socijalna integracija*, 27 (1), 68.–83.
- Bimmel, N. i sur. (2003). Problem behavior of internationally adopted adolescents: a review and meta-analysis. *Harv Rev Psychiatry*, 11(2), 64.–77.
- Bingula, M. (2017). *Ovisnosti 21. stoljeća* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. School of Medicine. Chair of Psychiatry and Psychological Medicine).

- Birač, M. (2017). *Konzumacija alkohola u adolescenciji* (Doctoral dissertation, University of Applied Health Sciences).
- Birtić, M. i sur. (2012). *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bistrić, M. (2020). Načini provođenja slobodnoga vremena djece predškolske dobi prije i tijekom prvoga vala bolesti COVID-19 te procjena roditelja o utjecaju novonastale situacije na dijete. *Magistra Iadertina*, 15 (2), 111.–134.
- Bistrić, M. (2021). Televizija u životima djece predškolske dobi i njihovih obitelji prije i za vrijeme prve faze COVID-19 virusa. *Napredak*, 162 (3 - 4), 267.–294.
- Borghuis, J. i sur. (2020). Longitudinal associations between trait neuroticism and negative daily experiences in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 118(2), 348.
- Bohman, H., i sur. (2017). Parental separation in childhood as a risk factor for depression in adulthood: a community-based study of adolescents screened for depression and followed up after 15 years. *BMC psychiatry*, 17(1), 117.–137.
- Bojčić, K. (2023). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju fizički agresivnog ponašanja djece predškolske i mlađe školske dobi* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Pedagogy).
- Boričević Maršanić, V. i sur., (2017). Vidjeti sebe izvvana, a druge iznutra: Mentalizacija u djece i adolescenata i tretman temeljen na mentalizaciji za adolescente. *Socijalna psihijatrija*, 45 (1), 43.–56.
- Borraccino, A. i sur. (2020). The Contribution of Organized Leisure-Time Activities in Shaping Positive Community Health Practises among 13- and 15-Year-Old Adolescents: Results from the Health Behaviours in School-Aged Children Study in Italy. *International Journal of 72 Environmental Research and Public Health*, 17(18), 6637.
- Bouchev, H. A. i Furman, W. (2003). Dating and romantic experiences in adolescence. U: G. R. Adams i M. D. Berzonsky (Ur.), *Blackwell handbook of adolescence* (str. 313.–329). Malden: Blackwell Publishing.
- Bouillet, D. (2004). Odnos mladih prema vrijednostima i činiteljima obiteljskog života. *Sociologija i prostor*, 42 (1/2 (163/164)), 173.–194.
- Bouillet, D. i Uzelac., S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Školska knjiga: Zagreb.
- Boursier, V., Gioia, F. i Griffiths, M. D. (2020). Do selfie-expectancies and social appearance anxiety predict adolescents' problematic social media use?. *Computers in Human Behavior*, 110, 106395.

- Boxberger K. i Reimers, A. K. (2019). Parental Correlates of Outdoor Play in Boys and Girls Aged 0 to 12: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16 (2), 190.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation, anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Brajša-Žganec, A. (2002). *Roditeljske metaemocije i socijalno-emocionalni razvoj djece*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Brajša-Žganec, A. i Slaviček, M. (2014). Obitelj i škola: utjecaj obiteljskog sustava na funkcioniranje djeteta u školi. U: *Psihološki aspekti suvremene obitelji, braka i partnerstva* (str. 149-174). Zagreb: Naklada slap i Hrvatsko psihološko društvo.
- Brim, O. G. (1996). Socialization through the life-cycle. U: O. G. Brim i S. Wheeler (ur.), *Socialization after childhood* (1.–49). New York: Wiley.
- Brandão, L. C., Sanchez, Z. M. i Melo, M. H. (2023). Factors associated with playing video games to forget or alleviate real life problems in adolescence. *Environment and Social Psychology*, 8(2).
- Brkljačić, T., Kaliterna Lipovčan, Lj. i Tadić, M. (2012). Povezanost između osjećaja sreće i nekih aspekata provođenja slobodnog vremena. *Napredak*, 153 (3-4), 355.–371.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development. Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Prema eksperimentalnoj ekologiji ljudskog razvoja. *Američki psiholog*, 32, 513.–531.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ekologija obitelji kao kontekst ljudskog razvoja: perspektive istraživanja. *Razvojna psihologija*, 22 (6), 723.–742.
- Bronfenbrenner, U. (1988). Interaktivni sustavi u ljudskom razvoju. Paradigme istraživanja: sadašnjost i budućnost. U: N. Bolger, A. Caspi, G. Downey i M. Moorehouse (ur.), *Osobe u kontekstu: razvojni procesi*, 25.–49. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1989). Teorija ekoloških sustava. U: R. Vasta (ur.), *Anali razvoja djeteta*, 6, 187.–249. Greenwich, CT: JAI Press.
- Bronfenbrenner, U. (1994). Ekološki modeli ljudskog razvoja. U: T. Husen i T. N. Postlethwaite (ur.), *Međunarodna enciklopedija obrazovanja*, 2 (3), 1643.–1647. Oxford, Engleska: Pergamon Press.
- Bronfenbrenner, U. (1995). Developmental ecology through time and space: A future perspective. U P. Moen, G. H. Elder i K. Luscher (Ur.), *Examining lives in context: Per-*

- spectives on the ecology of human development*, 619.–647. Washington, DC: American Psychological Association.
- Bronfenbrenner, U. (2005.). *Učiniti ljude čovjekom: Bioekološke perspektive ljudskog razvoja*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bronfenbrenner, U. i Evans, G. W. (2000). Razvojna znanost u 21. stoljeću: nova pitanja, teorijski modeli, nacrti istraživanja i empirijski nalazi. *Društveni razvoj*, 9 (1), 115.–125.
- Bronfenbrenner, U. i Morris, P. A. (2006). Bioekološki model čovjekova razvoja. U: W. Damon i R. M. Lerner (ur.), *Priručnik za dječju psihologiju*, 1 (6), 793-828. New York: John Wiley.
- Brown, S. M. i sur. (2020). Stress and parenting during the global COVID-19 pandemic. *Child Abuse & Neglect*, 214.–232.
- Buist, K. L. i sur., (2004). The reciprocal relationship between early adolescent attachment and internalizing and externalizing problem behavior. *Journal of Adolescence*, 27, 251.–266.
- Buist, K. L. i sur. (2017). Associations of perceived sibling and parent-child relationship quality with internalizing and externalizing problems: Comparing Indian and Dutch early adolescents. *The Journal of Early Adolescence*, 37(8), 1163.–1190.
- Buljan Flander, G. (2001). *Uloga privrženosti i nekih odrednica ličnosti u zlostavljanju djece: Proširenje Bolwbyjeve teorije*. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu: Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Buljan Flander, G. (2012). *Trebamo li brinuti? Priručnik o adolescentima za roditelje i stručnjake*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece Grada Zagreba.
- Buljan Flander G. (2019). *Znanost i umjetnost odgoja: Praktični priručnik o suvremenom odgoju za roditelje i odgajatelje*. Sveta Nedelja: Geromar d.o.o.
- Buljubašić-Kuzmanović, V. (2010). Socijalne kompetencije i vršnjački odnosi u školi. *Pedagogijska istraživanja*, 7 (2), 191.–201.
- Buljubašić Kuzmanović, V. i Simel, S. (2010). Odnos univerzalnih i ponašajnih vrijednosti mladih. *Školski vjesnik*, 59 (3.), 373.–386.
- Burić, S. i Zovko, A. (2022). Razina tjelesne aktivnosti i motivacija za tjelesnu aktivnost kod adolescenata. *Physiotherapia Croatica*, 20(1), 263.–277.
- Butorac, K. (2010). Neka obilježja osobnosti kao prediktivni čimbenici zlouporabe i ovisnosti o drogama i alkoholu. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18(1), 79.–98.
- Butorac, K. i Rukav, L. (2018). Komorbiditet kod ovisnika i tretmanske intervencije. *Kriminologija & socijalna integracija*, 26(1), 79.–99.
- Buunk, B. P. i Prins, K. S. (1998). Loneliness, change orientation, and reciprocity in friendships. *Personal Relationships*, 5, 1.–14.

- Camenga, D. R. i sur. (2014). Alternate tobacco product and drug use among adolescents who use electronic cigarettes, cigarettes only, and never smokers. *Journal of Adolescent Health*, 55(4), 588.–591.
- Campbell, A. (1999). Staying alive: Evolution, culture, and women's intrasexual aggression. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(2), 203.–214.
- Cai, H. i sur. (2023). Inter-relationships of depressive and anxiety symptoms with suicidality among adolescents: A network perspective. *Journal of Affective Disorders*, 324, 480.–488.
- Campos, J. i sur. (2019). Emotional and Behavioral Problems and Psychosocial Skills in Adolescents in Residential Care. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 36, 237.–246.
- Caner, N. i Evgin, D. (2021). Digital risks and adolescents: The relationships between digital game addiction, emotional eating, and aggression. *International journal of mental health nursing*, 30(6), 1599.–1609.
- Cantao L. i sur. (2015). Socio-demographic and clinical profile of elderly people with depression and the use of psychoactive drugs. *Revista Rene*, 16(3), 355.–362.
- Canjek, L. i Žažar, K. (2020). Prema sociologizaciji lijenosti – konceptualne klarifikacije i preliminarni empirijski uvidi. *Socijalna ekologija*, 29(1), 49.–80.
- Carter, M. J. i Fuller, C. (2015). Symbolic interactionism. *Sociopedia. isa*, 1(1), 1.–17.
- Casares-Lopez, M. J. i sur. (2011). Need for the assessment of dual diagnosis in prison. *Adicciones*, 23(1), 37.–44.
- Catalano, R. F. i sur. (2002). Prevention Science and Positive Youth Development: Competitive or Cooperative Frameworks? *Journal of Adolescent Health*, 31, 230.–239.
- Cavallo, D. A. i Krishnan-Sarin, S. (2019). Nicotine use disorders in adolescents. *Pediatric Clinics*, 66(6), 1053.–1062.
- Cena, L. i sur. (2022). Investigating adolescents' video gaming and gambling activities, and their relationship with behavioral, emotional, and social difficulties: protocol for a multi-informant study. *JMIR Research Protocols*, 11(2), e33376.
- Chaulagain, A. i sur. (2023). A systematic meta-review of systematic reviews on attention deficit hyperactivity disorder. *European Psychiatry*, 66(1), e90.
- Christakis, N. A. i Fowler, J. (2010). *Connected: The Surprising Power of our Social Networks and How they Shape our Lives*. New York: Little Brown and Co.
- Chemnad, K. i sur. (2023). Adolescents' Internet addiction: Does it all begin with their environment?. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 17(1), 87.
- Chen, X. (2012). Culture, peer interaction, and socioemotional development. *Child Development Perspectives*, 6 (1), 27.–34.

- Chen, Z. i Kaplan, H. B. (2001). Intergenerational Transmission of Constructive Parenting. *Journal of Marriage and Family*, 63, 17.–31.
- Chester, D. S. (2023). Aggression as successful self-control. *Social and Personality Psychology Compass*, e12832.
- Cho, H. S. i Yang, Y. (2023). Relationship Between Alcohol Consumption and Risky Sexual Behaviors Among Adolescents and Young Adults: A Meta-Analysis. *International Journal of Public Health*, 68, 1605669.
- Christina, S. i sur. (2021). The bidirectional relationships between peer victimization and internalizing problems in school-aged children: An updated systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 85, 101979.
- Christensen, E. i sur. (2023). Neurocognitive predictors of addiction-related outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 105295.
- Chung, S. K. G., Lanier, P., i Wong, P. (2020). Mediating effects of parental stress on harsh parenting and parent-child relationship during coronavirus (COVID-19) pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, 801.–812.
- Clark, K. R. (2018). Learning theories: cognitivism. *Radiologic technology*, 90(2), 176.–179.
- Clarke-Stewart, K. A. i sur. (2000). Effects of parental separation and divorce on very young children. *Journal of Family Psychology*, 14(2), 304.–326.
- Cohen, A. K. i sur. (1956). *The Sutherland papers*. Indiana University Press: Bloomington.
- Coleman, P. K. i Karraker, K. H. (1998). Self-efficacy and Parenting Quality: Findings and Future Application. *Developmental Review*, 18, 1, 47.–85.
- Colman, I. i sur. (2007). Forty-year psychiatric outcomes following assessment for internalizing disorder in adolescence. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 126.–133.
- Coloroso, B. (2010). *Kids Are Worth It: Raising Resilient, Responsible, Compassionate Kids*. Canada: Penguin.
- Collins, W. A. i Steinberg, L. (2008). Adolescent development in interpersonal context. U: W. Damon i R. Lerner (Ur.), *Child and Adolescent Development: An Advanced Course* (str. 551.–589.). New Jersey: Wiley.
- Combaluzier, S., Gouvernet, B. i Bernoussi, A. (2009). Impact of personality disorders in a sample of 212 homeless drug users. *Lecephale*, 35(5), 448.–453.
- Comeras-Chueca, C. i sur. (2021). Effects of active video games on health-related physical fitness and motor competence in children and adolescents with overweight or obesity: systematic review and meta-analysis. *JMIR Serious Games*, 9(4), e29981.

- Connor, D. F. (2004). *Aggression and antisocial behavior in children and adolescents: research and treatment*. New York: Guilford Press.
- Costa, M., Mota, C. P. i Matos, P. M. (2022). Predictors of Psychosocial Adjustment in Adolescents in Residential Care: A Systematic Review. *Child Care in Practice*, 28(1), 52.–81.
- Cowen, L. i sur. (1996). *School-Based Prevention for Children at Risk. The Primary Mental Health Project*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Curtis, A. C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family Health*, 7 (2), 1.–39.
- Cummings, C. M., Caporino, N. i Kendall, P. C. (2014). Comorbidity of anxiety and depression in children and adolescents: 20 years after. *Psychological Bulletin*, 140 (3), 816.–845.
- Cvitanič, J. (2021). Tjelesne aktivnosti za razvoj izdržljivosti. *Varaždinski učitelj*, 4(5), 331.–338.
- Čelik, A. (2019). Dimenzije virtualnog ponašanja adolescenata. *Školski vjesnik*, 68 (2), 413.–425.
- Čerpinko, E. (2023). *Konzumacija psihoaktivnih tvari u adolescenciji* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Theory and Methods of Social Work).
- Čorić, K. (2016). *Istodobna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju kod adolescenata*. Doktorska disertacija. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Čusak, D. (2022). *Ovisnost adolescenata o internetu i društvenim mrežama* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Dental Medicine and Health Osijek).
- Ćurković, N., Lukačin, L. i Katavić, I. (2021). Životne navike djece i mladih tijekom socijalne izolacije uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19. *Društvena istraživanja*, 30 (2), 271.–290.
- da Silva, N. S. A. i sur. (2023). Electronic media and symptoms of inattention/hyperactivity among children/adolescents during the COVID-19 pandemic. *Psicologia: Teoria e Prática*, 25(3), 1.–8.
- Danneel, S. i sur. (2020). Loneliness, social anxiety symptoms, and depressive symptoms in adolescence: Longitudinal distinctiveness and correlated change. *Journal of youth and adolescence*, 49, 2246.–2264.

- Daly, M. (2022). Prevalence of depression among adolescents in the US from 2009 to 2019: analysis of trends by sex, race/ethnicity, and income. *Journal of Adolescent Health, 70*(3), 496.–499.
- Davis, R. C. i sur. (2022). Exploring the Effects of Parental Involvement on Broad and Specific Dimensions of Behavioral Problems in Adolescence. *Child Psychiatry & Human Development, 53*, 1359.–1371.
- Davison, G. C. i Neale, J. M. (2002). *Psihologija abnormalnog doživljavanja i ponašanja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- De Castro, F., Cappa, C. i Madans, J. (2023). Anxiety and Depression Signs Among Adolescents in 26 Low-and Middle-Income Countries: Prevalence and Association With Functional Difficulties. *Journal of Adolescent Health, 72*(1), S79.–S87.
- Dearing, E. (2008). Psychological costs of growing up poor. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1136*, 324.–332.
- Delgadillo, J. i sur. (2013). Depression, anxiety and comorbid substance use: association patterns in outpatient addictions treatment. *Mental Health and Substance Use, 6*(1), 59.–75.
- Delić, T. (2001). Poremećaj pažnje i hiperaktivnost (ADHD). *Kriminologija & socijalna integracija, 9* (1-2), 1.–10.
- Diamond, L. M. (2020). Gender Fluidity and Nonbinary Gender Identities Among Children and Adolescents. *Child Development Perspectives, 14*(2), 110.–115.
- Dollard, J. i sur. (1939). *Frustracija i agresija*. New Haven: Yale University Press.
- Donati, M. A. i sur. (2021). Gaming among children and adolescents during the COVID-19 lockdown: The role of parents in time spent on video games and gaming disorder symptoms. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(12), 6642.
- Donnermeyer, J. F. (2015). The social organisation of the rural and crime in the United States: Conceptual considerations. *Journal of rural studies, 39*, 160.–170.
- Dishion, T. J. i sur. (1991). Family, school, and behavioral antecedents to early adolescent involvement with antisocial peers. *Developmental Psychology, 27* (1), 172.–180.
- Divković, M. (1987). *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed.
- Dragojević, D. i Jaković, D. (2022) Analiza pojavnih oblika problema u ponašanju kod djece i mladih u institucijskom tretmanu Doma za odgoj djece i mladeži Karlovac. *Kriminologija i socijalna integracija, Vol 30* (1), 120.–142.
- Dryfoos, J. G. (1997). The prevalence of problem behaviors: Implications for programs. U: Weissberg R. P., Gullota T. P., Hampton R. L., Ryan B. A., Adams G. R. (ur.), *Healty chilfren 2010: Enhancing children's wellness*, 17-46, Thousand Oaks: Sage Publications.

- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2021). https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2021/10-01-02_01_2021.htm (10. 1. 2022.)
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2022). Statistika u nizu, gradovi i općine, <https://podaci.dzs.hr/hr/podaci/obrazovanje/osnovne-i-srednje-skole/> (3. 2. 2024.)
- Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2023). Pripopćenje, godina LX. <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58235> (4. 2. 2024.)
- Ducci, F. i Goldman, D. (2012). The genetic basis of addictive disorders. *Psychiatric Clinics*, 35(2), 495.–519.
- Dugdale, R. (1891). *The Jukes: A Study in Crime, Pauperism, Disease and Heredity*. New York and London: G. P. Putnam's sons.
- Dumazedier, J. (1967). *Toward a Society of Leisure*. New York: The Free Press.
- Durkheim, E. (1960). *The Division of Labor In Society*. New York: The Macmillan Company.
- Durlak, J. A. (1995). *School-Based Prevention Programs for Children and Adolescents*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Duru, C. K. (2015). *Antisocial personality and aggressive behaviour intention among secondary school children in Malaysia*. (Dr. thesis. Malaysia: Univ Putra Malaysia).
- Đuranović, M. (2013). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak*, 154(1-2), 31.–46.
- Edwards, S. L., Rapee, R. M. i Kennedy, S. (2010). Prediction of anxiety symptoms in preschool-aged children: Examination of maternal and paternal perspectives. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51 (3), 313.–32.
- Emond, A. M. i Griffiths, M. D. (2020). Gambling in children and adolescents. *British Medical Bulletin*, 136(1), 21.–29.
- Erceg Jugović, I. (2011). Nezadovoljstvo tijelom u adolescenciji. *Klinička psihologija*, 4(1-2), 41.–58.
- Eruyar, S., Maltby, J., i Vostanis, P. (2018). Mental health problems of Syrian refugee children: the role of parental factors. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 27, 401.–409.
- Engemann K. i sur. (2019). Residential green space in childhood is associated with lower risk of psychiatric disorders from adolescence into adulthood. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(11), 5188.–5193.
- Epstein, J. L. i Dauber, S. L. (1991). School programs and teacher practices of parent involvement in inner-city elementary and middle schools. *The Elementary School Journal*, 91(3), 279.–289.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Co.

- Erikson, E. H., i Erikson, J. M. (1998). *The life cycle completed* (extended version). WW Norton & Company.
- Eriksson, M., Ghazinour, M., Hammarström, A. (2018). Different uses of Bronfenbrenner's ecological theory in public mental health research: what is their value for guiding public mental health policy and practice? *Social Theory & Health*, 16, 414.–433.
- Essau, C. A. (2004). The Association between Family Factors and Depressive Disorders in Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*. 33 (5), 365.–372.
- Ettekal, I. i sur. (2023). Chronic, increasing, and decreasing peer victimization trajectories and the development of externalizing and internalizing problems in middle childhood. *Development and Psychopathology*, 35(4), 1756.–1774.
- Evli, M. i sur. (2023). Internet addiction, insomnia, and violence tendency in adolescents. *International journal of social psychiatry*, 69(2), 351.–361.
- Eysenck, H. J. (1964). *Crime and personality*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Faraone, S. V. i sur. (2015). Attention-deficit/hyperactivity disorder. *Nature reviews Disease primers*, 1(1), 1.–23.
- Farrington, D. P. i West, D. J. (1990). The Cambridge Study in delinquent behaviour: A long term follow-up of 411 London males. U: H. J. Kerner i G. Kaiser (Ur.), *Criminality: Personality, Behaviour, Life History* (str. 115-138). Berlin: Springer-Verlag.
- Fatimah, A. F. i sur. (2019). Psychosocial predictors of adolescent aggression. *Pertanika J Sci Technol.*, 27:1 485.–508.
- Fatseas, M. i sur. (2010). Relationship between anxiety disorders and opiate dependence . A systematic review of the literature. Implications for diagnosis and treatment. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 38(3), 220.–230.
- Fauzi, F. A., Zulkefli, N. A. M. i Baharom, A. (2023). Aggressive behavior in adolescent: The importance of biopsychosocial predictors among secondary school students. *Frontiers in public health*, 11, 992159.
- Ferić-Šlehan, M. F. (2008). Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: Razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44, 15.–26.
- Fernández-Arias, I. i sur. (2023). Cognitive Patterns and Problematic Use of Video Games in Adolescents: A Cluster Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(24), 7194.
- Field, A. P. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE Publications.

- Franc, R., Sučić, I. i Šakić, V. (2008). Vrijednosti kao rizični i zaštitni čimbenici socijalizacije mladih. *Diaconvensia: teološki prilozi*, 16 (1-2), 135.–146.
- Fraser, M. W. (1997): The Ecology of Childhood: The Multisystems Perspective. U: Fraser, W. M. (ur.), *Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective*, 1-9, NASW Press.
- Freire, T. i Teixeira, A. (2018). The influence of leisure attitudes and leisure satisfaction on adolescents' positive functioning: The role of emotion regulation. *Frontiers in psychology*, 9, 1349.
- Freud, S. (1962). *The ego and the id*. New York: W.W. Norton.
- Frisone, F. i sur. (2020). Gambling in adolescence: a narrative review of the last 20 years. *Journal of Addictive Diseases*, 38(4), 43.–457.
- Gable S., Crnic K., i Belsky J. (1994). Coparenting within the family system: Influences on children's development. *Family Relations*, 43, 380.–386.
- Galić, M. (2023). *Utjecaj rizičnih ponašanja roditelja na pojavu problema u ponašanju mladih* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Theory and Methods of Social Work).
- Gau, S. F. (2000). Neuroticism and sleep-related problems in adolescence. *Sleep-New york*, 23(4), 495.–503.
- Gearhardt, A. N. i DiFelicantonio, A. G. (2023). Highly processed foods can be considered addictive substances based on established scientific criteria. *Addiction*, 118(4), 589.–598.
- Giesecke, H. (1991). *Uvod u pedagogiju*. Zagreb: Educa.
- Gilletta, M. i sur. (2021). A meta-analysis of longitudinal peer influence effects in childhood and adolescence. *Psychological Bulletin*, 147(7), 719.–747.
- Goddard, H. (1920). *Human efficiency and levels of intelligence*. New Jersey: Princeton University Press.
- Goodsell i sur. (2017). *An analysis of educational outcomes from young minds matter: The second Australian child and adolescent survey of mental health and wellbeing*. Graduate school of education: The University of Western Australia.
- Goodwin, M. H. i Kyratzis, A. (2007). Children socializing children: Practices for negotiating the social order among peers. *Research on Language and Social Interaction*, 40 (4), 279.–289.
- Gornik, A. E. i sur. (2023). Individual differences in the development of youth externalizing problems predict a broad range of adult psychosocial outcomes. *Development and psychopathology*, 35(2), 630.–651.
- Goswami, V., Singh, D. R. i Kumar, R. (2023). Addiction To Multimedia And Their Impact On Adolescents Health. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(1S), 6312.–6317.

- Gray, H. M. i sur. (2021). Association between gambling and self-harm: a scoping review. *Addiction Research & Theory*, 29(3), 183.–195.
- Green, K. M. i sur. (2012). Childhood and adolescent risk factors for comorbid depression and substance use disorders in adulthood. *Addictive Behaviors*, 37(11), 1240.–1247.
- Gregurek, R., Ražić Pavičić, A. i Gregurek ml., R. (2017). Anksioznost: psihodinamski i neurobiološki dijalog. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 117.–124.
- Gregurović, M. i Kutli, S. (2010). Učinak socioekonomskog statusa na obrazovno postignuće učenika: Primjer PISA istraživanja, Hrvatska 2006. *Revija za socijalnu politiku*, 17(2), 179.–196.
- Gregson, J. (2001). Promjene u sustavu, okolišu i politici: Korištenje socijalno-ekološkog modela kao okvira za vrednovanje programa obrazovanja o prehrani i socijalnog marketinga s publikom s niskim prihodima. *Journal of Nutrition Education*, 33 (1), 4.–15.
- Gross, Y. (2020). Erikson's stages of psychosocial development. *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Models and Theories*, 179.–184.
- Gudjons. H. (1994). *Pedagogija: temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
- Hall, G. S. (1904). *Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: Appleton.
- Hannigan, L. J. i sur. (2017). Aetiological influences on stability and change in emotional and behavioural problems across development: a systematic review. *Psychopathology review*, 4(1), 52.–108.
- Harrewijn, A. i sur. (2023). Development of Neural Mechanisms Underlying Threat Processing: Associations With Childhood Social Reticence and Adolescent Anxiety. *Biological Psychiatry Global Open Science*.
- Hawes, M. T. i sur. (2022). Increases in depression and anxiety symptoms in adolescents and young adults during the COVID-19 pandemic. *Psychological medicine*, 52(14), 3222.–3230.
- Horvat, M. (2022). *Video igre i psihosocijalni razvoj djece i adolescenata* (Doctoral dissertation, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).
- Horvat, T. (2023). *Ovisnost o drogama* (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Medicine).
- Haralambos, M. i Heald, R. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Harrison, J. R. i sur. (2012). Common problem behaviors of children and adolescents in general education classrooms in the United States. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 20, 55-64.

- Hatoum, A. S. i sur. (2018). Etiology of stability and growth of internalizing and externalizing behavior problems across childhood and adolescence. *Behavior Genetics*, 48, 298.–314.
- Havelka, N. (1975). Istraživanje vrijednosti kod nas. *Psihologija*, 8 (3-4), 139.–150.
- Hawkins, J. D. (1997). Academic performance and school succes: Sources and consequences. U: Weissberg i sur. (ur.) *Enhancing Children's Wellnes*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Henton, W. W. i Iversen, I. H. (2012). *Classical conditioning and operant conditioning: A response pattern analysis*. Springer Science & Business Media.
- Hercigonja, Z. (2018). Važnost stvaranja discipline i unutarnje kontrole u procesu razvoja čovjeka. *Acta Iadertina*, 15 (1), 59.–78.
- Hill, N. E. i Taylor L. (2004). Parental School Involvement and Children's Academic Achievement: Pragmatics and Issues. *Current Directions in Psychological Science*, 13(4), 161.–164.
- Hoblaj, A. (2007). Odgoj i obrazovanje za vrijednosti u kontekstu vrijednosno usmjerenog društva. *Dijete i društvo*, 9 (2), 311.–332.
- Hoblaj, A. i Črpić, G. (2000). Bitne vrednote u odgoju mladih naraštaja s posebnim osvrtom na školski vjeronauk. *Bogoslovska smotra*, 70 (2), 359.–393.
- Horowitz, F. D. (2014). *Exploring developmental theories: Toward a structural/behavioral model of development*. Psychology Press.
- Houge, A., Liddle, H. A. i Johnson-Leckrone, J. (2002). Family-based Prevention Counseling for High-Risk Young Adolescents: Immediate Outcomes. *Journal of Community Psychology*, 30 (1), 1.–22.
- Howe, D. (1995). *Attachment Theory for Social Work Practice*. Houndmills: Palgrave.
- Hutten, E. i sur. (2021). Trajectories of loneliness and psychosocial functioning. *Frontiers in Psychology*, 12, 689913.
- Iliceto, P. i sur. (2010). Hopelessness, Temperament, and Health Perception in Heroin Addicts. *Journal of Addictive Diseases*, 29, 352.–358.
- Ilišin, V. (2011). Vrijednosti mladih u Hrvatskoj. *Politička misao*, 48 (3), 82.–122.
- Ilišin, V. (2013). *Youth in a time of crisis: first IDIZ-Friedrich-Ebert-Stiftung youth survey*. Zagreb: Institution of social research: Friedrich Ebert Stiftung.
- Ilišin, V. i Radin, F. (2002). *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Ilišin, V. i sur. (2001). *Djeca i mediji: uloga medija u svakodnevnom životu djece*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

- Ismail, R. i sur. (2022). Prevalence of drug and substance use among Malaysian youth: A nationwide survey. *International journal of environmental research and public health*, 19(8), 4684.
- Itković, Z. (1995). *Zdrava obitelj*. Zadar: Grafotehna.
- Itković, Z. i Bilan, D. (1995). *Obitelj, škola, droga*. Zadar: Zd tiskara d.d.
- Jacobs, P. i sur. (1965). Aggressive behavior, Mental Sub-normality, and the XYY Male. *Nature* 208, 1351-1352.
- Jelić Tuščić, S., Buljan Flander, G. i Matešković, D. (2013). The Consequences of Childhood Abuse. *Pediatrics Today*, 9 (1), 24.–35.
- Jensen, E. (2000). *Različiti mozgovi, različiti učenici – Kako doprijeti do onih do kojih se teško dopire?*. Zagreb: Educa.
- Jeronimus, B. F. (2014). Mutual Reinforcement Between Neuroticism and Life Experiences: A Five-Wave, 16-Year Study to Test Reciprocal Causation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107 (4), 751.–64.
- Jessor, R. (1996). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. U: D. E. Rogers i E. Ginzburg (ur.), *Adolescents at Risk: Medical and Social Perspectives*. Boulder, 19-34, Westview Press.
- Jimenez, L., Deković, M. i Hidalgo, V. (2009). Adjustment of school-aged children and adolescents growing up in at-risk families: Relationships between family variables and individual, relational and school adjustment. *Children and Youth Services Review*, 31, 654.–661.
- Jin, Y., Qin, L., Zhang, H. i Zhang, R. (2021). Social factors associated with video game addiction among teenagers: School, family and peers. In *2021 4th International Conference on Humanities Education and Social Sciences*, 763-768, Atlantis Press.
- Johnson, H., Zabriskie, R. i Hill, B. (2006). The Contribution of Couple Leisure Involvement, Leisure Time, and Leisure Satisfaction to Marital Satisfaction. *Marriage & Family review*. 40 (1) 69.–91.
- Johnston, L. D. i sur. (2022). *Monitoring the future national survey results on drug use, 1975-2021: Overview, key findings on adolescent drug use*.
- Jokić, B. i Ristić Dedić, Z. (2023). *Obiteljski odnosi u Republici Hrvatskoj iz perspektive mladih*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Jokić Begić, N. i sur., (2020). Kako smo svi mi? Rezultati istraživanja psihičkog zdravlja za vrijeme pandemije COVID-19 u Hrvatskoj. U A. Bogdan, (Ur.), *Koronavirus i mentalno*

- zdravlje: psihološki aspekti, savjeti i preporuke*, 415.–460. Zagreb: Hrvatska psihološka komora.
- Jolly, T. i sur. (2021). Gambling in patients with major depressive disorder is associated with an elevated risk of Suicide: Insights from 12-years of Nationwide inpatient sample data. *Addictive behaviors*, 118, 106872.
- Jones, S. S. (2007). Functionalism of mind and functionalism of society: the concept of conscience and Durkheim's division of social labour. *Durkheimian Studies*, 13(1), 85.–104.
- Joseph, S. i De Guzman, R. (2023). Neurotic Personality is a Stress Inducer during COVID-19 among Adolescents with the Prediction of Anxiety and Depression. *Indian Journal of Health & Wellbeing*, 14(1).
- Jurakić, D. (2015). Tjelesna neaktivnost – javnozdravstveni problem današnjice?. *Hrana u zdravlju i bolesti*, Specijalno izdanje (Štamparovi dani), 9-9.
- Jurić, T. (2021). Socio-psihološke posljedice pandemije COVID-19 u Hrvatskoj – uvidi digitalne demografije. *Medix:specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 26(146), 70.–71.
- Kail, R. V., Cavanaugh, J. C. (2010). *The Study of Human Development. Human Development: A Life-span View*. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova Inventara iskustva u bliskim vezama. *Suvremena psihologija*, 6 (1) 73.–91.
- Karaaziz, M. i Soyler, H. (2023). Alcohol Addiction in Children and Adolescents. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 16(2), 239.–250.
- Karšić, M. (2008). Učestalost prekomjerne tjelesne težine i prehrambene navike učenika u dvije osnovne škole Osječko-baranjske županije. *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 4, 11.–18.
- Kazda, L. i sur. (2022). Association of attention-deficit/hyperactivity disorder diagnosis with adolescent quality of life. *JAMA network open*, 5(10), e2236364-e2236364.
- Kazneni zakon Republike Hrvatske (2021). <<https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon>> (22. 1. 2022.)
- Kaylen, M. T. i Pridemore, W. A. (2013). Social disorganization and crime in rural communities: The first direct test of the systemic model. *British Journal of Criminology*, 53(5), 905.–923.
- Kendler, K. S. i sur. (2003b). The Structure of Genetic and Environmental Risk Factors for Common Psychiatric and Substance Use Disorders in Men and Women. *Archives of General Psychiatry*, 60, 929.–937.

- Kessels, U. i Heyder, A. (2020). Not stupid, but lazy? Psychological benefits of disruptive classroom behavior from an attributional perspective. *Social Psychology of Education*, 23(3), 583.–613.
- Khanal i sur. (2022). Time trends in treated incidence, sociodemographic risk factors and comorbidities: A Finnish nationwide study on anxiety disorders. *BMC Psychiatry*, 22 (1), 144.
- Kidd, C. i Loxton, N. J. (2021). A narrative review of reward sensitivity, rash impulsivity, and food addiction in adolescents. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, 109, 110265.
- Kim, B. i Kim, N. (2023). Exploring the Psychosocial Factors between Adaptive and Maladaptive Use of Gaming among Korean Adolescents. *Children*, 10(6), 1059.
- Klarin, M. (2006). *Razvoj djece u socijalnom kontekstu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M. i sur. (2018). Problemi ponašanja kod djece i mladih-doprinos sociodemografskih obilježja, zadovoljstva obitelji i socijalne podrške. *Magistra Iadertina*, 13(1), 70.–90.
- Kleinepiper, T. i van Ham, M. (2018). The Temporal Dynamics of Neighborhood Disadvantage in Childhood and Subsequent Problem Behavior in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 47, 1611.–1628.
- Kline, R. B. (2011). *Principals and Practice of Structural Equation*. Third Edition. New York: The Guilford Press.
- Knežević, B. (2017). Živimo li zdravo?. *Život i škola*, LXIII (2), 135.–146.
- Kolak, A. (2006). Suradnja roditelja i škole. *Pedagoški istraživanja*, 3(2), 123.–138.
- Koller-Trbović, N. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (Ur.) *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, 83.–96. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Koller-Trbović, N., Mirosavljević, A. i Jeđud Borić, I. (2017). Procjena potreba djece i mladih s problemima u ponašanju – konceptualne i metodičke odrednice. Zagreb: UNICEF.
- Koller-Trbović, N. i sur. (2009). Procjena čimbenika rizika kod djece i mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju u različitim intervencijskim sustavima: socio-ekološki model. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45 (2), 37.–54.
- Koller-Trbović, N. i sur. (2011). *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
- Koller-Trbović, N. i Žižak, A. (2012). Problemi u ponašanju djece i mladih i odgovori društva: višestruke perspektive. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20 (1), 49.–62.

- Košir, M. i sur. (1999). *Život s medijima: priručnik o medijskom odgoju za roditelje, nastavnike i učitelje*. Zagreb: Doron.
- Kovačević, S. (2007). Slobodno vrijeme i računalne igre. *Školski vjesnik*, 56 (1-2), 49.–63.
- Kozarić-Kovačić, D. i Jendričko, T. (2004). Suicidalnost i depresija. *Medicus*, 13 (1), 77.–87.
- Kramer, L., i Kowal, A. K. (2005). Sibling relationship quality from birth to adolescence: the enduring contributions of friends. *Journal of Family Psychology*, 19(4), 503.–511.
- Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kao temelji uspješnije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38 (1), 1.–12.
- Križanič, M. (2022). Prekomjerna tjelesna masa u djece i adolescenata. *Varaždinski učitelj*, 5(9), 457.–462.
- Kuitunen, I. i sur. (2023). Primary care visits due to mental health problems and use of psychotropic medication during the COVID-19 pandemic in Finnish adolescents and young adults. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 17(1), 1.–7.
- Kun, B. i sur. (2020). Maladaptive rumination mediates the relationship between self-esteem, perfectionism, and work addiction: A largescale survey study. *International journal of environmental research and public health*, 17(19), 7332.
- Kun, B. i sur. (2023). Work Addiction and Stimulant Use: Latent Profile Analysis in a Representative Population Study. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1.–22.
- Kuss, D. J. i sur. (2013). Internet addiction in adolescents: Prevalence and risk factors. *Computers in Human Behavior*, 29(5), 1987.–1996.
- Kušević, Z. i Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 105.–116.
- Kuzman, M. i Pejnović-Franelić, I. (2010). Eksperimentiranje adolescenata sa sredstvima ovisnosti. *Paediatrica Croatica*, 54(1), 94.–101.
- Kvam, T. M., Stewart, L. H. i Andreassen, O. A. (2018). Psychedelic drugs in the treatment of anxiety, depression and addiction. *Tidsskrift for Den norske legeforening*.
- Kwok, S. Y. i Fang, S. (2022). A longitudinal study of the impact of parental discipline on wellbeing among primary school students in China: The roles of school attachment and growth mindset. *Child Abuse & Neglect*, 124, 105435.
- Labrador, M. i sur. (2023). Video Game Playing and Internet Gaming Disorder: A Profile of Young Adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(24), 7155.

- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko-Zagreb: Naklada Slap.
- Lange, K. W. i sur. (2010). The history of attention deficit hyperactivity disorder. *ADHD Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, 2, 241.–255.
- Lapsley, D. K. i Stey, P. C. (2011). Id, ego, and superego. *Encyclopedia of human behavior*, 2.
- Lawrence, P. J., Murayama, K. i Creswell, C. (2019). Systematic review and meta-analysis: Anxiety and depressive disorders in offspring of parents with anxiety disorders. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 58 (1), 46.–60.
- Lebedina-Manzoni, M. i Maglica, T. (2004). Suicid adolescenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 40(1), 139.–148.
- Ledić, L. (2019). Depresija u djece i adolescenata. *Zdravstveni glasnik*, 5 (2), 75.–85.
- Leventhal, T., i Brooks-Gunn, J. (2011). Changes in neighborhood poverty from 1990 to 2000 and youth's problem behaviors. *Developmental Psychology*, 47(6), 1680.–1698.
- Lewis, G. J. i Plomin, R. (2015). Heritable influences on behavioural problems from early childhood to mid-adolescence: Evidence for genetic stability and innovation. *Psychologie Medicale*, 45 (10), 2171.–2179.
- Li, G. i sur. (2023). Changes in Depression Among Adolescents: A Multiple-Group Latent Profile Transition Analysis. *Psychology Research and Behavior Management*, 319.–332.
- Lichtenstein, M. B. i sur. (2019). Work addiction is associated with increased stress and reduced quality of life: Validation of the Bergen Work Addiction Scale in Danish. *Scandinavian journal of psychology*, 60(2), 145.–151.
- Ling, L. i sur. (2022). The use of Internet of Things devices in early childhood education: A systematic review. *Education and Information Technologies*, 27, 6333.–6352.
- Livazović, G. (2011). *Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata*. Doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20(1), 1.–22.
- Livazović, G. (2017). Role of family, peers and school in externalised adolescent risk behaviour. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 53 (Supplement), 186.–203.
- Livazović, G. (2018). *Uvod u pedagogiju slobodnog vremena*. Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku.
- Livazović, G. (2022). Problems in Adolescents: What Are the Psychological, Social and Financial Consequences? *Societies*, 12(44), 1.–3.
- Livazović, G., Bojčić, K. (2020). Preispitivanje “Paklene naranče”: pregled teorija agresivnog ponašanja u okviru modela ekološkog sustava. *Policija i sigurnost*, 29 (3), 268.–286.

- Livazović, G. i Kakuk, S. (2020). Odgoj i socijalizacija u slobodnom vremenu: korelati sociodemografskih obilježja i aktivnosti slobodnoga vremena. //Zbornik radova s međunarodne znanstvene konferencije "Didaktički izazovi III: Didaktička retrospektiva i perspektiva: kamo i kako dalje?" / Peko, Anđelka; Ivanuš Grmek, Milena; Delcheva Dizdarević, Jasmina (ur.). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, Republika Hrvatska, str. 107.–120.
- Livazović, G. i Matić, M. (2018). Sociodemographic characteristics and value orientations in adolescence. *Current psychology*, 38 (1) 1.–7.
- Livazović, G. i Vranješ, A. (2012). Pedagoška prevencija nasilničkog ponašanja osnovnoškolaca. *Život i škola*, LVIII (27), 55.–75.
- Livazović, G. i Vuletić, I. (2018). Obitelj kao etiološki čimbenik kaznenih djela povezanih sa zlouporabom opojnih droga kod adolescentske populacije. *Policija i sigurnost*, 27 (3), 271.–290.
- Llosada-Gistau, J., Casas, F. i Montserrat, C. (2017). What Matters in for the Subjective Well-Being of Children in Care?. *Child Indicators Research*, 10, 735.–760.
- Loeber, R. i Farrington, D. P. (2001). *Child delinquents: Development, intervention, and service Needs*. Thousand Oaks: Sage.
- Lombroso, C. (1896). *L'uomo delinkvente*. Torino: Fratelli Boca.
- Lozano-Blasco, R., Latorre-Martínez, M. i Cortés-Pascual, A. (2022). Screen addicts: A meta-analysis of internet addiction in adolescence. *Children and Youth Services Review*, 135, 106373
- Lüdeke, S., Przibilla, B. i Linderkamp, F. (2023). Assessments of class climate by primary school children with externalizing behavior problems—An exploratory study. *International Journal of School & Educational Psychology*, 1-9.
- Lukaš, M., Miliša, Z. i Puljić, M. (2023). Pretilost djece kao refleksija manipulativne moći medija. *Obnovljeni Život*, 78(1), 105.–117.
- Luketić, M. (2018). Odnosi u obitelji i njihov utjecaj na školski uspjeh djece. *Didaskalos*, 2 (2), 69.–80.
- Lundqvist, J. i Sandström, M. (2019). A bioecological content analysis: an analysis technique rooted in the bioecological model for human development. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 11(2), 194.–206.
- MacAlister, J. (2022). The independent review of children's social care. *The independent review of children's social care*, 1.–278.

- Maccoby, E. (2007). Historical overview of socialization research and theory. U: Grusec, J. E. & Hastings, P. D. (eds.), *Handbook of socialization theory and research*. New York: The Guilford Press, 13.–42.
- Macuka, I. (2016). Emocionalni i ponašajni problemi mlađih adolescenata-zastupljenost i rodne razlike. *Ljetopis Socijalnog Rada*, 23(1), 65.–86.
- Maglica, T. i Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolicima. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teorijsku i praksu*, 65(4), 559.–585.
- Mahin, M. S. M., Rafiee, N. i Heidari, F. S. (2019). Factors Affecting the Tendency of Iranian Adolescents and Young People to Use Narcotic Drugs. *Academic Journal of Psychological Studies*, 8(2), 89.–100.
- Maleš, D. (ur). (2001). *Konvencija o pravima djeteta*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Malik, N. I. i sur. (2023). Impulsivity and aggression as a predictors of juvenile tendencies among late adolescents: role of self-esteem. *Russian Law Journal*, 11(1), 339.–347.
- Maltar Okun, T. (2019). Odgoj za vrednote u školi. *Život i škola, LXV* (1-2), 251.–259.
- Mamić, M. i sur. (2023). Povezanost ovisnosti o pušenju i alkoholu sa anksioznosti i depresijom. In *13. kongres Hrvatskog torakalnog društva-TORAKS 2023*.
- Maree, J. G. (2022). The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview. *The Influence of Theorists and Pioneers on Early Childhood Education*, 119.–133.
- Marcino, L. F. i sur. (2022). Leisure practice in adolescents and associated factors: implications for care. *Acta Paulista de Enfermagem*, 35, eAPE02041.
- Marionneau, V. i Nikkinen, J. (2022). Gambling-related suicides and suicidality: A systematic review of qualitative evidence. *Frontiers in psychiatry*, 13, 2449.
- Marković, J. (2022). Radna motivacija i neurotski perfekcionizam kao prediktori radoholizma. *DHS-Društvene i humanističke studije: časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, 21(21), 579.–600.
- Martínez-Monteagudo, M. C. i sur. (2019). Cyberbullying, aggressiveness, and emotional intelligence in adolescence. *International journal of environmental research and public health*, 16(24), 5079.
- Martinić, T. (1977). *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*. Zagreb: Informator.
- Martinjak, D. i Odeljan, R. (2016). *Etiološki i fenomenološki čimbenici maloljetničke delinkvencije*. Zagreb: MUP RH.
- Martinović, T. (2023). *Ovisnost o šećeru: mit ili stvarnost* (Doctoral dissertation, University of Applied Health Sciences).

- Maslow, A. H. (1954), *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row.
- Meisinger, C. i Freuer, D. (2023). Understanding the causal relationships of attention-deficit/hyperactivity disorder with mental disorders and suicide attempt: a network Mendelian randomisation study. *BMJ Ment Health*, 26(1).
- Melkman, E. (2015). Risk and protective factors for problem behaviors among youth in residential care. *Children and Youth Services Review*, 51, 117.–124.
- Menendez-García, A. i sur. (2022). Internet, video game and mobile phone addiction in children and adolescents: A case-control study. *Adicciones*, 34(3).
- Merikangas K. R. i Avenevoli S. (2000). Implications of genetic epidemiology for the prevention of substance use disorders. *Addict Behav.*, 25(6):807-20.
- Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mies, G. W. i sur. (2017). The prevalence of food addiction in a large sample of adolescents and its association with addictive substances. *Appetite*, 118, 97.–105.
- Mihić, J., i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije-eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445.–471.
- Miliša, Z. (2006). *Manipuliranje potrebama mladih*. Zagreb: MarkoM usluge.
- Miliša, Z. (2017). *Šok današnjice*. Grafika.
- Miliša, Z., Čelik, A. i Spasenovski, N. (2022). Antidruštveni aspekti i važnost pedagogizacije društvenih mreža. U: Zovko, A, Vukelić, N., Miočić, I. (Ur.), *Prema postpandemijskom obrazovanju: kako osnažiti sustav odgoja i obrazovanja?*. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet.
- Miliša, Z., Josipović, I., Spasenovski, N. (2019). Odlaze li tradicionalni brak i obitelj u ropotarnicu povijesti? // *Modeli razvoja - iskustva drugih i naše mogućnosti* / Abidović, Albina (ur.). Brčko: Evropski univerzitet Brčko Distrikt, str. 354-367.
- Miliša, Z., Milačić, V. (2010). Uloga medija u kreiranju slobodnog vremena mladih. *Riječki teološki časopis*, 36 (2), 571.–590.
- Miliša, Z. i Tolić, M. (2010). Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *MediAnali*, 4(8), 135.–164.
- Miliša, Z. i sur. (2009). *Mediji i mladi: prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Miliša, Z., Dević, J. i Perić, I. (2015). Kriza vrijednosti kao kriza odgoja. *Mostariensia*, 19 (2), 7.–20.
- Milotti, S. i Kovačić, S. (2006). Usamljenost u djece predškolske dobi. *Zrno*, 72, 9.–10.

- Miller, L., i Campo, J. V. (2021). Depression in adolescents. *New England Journal of Medicine*, 385(5), 445.–449.
- Ministarstvo pravosuđa i uprave (2023). <<https://mpu.gov.hr/UserDocsImages/6567>> (5. 2. 2023.)
- Ministarstvo rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike (2024). <<https://mrosp.gov.hr/adresari/11829>> (3. 2. 2024.)
- Miranda, S. i sur. (2023). Addiction to social networking sites: Motivations, flow, and sense of belonging at the root of addiction. *Technological Forecasting and Social Change*, 188, 122280.
- Mitrović, S. (2005). The defeat of adolescence: Drugs and addiction. *Psihijatrija danas*, 37(1), 109.–118.
- Mlinarević, V. i Gajer, V. (2010). Slobodno vrijeme mladih – prostor kreativnog djelovanja. U: Martinčić, J., Hackenberger, D. (ur.), *Međunarodna kolonija mladih Ernestinovo: 2003.-2008.: zbornik radova znanstvenog skupa*, 43.–58, Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad.
- Mlinarević, V., Miliša, Z. i Proroković, A. (2007). Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije - usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagogijska istraživanja*, 4(1), 81.–97.
- Mojtabai, R., Olfson, M. i Han, B. (2016). National trends in the prevalence and treatment of depression in adolescents and young adults. *Pediatrics*, 138(6).
- Morris, C. W. (1971). *Spisi o općoj teoriji znakova*. Den Haag: Mouton.
- Mrnjavac, A. (2014). Utjecaj jednoroditeljske obitelji na emocionalne i ponašajne probleme djece predškolske dobi. *Školski vjesnik*, 63(3), 433.–452.
- Muhajirah, M. (2020). Basic of learning theory: (behaviorism, cognitivism, constructivism, and humanism). *International Journal of Asian Education*, 1(1), 37.–42.
- Mulaosmanović, N. i Prelić, N. (2019). Osobine ličnosti i perfekcionizam kao prediktori prokrastinacije učenika u školskom kontekstu. *Šesti kongres psihologa Bosne i Hercegovine*, 91, 91.–111.
- Musick, K. i Meier, A. (2010). Are Both Parents Always Better Than One? Parental Conflict and Young Adult Well-being. *National Institute of health*. 39(5), 814.–830.
- Myers, S. M. (1999). Childhood Migration and Social Integration in Adulthood. *Journal of Marriage and Family*, 61(3), 774.–789.
- Navarro, J. L. i Tudge, J. R. H. (2022). Technologizing Bronfenbrenner: Neo-ecological Theory. *Current Psychology*, 16, 1.–17.

- Neinstein, L. S. (2002). *Adolescent health care: A practical guide*. Philadelphia: Lippincott.
- Nijmeijer, J. S. i sur. (2008). Attention-deficit/hyperactivity disorder and social dysfunctioning. *Clinical psychology review*, 28(4), 692.–708.
- Nikčević-Milković, A., Božičević, V. i Manestar, K. (2018). *Rizični i zaštitni čimbenici poremećaja u ponašanju kod adolescenata*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Nikstat, A. i Riemann, R. (2020). On the etiology of internalizing and externalizing problem behavior: A twin-family study. *PLoS One*, 15(3), e0230626.
- Nissinen, N. M. i sur. (2022). Mood and neurotic disorders among youth with prenatal substance exposure: A longitudinal register-based cohort study. *Journal of Affective Disorders*, 308, 328.–336.
- Nnoyiba, L. E. (2020). Behavioral Problems amongst Students (Secondary Schools) in Nnewi North Area of Anambra State: Implications for Learning. *Sapientia Foundation Journal of Education, Science and Gender Studies*, 2(3).
- Nola, D. (1990). Slobodno vrijeme – izraziti fenomen nove informatičke civilizacije. *Umjetnost i dijete*, 22 (5-6), 291.–296.
- Olivier, E. i sur. (2020). Internalizing and externalizing behavior problems and student engagement in elementary and secondary school students. *Journal of youth and adolescence*, 49, 2327.–2346.
- Onyeawuna, O. S., Ufuoma, O. A. (2022). Contemporary Behavioural Issues in Education. *International Journal of Education, Library and Information Communication Technology*, 1(1).
- Opić, S. (2011). Testiranje normalnosti distribucije u istraživanjima odgoja i obrazovanja. *Školski vjesnik*, 60, 2, 181.–197.
- Orell, M. i Pihlaja, P. (2020). Cooperation Between Home and School in the Finnish Core Curriculum 2014. *Nordic Studies in Education*, 40(2), 107.–128.
- Orešković, A. i sur. (2013). Coerced addiction treatment: How, when and whom?. *Alcoholism and psychiatry research*, 49(2), 107.–114.
- Osiesi, M. P. i sur. (2023). Psychosocial factors as predictors of aggressive behaviors among primary school learners. *Aggressive behavior*, 49(6), 602.–615.
- Ouyang, N. i Liu, J. (2023). Effect of physical activity interventions on aggressive behaviors for children and adolescents: a systematic review and meta-analysis. *Aggression and violent behavior*, 101821.

- Ozer, B. U. (2009). Academic procrastination in group of high school students: Frequency, possible reasons and role of hope. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 4(32), 12.–19.
- Ozer, B. U. (2011). A Cross Sectional Study on Procrastination: Who Procrastinate More? *International Proceedings of Economics Development & Research*, 18, 34.–37.
- Palijan, T. Z., Muzinić, L. i Radeljak, S. (2009). Psychiatric comorbidity in forensic psychiatry. *Psychiatria Danubina*, 21(3), 429.–436.
- Pandžić, M. (2023). *Kognitivni aspekti kockanja adolescenata* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).
- Panić, M. i Bouillet, D. (2021). Pojavnost problema u ponašanju djece u ustanovama ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 57 (2), 73.–91.
- Parodi, K. B. i sur. (2022). Time trends and disparities in anxiety among adolescents, 2012–2018. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 57(1), 127.–137.
- Parolin, M. i sur. (2017). Drug addiction and emotional dysregulation in young adults. *Heroin Addiction and Related Clinical Problems*, 19(3), 37.–48.
- Parsons, T. (1978). *Teorija akcije i ljudsko stanje*. New York: Free Press.
- Paquette, D. i Ryan, J. (2001.). Bronfenbrenner's Ecological Systems Theory. *Psychology*, 1.–43.
- Patrick, M. E. i sur. (2024). Trends in coping reasons for marijuana use among US adolescents from 2016 to 2022. *Addictive Behaviors*, 148, 107845.
- Patterson, G. R., Dishion, T. J. i Yoerger, K. (2000). Adolescent Growth in New Forms of Problem Behavior: Macro- and Micro-Peer Dynamics. *Prevention Science*, 1, 3.–13.
- Patterson, M. W. i sur. (2018). Genetic and environmental influences on internalizing psychopathology across age and pubertal development. *Developmental psychology*, 54(10), 1928.–1939.
- Pećnik, N. i Raboteg – Šarić, Z. (2010). Stavovi prema samohranom roditeljstvu. *Revija za socijalnu politiku*, 17(1), 5.–25.
- Pedersen, G. A. i sur. (2023). Psychological and contextual risk factors for first-onset depression among adolescents and young people around the globe: A systematic review and meta-analysis. *Early Intervention in Psychiatry*, 17(1), 5.–20.
- Pennington, C. D. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Penninx, B. W. i sur. (2021). Anxiety disorders. *Lancet*, 397 (10277), 914.–927.

- Pepper, J. K., Farrelly, M. C. i Watson, K. A. (2018). Adolescents' understanding and use of nicotine in e-cigarettes. *Addictive behaviors*, 82, 109.–113.
- Perić, K. i sur. (2022). Pregled istraživanja o povezanosti upotrebe digitalne tehnologije i razvoja djece. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 31(2), 343.–363.
- Perrotta G. i Fabiano G. (2021). Behavioural disorders in children and adolescents: Definition, clinical contexts, neurobiological profiles and clinical treatments. *Open Journal of Pediatrics and Child Health*, 6(1), 5.–15.
- Petani, R. (2006). Roditeljska kompetentnost i odgojni postupci. *Zrno*, 72, 6-8.
- Petričić, M. (2018). *Odrednice agresivnosti u djetinjstvu i adolescenciji* (Doctoral dissertation, University of Split. Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split. Department of Pedagogy).
- Petz, B., Kolesarić, V. i Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika: Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Philippot, A. i sur. (2022). Impact of physical exercise on depression and anxiety in adolescent inpatients: A randomized controlled trial. *Journal of affective disorders*, 301, 145.–153.
- Piaget, J. (1971). The theory of stages in cognitive development. U: D. R. Green, M. P. Ford, i G. B. Flamer (Ur.), *Measurement and Piaget* (str.1-11). New York, NY, US: McGraw-Hill.
- Pierce, H., Jones, M. S. i Gibbs, B. G. (2022). Early adverse childhood experiences and exclusionary discipline in high school. *Social Science Research*, 101, 102621.
- Pinquart, M. (2023). Change in Alcohol Consumption in Adolescence and Emerging Adulthood—A Meta-Analysis. *Journal of studies on alcohol and drugs*, jsad-22.
- Pisarska, A. i Ostaszewski, K. (2020). Factors associated with youth gambling: Longitudinal study among high school students. *Public Health*, 184, 33.–40.
- Polanczyk, G. V. i sur. (2015). Annual research review: A meta-analysis of the worldwide prevalence of mental disorders in children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 56 (3), 345.–365.
- Poldrugač, Z. (2004). Fenomenologija delinkventnog ponašanja mladih, U: Bašić J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S., (2004), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Poletto, M. i Koller, S. H. (2011). Subjective well-being in socially vulnerable children and adolescents. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 24(3), 476.–484.
- Prest, L. A. i Protinsky, H. (1993). Family system theory: A unifying framework for codependance. *The American Journal of Family Therapy*, 21, 353.–360.

- Previšić, V. (2007). Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. *Pedagogijska istraživanja*, 4 (2), 179.–186.
- Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgojne prakse. *Napredak*, 141 (4), 403.–410.
- Previšić, V. (2010). Socijalno i kulturno biće škole: kurikulumske perspektive. *Pedagogijska istraživanja*, 7 (2), 165.–174.
- Puharić, Z. i sur. (2023). Ovisnost o internetu—jesmo li u opasnosti?. *Policija i sigurnost*, 32(1/2023.), 50.–62.
- Putra, I. G. W. S. i Tobing, D. H. (2023). The role of self-control and conformity to adolescent aggressiveness. *Journal of Social Science*, 2(2), 292.–308.
- Pychyl, T. A. (2008). Savouring the Flavours of Delay. *English Studies in Canada*, 34(2-3): 25.–29.
- Quednow, B. B. i sur. (2022). High prevalence and early onsets: legal and illegal substance use in an urban cohort of young adults in Switzerland. *European addiction research*, 28(3), 186.–198.
- Qidwai, W. i sur. (2010). Adolescent Lifestyle and Behaviour: A Survey from a Developing Country. *PLoS One*, 5(9), 32.–49.
- Raboteg-Šarić, Z. (2014). Produžena adolescencija: socijalni kontekst odrastanja, promjene u obiteljskim odnosima i posljedice za razvoj mladih. *Zbornik radova 10. međunarodnog stručnog skupa „Knjižnica – središta znanja i zabave“*, (ur.), Bišćan, F., Kovač Vrana, V., Ivanež, M. i Kovič, P., Karlovac i Novo mesto: Gradska knjižnica „Ivan Goran Kovačić“ i knjižnica Ivana Jarca Novo mesto, 37.–46.
- Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S. i Brajša-Žganec (2002). Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje. *Društvena istraživanja*, 11. 2-3, (58-59), 239.–236.
- Radin, F. (2001). Vrijednosti i neprihvatljiva ponašanja. U: V. Ilišin, A. Marinović Bobinac, F. Radin (ur.), *Djeca i mediji*, 86.–99. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži i IDIZ.
- Rađa, S. (2010). Struktura vremena uz medije kod adolescenata Splitsko-dalmatinske županije. *MediAnali*, 4 (8), 165.–174.
- Rajhvajn Bulat, L. i Horvat, K. (2020). Internalizirani problemi adolescenata u kontekstu školskog okruženja. *Napredak*, 161(1-2), 7.–26.
- Rapee, R. M. i sur. (2023). Anxiety disorders in children and adolescents: A summary and overview of the literature. *Behaviour Research and Therapy*, 104376.
- Rehman, I. i sur. (2017). *Classical conditioning*. StatPearls Publishing: Treasure Island.

- Reitz, E., Deković, M. i Meijer, A. M. (2006). Relations between parenting and externalizing and internalizing problem behavior in early adolescence: Child behaviour as moderator and predictor. *Journal of Adolescence*, 29, 419.–436.
- Ren, M. i Lotfipour, S. (2019). Nicotine gateway effects on adolescent substance use. *Western Journal of Emergency Medicine*, 20(5), 696.
- Rennison, N. (2015). *Freud and psychoanalysis: Everything you need to know about id, ego, super-ego and more*. Oldcastle books.
- Rico, A. i sur. (2022). Overview and Methodology of the Adolescent Behaviors and Experiences Survey. *MMWR Supply*, 71(3), 1.–7.
- Riley, B. J. i sur. (2021). Attitudes, risk factors, and behaviours of gambling among adolescents and young people: A literature review and gap analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(3), 984.
- Robinson, P. A. i Robinson, P. W. (1993). *Freud and his critics*. Univ of California Press.
- Rodriguez, L. A. i Welsh, R. O. (2022). The dimensions of school discipline: Toward a comprehensive framework for measuring discipline patterns and outcomes in schools. *AERA Open*, 8, 23328584221083669.
- Rodríguez-Ruiz, F. i sur. (2023). Relationship of Gaming Disorder with parenting based on low affection-communication and personality trait of neuroticism in adolescents. *Frontiers in Psychology*, 14, 1147601.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Rot, N., Havelka N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Roy A. (1985). Early Parental Separation and Adult Depression. *Arch Gen Psychiatry*, 42(10), 987.–991.
- Safiye, T., Vukčević, B. (2020). Dimenzije opšteg psihološkog distresa i starost kao prediktori prokrastinacije kod studenata. *Psihološka istraživanja*, 23(2), 187.–200.
- Sampson R. J. i Laub, J. H. (1994). Urban Poverty and Family Context of Delinquency: A New Look at Structure and Process in a Classic Study. *Child development*, 65(2), 523.–540.
- Sanober Chachar, A., Younus, S. i Ali, W. (2021). Developmental Understanding of Death and Grief Among Children During COVID-19 Pandemic: Application of Bronfenbrenner's Bioecological Model. *Frontiers in Psychiatry*, 1.–10.
- Saura-Garre, P. i sur. (2022). Assessment of hyperactivity-impulsivity and attention deficit in adolescents by self-report and its association with psychopathology and academic performance. *Frontiers in Psychology*, 13, 989610.

- Scardera, S. i sur. (2020). Association of social support during adolescence with depression, anxiety, and suicidal ideation in young adults. *JAMA network open*, 3(12), e2027491-e2027491.
- Schlapp, M. i Smith, E. (1928). *The New: A consideration of the Chemical Causation of Abnormal Behavior*. New York: Boni and Liveright.
- Scholte, E. (1995). Longitudinal studies on the effectiveness of care services for juveniles. U: M. Colton, W. Hellinckx, P. Ghesquiere i M. Williams (ur.), *The Art and Science of Child Care*, 103-130, Arena press.
- Scholte, E. (1998). Psychosocial Risk Characteristics of Children in Welfare Programmes in Holland. *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 5 (2), 185.–205.
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. U: C. Seligman, M. J. Olson i P. M. Zanna (ur.), *The Psychology of Values*, 8, 1-24, The Ontario Symposium.
- Schwartz, S. H. i Bilsky, W. (1994). Values and Personality. *European Journal of Personality*, 8 (3), 163.–181.
- Schwartz-Mette, R. A. i sur. (2020). Relations of friendship experiences with depressive symptoms and loneliness in childhood and adolescence: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 146(8), 664.
- Scott, K. (2021). Adverse childhood experiences. *InnovAiT*, 14 (1), 6.–11.
- Sears, M. i Sears, W. (2009). *Disciplina: kako postići da se dijete bolje ponaša od rođenja do desete godine*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Sebastian, C., Burnett, S. i Blakemore, S.J. (2008). Development of the self-concept during adolescence. *Trends in Cognitive Sciences*, 12(11), 441.–446.
- Sekol, I. i Farrington, D. P. (2016a). Personal characteristics of bullying victims in residential care for youth. *Journal of Aggression Conflict and Peace Research*, 8(2), 99.–113.
- Sekol I. i Farrington, D. P. (2016b). Psychological and background correlates of bullying in adolescent residential care. *Journal of Social Work*, 16(4), 429.–452.
- Selak Bagarić, E. i sur. (2021). Korištenje suvremenih tehnologija i nekih pokazatelja mentalnog zdravlja predškolske djece u Hrvatskoj. *Archives of Psychiatry Research*, 57 (1), 69.–80.
- Seligman, C. i Katz, A. N. (1996). The dynamics of value system. U: C. Seligman, J. M. Olson i M. P. Zanna (ur.), *The Psychology of Values*, 8, 53-75, The Ontario Symposium.
- Senécal, C., Koestner, R. i Vallerand, R. J. (1995). Self-Regulation and Academic Procrastination. *The Journal of Social Psychology*, 135(5), 607.–619.

- Serrano-Fernandez, M. J. i sur. (2021). Work addiction as a predictor of anxiety and depression. *Work*, 68(3), 779.–788.
- Shaw, C. i McKay, H. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shcherban, T., Bretsko, I. i Varna, V. (2022). Features of aggressive behavior in adolescent age. *Social work and education*, 9(3), 422.–433.
- Shinde, S. i sur. (2023). Correlates of internalizing and externalizing problems among school-going young adolescents in Sub-Saharan Africa. *Maternal & child nutrition*, e13492.
- Shorey, S., Ng, E. D. i Wong, C. H. (2022). Global prevalence of depression and elevated depressive symptoms among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *British Journal of Clinical Psychology*, 61(2), 287.–305.
- Shuang L. (2020). Family migration and youth psychosocial development: An ecological perspective, *Children and Youth Services Review*, 113, 1.–23.
- Siegel, L. J. (2002). *Juvenile delinquency: The core*. SAD: Thomson Learning, Inc.
- Silver, I. A., Kelsay, J. D. i Lonergan, H. (2023). Illegal drug use, depressive symptoms, and general health: Exploring co-occurrence across 11 years in a national sample. *Journal of Psychoactive drugs*, 55(2), 180.–202.
- Singer, M. (1994). *Kriminologija*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Siwiak, A. i sur. (2023). Are vulnerable adolescents more prone to smartphone and Internet addiction? A cross-sectional study among adolescents in Switzerland. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 18(4), 570.–580.
- Skinner, J., Jebeile, H. i Burrows, T. (2021). Food addiction and mental health in adolescents: A systematic review. *The Lancet Child & Adolescent Health*, 5(10), 751.–766.
- Sleijpen, M. i sur. (2016). Growing from experience: An exploratory study of posttraumatic growth in adolescent refugees. *European Journal of Psychotraumatology*, 7, 264.–280.
- Smith, P. K. i Hart, C. H. (2011). *Childhood Social Development*. UK: Wiley-Blackwell.
- Smyth, E. i Darmody, M. (2021). *Risk and Protective Factors in Adolescent Behaviour: The Role of Family, School and Neighbourhood Characteristics in (Mis)behaviour Among Young People*. ESRI Research: Dublin.
- Snyder, S. E. i Duchscher, J. E. (2022). Revisiting ecological systems theory: Practice implications for juvenile justice youth. *Translational Issues in Psychological Science*, 8(2), 234.–245.
- Solmi, M. i sur. (2022). Age at onset of mental disorders worldwide: Large-scale meta-analysis of 192 epidemiological studies. *Molecular Psychiatry*, 27, 281.–295.

- Soneji, S. i sur. (2017). Association between initial use of e-cigarettes and subsequent cigarette smoking among adolescents and young adults: a systematic review and meta-analysis. *JAMA pediatrics*, 171(8), 788.–797.
- Song, F. i sur. (2022). Psychological characteristics and health behavior for juvenile delinquency groups. *Occupational therapy international*.
- Song, P. i sur. (2021). The prevalence of adult attention-deficit hyperactivity disorder: A global systematic review and meta-analysis. *Journal of global health*, 11.
- Sonnabend, K. (2017). *Žudnja za hranom, impulzivnost i simptomi poremećaja prejedanja u pretilih pacijenata* (Doctoral dissertation, University of Rijeka. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Psychology).
- Soubhi, H., Potvin, L. i Paradis, G. (2004): Family Process and Parent's Leisure Time Physical Activity. *Am. J. Health Behavior*. 28 (3), 218.–230.
- Sremić, M. (2023). *Rizični čimbenici adolescentskog kockanja* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Law. Theory and Methods of Social Work).
- Sroufe, L. A. i sur. (1999). Implications of attachment theory for developmental psychopathology. *Development and psychopathology*, 11(1), 1.–13.
- Stanić, I. (2006). Poremećaji ponašanja i delinkvencija. *Bjelovarski učitelj: časopis za odgoj i obrazovanje*, 11 (3), 14.–27.
- Stanić, I. (2010). Ovisnost o internetu, cyber-kockanju - kako ih sprječavati. *Napredak*, 151(2), 214.–235.
- Stanić, I. i Hinek, S. (2020). Učinci novih alata tijekom pandemije COVID-19. *Lingua Montenegrina*, 13/2(26), 443.–454.
- Starkey, L., Aber, J. L. i Crossman, A. (2019). Risk or resource: Does school climate moderate the influence of community violence on children's social-emotional development in the Democratic Republic of Congo? *Developmental science*, 22(5), e12845.
- Steinberg, L. (2013). *Adolescence*. Boston, MA: McGraw Hill.
- Stewart, D. i Klein, S. (2016). The use of theory in research. *Int J Clin Pharm*, 38:615–9. doi: 10.1007/s11096-015-0216-y
- Stojković, I. i sur. (2022). Internet addiction in adolescents: a rational emotive and cognitive behavior therapy perspective. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*, 40(4), 817.–840.
- Stormshak, E. A. i Dishion, T. J. (2002). An Ecological Approach to Child and Family Clinical and Counseling Psychology. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 5 (3), 197.–215.
- Strauss, W. i Howe, N. (1991). *Generations*. New York: Harper Perennial.

- Strauss, W. i Howe, N. (1997). *The fourth turning: An American prophecy—What the cycles of history tell us about America's next rendezvous with destiny*. Broadway: Great Falls.
- Strickland, J. C. i Acuff, S. F. (2023). Role of social context in addiction etiology and recovery. *Pharmacology Biochemistry and Behavior*, 229, 173603.
- Sulthon, S. i Munir, M. M. (2023). The Analysis of the Juvenile Delinquency Trigger Factors and the Handling Efforts. *Proceedings Series on Social Sciences & Humanities*, 12, 295.–301.
- Sutherland, E. (1947). *Principles of criminology*. Philadelphia: J. B. Lippincott Company.
- Syed, M. i McLean, K. C. (2017). *Erikson's theory of psychosocial development*.
- Śmiarowska, M. i sur. (2023). Association between psychopathological symptoms and aggression and selected biochemical parameters in adolescents with behavioural and emotional disturbances. *International journal of molecular sciences*, 24(8), 7097.
- Taskaraevna, N. Z. i sur. (2022). Manifestation of Types and Motives of Lie in Personality. *Ann. For. Res*, 65(1), 7088.–7097.
- Taylor, M. J. i sur. (2023). A twin study of genetic and environmental contributions to attention-deficit/hyperactivity disorder over time. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 64(11), 1608.–1616.
- Tereshchenko, S. i Kasparov, E. (2019). Neurobiological risk factors for the development of internet addiction in adolescents. *Behavioral sciences*, 9(6), 62.
- Tomić-Koludrović, I. i Leburić, A. (2001). *Skeptična generacija: životni stilovi mladih u Hrvatskoj*. Zagreb: AGM.
- Tomić-Koludrović, I. i Leburić, A. (2002). *Sociologija životnog stila: prema novoj metodološkoj strategiji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
- Toplek, M. (2016). *Prevenција zlouporabe opojnih droga kod adolescenata* (Doctoral dissertation, University North. University centre Varaždin. Department of Biomedical Sciences).
- Torrens, M. i sur. (2011). Dual diagnosis: Focusing on depression and recommendation for treatment. *Addictive Disorders & Their Treatment*, 10(2), 50.–59.
- Torres, A. i sur. (2013). Emotional and non-emotional pathways to impulsive behavior and addiction. *Frontiers in human neuroscience*, 7, 43.
- Touraine, A. (1969). *Postindustrijsko društvo*. Paris: Denoel.
- Tso, W. W. i sur. (2022). Digital competence as a protective factor against gaming addiction in children and adolescents: A cross-sectional study in Hong Kong. *The Lancet Regional Health—Western Pacific*, 20.

- Twenge, J. M. i sur. (2021). Worldwide increases in adolescent loneliness. *Journal of adolescence*, 93, 257.–269.
- UNICEF (2000). Young People in Changing Societies. *Regional Monitoring Reports*, 7, Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.
- UNICEF (2022). *Adolescent*. <<https://data.unicef.org/topic/adolescents/overview/>> (6. 3. 2024.)
- United Nations (2020). *Pre Research Centre*. <<https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>> (13. 2. 2022.)
- Usakli, H. (2013). Comparison of single and two parents children in terms of Behavioral tendencies. *International journal of humanities and social science*, 3(8), 256.–270.
- Valek, D. (2022). *Povezanost nepovoljnih iskustava u djetinjstvu i počinjenja te doživljavanja nasilja u mladenačkim vezama kod srednjoškolaca* (Doctoral dissertation, University of Zagreb. Faculty of Education and Rehabilitation Sciences).
- Valjan, B. i sur. (2020). Visoko intenzivni intervalni trening u usporedbi s treningom konstantnog intenziteta u pretilo djece. *Hrvatski športskomedicinski vjesnik*, 35 (1-2), 65.–73.
- Van den Akker, A. L., Deković, M. i Prinzie, P. (2010). Transitioning to adolescence: How change in child personality and overreactive parenting predict adolescent adjustment problems. *Development and Psychopathology*, 22, 151.–163.
- Vander Zanden, J. W., Crandell, T. L. i Crandell, C. H. (2007). *Human Development*. New York: McGraw Hill.
- VanderValk, I. i sur. (2005). Family Structure and Problem Behavior of Adolescents and Young Adults: A Growth-Curve Study. *Journal of Youth and Adolescence*, 34, 533.–546.
- Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (2004). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Veisani, Y., Jalilian, Z. i Mohamadian, F. (2020). Relationship between internet addiction and mental health in adolescents. *Journal of Education and Health Promotion*, 9.
- Velez-Agosto N. M. i sur. (2017). Bronfenbrenner's Bioecological Theory Revision: Moving Culture From the Macro Into the Micro. *Perspectives on Psychological Science*. 12(5), 900.–910.
- Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21 (1), 29.–60.
- Velki, T. i Romstein, K. (2016). Povezanost samoprocijenjenih simptoma ADHD-a s agresivnim ponašanjem i sudjelovanjem u vršnjačkom nasilju učenika osnovnoškolske dobi. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 52 (2), 30.–41.

- Velki, T., Užarević, Z. i Dubovicki, S. (2019). Self-Evaluated ADHD Symptoms as Risk Adaptation Factors in Elementary School Children. *Društvena istraživanja*, 28 (3), 503.–522.
- Vizek Vidović, V. i sur. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP-VERN.
- Vlasov, J. i Hujala, E. (2017). Parent-teacher cooperation in early childhood education – Directors' views to changes in the USA, Russia, and Finland. *European Early Childhood Education Research Journal*, 25(5), 732.–746.
- Volling B. L. (2012). Family transitions following the birth of a sibling: an empirical review of changes in the firstborn's adjustment. *Psychological bulletin*, 138(3), 497.–528.
- Von Soest, T., Luhmann, M. i Gerstorf, D. (2020). The development of loneliness through adolescence and young adulthood: Its nature, correlates, and midlife outcomes. *Developmental psychology*, 56(10), 1919.
- Voulgaridou, I. i Kokkinos, C. M. (2023). Relational Aggression in Adolescents Across Different Cultural Contexts: A Systematic Review of the Literature. *Adolescent Research Review*, 1.–24.
- Vranjican, D., Prijatelj, K. i Kuculo, I. (2019). Čimbenici koji utječu na pozitivan socio-emocionalni razvoj djece. *Napredak*, 160 (3-4), 319.–338.
- Vrselja, I. (2010). Etiologija delinkventnog ponašanja: Prikaz Pattersonove i Moffittine teorije razvojne psihopatologije, *Psihologijske teme*, 19(1), 145.–168.
- Vučenić, D., Hajncl, Lj. i Mavar, M. (2015). Percepcija roditeljskog stila odgoja i depresivnost adolescenata s obzirom na spol i dob. *Klinička psihologija*, 8 (1), 81.–92.
- Vukasović, A. (2000). Sve veća važnost odgoja u slobodnom vremenu. *Napredak*, 141 (4), 448.–457.
- Vulić-Prtorić, A. (2001). Suočavanje sa stresom i depresivnost u djece i adolescenata. *Suvremena psihologija*, 4 (1-2), 25.–39.
- Vuković, O., Britvić, D. i Zebić, M. (2005). Eating disorders and addictive disorders. *Engrami*, 27(1-2), 39.–46.
- Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wang, D. i sur. (2022). Longitudinal trajectories of depression and anxiety among adolescents during COVID-19 lockdown in China. *Journal of Affective Disorders*, 299, 628.–635.
- Wang, J. N., Liu, L., i Wang, L. (2014). Prevalence and associated factors of emotional and behavioural problems in Chinese school adolescents: A cross-sectional survey. *Child: Care, Health and Development*, 40(3), 319.–326.

- Wanke, M., Piejko-Płonka, M. i Deutschmann, M. (2020). Risk behavior of youth – social definition of risk. *Zeszyty pracy socjalnej*, 25, (4), 269.–282.
- Watts, L. L. i sur. (2023). A meta-analysis study on peer influence and adolescent substance use. *Current Psychology*, 1.–16.
- Weems, C. F., Silverman, W. K. i La Greca, A. M. (2000). What do youth referred for anxiety problems worry about? Worry and its relation to anxiety and anxiety disorders in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28 (1), 63.–72.
- Weissman S. i Cohen R. (1985). The parenting alliance and adolescence. *Adolescent Psychiatry*, 12, 24.–45.
- Welsh, R. O. (2022). Schooling levels and school discipline: Examining the variation in disciplinary infractions and consequences across elementary, middle, and high schools. *Journal of Education for Students Placed at Risk*, 27(3), 270.–295.
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija od dojenačke dobi do adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- West, D. J. i Farrington, D. P. (1973). *Who becomes delinquent?*. London: Heinemann.
- White, J. (2021) The frugal life and why we should educate for it. *London Review of Education*, 19(1), 1-12.
- White, R. i Renk, K. (2012). Externalizing Behavior Problems During Adolescence: An Ecological Perspective. *Journal of Child and Family Studies*, 21, 158.–171.
- Williams, J. H., Ayers, C. D. i Arthur, M. W. (1997). Risk and Protective Factors in the Development of Delinquency and Conduct Disorder. U: Fraser, M. W. (ur), *Risk and resilience in childhood: an ecological perspective*, 140-170, Washington: National Association of Social Workers
- Wilsey, B. L. i sur. (2008). Psychological Comorbidities Predicting Prescription Opioid Abuse among Patients in Chronic Pain Presenting to the Emergency Department. *Pain Medicine*, 9(8), 1107.–1117.
- Willhelm, A. R. i sur. (2020). Aggressiveness, impulsiveness, and the use of alcohol and drugs: understanding adolescence in different contexts. *Trends in psychology*, 28(3), 381.–398.
- Wissink, I. B., Dekovic, M., i Meijer, A. M. (2006). Parenting behavior, quality of the parent-adolescent relationship, and adolescent functioning in four ethnic groups. *The Journal of Early Adolescence*, 26(2), 133.–159.
- World Health Organization (2021). <<https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/alcohol-drugs-and-addictive-behaviours/terminology>> (15. 6. 2021.)

- Wriston, B. i Duchesneau, N. (2023). *How School Discipline Impacts Students' Social, Emotional, and Academic Development (SEAD)*. Education Trust.
- Yang, S. i sur. (2023). Associations between teacher-student relationship and externalizing problem behaviors among Chinese rural adolescent. *Frontiers in Psychology*, 14.
- Yang, S. Y. i sur. (2022). Does smartphone addiction, social media addiction, and/or internet game addiction affect adolescents' interpersonal interactions?. *Healthcare*, 10:5, 963.
- Young S. J. i sur. (2011). The identification and management of ADHD offenders within the criminal justice system: a consensus statement from the UK Adult ADHD Network and criminal justice agencies. *BMC Psychiatry*, 11(32), 56.–75.
- Yekaninejad, M. S. i sur. (2021). Prevalence of food addiction in children and adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Obesity Reviews*, 22(6), e13183.
- Xu, H. (2022). Effect of Early Attachment on Psychological Development. *In 2021 International Conference on Public Art and Human Development*, 651-656, Atlantis Press.
- Zabriskie, R. B. i McCormick B. P. (2003). Parent and child Perspectives of Family Leisure Involvement and Satisfaction with Family Life. *Journal of Leisure Research*. 35 (2), 163.–189.
- Zakon o sudovima za mladež Republike Hrvatske (2020). <<https://www.zakon.hr/z/180/Zakon-o-sudovima-za-mlade%C5%BE>> (20. 10. 2023.)
- Zarevski P. (1995). Psihologija pamćenja i učenja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Zeijl, E., Bois-Reymond, M. D. i Poel, Y. T. (2001). Young adolescents' leisure patterns. *Loisir et Société*, 24(2), 379.–402.
- Zevenbergen, R. (2007). Digital Natives Come to Preschool: Implications for Early Childhood Practice. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 8(1), 19-29
- Zhou, R. i sur. (2023). Internet addiction in adolescent psychiatric patient population: A hospital-based Study from China. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 28(1), 199.–211.
- Zloković, J. i Bilić, V. (2004). *Fenomen maltretiranja djece: prepoznavanje i oblici pomoći obitelji i školi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Zloković, J. i Vrclj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, 12 (1 (19)), 197.–213.
- Zovko, V. (2018). Marketing mix kao čimbenik razvoja epidemije pretilosti u djece. *Hrana u zdravlju i bolesti*, Specijalno izdanje (10. Štamparovi dani), 72.–78.
- Zrilić, S. (2007). Neke potencijalno relevantne sociodemografske varijable školskih izostanaka. *Odgojne znanosti*, 9 (2 (14)), 41.–65.

- Zrilić, S. (2011). Povezanost bježanja s nastave i maloljetničke delinkvencije. *Magistra Iadertina*, 6 (1), 71.–81.
- Zrilić, S. i Šimurina, T. (2017). Razlike u prevalenciji poremećaja u ponašanju s obzirom na dob i spol učenika nekoliko zadarskih osnovnih škola. *Školski vjesnik*, 66 (1), 27.–41.
- Zwi, K. i sur. (2018). Protective factors for social-emotional well-being of refugee children in the first three years of settlement in Australia. *Archives of Disease in Childhood*, 103, 261.–268.
- Zuckerman, Z. (2007). *Moć i snaga obitelji: savjeti i strategije roditeljima u stvaranju čvrstog stava djeteta protiv pušenja, konzumiranja alkohola, droga i drugih ovisnosti*. Zadar: Grad Zadar, Upravni odjel za zdravstvo i socijalnu skrb.
- Zuckerman Itković, Z. i Petranović, D. (2010). *Ovisnosti suvremenog doba: Strast i muka*. Zagreb: Školska knjiga.
- Žderić, J. (2009). *Medijska kultura djece i mladih: mogućnosti i zamke*. Zagreb: Udruga Medioteka.
- Žižak, A., Koller-Trbović, N. i Jeđud, I. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladeži. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (Ur.) *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*, 119.–139. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

PRILOZI

PRILOG 1: Suglasnost Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku za provedbu istraživanja

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

KLASA: 602-04/22-04/01

URBROJ: 2158-83-02-23-3

Osijek, 24. siječnja 2022.

MIŠLJENJE ETIČKOG POVJERENSTVA

Ana Čelik, podnijela je Etičkom povjerenstvu Filozofskog fakulteta Osijek 18. 01. 2023., zahtjev procjene usklađenosti prijedloga istraživanja **"Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela"**, pod vodstvom mentora izv. prof. dr. sc. **Gorana Livazovića** – u okviru istraživanja povodom izrade DOKTORSKOG rada – s Etičkim kodeksom Sveučilišta J. J. Strossmayer u Osijeku.

Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek proučilo je priloženu dokumentaciju te je na sastanku održanom elektroničkim putem 19. I. – 20. I. 2023. (90. e-sjednici) zaključilo da je predloženo istraživanje potpuno u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i može se provesti kako je planirano u priloženoj dokumentaciji.

Predsjednik Etičkog povjerenstva

Marijan Krivak, prof. dr. sci.

Dostavljeno:

1. Ana Čelik
2. Pismohrana Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku
3. Pismohrana Filozofskog fakulteta u Osijeku

PRILOG 2: Suglasnost Ministarstva znanosti i obrazovanja za provedbu istraživanja

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO ZNANOSTI I OBRAZOVANJA
mzo.gov.hr

KLASA: 643-02/23-01/00002
URBROJ: 533-06-23-0008

Zagreb, 11. travnja 2023.

celik.ana@gmail.com

PREDMET: Suglasnost za provedbu doktorskog istraživanja Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela
- *odobrenje, daje se*

Poštovana,

Ministarstvo znanosti i obrazovanja zaprimilo je Vaš podnesak te dopunu podneska kojima tražite odobrenje provedbe doktorskog istraživanja u okviru doktorske disertacije pod nazivom Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela. Sudionici u istraživanju su mladi s problemima u ponašanju koji su štićenici u institucionalnom tretmanu i mladi u općoj populaciji srednjoškolaca.

Na temelju Vašega zahtjeva te dostavljene dopune dokumentacije zatraženo je stručno mišljenje Agencije za odgoj i obrazovanje te smo isto i zaprimili (KLASA: 602-03/23-01/16, URBROJ: 561-08/03-23-5 od 4. travnja 2023. godine).

Sukladno stručnom mišljenju Agencije za odgoj i obrazovanje koje Vam dostavljamo u prilogu ovoga dopisa, Ministarstvo znanosti i obrazovanja **suglasno je** s provedbom navedenoga istraživanja.

S poštovanjem,

Privitak:
- kao u tekstu

Dostaviti:
1. Naslovu,
2. Pismohrani, ovdje.

PRILOG 3: Stručno mišljenje Agencije za odgoj i obrazovanje

Agencija za odgoj i obrazovanje
Education and Teacher Training Agency

Donje Svetice 38, 10000 Zagreb, Croatia
t: +385 (0)1 2785 000 | f: +385 (0)1 2785 001
w: www.azo.hr
m: 1778129 | e: 72193628411 | n: HR 1210010051863000160

KLASA: 602-03/23-01/16
URBROJ: 561-08/03-23-4
Zagreb, 4. travnja 2023.

Temeljem članka 4. stavka 3. alineje 6. Zakona o Agenciji za odgoj i obrazovanje (Narodne novine, 85/06), članka 8. stavka 3. alineje 6. Statuta Agencije za odgoj i obrazovanje, dopisa Ministarstva znanosti i obrazovanja (KLASA: 643-02/23-01/00002, URBROJ: 533-06-23-0002) te stručnog mišljenja više savjetnice Agencije Mirele Skelac, univ. spec. act. soc., daje se

STRUČNO MIŠLJENJE

kojim se **pozitivno** ocjenjuje provedba doktorskog istraživanja *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* doktorandice Ane Čelik.

Obrazloženje

Ministarstvo znanosti i obrazovanja, u dopisu od 23. ožujka 2023. godine, traži od Agencije za odgoj i obrazovanje stručno mišljenje o provedbi doktorskog istraživanja *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* doktorandice Ane Čelik.

Doktorandica doktorskog studija Pedagogija i kultura suvremene škole, Filozofskog fakulteta Odsjeka za pedagogiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, Ana Čelik dostavila je Odluku Fakultetskog vijeća o prihvaćanju pozitivnog mišljenja Povjerenstva za prihvaćanje teme doktorskog rada pod nazivom *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* (KLASA: 643—03/19-01/5, URBROJ: 2158-83-02-19-3 od 3. srpnja 2019.), Mišljenje Etičkog povjerenstva Filozofskog fakulteta u Osijeku (KLASA: 602-04/22-04/01, URBROJ: 2158-83-02-23-3 od 24. siječnja 2022.), opis provedbe doktorskog istraživanja i anketni upitnik.

U opisu provedbe navodi se da je cilj istraživanja ispitati etiologiju i fenomenologiju problema u ponašanju ispitanika u općoj populaciji mladih na području Republike Hrvatske, u okviru rizično-zaštitnih podsustava ekološkog modela. Ciljana skupina su ispitanici i ispitanice u dobi od 14 do 21 godine. Istraživanje će se provoditi metodom anonimnog anketiranja primjenom strukturiranog, unaprijed testiranog anketnog upitnika koji sadržajno proizlazi iz tri dimenzije rada: rizični i zaštitni čimbenici u odgoju i socijalizaciji djece i mladih, fenomenologiji problema u ponašanju djece i mladih te Bronfenbrennerovoj teoriji ekološkog modela. Upitnik je konstruiran za potrebe disertacije i sadrži 119 čestica kojima se opisuju osjećaji u odnosu na određene pojave, ponašanje i /ili situacije tijekom života.

naslovnica: nasa trpi mitova 6, 51000 Rijeka t: +385 (0) 51 320 381
naslovnica: oskar Strossmayerova 6/1, 31000 Osijek t: +385 (0) 31 314 900
naslovnica: ova Talstojeva 32, 21000 Split t: +385 (0) 21 340 999

Etičko povjerenstvo Filozofskog fakulteta Osijek zaključilo je da je predloženo istraživanje potpuno u skladu s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Istraživanjem *Problema u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* doktorandica Ana Čelik pridonijet će sagledavanju odgoja i socijalizacije mladih u kontekstu interakcije različitih činitelja, posebno u kontekstu društvenih aktualnosti koje iniciraju rizične situacije i/ili ponašanja, koji polaze iz ekološkog modela prema kojemu su za razvoj pojedinca najvažnije biološke sastavnice i utjecaj okoline.

RAVNATELJICA
ZAGREB
Dr. sc. Đubravka Brezak Stamać

PRILOG 4: Suglasnost Ministarstva pravosuđa i uprave za provedbu istraživanja

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO PRAVOSUĐA I UPRAVE
UPRAVA ZA ZATVORSKI SUSTAV I
PROBACIJU
Središnji ured za zatvorski sustav

KLASA: 602-03/23-01/03
URBROJ: 514-10-02-04-01/02-23-09

Zagreb, 16. ožujka 2023.

ANA ČELIK
celik.ana@gmail.com

PREDMET: PROVEDBA DOKTORSKOG ISTRAŽIVANJA
- suglasnost, daje se

Poštovana,

nastavno na Vašu molbu od 06. veljače 2023. godine, te dostavljenu nadopunu od 20. veljače 2023. godine, obavještavamo Vas da smo suglasni s provedbom doktorskog istraživanja u okviru disertacije pod nazivom „Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela“ tijekom ožujka i travnja 2023. godine, a koje će se provesti u Odgojnom zavodu u Turopolju i Odgojnom zavodu u Požegi.

Istraživanje je potrebno provesti na način koji će osigurati zaštitu tajnosti podatka, neće remetiti provedbu redovitih aktivnosti i neće predstavljati dodatno materijalno i financijsko opterećenje za zatvorski sustav.

Dinamiku provođenja istraživanja dogovarate direktno s upravom Odgojnog zavoda u Turopolju i Odgojnog zavoda u Požegi, sukladno organizacijskim mogućnostima i interesu maloljetnika koji dobrovoljno sudjeluju u istraživanju.

Po dovršenju istraživanja molimo rezultate istog dostaviti Ministarstvu pravosuđa i uprave, Upravi za zatvorski sustav i probaciju.

S poštovanjem,

O ovome obavijest:
Odgojni zavod u Turopolju (e-mail)
Odgojni zavod u Požegi (e-mail)

 p. o. RAVNATELJ
Zvonimir Penić

ZPeiTV9kBk2pHJiKSnkvug

PRILOG 5: Suglasnost Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike te Hrvatskog zavoda za socijalni rad za provedbu istraživanja

REPUBLIKA HRVATSKA
HRVATSKI ZAVOD ZA SOCIJALNI RAD
Središnja služba

KLASA:551-03/23-01/124
URBROJ:139-100-05-01/23-3
Zagreb, 23. veljače 2023.

Gospođa Ana Čelik
celik.ana@gmail.com

PREDMET: Ana Čelik, suglasnost za provedbu doktorskog istraživanja
- daje se

Poštovana,

Hrvatski zavod za socijalni rad Središnja služba zaprimila je dopis Ministarstva rada, mirovinskog sustava, obitelji i socijalne politike kojim se ustupa Vaša molba za odobrenje provedbe znanstvenog istraživanja u okviru doktorske disertacije pod nazivom Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela.

Suglasni smo da se korisnici koji se nalaze na smještaju u ustanovama socijalne skrbi uključe u istraživanje, uz prethodni dogovor s ustanovama koje pružaju uslugu smještaja. Skrećemo vam pažnju na potrebu postupanja sukladno Općoj uredbi (EU) 2016/679 o zaštiti pojedinaca u vezi s obradom osobnih podataka i slobodnom kretanju takvih podataka, Zakonu o provedbi Opće uredbi o zaštiti osobnih podataka (NN 42/2018) kao i potrebu pribavljanja suglasnosti roditelja/skrbnika maloljetnih korisnika.

S poštovanjem,

PRIVREMENA RAVNATELJICA
Tatjana Stritof, dipl. soc. radnica

PRILOG 6: Upitnik za ispitanike

ANKETI UPITNIK

Dragi ispitanici, molimo vas da odgovorite na pitanja iskreno i bez preskakanja. Vaši odgovori su u potpunosti anonimni i bit će korišteni isključivo u svrhu ovog istraživanja. Molimo vas da pažljivo pročitate pitanja. Za rješavanje upitnika potrebno vam je 10-15 minuta. Hvala na suradnji.

Zaokruži slovo ispred odgovora koji se odnosi na tebe.

1) Ustanova/institucija koju pohađaš ili u kojoj boraviš: a) osnovna škola b) srednja škola c) dom za odgoj djece i mladeži d) odgojni dom e) odgojni zavod	2) Dob: a) 14 e) 18 b) 15 f) drugo: _____ c) 16 d) 17
3) Spol/rod: a) muško b) žensko c) ne-binarno (niti muško niti žensko) d) transrodno e) nešto drugo: _____	4) Mjesto odrastanja: (ukoliko ih je više onda zadnje gdje stanuješ) a) selo/naselje b) predgrađe c) grad
5) Najviše završeno školovanje majke: a) nezavršena osnovna škola b) osnovna škola c) srednja škola d) viša škola e) visoka škola f) magisterij/doktorat (mr.sc. / dr.sc.) g) ne znam	6) Najviše završeno školovanje oca: a) nezavršena osnovna škola b) osnovna škola c) srednja škola d) viša škola e) visoka škola f) magisterij/doktorat (mr.sc. / dr.sc.) g) ne znam
7) Živim s: a) oba roditelja b) jednim roditeljem c) udomiteljima/skrbnicima d) nešto drugo: _____	

Zaokruži broj na skali od 1 do 5 koji predstavlja kako se osjećaš u odnosu na određene pojave, ponašanje i/ili situacije.

1 – u potpunosti se ne slažem; 2 – ne slažem se; 3 – niti se slažem niti se ne slažem; 4 – slažem se; 5 – u potpunosti se slažem					
8) Obitelj mi je uvijek podrška.	1	2	3	4	5
9) Svađam se s roditeljima.	1	2	3	4	5
10) Volim svoju obitelj.	1	2	3	4	5
11) Moji roditelji mi ne vjeruju.	1	2	3	4	5
12) Blizak/bliska sam sa svojim roditeljima.	1	2	3	4	5
13) Roditelji puno razgovaraju sa mnom.	1	2	3	4	5
14) Moji roditelji ne pokazuju osjećaje za mene.	1	2	3	4	5
15) Roditelji brinu o mom zdravlju.	1	2	3	4	5
16) Roditelji mi postavljaju jasna pravila i granice.	1	2	3	4	5
17) Volim školu.	1	2	3	4	5
18) Zadovoljan/a sam svojom školom.	1	2	3	4	5
19) Odlazim rado u školu.	1	2	3	4	5
20) Nemam dobre odnose s nastavnicima.	1	2	3	4	5
21) Škola je važna u mom životu.	1	2	3	4	5
22) Moji vršnjaci me prihvaćaju.	1	2	3	4	5
23) Moji vršnjaci me ne vole.	1	2	3	4	5
24) Često se svađam sa svojim vršnjacima/prijateljima.	1	2	3	4	5

25) Osjećam da imam podršku svojih vršnjaka/prijatelja.	1	2	3	4	5
26) Moji vršnjaci me zovu na druženje.	1	2	3	4	5
27) Moji roditelji poznaju moje prijatelje.	1	2	3	4	5
28) Moji roditelji vole kad provodim vrijeme sa svojim vršnjacima.	1	2	3	4	5
29) Moji roditelji smatraju da je škola važna u mom životu.	1	2	3	4	5
30) Moji roditelji odlaze redovito na roditeljske sastanke.	1	2	3	4	5
31) U obitelji se često svađamo.	1	2	3	4	5
32) Posjećujem kina, kazališta, muzeje i galerije.	1	2	3	4	5
33) Idem u crkvu i na mise.	1	2	3	4	5
34) Gledam televiziju.	1	2	3	4	5
35) Sudjelujem na događajima u svojoj sredini (utakmice, festivali, koncerti...).	1	2	3	4	5
36) Odlazim u knjižnicu i posuđujem knjige.	1	2	3	4	5
37) Igram računalne igre.	1	2	3	4	5
38) Bavim se sportom.	1	2	3	4	5
39) Aktivan/a sam na društvenim mrežama (Instagram, TikTok, Facebook, Snapchat...)	1	2	3	4	5
40) Provodim slobodno vrijeme u organiziranim aktivnostima.	1	2	3	4	5
41) Poštujem pravila i zakone te prihvaćam norme iz svoje zajednice.	1	2	3	4	5
42) Slušam savjete starijih i iskusnijih.	1	2	3	4	5
43) Volim obilježavati značajne dane, blagdane i praznike.	1	2	3	4	5
44) Pratim stanje u državi.	1	2	3	4	5
45) Imam osjećaje za druge ljude.	1	2	3	4	5
46) Svojim ponašanjem doprinosim ljudskoj zajednici.	1	2	3	4	5
47) Vjerujem u ljubav.	1	2	3	4	5
48) Potrebe drugih ljudi me se ne tiču.	1	2	3	4	5
49) Bavim se humanitarnim radom.	1	2	3	4	5
50) Tehnologija je važna u mom životu (mobitel, internet, tablet...).	1	2	3	4	5
51) Kad odrastem želim biti u vezi s osobom istog spola.	1	2	3	4	5
52) Obrazovanje mi nije važno.	1	2	3	4	5
53) Želio/la bih promijeniti spol.	1	2	3	4	5
54) Jednog dana želim stvoriti obitelj i imati djecu.	1	2	3	4	5
55) Ne želim postati utjecajan/a.	1	2	3	4	5
56) Planiram se dalje obrazovati.	1	2	3	4	5
57) Želim biti bogat/a.	1	2	3	4	5
58) Zabrinut/a sam oko globalnih klimatskih promjena.	1	2	3	4	5
59) Želim biti slavan/a na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
60) Vjerujem da se pošten rad isplati.	1	2	3	4	5
61) Istražujem i učim kako postati influencer/influencerica.	1	2	3	4	5
62) Izrađujem video-klipove za TikTok.	1	2	3	4	5
63) Imam svoj kanal na YouTube-u.	1	2	3	4	5
64) Imam svojeg avatara na nekoj društvenoj platformi.	1	2	3	4	5
65) Zajednički s obitelji gledam televiziju.	1	2	3	4	5

Zaokruži broj na skali od 1 do 5 koji predstavlja kako se osjećaš u odnosu na određene pojave, ponašanje i/ili situacije.

1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – povremeno; 4 – često; 5 – uvijek					
66) Ako se dogodi neki problem, tražim uzrok problema.	1	2	3	4	5
67) Svoje obveze odgađam i ostavljam ih za kasnije.	1	2	3	4	5
68) Izbjegavam rješavati svoje probleme.	1	2	3	4	5
69) Tražim pomoć drugih za rješavanje svojih problema.	1	2	3	4	5
70) Organiziran/a sam.	1	2	3	4	5
71) Volim upoznavati nove ljude.	1	2	3	4	5

1 – nikad; 2 – rijetko; 3 – povremeno; 4 – često; 5 – uvijek					
72) U društvu se suzdržavam od razgovora.	1	2	3	4	5
73) Zanimaju me drugi ljudi.	1	2	3	4	5
74) Izbjegavam gledati ljude u oči.	1	2	3	4	5
75) Povučena/a sam i sramežljiv/a.	1	2	3	4	5
76) Svega se bojim.	1	2	3	4	5
77) Uznemiren/a sam, nervozan/a sam.	1	2	3	4	5
78) Neodlučan/na sam.	1	2	3	4	5
79) Lako se zabrinem oko svega.	1	2	3	4	5
80) Mislim da sve radim krivo i bojim se pogriješiti.	1	2	3	4	5
81) Mislim da me nitko ne voli.	1	2	3	4	5
82) Osjećam se sretno.	1	2	3	4	5
83) Osjećam se manje vrijedno od ostalih.	1	2	3	4	5
84) Osjećam se usamljeno i napušteno.	1	2	3	4	5
85) Osjećam se zanemareno.	1	2	3	4	5
86) Grickam nokte.	1	2	3	4	5
87) Imam govornu manu (mucam) ili imam tikove (nenamjerne i nagle pokrete mišića).	1	2	3	4	5
88) Imam problema sa spavanjem.	1	2	3	4	5
89) Panično se bojim bakterija, svih bolesti.	1	2	3	4	5
90) Imam problema s prehranom (previše/premalo jedem).	1	2	3	4	5
91) Uvažavam mišljenje od ljudi koji su mi bliski.	1	2	3	4	5
92) Kad mi odrasli dijele savjete reagiram naglo i eksplozivno.	1	2	3	4	5
93) Zadaće/posao završavam do kraja.	1	2	3	4	5
94) Razumijem posljedice svojeg ponašanja.	1	2	3	4	5
95) Puštam da se stvari događaju same po sebi.	1	2	3	4	5
96) Neopravdano izostajem s nastave.	1	2	3	4	5
97) Volim uništavati stvari u svom okruženju.	1	2	3	4	5
98) Volim lutati izvan doma i kasno dolaziti kući.	1	2	3	4	5
99) S vršnjacima „upadam“ u probleme izvan kuće.	1	2	3	4	5
100) U tajnosti radim nedozvoljene stvari bez znanja odraslih.	1	2	3	4	5
101) Svađam se i vičem.	1	2	3	4	5
102) Tučem se s drugima.	1	2	3	4	5
103) Lako se uznemirim i imam napadaj ljutnje.	1	2	3	4	5
104) Vrijedam i ponižavam druge oko sebe.	1	2	3	4	5
105) Svađam se u komentarima na društvenim mrežama.	1	2	3	4	5
106) Konzumiram alkohol.	1	2	3	4	5
107) Ne posjećujem kladionice.	1	2	3	4	5
108) Zanemarujem svoje obaveze zbog provođenja vremena na društvenim mrežama/online igrama.	1	2	3	4	5
109) Konzumirao/la sam drogu (ecstasy-MDMA, hašiš, heroin, kokain, speed).	1	2	3	4	5
110) Pretjerano kupujem i nekontrolirano trošim novac.	1	2	3	4	5
111) Udišem ljepilo ili osvježivače zraka.	1	2	3	4	5
112) Pijem energetska pića.	1	2	3	4	5
113) Teško se koncentriram.	1	2	3	4	5
114) Nemiran/na sam i nestrpljiv/a.	1	2	3	4	5
115) Nijedna aktivnost me ne zanima dugo.	1	2	3	4	5
116) Imam potrebu za stalnim kretanjem dok sam kod kuće.	1	2	3	4	5
117) Teško mi je biti tih/tiha.	1	2	3	4	5
118) Moram stalno biti u nekom društvu.	1	2	3	4	5
119) Koji je tvoj zadnji školski uspjeh?	1	2	3	4	5

HVALA NA SURADNJI I SUDJELOVANJU! 😊

Životopis autorice

Ana Čelik rođena je u listopadu 1988. godine u Varaždinu. Osnovnoškolsko obrazovanje završila je u II. osnovnoj školi u Varaždinu, a srednjoškolsko obrazovanje u Gospodarskoj školi Varaždin. Godine 2014. završila je dvopredmetni diplomski studij pedagogije i latinskog jezika i rimske književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zadru te je stekla zvanje *magistra pedagogije i magistra latinskog jezika i rimske književnosti*, a 2015. godine završila je jednopredmetni diplomski studij lingvistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zadru te je stekla i zvanje *magistra lingvistike*. Tijekom studija primila je nagradu za izvrsne redovite studente Sveučilišta u Zadru u akademskoj godini 2014./2015. Tijekom studija, u sklopu Erasmus+ programa, obrazovala se u inozemstvu na Sveučilištu *Aldo Moro* u Bariju u Italiji. Godine 2015. započinje raditi u više srednjih škola na području Varaždinske županije kao nastavnica latinskog jezika gdje radi i danas. Akademске godine 2015./2016. upisuje doktorski studij pedagogije *Pedagogija i kultura suvremene škole* na Filozofskom fakultetu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Tijekom dokorskog studija aktivno je sudjelovala na znanstvenim konferencijama i objavljivala je znanstvene radove. Autorica i koautorica je više izvornih znanstvenih radova, prethodnog priopćenja, stručnih radova te prikaza knjiga. Aktivno se služi engleskim i talijanskim jezikom u govoru i pismu te pasivno njemačkim i slovenskim jezikom.

Popis radova autorice (kronološki):

1. Čelik, A. i sur. (2023). *Digitalni obrazovni sadržaji 2 - Latinski jezik, opće gimnazije, 2. razred srednje škole*. Ur. Glilić Gerber, M., CARNET Hrvatska. (<https://edutorij.carnet.hr/materijali/4440825>)
2. Miliša, Z., Čelik, A. i Spasenovski, N. (2022). Antidruštveni aspekti i važnost pedagogizacije društvenih mreža. U: Zovko, A, Vukelić, N., Miočić, I. (Ur.), *Prema postpandemijskom obrazovanju: kako osnažiti sustav odgoja i obrazovanja?*. Sveučilište u Rijeci: Filozofski fakultet. (<http://izdavastvo.ffri.hr/prema-postpandemijskom-obrazovanju-osnaziti-sustav-odgoja-obrazovanja-anita-zovko-vena-vukelic-ivana-miocic-urednice/>)
3. Čelik, A. i Miliša, Z. (2022). Sociopedagoške posljedice stigme i stigmatiziranja. *Odgojno-obrazovne teme*, 5(1), 133.–147. (<https://hrcak.srce.hr/280970>)
4. Čelik, A. (2021). *Digitalni obrazovni sadržaji 1 - Latinski jezik, opće gimnazije, 1. razred srednje škole*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: i-nastava. (<https://i-nastava.gov.hr/videolekcije-2021-2022/srednja-skola-gimnazijski-program-1-4-razred-2021-2022/1-razred-ss-568/568>)
5. Čelik, A. (2020). Suradničko učenje i IKT u adolescentskoj dobi. U: A. Peko, M. Ivanuš Grmek, J. Delcheva Dizdareviki (Ur.), *Didaktički izazovi III*, str. 208.–218, Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku; FOOZOS. (https://www.academia.edu/62015173/Suradni%C4%8Dko_u%C4%8Denje_i_informacijsko_komunikacijska_tehnologija_u_adolescentskoj_dobi)
6. Čelik, A. (2019). Dimenzije virtualnog ponašanja adolescenata. *Školski vjesnik*, 68 (2), 413.–425. (<https://hrcak.srce.hr/234961>)
7. Čelik, A. (2018). Eric Margolis, Stephen Laurence (ur.): *The Conceptual Mind. New Directions in The Study of Concepts*. *Filozofska istraživanja*, 38(2). (Recenzija, prikaz slučaja) (<https://hrcak.srce.hr/211808>)
8. Čelik, A. (2017). Peter Carruthers: *The Centered Mind: What the Science of Working Memory Shows Us about the Nature of Human Thought*. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 26(3). doi:10.5559/di.26.3.08 (Recenzija, prikaz slučaja) (<https://hrcak.srce.hr/file/276751>)
9. Čelik, A. i sur. (2016). Leksička i fonetska varijacija kajkavskih govora u SZ dijelu Hrvatske. U: Peršić, I. (ur.), *Zbornik radova s međunarodne studentske konferencije*, Sveučilište u Puli: Pula.

10. Čelik, A. (2015). *Usporedba tradicionalne i prirodne metode u podučavanju latinskog jezika*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru, Filozofski fakultet.
11. Čelik, A. (2014). *Pločice prokletstva s područja Italije: konceptualna, sadržajna i jezična analiza*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru, Filozofski fakultet.
12. Čelik, A. (2014). *Pedagoška analiza utjecaja Facebooka na ponašanje mladih*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru, Filozofski fakultet.

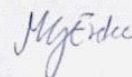
Izjava lektora

Ime i prezime lektora: Monika Golubar Erdec
Zvanje lektora: mag. educ. philol. croat.
Adresa lektora: Vinogradska 69 a, Sveti Ilija 42214
E-adresa lektora: mgolubar77@gmail.com
Mobitel lektora: +385919885628

IZJAVA LEKTORA HRVATSKOG JEZIKA

Izjavljujem da je doktorski rad *Problemi u ponašanju adolescenata u okviru teorije ekološkog modela* autorice Ane Čelik lektoriran i uskladen s pravilima hrvatskoga standardnog jezika.

Potpis lektora

Osijek, 20. svibnja 2024.